

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

ELBESZÉLÉSEK

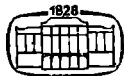
3.

JÓKAI MÓR

ELBESZÉLÉSEK

(1851)

3. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1973

Sajtó alá rendezte
H. TÖRŐ GYÖRGYI

Magy. iv. I. 3.
97,710.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1973

Printed in Hungary

I. SAJÓ

Regényes korrajz

Sokszor meghalt már e nemzet. Soha sem maradt a sírban. Isten mindég föltámasztá, megnövelte, megdicsőíté.

Olvassátok a legszomorúbb sorokat, miket valaha magyar történetíró följegyezte, s tanuljátok meg belőle: hogy amely népet sem kard, sem betegség meg nem tudott ölni, az örök életre van hivatva.

Körös-körül lángolt a határ, a felgyújtott országokból vér-
vörösen folytak át a folyamok a szomszédba, s csöndes éjsza-
kákön áthallatszott a havasokon keresztül a népsírás, mintha
millió haldokló jajgatása szólna egyszerre.

Mindenki ijedten fordítá arcát a határ felé.

A villongó főurak leereszték a kardot, mely családi harcra
volt kihúzza, s elzárkóztak váraik felvonóhídja mögé, az izma-
eliták félben hagyták az adószedést, málhába kötött kincseikkel
futva a kerített városok felé, a kolostorokból hangzott éjente
a szomorú bűnbánó ének, s az ekéje elé fogott pór remegve
hagyta ott az izzadáson földet, sápadtan kérdezve: mit jelent
e szokatlan fény az égen, mikor a nap régen alunni ment?
Miért sápadtak azon arcok, melyek imént oly kevélyek vol-
tak? . . .

. . . Hirtelen jött a király hírnöke, végighordozva a véres
kardot hegyeken, völgyeken: vészt, vészt! kiáltva a várak
kapui s a pór kunyhói előtt.

Vészt vész, a tatárok jönnek!

Oroszország földre verve! A cserkesz nép kiirtatott. A kun kiűzve honából. A lengyel is elesett már. Rajtunk a sor.

Egész Ázsia vérrel van befestve, királyi városok helyén kaponyapiramidok állanak. Rajtunk a sor.

Fegyverre, fegyverre!

A rémkiáltás végighangzott az országon. Az emberek hallgattak rá, míg utóhangjai el nem enyésztek a távolban. Azután vállat vonítottak.

— Nekem nem hazám — monda a pór — mindegy, akárkinek szántsam a földet.

— Nekem sem hazám — szólt a tőzsér —, kincsemmel mehetek odább.

— Nekem nem országom — monda a főúr —, a királyé a haza; védje a király.

És senki sem mozdult.

A véres karddal hirdetett vészkiáltás nyomtalanul hangzott el a honban.

Ismét új jelenetek jöttek.

Néptelen fejedelmek, országtalan királyok jöttek futva a hazába. Egyszer egy egész kiirtott nép töredéke menekült a magyar földre, negyvenezer család, az egykor hatalmas kun birodalom maradványa.

A tépett arcú nép, véres ruhában, vércső sebekkel, amint a csatából elszabadult, úgy jött át a határon, a kardjáról lecsepegtő vér tanúsítá: hogy nem ingyen adta oda hazáját.

A kun király, *Kuthen* könnyező szemekkel jelent meg királyi szomszédja, Béla udvaránál, szomorúan, mint illik vert királyhoz, ki elvesztette népe ősz hazáját, s most koldulni jött számára új hazát.

Béla király udvara már ekkor telve volt futó fejedelmekkel, kiknek mindegyike látta elhullani népét, s iszonyú képeket tudott festeni azon csatákról, mikben országa elenyészett, s azon népözönrről, mely azt elnyelé.

De senki sem tudott annyit beszélni róluk, mint *Kuthen*

király. Ő látta őket közletről, kardja most is fekete volt vérük-től. Kétszer verte őket vissza, harmadszor egész erejükkel jöttek reá, százezrével hullott a mongol és a kun. Elfogyott ez, míg amaz a földből látszott újra nőni, s a kun földönfutóvá lett.

A magyarok döbbsent figyelemmel hallgatók a kun király beszédét. Leírta előttük az ellenség alakját, állati arcát, ördögi kiáltását; elmondá, mint szokott csatázni, ravaszul hogy futamodik meg, s hogy fordul vissza ellenére, nyílfelleget zúdítva rá, éjente mint kerül a seregek háta mögé; hogy tör keresztül a legsűrűbb erdőkön; mint ússza át a folyamokat; a legerősebb várfalak mint omlanak le előtte; és ha győzött, mint gyilkol le mindent, ami el nem futott. Elmondá azt is, hogy a mongol had vezérének minő szándéka van: pusztítva menni egész odáig, ahol a világnak van vége.

És most rajtunk a sor.

Néhány jó hazafi elbúsultan nyílt rögtön fegyveréhez. *Hédervári Dénes*, a nádor, kisedet seregével elindult a határ védelmére; a többinek drága volt a nyugalom, sokan óhajtották: hogy bár megvernék a királyt, legalább meg lenne alázva. A hazára senki sem gondolt. Legtöbbsen nem is hitték a vész jöttét; csak a papok csinálták e rémmesét, mondának, hogy elmaradhasanak a lateráni zsinatról.

A király országgyűlést hirdetett Pest alá. Követeket küldött segélyért a nyugoti fejedelmekhez, összehívatta a kunt, a jászot, a horvátot, szövetségre hívott eget és földet a pokol ellen.

Nagybőjt első vasárnapján nyílt meg az országgyűlés Budán.

— A király fasátora körül alig szállingózott egy-kettő a főnemeselek közül, az is mind a földet nézte. Szerde a halmokon a köznemesség tanyázott. Lovaiokról leszállva itt-ott csoportokba gyűltek, hol egy-egy szájasabb demagóg tartotta beszédet a körülállókak. A megyék zászlói elhagyatva áztak a halmokon, vagy hasalva feküdt mellettük leterített gubáján a zászlótartó.

Hideg, esős tavaszi nap volt, az emberek bosszúsak, rosszkedvűek, lelkesedés helyett daccal, duzzogással eltelve.

A király sokáig váratott magára. Előbb követeit akarta kihallgatni, kiket segélyért küldött, mielőtt a rendekhez beszélne.

Szomorúan hallgatá sátorában negyedik Béla üres kézzel megtért követei vigasztalan szavait. Mellette ült a két érsek és a kincstárnok s a kun király Kuthen, a többi állva beszélt.

Schonnan sem érkezett segély. A jelenlevők arcain mély leverettséggel mutatkozott. Fedetlen fejét tenyerébe hajtva, csüggedtnek látszék maga a király is.

— Magunkra vagyunk tehát hagyatva — szólt felsóhajtva, s egy könnyet törült ki szeméből. Azután fölkelt, s indult kifelé.

Váncsa Mihály figyelmezteté, hogy feje fedetlen, s Mátyás érsek fölemelte fejére a koronát. A király keserűen monda: „úgysem soká kell már viselnem.”

De amint kilépett a nép elé, arca, alakja átváltozott egészen; elmúlt róla minden emberi gyöngeség, minden vonása királyi volt, nemes és méltóságos.

Kiléptére valami zajgás hallatszott a gyülekezetben, hízelgők éljenzésnek is nevezhetnék. A nemesek lovaikra ültek, összevissza rendetlenül, ki oldalt, ki hátat fordítva. A király az emelvényre lépett. Egyetlen napsugár, egyetlen emberarc nem mosolygott rá.

— Kevesen vannak itt a hívottak közül —, monda a király, egy tekintettel észrevéve a hiányzó főurakat — s akik itt vannak is, seregeik nélkül jöttek, pedig az idő napokra van mérve.

E szavaira egy mogorva, duzmadt alak szólt közbe sunnyogó félhangon, felrángatott vállal.

— Nem mertek eljönni; amióta székeiket elégettetéd, az sem volna, ahová most leüljenek. Magunk is csak úgy szegényesen gyalogsorjában álltunk be. Hajdan András király alatt egész bandériumot hoztunk magunkkal, de amióta praediumainkat visszavetted, fiainkat is otthon kelle hagynunk, hogy legyen, aki szántson, vessen.

A király bántott büszkeséggel nézett az egy csoportban álló főnemesekre, kiktől a bitorlott koronajavakat visszavévé, s kik

most, mintha gúnyolni akarnák, gyalog, kopott zekékben, rozsdás rézkardokkal jelentek meg az országgyűlésen.

— Ismerlek benneteket, jó *Borz*, és te jámbor *Bankó* és te *Miklós mester*. Láttalak benneteket minden polgárháborúban, ellenség előtt soha; most is a hazát gúnyolni jöttetek csak ide. Ezt vártam előre, hogy akik legnagyobb részét bírják a honnak, azok nem fogják a hont megvédeni. De él még a nép. Bennetek bízom még, kik a király után legszegényebbek vagytok az országban: köznemesek, jobbágyok, praedialisták; velem együtt nem osztoztatok a honnak egyéb javaiban, mint dicsőségében; e dicsőséget megvédeni hívlak föl benneteket.

Máskor a király ily felszólítására hangos éljenkiáltás szokott felharsogni, most csak az elébbi zúgás, morgás lőn ismételve, míg a köznemesek soraiból a többiek által noszogatva egy öreg ősz ármalista cihelődött elő. Megállt a király előtt, levette süvegét, ősz haját hátrafésülte és szólt.

— Uram király; azt mondád: hogy a tatár, a pogány, a kutyafejű mongol közel van, s hogy ha eljön, felgyújtja házunkat, leöl bennünket vagy elhajt rabságra. Én pedig, uram király társaim nevében is neked azt felelem, hogy gonoszabb pogány és kutyafejű tatár van itt országodban, ki bennünket pusztít, öl, rabol; — a cincár, a zsidó, az izmaelita, kiket még megboldogult édesapád uraivá tett az országnak és magamagának. Égnek a mi házaink, csak a füsti nem látszik, megvan nekünk a mi háborúnk, a mi ellenségünk, ki bennünket nem öl meg, hanem megnyúz, s nem visz bennünket fogságra, de saját földünkön tesz rabszolgává; azért ha azt akarod, hogy kezeinket védelmedre fölemeljük, előbb oldd fel azokat, mert meg vagyunk kötözve. Ez szónk és mondásunk.

Szavai végeztével fölördített az összesereglett nép: „le az izmaelitákkal, halál a pogányokra!”

A király levonta országpecsétes gyűrűjét ujjáról, s az országbírónak nyújtá: „száműzetni fognak.”

A nép még folyvást ordított. Az ősz szószóló alá s fel nyar-

galt közöttük, itt is, ott is csitítva a zajongókat, de az atyafiak már egyszer benne voltak az ordításban, s mentül jobban biztosíták őket az izmaeliták száműzetéséről, annál inkább ordíták: „le az izmaelitákkal.”

A vérszemre kapott tömeget a nyert engedély ahelyett, hogy kielégítené, csak újabb követelésekre izgatá. A zaj oly bomlottá nőtt már, hogy egymás szavát nem leheté érteni; az ősz demagóg kérve, rimánkodva csitítá a szavai által előidézett fürgeteget; nem hallgattak rá. Most már helyette egy bozontos, szájás hadnagy lépett ki a király elé, dacosan fölhányva fejét, s félvállára rázza panyóka mentéjét.

— Megkövetlek, uram király, de ez még nem elég. Annyi itt az országban az ellenség, azt sem tudjuk, melyik ellen őrizkedjünk. Mit használ nekünk az ellenségre fegyverkeznünk, mikor cimboráit melletted látjuk ülni, kiknek szabad ki- s bejárásuk van éjjel-nappal palotádba, míg mi csak az ablakon keresztül írott papírossal beszélhetünk hozzád.

Kuthen önkénytelenül kapott kardjához.

— Igen ő az, amaz idegen! — folytatá, a kun királyra mutatva, az izgató — ki hadsereget hozott az országra, összebeszélve a tatárral: hogy míg az kívülről tör reánk, ez kiismerve országunk fekvését, belülről rontson meg bennünket; ők is ellenségeink, s cimborái elleneinknek. Avagy nemde nem kun volt-e az, ki minap egy tulkot ellopott a gulyánkról? S hánynak boldondították el közülünk feleségit? Hányat megverték ivás közt? És mindez nem bizonyosága-e annak: hogy ők a mi ellenségeink? Két nemzet itt ez országban nem lakhatik; vagy a kun megy el, vagy mi megyünk el innen. Ha a mi királyunk akarsz lenni, légy a mienk, ha a kuné akarsz lenni, légy azé.

A király csüggedten hajtá alá fejét. A veszély nagyságát csak ő érezé, s ő sütötte le szemeit az önző demagóg előtt.

Kuthen hallá a rivalgást élete ellen, s kardját a király lábaihoz téve, kérte, hogy tetesse őt fogságra, s ölösse meg azon esetben, ha az iszonyú vád, mit ellene kimondottak, megvalósul.

A király testőrei közrefogták a nemes, de szerencsétlen fejdelmet, s kivezetve a dühöngő tömeg közül, a várpalota egyik szárnyában őrizet alá tevék.

A király komolyan, szomorúan fordult a megnyugtató tömeghez: „Kívánataitok teljesítve vannak, — most tehát esküdjetek zászlóitok alá: az idő rövid; a lignici csatában Lengyelország hős népe elesett, rajtunk a sor, határunkon az ellen, ne várjuk őt magunkra, menjünk elébe.”

Mi zúgás ez ismét?

Egy száraz, savóképű ember áll elő, kezében fakó pergamen-nél, melyről nagy szelencés pecsét függ alá.

— Még egy szavunk volna, uram király — kezdi furfangos bölcsességgel a prókátor, s a hozott kutyabőrre nagy ünnepélylyel hétrét feltakarva, azt tudálékos képpel magától messze tartja és beletekint.

— Ebben az írásban, jól emlékezhetel rá, boldogult királyi atyád, a nagy Jeruzsálemi András írta meg szent és elidegeníthetlen nemesi jogainkat, te magad is aláírtad e törvényeket, amint ezek az arany függőpecsétes oklevélben meg vannak írva. E törvények egyik cikkelye így hangzik. *„És senki a nemesek közül az ország határán túl harcolni nem tartozik, — hanem ha a király saját költségén.”*

A király magánkívül szökött fel e szavakra üléséből. Ennyi förtelmes önzés, akkor midőn minden elvesztett perc egy lépés volt a nemzet sírja felé, kivette türelméből, haragosan inté a szólónak, hogy menjen előle.

— Távozzatok. Nem kell segítytek. Menjetez haza, zsoldosokkal fogom megvédeni a hazát.

A kincstárnok odasúgta a felindult királynak: hogy a kincstár üres.

A király szokott hitelezőjéhez fordult, egy keresztelkedett mohamedánhoz, ki roppant kamatra szokott számára kölcsönözni. Az a földig hajolva előtte, alázatosan monda: „Én is

izmaelita vagyok uram, száműzve országodból; holnap elhagyom e hont.”

A király kétségbeesve csapta arcára kezeit, érezve, hogy nem mentheti meg hazáját, s látva, hogy azok, kik körülé állnak, fájdalmát csak gúnyolni tudják, osztani nem.

E percben egy újabb jelenet magasítá fájdalmait. A királyné, hallva a zajongást, s férje érteért remegve, gyászruhában, gyermekeit kezén hozva, odarohant a király elé, s annak kimondhatatlan bánat által dúlt arcát meglátva, sírva borult a trón lépcsőjére, — maga sem tudta: hogy miért sír?

E kínos jelenet alatt, a domb háta mögül bús tárogatóhang kezdte hallatszani, az odatekintők egy kised dandárt pillantának meg, mely nagy fáradtan ügetve jött a fenyéren a gyülekezet felé, néhány tépett lobogót hozva magával.

Elül egy férfi ügetett, összevissza horpadott sisakkal, páncélja be volt lyuggatva, pajzsán a címer alig kivehető a sok vágás miatt; képét egy szablyavágás csaknem ismerhetlenné tevé. A többi is, alig néhány száz férfi, összevissza tépve vágva.

Az érkező férfiban a bámuló tömeg *Hédervári Dienest* ismeri meg, a nádort.

Mindenki félve, elámulva tekint rá, neki most a határszélen kellene lenni a Kárpátok között. — Senki sem meri megszólítani.

A nádor a király sátra elé lovagol, ott megáll, sokáig nem bír szó jönni ajkaira, háromszor kezdett bele, míg el tudta mondani: „Isten és a szent szűz oltalmazza királyi fejedet.”

Azután félig az egybegyűlt rendekhez fordulva, tört, bánatos hangon így szólt:

„Feleim! Az ellenség hazánkban van. Hét napig védte kised seregünk a határokat; hetednapon — holttestein keresztül tört át a tengernyi had. Aki megszabadult, elöttetek látjátok mind. Isten és a szent szűz oltalmazza meg a hazát.”

Szólt a lesújtolt férfi, s lovára hajtotta le fejét, hogy ne lássák véres arca könnyezését.

Elfagyva, holthalaványan néztek az imént oly zajos vitatko-

zók a marcona alakokra; a rettenetes hír egy perc alatt minden indulatot kiölt a szívekből. Az ittas düh kijózanult.

Csak a király nem sírt, nem reszketett, nem tétovázott többé. Odainté Vánca Mihályt; nejét és a gyermekeit átadta neki, koronáját letette kezébe, s rábízta, hogy vegye magához szent István tetemeit is, s vigye magával az ausztriai határszélre az ország és a király legbecsesebb kincseit. . . És akkor arca ki-gyulladt, termete kiegyenesedett, kirántá kardját, s azt trónja magasából Istenhez emelve, fölkiálta:

— A hon élete Isten kezébe van letéve, de becsülete az enyémbé. Aki meg akar halni honáért dicsően, kövessen, aki élni akar gyalázatban, maradjon el.

E pillanatban ezer meg ezer kard repült ki hüvelyéből.

— Veled megyünk, veled halunk! — ordítá ezer meg ezer férfi, mint egyetlen hang; kik egy perc előtt duzzogva emlegették sérelmeiket, most mintha rettentő álomból serkentek volna a dicső ébrenlétre, kardjaikat forgatva kiáltának harsogó éljent királynak és hazának, halált az ellenségnek; a főurak gúny helyett könnyel arcaikon nyújtják meztelen kardjaikat a trón elé, az izmaeliták a rémület buzgalmával hordák elébe a pénzes zsacszkóikat, a püspökök páncélt kötöttek, s a fegyveres nép pajzsaira emelte a királyt, s körülhordozta, mint egy oltárszentet.

E pillanat által, úgy látszék, hogy meg van mentve a hon. A jelenlevő veszély fölrazott mindenkit egykedvűségéből; úr, paraszt, nemes és pap, hazafi és idegen, sietett Pest alá a gyülekezőhelyre; jött Kálmán, a király testvére a horvát seregekkel; megérkezett Mátyás esztergomi érsek és a kalocsai, Ugrin, zászlóaljaikkal; számtalan zászlósúr, gróf és apát, a megyei bandériumok; útban volt a csanádi püspök Bulcsu, derék csapataival; a kun seregek mind; a jász, a palóc, Bánk váradi püspök és Lőrinc gróf hadosztályaikkal, a Forgácsok, Rajnótok, László gróf. Az osztrák herceg is ígérkezett.

Mindez későn jött már.

Ha csak néhány napot lehetett volna is megnyerni, a moz-

gásban levő erő több százezerre menendett, s képes lett volna a hódító hadakkal megmérkőzhetni. Azonban már nem volt többé idő ez erőt összegyűjthetni. A mongolok sebesebben jöttek, mint a hír, negyvenezer ács ment előttük, egyenes utat irtva számukra a legsűrűbb rengetegen keresztül, a várak, kerített városok, mik évekig tartó védelemre számítottak, egy napig sem tarták fel őket, a pokoli kő-vető gépek leronták a falakat, s a mély árkokat az olcsó emberélet holttestekkel temette be. Alig egy harmadrésze volt még együtt a magyar haderőknek, midőn már Pest láthatárán köröskörül vereslett az ég a közel fölgyújtott falvak és városok lángjaitól. Akkor sok falu és város volt a Tisza és Duna közt, miknek neveit most egyes pusztai tanyák viselik, miknek szántóföldén egy-egy elpusztult templom magános falai porladoznak.

Batu kán száguldozó csapatai egész a város faláig jöttek olykor, s a magyar seregek égtek a vágytól utánok eredni, s felgyújtott falvaik lángjába hányni a rablókat.

A király még várta az útban levő segédcsapatokat, s megtá tá vezéreinek addig az ütközést.

Ez nem tetszett. Az óvatosság gyávaságnak tekintetett. A vesélyt egyedül a király ismeré egész nagyságában.

Egy vasárnapon a kalocsai érsek Ugrin, nem hajtva a király parancsára, a Vác alatt szétzilálva portyázó tatárokra kiütött. Azok hirtelen futásnak eredtek előtte, az érsek utánuk, míg egy ingoványos helyhez értek, melybe színtlett futásukkal az érseket is becsalogatták. A könnyű tatár lovasság fürgén átgázolt a mocsár süppedékén, míg az érsek nehéz páncélosai minél odább mentek, annál mélyebben süllyedtek bele, míg végre sem előrehaladni, sem visszafordulni nem tudtak többé. Ekkor minden oldalról rájuk támadtak a tatárok; a süvöltő nyílzápor alatt elfogyott a kised csapat, anélkül, hogy védhette volna magát, alig negyedmagával szabadult meg az érsek Pestre, átkozva a királyt, amért segélyére nem jött. A tatárok pedig a védtelesen maradt Vác városra rontva, annak lakóit dühös ellentállás

után leölték. A város hölgyei a kőfallal körülvelt főtemplomba menekültek, a tatárok rájuk gyújtották a szentegyházat, s nemsokára a lobogó lángok között ezer meg ezer mártír lelke repült az ég felé.

Ezalatt megérkezett az osztrák herceg is, csekély kísérettel, mintha csak lakodalomra jött volna, nem csatára.

A magyarok már ekkor fennhangon zúgtak a király ellen, hogy miért nem engedi őket a falaik alatt száguldozó ellenségre kirontani? A herceg, ki szinte hivatta volt egykor a magyar királyi trónra, hogy megmutassa, mennyire meg tudta volna azt érdemelni, rajta hajtott a tatár előcsapatra, s a futamodók közül egynek elvágta karját, a másiknak úgy dőfte hátába dár-dáját, hogy a nyele kettétörött, s azt lováról letaszítva elfogta.

A magyar sereg a király gúnyjára hangos éljenzéssel fogadta a herceget, ki e személyes csata után visszatért honába, mérges kelevényt hagyva a magyarok szívében.

Az elfogott ellenség kun volt. Valami elfogott kun, kit a mongolok kényszerítének velük együtt harcolni, s kit a magyarok most megismertek.

Ádáz ordítás hangzott végig Pest-Buda utcáin, föl egész a király palotájáig. Odarohantak ablakai alá: „Te hoztad ránk az ellenséget, harcolj vele magad!” kiáltozák egyes hangok, míg a tömeg lázas hangja „halált! halált!” kiáltozott a fogoly Kuthen fejére.

A király nem bírta többé a föllázadt viharral, a nép Kuthen lakára tört, elűzte onnan a király öreit, s halálra kereste a kun királyt. Kuthen tegzét ragadta, s kétségbeesett haraggal védte magát. Néhány pillanat múlva az ő és gyermekei fejével labdázott az utcákon a felbőszült tömeg.

A magyar veszte vérrel volt aláírva.

Béla sietve küldte hírnökét az érkező kunok elé, kimentendő előttük királyuk gyászos halálát. Előbb mint a hírnök, érkezett hozzájuk a hír, s míg ők tanakodva tétováztak, mintha a pesti királygyilkolás jelszó lett volna a vidéknek, a magyar városok lakói elkezdtek öldösködni kun lakóikat.

A kun erre böszülten megfordult, s azon pillanatban, midőn az ellenség félnapi járőföldre volt a fővárostól, rettentő polgárháború keletkezett a két testvérnép között, melynek csak a magyar városok elpusztításával lett vége.

A győzelmes kun elbúsultan fordult dél felé. Bár üldözte is a magyar, de azért nem csatlakozott a magyar ellenségeihez; ment más hazát keresni. Útközben szembejött rá Bulcsu püspök és Miklós gróf serege, a királyhoz sietve föl. A két tábor összecsapott, a kun szétverte a magyart, egy sem jutott el belőle Pestre.

— Fogadd ezt Kuthenért! — kiálta a kun, midőn halálcsapást osztott.

Nemsokára elhagyták a magyar földet; egy hazával odább mentek.

A magyar ütközet nélkül veszté el seregei kétharmadát.

Bánk váradi püspök és Lőrinc gróf seregeit egy igen együgyű csel térítette vissza feleútról. A tatárok üres lovakat tereltek hátuk mögé, megrakatva kitömött óriásokkal, s a püspök seregei visszahátráltak előlük Váradra.

Az erdélyi szászokat Kajuk kán lakománál lepte, mit éppen a tatárokon vett diadaluk örömére ültek, s most a szász gróf Ariskáld maga vezette őket át a havasokon.

Bélának nem lehet az ütközetet tovább halasztani.

Ereje csak gyengült a belviszály miatt. Meg kellett ütköznie.

Hatvanötezer emberrel nekiindult a tatár seregnek, mely előtte mindenütt visszavonulva egész a Sajóig engedte jőni, s ott a túlpártot elfoglalva megállt.

Batu kán egy hegyre felállva, önseregének nem látta be végét. Félmillió embert számított a tatár had. Átellenben összetömve egy rakáson állt a kilencszer kisebb magyar sereg, megszűröl a kifeszített sátrak kötelei közt úgy tűnve föl, mintha egy nagy hálóban lenne megfoga; körös-körül egy szekérbástya sáncolta el a tábort.

Batu kán nevetett.

Úgy fogja meglepni a magyarokat, mondá, mint az akolba zárt juhnyáját; s rendeleteket tőn a vízen átkelésre.

Este későn, midőn az éj árnyékai leszálltak, kiment a király a vízpartra. A Sajó sima tükrén az éjjeli felhők képe vonult le feketén, mint névtelen sejtelmek árnyai. A király lelkének gondolatai összhangzottak ez árnyakkal. Érzé talán, hogy ez utósó elfordíthatlan éjszakája a magyar nemzetnek, melytől azt sem Isten, sem ember nem képes megváltani? Tán hallá a suttogó folyam csöndes morájában a még életben levők haláldalát?

A magyar táborból víg zenehang, a borozók víg danája hangza szerte a fénylő őrtüzek mögül. Áttellenben a mongol tábor sötét volt és hallgatag. Csak olykor hallatszott itt-ott suttogó, dörmögő szó, s látszott egy-egy nagy fekete folt a part hosszában fölfelé vonulni.

Egyszerre úgy hallá a király, mintha hangosabban suttogna a folyam. A fekete habtükrön egy gömbölyű pont látszott felé úszni, egy emberi fő.

— Ki vagy? — kiálta rá a király.

— Szökevény — szólt az úszó.

— Kit keressz?

— A királyt.

— Az én vagyok. Mit akarsz?

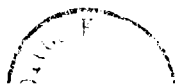
— Őrizd magad. Batu kán az éjjel át akar kelni a vízen, s táborodban megtámadni. Én orosz vagyok.

A király rögtön sietett seregeihez, maga sorra járta a dandárokat, sürgetve, hogy készen legyenek, majd kérve, majd fenyegetve.

És az emberek, — mintha mindnyájan örültek lettek volna, — csak nevték a király aggodalmát.

— Fél most! — Meg van ijedve! — Hízeleg most! — Bár megvernék egy kicsinyt! — Hadd látná át, hogy nálunk nélkül semmi! —

Mintha a veszteség csak a királyt illetheté, mintha a haza nem lett volna mindenkié!

A király hallá az őrző szavakat, s lelke keservében meg kellett győződnie róla: hogy e sereg nem érdemli a győzelmet.

Csak Kálmán és Ugrin szíve dobbant fel a veszély hallatára. E két férfiben élt még valódi hőserő, a honnak önzéstelen szerelme. Összegyűjtve saját csapatjaikat, a templariusokkal együtt kivonultak a hídhöz, melyen már akkor a mongolok egy része lopva átvonult, s azokat az éjsötétből előrontva megtámadák.

A meglepett mongol törte magát vissza, amerről jött. Az üldöző magyar kard leölte őket a keskeny híd előtt, vagy a vízbe kergeté; az érsek rettenetes haraggal fizette vissza a mongolnak a Vác alatt kapott kölcsönt. A mongol vére volt az első, mit a Sajó vize megivott.

A győztes vezérek, ezer bajnokot hagyva őrségül a hídnál, diadallal mentek vissza a táborba, melynek mámorát e diadal még nevelte.

A mongolok azonban hét kőhajító gépet vontatva a hídfőhöz, azokkal az őrséget elűzték, s ismét szabadon jöttek át a vízen.

Az elűzött örök ijedten futottak a táborba, lármát ütve, hogy a mongolok ideát vannak.

A borozó, kockázó és táncoló csoportok azt mondták nekik: hogy menjenek a pokolba ijedelmükkel; ha jön a mongol, majd elébe állnak.

Reggelre a hatvanötezer magyar ötszázezer mongol által volt körülveve s a Sajónak szorítva.

Az ébredező vitézek még ekkor sem látták maguk előtt a veszélyt; ásítózva, húzódozva fogtak a készülethez, a nemes urak üstökeiket fésülték, bajuszokat kenték, csatjaikat igazgatták, míg egyszerre egy jégesőként fejükre özönlő nyílfelleg tudtokra adá, hogy itt az idő megtérni és meghalni!

Az átkos közönyösségből hirtelen még átkozottabb ijedtségbe ment át a tábor. Zászlósok keresték zászlóaljaikat, fegyveresek uraikat, és a lovon ülők az alattuk levő lovat. Senki sem találta amit keresett. A zavar, a lőtás-futás rendezhetetlen lőn. A király, Kálmán herceg és az érsek hiába nyargaltak a legsü-

rúbb nyílzápor között alá s fel, biztatva, buzdítva a csatára; a sereget nem leheté csatarendbe állítani, mert már ekkor minden oldalról ellenség állt a síkon.

Egész délig hasztalan erőködött kitörni a tábor a csatatérre, mindenünnen visszaveretett szekérsáncai közé. Végre délben Kálmán herceg rendbe szedve a balszárnyat, azzal kétségbeesetten a mongolok csapatjaira tör, s azokat hátranyomva, időt nyer a királynak a jobbszárnyat s a középet csatarendbe állítani, s ezzel elkezdődik az ütközet.

Míg Kálmán herceg az érsekkel s a templáriusokkal vérfürdőt készít a mongoloknak, azalatt a jobb szárny elkezde széledezni. A mongolok üldözés helyett mindig tágabb tért engednek nekik, mindig több-több kezdi használni az alkalmat a dicstelen megmenekülésre, elhányják zászlóikat, vértjeiket, s nyargalnak a csatatérről; a mongolok hagyják őket futni.

Egyedül a király volt Batu kán céltárgya, ki ezalatt azt vélve, hogy mindkét szárny által segítettik, a derékseregekkel a mongol had közepébe rontott.

Mikor már az ellensereg közepett volt, akkor vette észre, hogy egyedül van hagyatva. A jobbszárny elfutott, a balszárnyon késő estig harcolt Kálmán herceg. Ha minden magyar úgy küzdött volna, mint ő, a tatár nem ment volna vissza honába győzelemmel. Estefelé elesett a templariusok nagymestere, miután vitézi mind elhullottak egyenként oldala mellől. Azután elesett Ugrin, az érsek, ellenség vérével festett kardját markolva kezében. „Előre!” kiálta ekkor Kálmán, mintha a két elesett hős lelke is őbele szállt volna, s még mélyebbre vágott a mongol seregbe. Nem a diadalért volt már a harc, csak a szabadulásért. Egy része a seregnek a futásban kereste azt. E rész leöletett. Más része Kálmánnal tartott, s ez keresztülvágta magát az egész mongol táboron. A bajnok királyfi halálra sebesülve vágott magának utat a Dunáig, s hazajutva horvátországi várába, ifjú szép neje karjai közt adta ki hősi lelkét.

A király egyedül maradt a csatatéren, körös-körül véve

győzelmes elleneitől. Mellette voltak a Forgácsok, két testvér, János és András, öt püspök és több lovagok, számsra kevesen, de vitézek mind, kiknek most egyetlen feladatuk volt a királyt megmenteni.

Az ellenség dühös ordítással egyedül őt kereste. És a magyar csapatok tolokodása mindenütt elárulá hollétét. Az éji csatában, a forrongó tömkelegben mindenütt meg lehetne tudni, merre van a magyar király; a harc, az ordítás ott volt a legdühösebb. A vitézek pajzsai mind csak egy pontot látszottak elfedni a repülő nyilak, a hajító dárdák elől, a legféltettebbet, a király testét. Az ő védelmében hullott el az egész sereg, őerte harcolva estek el a püspökök mind, az egy Bertalanon kívül. Már csak az egy Sándor gróf pajzsa védte a király fejét, s csak a két Forgács volt még, ki számára utat tört, midőn a néhány bajnoknak sikerül végre önfeláldozással keresztülvágni magát a mongol seregen s a királyt megmenteni.

Ekkor üldözésükre rohan a dühödött ellen. Batu kán országot ígér annak, ki Bélát elfogja. A menekvők mindenütt nyomukban hallják az üldözők „huj-huj!” kiáltását. A király harolva fáradtan maradozni kezd, a nyílsebektől roskadoz. Az egyik Forgács hirtelen leugrik a lováról, s a királyt felültetve rá, maga az üldözőkkel verekedni hátramarad, és dühös vagdalkozás közt leöletik. E másik ló is összeroskad a király alatt, ekkor a másik testvér szökik le a lováról, s míg a király tovaszángul, ő a Sajón keresztülszva megmenekül.

Késő éjszakára jutott el a király egy barlanghoz, hol a nyomát vesztett üldözők elől megpihenve, álomra hajthatá le fejét.

Mit álmodott ott? Azon csata után, melyben hazáját elveszté, és nem önbűne miatt.

Másnap üres volt a csatatér. A pusztítók serege odább rohan. A síkon ezrével nyargaltak alá s fel a gazdátlan paripák; az égen kóválygó keselyűk tábora szállongott, mely Ázsiából kísérte idáig az emberirtó hadat; a Sajó hullámai rózsaszínűen folytak alá.

E rózsaszín a magyar nép vére volt.

2. A LÁTHATLAN CSILLAG

A múlt években egy öreg angol kereskedővel jöttem ismeretségbe, ki ifjabb éveiben, mint tiszt, az angoloknak Akbár sah elleneivel folytatott pártfogoló harcaiban részt vőn, s a katonai pályát ott kapott sebei következtében hagyta el, később úgy lett kereskedő.

A következő történetet tőle hallottam elbeszéltetni.

A természetes és természetfölötti események csodás összefüggése valami regeszerű, mitológiai színt ad e történetnek, a benne uralkodó csillag- és szellemalakok bűbájos fény- és árnyékul lengik körül a történet folyamát, csodás, fölfoghatlan uralkodó befolyást gyakorolva a különben természetes eseményekre; a rég megholtak és az örökké élők vándor árnyképei sejtelmesen bolyongnak az élő alakok között, néhol emberi lényekkel kötnek rokonságot, azokat pokoli magasságra emelve magukkal, s az emberi lélek üldöző tagadása elől tömegestül a szentírás sorai közé hátrálva, melyek lételt adtak nekik, amidőn anathemát mondtak rájuk.

Az események azonban megtörténhettek nálok nélkül is. Akik a sors vakságában hisznek, kitörölhetik az alakok jelenlétét az események közül, s akkor egy rendes, kalandos eseményt fognak látni benne, minő emberek között szokott előfordulni.

Mister Drayson, az említett kereskedő ugyan komolyan állítja, hogy az általa elmondottak egy akkori hadi bulletinben is meg vannak említve, s a főbb körülmények egy, az akkori hadjárat eseményeit tárgyazó hadi folyóiratban, mint lett do-log, híven följegyezve.

I. A SAUL-TEMPLOM

Még a mostani hindusztáni fejedelem őse, első Akbár hívta az angolokat segédül küllellenségei ellen. Minden oldalról szorongatva volt; egyfelől a mysorei rajah, Hider Ali verte szét seregeit, másfelől a szomszéd nomád népek jöttek elő hegyeik közül; pusztítva, dúlva nyomultak birodalma belsejébe, Delhit elfoglalák, s kétszáz millió guinea-re menő kárt tettek az országnak. Ily helyzetben nem volt mit tennie, mint magát Anglia karjai közé vetni. Az angolok védelme alatt ismét erősbülni kezdte a birodalom, s bárha önállóságából sokat elvesztett, de küllellenségeitől megszabadult. A nomád népek visszavonultak ismét bejárhatlan hegyeik közé, Hindukus és Himalája vad bércei tán újabb századokra elrejték őket, a Sind és Gangesz partjain a vándorfajok kecskebőr sátrai helyét elfoglalák a brit kereskedelmi társulatok bureau-i.

Csupán egy faj tartotta ki legmakacsabbul a harcot. Mikor már a többinek híre is múlni kezdett, ezek még akkor is elő-előtörtek a laktalan pusztákból, a Salamon-hegy havas bércei közül, gyalog, lóháton, olykor ördögös bőrcsónakaikon, mikkel a hegyek közül eredő Indus-folyam kataraktáin is tudtak hajózáni; rohantak előre sebesen, nyomában a jöttüket megelőző rémhírnek; ölték, aki halandó volt, rabolták, ami szemöknek megtetszett, s ha észrevették, hogy valahol komolyabb készülétek vannak ellenök, ismét oly hirtelen eltűntek, mint jövének.

Betöréseik mindig sűrűbbek, mindig alkalmatlanabbak kezdtek lenni, a nép pusztá nevék előtt reszketett, volt is oka rá; ahol ők egyszer végigvonultak, azon a folton még a föld sem termett esztendőig.

Ezek voltak az atgánok.

Mikor én a kelet-indiai hadsereghez jöttem, még akkor is réme, ínsége voltak a hozzájuk közel lakóknak.

Egyszer azonban egy indigó-telepítvényt találtak megro-

hanni, mely a Blackfort-ház tulajdona volt, a telepítvény helyén nem maradt egy élő fa, egy zöld növény, egy-egy levert karó, egy felismerhető emberi bolttest, nemcsak megölve, lerombolva, hanem a szó teljes értelmében semmivé volt téve minden. Csak az elébb elfutott szomszédok hozták hírül, hogy ott az afgánok jártak.

Ezt többé elnézni nem lehetett. Míg a vad szomszédok csak a falvak fölégetésire szorítkoztak, addig senki sem gondolkozott mulatságaik megzavarásáról; hanem a Blackfort-ház már egyszer a legtekintélyesebb gyárházak egyike volt Angliában, s az ezen elkövetett injúriát megtorlatlan hagyni nem lehet.

Rögtön egy tekintélyes hadcsapat indítatott el Calcuttaból a Hindukus felé, négy zászlóalj vadász, négy osztály lovas karabinier; egy lovas ágyúüteg és egy röppentyűtelep kíséretében, melyhez egy század utász volt mellékelve. Ez utászszázadnál voltam én főhadnagy.

Egész a Malhavi határhegyekig legkisebb ellentállásra sem akadunk, itt-ott találtunk csupán feldúlt, leégett falvakat, levágott erdőket, mik az afgánok itt jártáról tevének tanúságot.

Az erdő bevágása nekik sajátságos védelmi rendszerök szokott lenni; — ha üldöztetnek, félig befűrészelik a fák derekait, ahol az út végtelen kiterjedésű erdőkön visz keresztül, s mikor üldözőik a veszélyes helyre érnek, a szélső fákat nekidöntik a többieknek, a azok egymásra zuhanva, gyakran embert és lovat ott temetnek.

Ily jelenetnek mindjárt a legelső napokban voltam tanúja; mielőtt egy afgánt láttunk volna, az előttünk vonuló karabinierosztály előlovasait egy pillanat alatt összetörte a halomra zuhanó erdő. E jelenethez képest egy mína felvettetése csak színpadi tréfa. A fák irtózatos roppanással hullottak egymásra, a uőttön növekedő harsogást csak egy iszonyú kiáltás múlta felül, a közbeszorult vadállatok és madarak halálordítása, s a másik pillanatban, mintha a forgósél ragadná fel magával, egész fellege

a menekvő madaraknak támadt elő az erdő romjaiból, saját egybevegyült ijedt kiáltásával töltve be a levegőt.

Szerencsénkre a lovasosztály nem volt még benn az erdőben, csupán az előreküldött két őrlovag veszett oda; hanem az út elfogó fatörzsökkel még másnap is volt bajunk, s utóbb is csak ágyúütegünk hátrahagyásával hatolhattunk rajta keresztül.

A brigádvezér, sir Browding, semmi akadály által sem hagyta magát visszariasztatni, parancsot adott másnap a továbbnyomulásra.

Déltájon elértünk a Híndukus hegyek aljáig, melyeknek cédruserdeiből vágatva rohan elő az aranyhomokos Sepra folyam. A távolban meglátszottak a Salamon-hegy csúcsai, melyek örök hóval lepve, e hegylánc legmagasabb részét képezik.

Ez már az afgánok tartománya. Útközben több üres falura bukkantunk, melyekből jöttünk hírére minden élő lélek kiköltözött. Nem találtunk egyebet az agyagból vert üres kalyibáknál.

Hanem láttunk néha előttünk egyes, vad kinézésű lovagokat, nagy, magas, hegyes süvegekkel, vickándozó lovakon, egy-egy percre előtűnni az erdőből, s ismét sebesen visszanyargalni, rendszeren oly távolban, hogy löni nem lehetett rájuk.

A lovagok mindig sűrűbben, mindig közelebb tűnedeztek elő, s a velünk hozott malayok, kiket kémekül ereszténk előre, hírül hozzák, hogy a Sepra túlsó partján nagy csoportban várnak ránk az afgánok, átkelésünket meggátolandók.

A kérdéses hely közelébe érve, a gyalogezredek a folyam innenső partját ellepő kínabokrok közé lőnek elhelyezve, a röppentyűtelep egy dombra fölállítatott, s míg egy ezred vadász csatárláncban nyomult a folyam felé, a lovasság nagy része a folyam mentében fölfelé vonult, a folyam sekélyesebb részén keresztül az ellenség háta mögé kerülendő.

A legelső röppentyűre, mely a túlsó part bokrai közé röpült, egy perc alatt megelevenültek azok. Száz meg száz alak, mely

eddig rejtve volt; gyalog és lovas, ugrált elő a part mögől, a bokrok, a sziklák rejtekéből, s rohant összezavarodva a távolabb erdőnek, egy lövést, egy kardcsapást sem kísértve meg.

Mi azt hívők, hogy könnyűszerrel legyőztük az átkelés akadályait, s rögtön hidat vertünk a sebes folyamon összekötözött bambusztörzsökökből, melyen gyalogságunk legkisebb zavar nélkül kezdett keresztülvonulni.

Alig valánk azonban felényire a túlsó parton, midőn egy mindenünnen hangzó pokoli ordításra, körös-körül az erdőből töméntelen vad, sátán alakú nép rohant elő, az átkelt csapatokat minden oldalról túlnyomó tömegekben támadva meg.

Nem első csata volt ez, melyben részt vevék, de félelmesebb ellenség szemébe nem néztem soha. Ezek a szilaj, fekete alakok vickándozó lovaikon, sötét arcaik homályából, melyek csaknem egészen be voltak nálók nőve szénfekete szakállal, nyugtalan, éles, vadállati szemek villogtak elő, feketén, mint az éjszaka. Öltözetök is oly vad, oly rendkívüli volt, mintha az emberek nemzeti szokást csináltak volna abból, hogy kinézések irtózatós legyen, s ha szólni hallotta őket az ember, mintha démonok beszédét hallaná; minden, amit az ember álmaiban látott, regékben hallott elmondadni, rémségest, csodálatost, föld fölöttit és föld alattit, eszébe jutott e szavakra, miknek kiejtése alig hasonlított emberi nyelvhez.

Csapataink rögtön tömegeket formáltak, s kemény sortüzelelssel fogadák megtámadóikat.

A décharge-ok azonban, mintha csak élettelen árnyékok közé lettek volna löve, legkisebb hatást sem idéztek elő a támadókban; lovaikra lehasalva nyargaltak felénk, úgy, hogy csak fölemelt fejeik látszának elő, villogó szemekkel; körülszökeltek négyszögeinket, pokoli vérszomjú gúnykacagás közt, nevetve és beszélve hozzánk azokat a vad, ijesztő szavakat, amik nem emberi nyelv és emberi fül számára látszának alkotva lenni.

Katonáink szuronyszegezve várták be a rohamot, mielőtt

azonban összecsaphattak volna, egy vadállati bőgéshez hasonló kúrtrivalgás szólalt meg az erdőből, támadóink megdöbbenve látszának rá figyelni, s azzal irtóztatós hahota, kecskemekegés és hiénanyívás hangjai közt megfordultak, s hánykolódva, ficánkózva apró kusza lovaikon visszacsörtettek az erdőbe.

Perc múlva hallható volt oldalvást lovascsapataink trombitahangja, melyeknek átkelése okozá ellencink gyors visszavonulását, hátralévő gyalogságunk gyorsan átkelt a túlpartra, néhány röppentyű süvöltött még a rohanók után a banánfák labirintos sűrűjébe, azután csatarendben vonultunk előre az afgánok nyomában. Lovagaink egyszer-egyszer utolérték őket, a köztök támadt verekedés azonban mindannyiszor alig tartott néhány pillanatig; úgy látszik: mintha nem tartották volna még magukat elég erősöknek velünk nyílt csatát elfogadni.

Naplementig üldöztük őket be a hegyek közé; a legvégső pont, melyet elértünk, egy a hegyoldalba épített puszta épület volt, a velünk volt malayok állítása szerint a Saul temploma.

Csodás, sajtyszerű rom, nem olyan, mint más romok szoktak lenni, összevissza dűledezve. Ez épen, egészen állt, mintha csak félbe volna hagyva, s ezredévek után arra várna, hogy valaki folytassa. Az épülethez a legkeményebb anyagok vannak használva, színes porfír és fekete bazalt, miken az idők foga egy csorbát sem ejte, a sima lapok lazurja még folyvást tükörfényes, csupán oda, hol egyik kő a másikat éri, ültetett a vadon természet százados aloé- és óriási kaktusztöviseket.

Az építészeti modor is, mely ez épület stíljét elvadítja, oly szokatlan, oly kiválólag merész, minőt sehol másutt emberi kezek művein nem találni: a vakmerő boltozatok, az óriási architrab, melynek több mint ezer mázsás bazaltoszlopát a legbámulatosabb erőművek által lehet csak a levegőbe fölemelve úgy köröszttbe fektetni, ahogy az mind e mai napig látható, mindez arra mutat, hogy itt valaha magasabb, erősebb, hatalmasabb lények éltek, mint minők most, lett légyen azok neve démon, vagy ember.

A nagyszerű rom oldalához egy kis sárból rakott galyiba van ragasztva, mint valami fecskefészek, gúnytanújelül annak, mennyivel kisebb helyen megfér testben és szellemben a mostani ivadék, mint titáni ősei, kik helyt adtak neki.

E helyen túl a beközelgő alkony miatt nem lehet mennünk; éji szállásra tehát odább levonultunk egy tisztás térre, mely a sűrű erdő között csupán batatákkal és törpe keleti szilvabokrokkal levén benőve, tábori állomásra alkalmas helynek látszék. A Saul-templom többezer lépésnyire maradt el előttünk, a keleti csillagok alkonyfényénél óriási formákban előtűnve, a mellé nőtt pálmák úgy lengtek falai közt távolból, mint aszú fűszálak.

II. AZ ÖRDÖG IVADÉKA

A takarodóra lovasságunk is visszatért az üldözésből; én és tisztársaim egy terebély kenyérfa alatt ütöttünk sátort, csak egy hiányzott még közlünk, legjobb barátaim egyike, Davidson.

Már éppen keresésére akartunk indulni, midőn az örök egyike hírül adá, hogy a Saul-templom felől látja őt nem éppen sietve errefelé jőni.

Mindenki fiatal, heves vérű fiúnak ismerte őt, azt hívők, hogy az ellenséget kergeté mind ezideig.

Társaink egyike figyelmezteté őt, hogy az ily magányos üldözéseknél könnyen otthagynak az ember a fejét.

— A fejemet éppen nem — viszonzá Davidson mosolyogva —, hanem a szívemet, úgy látszik hogy aligha el nem vesztém.

Mindnyájan kérdőleg tekinték rá.

— Hát vettétek észre azt a kis fecskefészket, annak az idomtalan épületnek az oldalához tapasztva? Ugy-e nem? Én is csak visszafelé jöttünkben kezdtem rá figyelmes lenni. Itt valaki

el lehet rejtve, gondolám, s lovamról leszállva, befeszítém az ajtót. Képzeltétek meglepetésemet. A kunyhó lakójában afgán ellenség helyett egy királyi vadat találtam.

— Tigris?

— Nem, egy szép leányt.

— Áh, áh!

— Egyedül volt, soha csodásabb alak szemébe nem néztem. Magas, karcsú, mint az antilop, arc- és bőrszíne az itteni nők szennyes színétől elütőleg hasonló volt az aranyhoz, vállaitól kezdve egész csípőig födetlen volt; minden tagja fényes és gömbölyű, mintha ércből lett volna öntve; azon alul hosszú, hófehér gyapotöltöny folyt le sarkáig, festői redőkben tapadva természetéhez. Mindez elég lehet arra, hogy egy fiatalember agyát fölgyújtsa; de ha arcába tekinték, azon különös, földöntúli kifejezésű arcba, melynek aranyszínén egyszer-egyszer keresztüllövellt az indulat hajtotta vér rózsapírja, a vékony metszésű hallgatag ajkakra, s a hosszúkás, félig zárt szemekbe, melyek szempilláin keresztül valami idegen tűz, valami pokolbeli fluidum látszott ereimbe átszivárogni, akkor a szerelmi hevülést valami bódult, önérzéstelen őrzöngés váltá fel bennem. Leigézve állottam előtte. Érzém, hogy megbűvöl, és nem tudtam ellene állani.

— Én azzal segítették magamon helyzetemben, hogy átöleltem volna —, szólt közbe Smith, egy meglehetősen cinikus tüzértiszt, kinek haja már őszbe kezdett csavarodni.

— Tettem. De azt bántam meg leginkább. E csodás, elasztikus bársonysíma test érintésére egyszerre oly erővel szökellt föl minden vér agyam felé, hogy én, mint a gutaütött, lélegzetfogyottan rogytam térdeimre a leány lábaihoz, kezeimmel öltönyébe kapaszkodva. Ekkor néhány szót szólt hozzám azon a vad, idegen nyelven, amit az afgánok beszélnek, mintha valami sírból fölkelt lélek szavait hallottam volna. Lázás borzongatás futott végig; még egyszer félve, iszonyodva tekinték a csodás arcra, melynek arany színével oly szokatlan igézzel

ellentézet a rózsapiros ajk, a tűzlövellő szemek s a tekercsekbe font hosszú acélfényű hajzat. Beteges-lázasan, égő főfájással, hideglelés vérforgással léptem ki gunyhójából, s azon percben minden bajom elmúlt, nem hagyva egyéb utóérzést hátra, mint azt az emésztő vágyódást, melynél kezdődék. Kedvem lett volna újra visszamenni, midőn harmadszor hallám a takarodót, s fölébredt bennem a katona, kit a kötelesség hív. Szeretném, ha nem mentem volna oda soha.

— Nagyon heves a fiatalember — veté közbe a vén tüzértiszt.

— De az igaz — szólalt meg egy vén kátóna közlünk, egy eszmét kapva meg Davidson beszédéből —, hogy az a nyelv, amit ezek az emberek beszélnek, alig hasonlít valamihez, ami emberi, és ha az a leány is azon nyelvet beszélte, úgy nem csudálom fiatal barátunk megrendülését; én vén ember vagyok, s mégis oly saját hatással volt rám minden szavok.

— Pedig én szeretném nyelvöket ismerni, s nagy kár, hogy nem ismerem — szól közbe, szivara hegyét elharapva s kiköpve, Smith. — Hogy majd ha egyet-egyet elfogunk közlők, megtudhassuk, hova rejtette el kincseit. Te talán érted a nyelvöket, Meliah? Micsoda? Hát emberi nyelv é az, vagy állaté, vagy ördögé?

E kérdés egy vén malayehoz volt intézve, ki seregünknek vezetőül szolgált. Az afgánok feleségét, gyermekét megölték, tehát bízunk lehetett benne.

A malaye fölkel a megszólításra ültéből, s odajött közénk.

— Önök helyesen találgatták — monda végigsimítva nagy, hosszú szakállát —, az afgánok nyelve a gonosz lelkek nyelve.

Többen gúnyosan kezdtek kacagni.

— Ha egy biblia volna önöknél, utánanézhethének, hogy igaz-e az, amit mondani fogok.

— Nálam van, mondám. Nálunk skótoknál divatozó puritán szokásból sohasem indultam hadba, anélkül, hogy egy kis, nonpareille betűkkel nyomtatott bibliát magammal ne hozzak,

most is zsebemben volt. Kérdém a malayet, hogy mit akar benne kikerestetni.

— Saul királyt, ki ezt a templomot építteté.

— Ezt itt előttünk?

— A gonosz lelkekkel. Ó ne tessék nevetni. Önök szentírása világosan mondja, hogy Saul király régi ismeretségben volt a földalattival. Gyakran eljárt hozzá az *úrnak gonosz lelke*, a pokolbeli fejedelem, Asasiel, amikor Saul reszketve, láztól gyötörve ült királyi székében, a dárdát kezében tartva, míg az ördög beszélt hozzá. Ilyenkor hívatá magához Dávidot, ki trónja zsámolyára ülve verte a lantot, szent énekhanggal úzva a gonosz lelket a király elől, ki irtóztató szavakat hallott a lelkét háborító szellem szájából, szavakat, mik lelkéhez tapadtak, mik elől lehetetlen volt füleit elrejtienie, miket lehetetlen volt elfelednie. Ilyenkor arra biztatá az ördög, hogy azon dárdával, mit a király őrzöngő féltében kezébe ragadott, legkedvesebb emberét, fogadott fiát, a szent énekest verje keresztül. A király irtózott e gondolattól. Minden érzéke föllázadt ellene, és az ördög mégis kényszeríté őt; az izzadság csurgott homlokáról, szemei elhomályosultak a küzdelemben, fogait csikorgatá, és ajka tajtékot vert, s kétszer hajítá az ördögtől kínzatva dárdáját az énekes felé. A fegyver mindig kikerülte Dávidot, s mellette fúródott a falba . . . Nemde, így van az írásban, uraim? . . .

— Igen, Meliah, csak folytasd.

— Egyszer elhagyta isten a királyt, a próféta megátkozá, s azontúl Asasielnek lőn fölötte korlátlan uralkodása. Ez kényszeríté őt, hogy Dávidot hegyeken, országokon túl üldözve kergesse. Az ördög tudta jól, hogy ez ember lesz egykor az isten legnagyobb magasztalója, s kényszeríté Sault, elfeledve hajdani ellenségeit, egész hatalmát ez egyetlen ember ellen fordítani, ki neki nem vétett, sőt szerette, s kétszer adta tanújelét annak, hogy megölhette volna a királyt és nem tevé.

E lélek megtanítá a királyt saját nyelvére, azon nyelvre, melyet ott alant beszélnek, a király megismerteté ezt kettővel

fiai közül; ezek voltak Izbózech és Mefibózech, a király legkisebb gyermekei.

Asasiel, látva a jövőben ama pompás templomot emelkedni, mit Dávid utóda építendett az eget istenének, biztatá, gyötré Sault, hogy építsen egy roppant templomot Astarothnak, — mely név alatt tisztelik a vad népek a föld alatti istent.

Saul nem mert hozzáfogni, félt, hogy az építők kitalálják titkát az épület alakjából; ekkor Asasiel maga hozott neki építőket — az alvilágból.

Fekete, szökdelő alakok, vad, sötét arcokkal, s villogó nyugtalan tűzszemekkel jelentek meg a földön, kik mind valami csodálatos, emberektől érthetetlen nyelven beszéltek, s csak Saulnak tartoztak engedelmességre. Ő és fiai érték e nyelvet.

Egy napon hírül vevé Saul, hogy ellenségei táborba gyülekeztek ellene, ő is rögtön összegyűjté seregét. Két, egymással szomszéd város falai alatt szállott táborba a két ellenséges sereg, a városok nevei nem jutnak már eszembe.

— Súnem és Gilbona, — mondtam én, ráakadva a bibliában az érintett helyre.

— Úgy van, — folytató a malaye — Saul meglátta ellenei táborát, s először életében rettent meg az ütközet előtt, az isten lelke, ki a bátorságot adja, eltávozott tőle. Nem nyughatott, tudni akarta a harc leendő kimenetelét. Ingadozni kezdte isten és ördög között, szeretett volna menekülni innen, s nem fogadtatott be amott, kérdezé a prófétákat a jövő sorsa felől, azok hallgatva távoztak el tőle, az Urim, Tummim néma maradt kérdésére, az isten nem jelent meg álomlátásai között. El volt hagyatva az égietől, vissza kellett fordulni a föld alattiakhoz. . .

Csodálkozva tekinték a malayéra.

— Olvastad te a bibliát valaha? — kérdelem tőle.

— Sohasem, amit mondok, hagyományul tudom, hanem hallottam, hogy a ti szent könyveitek is bizonyosságot tesznek róla . . . A király nem nyughatott, ismerni akará sorsát, s miután prófétái nem adtak feleletet, a varázslókhöz folyamodott.

Uralkodása elején vallásos buzgalommal üldözte őket, s most kénytelen volt azokat fölkeresni, kik előle elrejtöztek. Egy asszony élt Endorban, egy vén boszorkány, azt látogatta meg Saul, késő éjjel, s álruhában fölszólítja, hogy kérdezze meg a sírok lelkeit, a holnap jövendője felől. Az asszony vonakodott, félt az ördöngösökre szabott büntetéstől; Saul azonban esküvel és ígéretekkel rávevé, hogy idézze magára a jövendők tudásának lelkét. Az asszony engedelmeskedett; amint a hívott lélek reászállt s eltölté ereit nem emberi lények számára teremtett érzésekkel, elkezdte vonaglani, szemei forogtak, haja felborzadt, ajka elkékült, látni kezdte, s felsikoltva rogyott Saul lábaihoz, rámutatva: „Te vagy a király! te vagy Saul”. — „Ne félj, monda a király, nem lesz bántásod, idézd előmbre a megholt próféta lelkét.” Az asszony port hinte a földre, halálüző szavakat mondott, kezeivel szétválasztá a levegőt, s ekkor sárga halavány fény mellett egy alak emelkedett elő, halvány, testtelen légi kép, reszketve, mintha a szél fúná lengeteg, átlátszó alakját. A király nem bírta ránézni, eltakará arcát palástjába, az asszony reszketve, sikoltozva tekintte az idézett tüneményre, mely fölött hatalma volt, de melytől irtózott. „Mit látsz?” kérde tőle a király. — „Isteneket látok feljöni a földből.” — „Nézd meg arcaikat, minőek?” — „Egy vén fehér ember — szólt reszketve az asszony, — hosszú, bő palástban.” — A király odanézett, s borzadva ismerte meg a próféta arcát, s leborult előtte a földre.

„Miért háborítál? kérde tőle a lélek tompa, enyészetes hangon. Miért hivattál elő a sírból?”

„Holnap harcom lesz elleneimmel, beszélt a király, szólj, mit tegyek? megmaradok-e?”

„Holnap te és fiaid — velem fogtok lenni”, válaszolt a lélek, s visszahanyatlott a földbe.

A király elcsüggedten rogyott le a földre. Még azon éjjel, amint táborába menne, kísérői rémülve vevék észre, hogy a király természetének kettős árnyéka van, egyik háta mögött,

melyet a holdvilág vet, a másik előtte, szemben a holdsütéssel. E másik árnyék volt Asasiel. Midőn sátorába ért, és magára maradt, hirtelen egy fényes alak szállt alá elébe, mintegy a sátor mennyezetén keresztül, egy angyal négy szárnyal és fényes arccal, mely hasonlatos az olvadó aranyhoz, s kezében éles, fényes kétélű karddal.

„Én vagyok a Malach-Hamowesh, szólta a tünemény, — az úrnak halálangyala, ki átadott tégedet nekem, téged és a te fiaidat és a te népedet mind. Holnap meghalsz, és ketté vágatol.”

Saul kiáltva hitta Asasielt. Az nem kelhetett, a földön feküdt, mint egy árnyék, az úrnak angyala egyik lábával fejére hágott.

Perc múlva eltűnt a tünemény, Saul reszketve kérte Asasielt, hogy szabadítsa meg a haláltól.

„Éltet elvennem szabad, de adnom nem”, válaszolt a lélek.

„Tehát meg fogok halni?”

A lélek kivezette őt a sátor elé, s fölmutatott az égre.

„Látod ott ama csillagot?” kérdé tőle.

„Egyet sem látok. Az ég sötét”.

„Úgy meg fogsz halni” monda a lélek szomorúan.

„Szabadíts meg legalább a fiaimat.”

„Ha templomomat fel fogják építeni, élni fognak. Hívasd őket elő, kérdezd meg tőlök, melyik lát közlök csillagot az égen; ha lát valamelyik, az élni fog, az menjen el a Paropamisus hegyek közé, hol szolgálaim építik a templomot parancsodra, ott készítsen egy hozzád hasonló alakot viaszból, azt ültesse a királyi székbe, hogy meg ne tudják, miszerint megholtál, és parancsoljon a te nevedben.

Saul úgy tőn, mint a lélek mondá. Előhivatá fiait, kérdeze tőlök, hogy látják-e azt a csillagot az égen?

Három közlök semmit sem látott. Ezek voltak Jonathan, Abinadab és Melkisuah. Nem tudom, úgy híják-e őket a ti szentírástokban?

— Igen.

— A másik kettő látta a csillagot. Ezek voltak Izbózetth és Mefibózetth.

Másnap megütkezött a király az ellenséggel. Látta elesni mind a három fiát, s veszített csata után saját fegyverével ölte meg magát, az ellenség rátalált, és elvágta fejét. Izbózetth és Mefibózetth megszabadultak.

Ezek úgy tőnek, mint apjok meghagyá, viaszból egy alakot készítenek, mely hozzá hasonlított, azt felöltöztették királynak, koronát tettek fejébe, s nevében parancsolának a sötét szolgálóknak fölött, kik iszonyú erőködéssel hordának köveket kövekre az Astaroth templomához.

Egy napon azonban a fehér hangyák és méhek meglepék a szobrot, s mielőtt a fiak észrevették volna, összeórlék a viaszalakot, fejét elhordák magukkal. A visszatérő démonok ijedten vevék észre, hogy a király fő nélkül ül trónusában, s összéb-összéb roskadozva, végre egészen összedől és porrá omlik.

Rögtön szétfutottak mind. Abban hagyták az építést, a templom így maradt félbe. Az idő nem bírta azóta egy követ is megmozgatni rajta. Amint egy százmázsás követ hoztak keresztül a levegőn, azt ott ijedtökben elejték. A tudósok ráakadtak, s azt mondták rá, hogy „meteor”.

Izbózetthet ez eset után saját szolgálói megölték, s fejét elvivék Dávidnak.

Mefibózetth pedig elbujdosott a hegyek közé néhány hívével Beerótból, s minthogy mindkét lábára sánta volt, s bajnok nem lehetett belőle, ott a tudományokra adta magát, embereit megtanítá a démonok nyelvére, a bűvészetre, csillagjóslatra; ezekből lett az afgán nemzet.

Ezek is, mint őseik, folyvást a démonok nyelvét beszélik, varázsolnak, s az ég csillagaiból jósolják, mikor lesz jó idő harcolni. Oh, az csodás csillagászat, az övék. Itt nem egyes embereknek van külön csillagzatuk, hanem a sorsnak magának; csillaga van a szerelemnek, a hadnak, a lopásnak, a hajózásnak, csillaga minden sorsváltozatnak, s amint az ember

egyik vagy másik befolyása alá botlik, úgy változik sorsa jobbra, balra.

— Ez a hindu nekem nagyon tudálékosnak látszik —, mormogá, félig hozzám intézve, szavait Smith.

— Azt nem kell önnek csodálni; egy országban sem foglalkozik annyi ember a teozófiával, mint Indiában, s Meliah azok közé tartozik, kik ifjabb korukban magasabb tudományos művelésben részesültek.

— Hát te nem vagy-e ismerős a csillagzatokkal, Meliah? — kérdé a malayétól a vén katona —; tán ismered azt a csillagot, melyet az ördög mutatott Saulnak, s melyet az nem látott?

— Oh igen — felelt komolyan a hindu. — Most is ott van az, és most is a harcok szerencsecsillaga, és most is megvan az a tulajdonsága, hogy akik a harcot túl nem élik, nem látják meg.

— Ah, ezt mutasd meg nekünk — kiáltának fel tisztjeink, tréfás kíváncsisággal. — Egy ilyen csillagot szép volna nem látni.

— Szívesen — felelt komolyan a malaye, — álljanak ide mellém.

Körüle álltunk. Az ég tiszta volt, a csillagok szokatlan fényben ragyogtak.

— Látják önök itt fejünk fölött azt a három második nagyságú csillagot egy vonalban, délnyugatról északkeletnek fordulva.

— Azok az Andromeda csillagai — szólta valaki közbe.

— Igen, a középső neve Mírák, a szélső Alamák. . .

Alább kelet felé a téjúthoz látszik az Algol, mely minden két éjjel fényes, s másik két éjjel homályos. E négy csillag között van egy kisded ködfolt.

— Azt látjuk — mormogák tisztjeink mind.

— És azon ködfolt közepében van az a csillag, melyet Asasiel mutatott Saulnak.

— Ah! — kiáltának fel társaim — ott semmi sincs. — S nevetve fogák körül az indust. — Meliah meg akart bennünket tréfálni.

A malaye eltitkolhatlan zavarral fordult hozzájok: „És senki sem látná azt önök közül?”

— Én látom — szólt ekkor közbe egy fiatal dragonyos kapitány, kit Drumfieldnek hívtak.

Mindnyájan megdöbbenve néztünk reá.

— Az ördögbe, ne tréfáljatok, lehetetlen azt nem látni, — kiálta közbe Smith hevesen. — Ott van világosan, és ki nem myops, láthatja.

— Ugyé, ön is látja? — kérde Drumfield.

— Mi az? mi az? — kérdezősködék a fiatal Davidson, ki eddig gondolataiba elmélyedve nem figyelt a beszéd folyamára, s most az élénkebb zajra előjött.

Megmagyarázták neki a helyet, hol a csillagnak látszani kelle, s feszült várakozással lesték, hogy mit fog észrevenni.

— Hát természetesen, hogy ott van, — felelé, — egy harmadrendű csillag; de igen könnyen kivehető, éppen a ködfolt közepében.

Most már igazán megzavarodottan tekinténk egymás szeméibe, némelyek elhalaványultak; az mégis különös volt, hogy egy és ugyanazon csillagot három ember lásson és a többi nem.

Még egyszer odatekinték, élesen benézve a ködfolt közepébe.

— Valóban, ott látszik egy csillag, — mondtam elbámulva — de rendkívül homályosan, alig lehet negyedrangú csillag.

— Ah ön nem jól lát! — kiáltának rám minden oldalról.

— Ott nincsen semmi — kiáltának egyfelől, míg másrésről azért támadtak rám, hogy mint tudom azt a csillagot homályosnak nézni, mikor az a legszembeötlőbb fényes.

És valóban én a leírt helyen egy kis pislogó homályos csillagot láttam.

— Ez összebeszélés! — mondták többen — próbára akarják tenni hitünket. Majd megkérdezzük sir Browdingot, ő nagy astronom, könyv nélkül ismer minden apró mécszet az égen, majd ő meg fogja mondani, hogy kell-e azon helyen csillagnak lenni.

S ezzel többen társaink közül elmentek a colonelhez, s kevés idő múlva diadalmas arccal jöttek vissza. A colonel azt mondta: hogy az Andromeda ködfoltjában nincs csillag, nem is volt soha.

Társaink nevettek, bolondoztak velünk, csúfolták az öreg malayet, hogy felsült az asztrológiával; mi pedig halványan, elijedve néztünk egymás szeméi közé. Míg társaink azt hitték, hogy tréfálunk, mi világosan láttuk a csillagot, Smith, Davidson és Drumfield fényesnek, én magamnak homályosnak.

Az öreg malaye eltűnt körünkéből; az örök azt mondták felőle, hogy félrement egy bokorba, ott lefeküdt és sír.

III. A CSILLAG VÉDENCEI

Másnap korán reggel sir Browding összehívatta a tiszteket és a vezetőket, s a napiparancsokat kezdé kiosztani. Nekem előre kelle mennem, az elrontott utakat helyrehozhatni, Davidson parancsot kapott a Saul-templomhoz előőrségre menni, a malayok minden irányban elindítottak kémkedésre, Meliah pedig egy levelet kapott a coloneltól, az afgánok vezéréhez átviendőt.

— Köszönöm, sir, — szólt a hindu, visszautasítva a megbízást, — erre nem vállalkozom, semmi kedvem, — tevé utána halkan, de a körülállóktól hallhatólag — olyan néphez követül menni, aki a küldött idegeneket elevenen szokta megsütöni.

— Úgy, uraim, — szólt a colonel kegyetlen flegmával —, önök közül kell valakinek parlamentérül átmenni. Többiek között: ön Smith, — különben sincs semmi foglalatossága, minthogy ütege elmaradt, érti is a hindu nyelvet, üljön csak lóra, s adja kézhez ezt a levelet.

Smithnek különben nagy vörös ábrázatja volt, most az egyszerű nagy fehér ábrázatot kapott helyette. Szó nélkül átvette a levelet, keblébe dugta, s lóra ült. Ő jól hallotta a malaye észrevételét, s érdemesnek sem tartotta tőlünk elbúcsúzni, oly bizonyosnak tartotta, hogy ott vesz.

— Ah, uram, önnek nincs mit félnie, — biztatá a malaye — ha az én hajam oly ősz volna, mint az öné, magam is neki mennék indulni; az ősz hajak ott tiszteletben vannak tartva, s ön a csillagot is látta.

Smith tréfának vette a biztatást, s bosszúsan vágta sarkantyúját lova oldalába. A heves paripa erre elkezdte böszülten ágaskodni, hánykolódni, Smith még élesebben nyomta oldalába a sarkantyút, mire a toporzékoló paripa egészen fölegyenesegett, s egy pillanat múlva lovagjával együtt hanyatt vágta magát, s még kétszer megfordult az alá esett lovag testén, míg lábra tudott állni.

Smith szájából ömlött a vér, az odafutott orvosok azt mondták, hogy meghalt s félrevitették.

— No ennek sokat használt a csillag látása. — E cinikus észrevételt hallám itt-ott ez eset után tétetni. A colonel egy másik tisztnak inte, hogy vegye át az afgánokhoz viendő levelet. E tiszt Drumfield volt, a fiatal, barna dragonyos. Ennek már nem volt mit bíznia az ősz hajakban, de annál inkább bátorságában, mely a veszély félelmét nem hagyta ismerni; kardját felakasztva, lovára ugrott, s bennünket büszkén üdvözölve elnyargalt.

Én magam is nemsokára elindulék az utakat javíttatni, mik készakarva lehengetett sziklával egészen járhatlanokká voltak téve. Az idő egész délig kellemesen hűs volt, déltájon a forróság miatt néhány órai nyugalmat engedék embereimnek. Alig ülhetek le azonban pihenni, midőn mintha a föld okádná ki, oly hirtelen száguldtak elő minden oldalról pokoli lármával ama fekete, ijesztő alakok, hegyes fejű, kurta, vickándozó lovaikon, s iszonyú ordítás, hahota és mekegés között támadtak reánk.

Én azonban előre gondoskodva a védelemről, egy részét csapatomnak mindig fegyverben tartottam, s most a csapat élére állva, jó közelre bevártam őket, s csak akkor adattam rájuk tüzet, midőn minden lövésnek találni kelle. A décharge nem volt hatás nélkül, mert a csapat ahelyett, hogy ránk rohant

volna, hirtelen félrekanyarodott, s nemsokára újabb zajukat hallók a tőlünk távolabb eső Saul-templom felől. Nyomukban mindenütt folyott a vér, de egy halott sem maradt ott; ez a faj még holtan sem esik le lováról.

Mikor félrekanyarodtak, néhány pisztolylövést tettek felénk, s ugyanakkor úgy érzem, mintha mellemet valami egy percre megütötte volna. Ahogy embereimhez fordulék, valami szokatlan megdöbbenést vettem észre arcaikon, egyike a hozzám közel állóknak odaugrott mellém, s megragadta karomat, ezen szavakkal: „Mindjárt el fog esni”. S hevesen gombolta fel az öltönyt mellemen. Csak akkor vettem észre, hogy a vér egészen ellepte ruhámat, s valami lélegzetfójtó szűrést kezdtem érzeni mellemen. Meg voltam lőve. Egy pillanat múlva összefolyt szemeim előtt a világ, lábaim ingadoztak, eszméletemet veszítve lerogytam, s mire föleszméltem, már a táborban valék, s jól hallottam, midőn valaki azt mondá fölöttem: „Ez is látta tegnap a csillagot.”

Amint mindinkább eszmélni kezdék, szokatlan robaj, szörnyűkiáltás zajlott a táborban, száguldozó lovakok érkeztek az erdőből, s világosan hallám, amit a colonel beszélt hozzájuk, és azok őhozzá.

A bennünket megtámadott afgánok tőlünk elriadva a Saul-templomi előőrsre rohantak, s annak nagy részét leölték.

— Hol maradt Davidson? — kérde a colonel a megmenekültektől.

— Ott veszett — felelé egyik. — Én magam láttam, mint szúrták fel levágott fejét egy dárda hegyére.

— Miért nem szabadítottátok meg?

— Már késő volt, közlünk is mindenki ott veszett, aki közelebb állt.

— Ez is látta a csillagot — hallám újra gúnyosan mondatni.

A rám jövő sebláz újabb eszmétlen állapotba helyezte, zavart alakok és eszmék rajzoltak agyamban, egyik a másikat üldözve, de jól emlékezem rá, hogy mind e zavart kép között

legelevenebben láttam a vén malaye alakját, amint kezeit hóna alá dugva, szomorúan beszélé társainak a kémek által meghozott hírt: hogy az afgánok a hozzájuk küldött parlamentert holnap fogják kivégezni. „Különös! suttagá az öreg hindu, pedig mind a négyen látták a csillagot, s mégis mind a négy elveszett.”

Borzadva hallám, hogy én is az elveszettek közé vagyok sorozva, de testemnek nem volt megmozdulásra való ereje többé, s ami kevés lelkemnek megmaradt, azt is letörték az újabb lázrohamok. Csupán azt véltem hallhatni, hogy másnapra általános támadás volt rendezve az afgánok ellen.

Amint a reggel első sugára sátoromba besütött, felébredék. Lázam elmúlt, csupán valami lankasztó bágyadság érezteté még velem, hogy meg vagyok sebesülve; a belépő tábori orvos nagyon meg volt elégedve állapotommal. „Ah hisz önnek semmi baja sincsen, monda, köszönje ön bibliájának, mit zsebében viselt, a golyó azon ment keresztül, a seb jelentéktelen, a biblia nélkül ön most igen csöndes ember volna”.

— Anyám nemhiába unszolt, hogy el ne hagyjam magamtól.

— De nemcsak ön az, aki így helyrejött, — folytatá az orvos, beszédre kapva. — Az éjjel Smith, akiről azt hittük, hogy a ló agyonúzta, szinte magához jött, ma már beszél, és minden tagját bírja. Én valóban legkisebb csudálkozás jelét sem mutatom, ha önnek másik két csillaglátó társa is föltámadna halottaitól. Szegények, jó volna bíz az rájuk nézve.

E pillanatban valami zaj hallatszott a sátoron kívül, valami örvendetes, csudálkozó kiáltozás. — Az orvos kinézett, s perc múlva hüledezve tért vissza: „Nem mondtam? — szólt, — önnek társa éppen most érkezik a tanyára, épen, egészségben, mije sem hiányzik.”

— Kicsoda? — kérdezém, kíváncsian emelkedve föl ágyamban.

— Davidson, kinek levágott fejét valamennyien látták, kik a Saul-templomtól megmenekültek.

Kíváncsi voltam őt látni, kivitetém magamat a szabadba, s kettős lón csodálkozásom, egyfelől Davidsont pillantva meg, másfelől azt látva, hogy a sátorok mind eltűntek a térről, a tábor helyén csak egy gyöngye escorte maradt, mely a hátra-hagyott betegeket őrzé. A főszereg hajnal előtt elvonult előre.

— Merre ment a parancsnok? — kérde Davidson, — egész lényegén valami izgatott, bágyasztó kimerültség volt észrevehető.

— Azt nem tudom — felelé az orvos, — ma még titoktartóbb volt, mint egyébkor; nekünk azt parancsolta, hogy innen meg ne mozduljunk, és seregeivel jobbra-balra eltávozott, hogy még ne is gyaníthassuk az irányt, melyet kitűzött.

— Mármost merre keressem őket?

— Legokosabban teszi ön, ha itt marad, úgyis oly rosszul néz ki, mintha négy éjjel egymás után virrasztott volna.

És valóban Davidson arca tegnap óta úgy elváltozott, hogy alig lehete ráismerni. Szemei beestek, arca elsápadt, ajkai megvékonyultak, és szemei körül valami idegenszerű tüzes vereség volt észrevehető.

Leült mellém, nem bírva lábain állani, alig látszott észrevenni, hogy én is beteg vagyok.

— Mi lelt? hol jártál? — kérdezém tőle, kinézésén megütkezve.

— Ah, az pokoli kaland volt — felelé sóhajtván —, pokoli kaland. Alig hiszem, hogy valaha kigyógyuljak belőle, vagy a fejem, vagy a szívem örökre meg van rontva.

— Az istenért, mi történt veled?

— Az a leány. . . az a leány! Sohasem fogok nőre gondolhatni többet anélkül, hogy borzadás ne fussa át lelkemet.

— Tőle jössz?

— Isten tudja, honnét jövök? Ah barátom, nem feketék az ördögök, hanem asszonyok, szép asszonyok, az ő szemeik lángjában van a pokol, az a pokol, ami engem most is éget, most is emészt, gyötör.

— Ön beteg — szólt közbe az orvos.
— Meglehet, meg vagyok igézve.
— Vagy tán megmérgezve? Evett, vagy ivott ön valahol valamit?

— Semmit, semmit. Meg vagyok igézve.

— Az nem lehet; ezek a hinduk nagy tökélyre vitték a mérgerismeretet, nem csak ételben-italban tudják azt beadni; egy érintés a homlokon, egy leülés a megmérgezett helyre, a beszívott illat képes az ő éteri mérgeiket odább adni. Szóljon ön: hol volt, mit csinált, kivel érintkezett? Mondjon el mindent, nekem tudnom kell, mert az orvos a vagyok.

Davidson két tenyerébe hajtá szenvedő fejét, s reszketeg, izgékony hangon elkezdte beszélni.

— Amint a Saul-templomához kiértünk, csapatomat őrhelyeire elrendezve, magam egy szolgám kíséretében körüllovgálám a tájat. Valami mondhatatlanul kényszerítő érzés arra készítetett mennem a konyhá felé, míg valami komolyabb benső szózat megdöbbsentve állított meg útamban, eltaszítva onnan. E megdöbbsentő szót akkor félelemnek neveztem magamban, s büszke daccal indultam leküzdésére a konyhá felé, azon katonás határozattal, hogy akit benne fogok találni, legyen az férfi vagy nő, vagy ördög, mint ellenséges kémeket elfogom és magammal viszem. E szándékomat azonban rendkívül megzavarta azon körülmény, miszerint a konyhá lakóját már mintegy réám várva találtam ajtajában, aranszín arcán szokatlan mosolygás fénye piroslott, ajkai rubin hasadékán a legtisztább fogak gyöngysora látszott elő, s az a tűz, mely fölcemelt szempillái alól felém lövellt, nem volt az a leverő, visszataszító vilámfény többé, mely első találkozásunkkor, hanem valami édes, éltető, melegítő, eleven napvilág. Oh minő vágyam volt e napvilágnál melegedni. Elfelcédém határozatomat, mellyel odajövék, s lovamról leugorva, nem törődve semmivel a világon, odarogytam a csodás lény lábaihoz, térdeit átölelve s csókjaimmal halmozva el, ahol értem. Ő lehajolt hozzám és

fölemelt, s tiszta hindu nyelven megszólítva, hívott be magához. Szavai, kelet legköltőibb hangzatú nyelvén intézve hozzám, végképp elbűvöltek; rohantam, tántorogtam utána, kezét reszkető kezeim közt tartva, és szememmel nem bírva megválni ragyogó arcától. A konyhó hátulja, melybe vezetett, a Saul-templom falához van ragasztva. Csak akkor vettem észre, hogy a konyhóból egy bejárás visz a rejtélyes épületbe, s a konyhó maga csak a bejárás elrejtéséül van ide tapasztva. Két hosszú földalatti folyosón és számtalan csigalépcsőn keresztülhaladva, végre egy tágas, gömbölyű terembe ért velem, melynek csodás faragványú oszlopai, középett mind összejöve, egy merész boltozatot képezének, minőről építésznek soha eszméje nem volt. Egyik oszlop a másikat tartja, egyszerre kellett mind valamennyit fölállítani, mert ha csak egy hiányzik belőle, az egész összedül; a terem közepén valami láng égett egy üres csészében, sem kanóc, sem olaj, sem semmi éghető anyag nem volt körülé, ott lebegett a csésze fölött az üres légtelenben.

— Nafta lehetett az — vágott közbe az orvos.

— A terem oldalai nehéz virágos selyem és thibet függönyökkel voltak beaggatva, miknek egyike egy alacson kerevetet látszott félig eltakarni, mely hosszú, fényes selyemszőrű angoraszőnyeggel volt betérítve; a leány odafutott, félrerántotta a függönyt, egy ott közel álló kis elefántcsont asztalt odarántott, s mellém ülve, átkarolt, megölelt, s édes kedves hangon elkezdte kínálni előbb étkeivel, azután csókjaival. Az asztal rakva volt ízletes, zamatos keleti gyümölcszel s metszett hegyikristály üvegekkel, mikben narancs és rubinszín italok voltak töltve, de én egyikből sem ízleltem semmit.

— Azt ugyan jól tevél, meg voltak mérgezve bizonyosan — szólt közbe az orvos.

— De nem azért, mintha ez akkor eszembe jutott volna, hanem, mert sokkal édesebb gyönyör volt hozzám közel. A csodálatos lény kábító lehellete arcomat égeté, és szemei

égeték bennem a lelket; átkaroltam, magamhoz szorítám oly erővel, hogy azt hívém, meg kell halnia ölelésem miatt, s mentül erősebben szorítám szívemhez, arca annál igézőbben, bájolóbban mosolygott rám, s midőn ajkait hévvel kereső ajkaimra hirtelen lehajolt, azt hívém, az ég szakad rám, minden túlvilági gyönyöreivel. E pillanatban homlokomra tevő kezét, s ekkor úgy érzém, mintha azon ujjai, mik halántékomhoz értek, nedves helyet hagynának magok után, s azon három ujj helyén még azután is valami hűsítő érzés maradt hátra.

— Az volt a méreg — mormogá az orvos magában.

— E pillanattól kezdve csak azon üdvezítő érzésre emlékezem, mely ereimben végighullámozott, egy percre a fölmagasult gyönyör minden érzékeimet elvevé, megszűntem látni, hallani, lelkem és testem két különvált lényé szakadtak, nem eszmélék magamról.

— Ez mind a méreg hatása volt.

— Midőn ismét magamhoz tértem, az emésztő élvezetláng még forralta véretem, idegzetemet kinteljes, csiklandozó gyönyör reszketteté, szívem szökellt. A leány ott ült mellettem, elbűvölő, észvesztő alakja alig volt tőlem egy lépésnyire; közelebb akartam hozzá menni, kezemet akartam utána kinyújtani, és nem tudtam megmozdulni többé . . . Minden tagom, minden ízem meg volt merevedve. Szólni akarék, s nem bírtam ajkamat kinyitni, le akartam hunyni szememet, s az sem volt hatalmamban többé . . . Tetszhalottá voltam téve.

— Mondám, hogy méreg! — kiálta az orvos triumfáló hangon. — Ez éghajlat csodás növényei képcsekké teszik az embereket oly hihetlen hatású mérgek készítésére, miknek mi neveit sem ismerjük.

— És vérem, szívem, lelkem élt. Láttam, eszméltem, és nem tudtam mozdulni. A leány pedig oly gyöngéden, oly szelíden nézett reám, hogy nem tudtam őt magamban átkozni. Ekkor úgy tetszék, mintha alattunk, a padlat alatt valami tompa zörögés, zúgás moraja jönne közelebb. A leány hirtelen felugrott

a kerevetről, a szőnyeg alól egy hosszú éles yataghánt vont elő. Szemei vadul villogtak, ujjaival végigpöngeté a fegyver élet, s azzal hirtelen kirohant a teremből. Perc múlva elfojtott kiáltás hangzék kívülről neszelő füleimbe, s nemsokára visszatért a lány, egy levágott főt hozva kezében . . . ott künn hagyott szolgám fejét. Iszonyú erőködéssel feszítém meg idegeimet, szét akarva törni a lebilincselő igézetet; most már nem a leány után, hanem kardom után akartam kinyújtani kezeimet . . . és nem tudtam megmozdulni. A leány leveté a padlatra a véres yataghánt, az angoraszőnyeggel egészen betakarta termetemet, szolgám fejét oda téve maga mellé, kardommal és tollas főveggel együtt. A föld alatti zörej most ismét hallatszott, de már sokkal közelebb. Perc múlva hallám a függönyöket suhogni, a terem megtelt emberekkel, hallám azokat a kárhozatos démoni szavakat, mik oly borzalommal tölték el a szívet. Ezek az afgánok voltak, kik egy föld alatti rejtekúton jutottak ide, előcsapatom háta mögé. A leány egyik kezét és fél térdét rám téve, odaszoríta a kerevethöz, s néhány ördögi szót mondott az afgánoknak, azok mániákus örömdításban törtek ki erre és odarohantak. Azt hívém, el vagyok veszve. Ekkor a leány odanyújtá nekik a levágott fejet és tollas kalapomat, azok feltették a véres főre a kalapot, s azt egy dárda hegyére szúrva, ordító ujjongatással rohantak ki a teremből.

— Ah, ön ezúttal köszönettel tartozik annak a dámának, hogy megszabadítá.

— Átkom reá! Bírtam volna csak magammal, nem lett volna az ő szabadítására szükségem.

— Kétlem, Davidson barátom, mert akik a Saul-templomon túl voltak, azokból egy sem jött vissza, csak az utóőrök tudtak megszabadulni.

Az afgánok eltávoztával ismét feltakarta arcomat a leány, odaborult rám, megölelt, megcsókolt, s azután valami balzsammal megkenve szemhéjaimat, lassanként érzém, hogy tagjaim merevültsége feloldódik, szempilláim könnyeden lecsukódnak, ér-

zém, hogy testem visszakapja mozgását, s azon gondolkoztam, hogy mint fogok rögtön felugrani, s kardomat a varázsló kísértet szívébe döfni, ezt gondolám, s e gondolattal elaludtam.

— Ez volt a másik mérég mithridatja — ellenmérge.

— Midőn fölébredék, ismét e gondolat jutott eszembe. Fölugrottam. A kunyhóban találtam magamat egyedül, és schol sem lclém a nyílást, mely onnan a templomba vezet. Ha a szerte elhullott holttesteket nem láttam volna, azt kelle hinnem, hogy egy évig aludtam, s álmodtam mindazt, ami velem történt. És most úgy fáj minden tagom, idegem érzékenyek, fejem kábult, és vérem nem akar lecsöndesülni, semmivé vagyok téve.

— Nincs önnek mitől tartani, a mithridat előlte az erősebb mérég hatását, s a vincetoxikont az erős ifjú természet kiheveri. Hanem az, ami a dologban legcsodálatosabb: hogy ön is látta tegnap az Andromedában a csillagot, s íme ön is a legvilágosabb halálveszélyből kimenekült, míg kiküldött társai többnyire ott veszttek. Még csak Drumfield van hátra; ha még ezt is ép testben látnám hazatérni, csakugyan azt kellene hinnem, hogy a többiek mind el fognak veszni. Hanem ezt szegényt az afgánok mai nap alkalmasint mártírrá tevék.

A doktor alig végezte beszédét, midőn az örök egy emberre kezdének kiabálni, ki az erdőből jött feléjük. Alakja egészen fehér palástba volt burkolva, s födetlen feje ősz volt, mint a galamb.

Indusul kiabáltak rá, s ő tiszta angol nyelven felelt vissza, meg egy kicsinyt káromkodott is hozzá.

— Az ördögbe, ahány van! Hát senki sem fog rám ismerni!

Embereink rábámultak, mindenkinek úgy tetszék, mintha látta volna valaha ezt az embert; de senki sem merte ráfogni, hogy kicsoda. Odavezették hozzánk. Amint meglátott bennünket, örvendezve kiáltá neveinket. A doktor még habozott, de én ráismertem; „Drumfield!”, kiálték rá hangosan, amennyire sebem engedé.

Perc múlva sorra ölelte mindenki a jövevényt.

— A mennykőbe — szólt az orvos — ön jól tudta magát maszkírozni.

— Micsoda maszkírozás? — kérde Drumfield.

— No ezt a fehér parókát értem a fején.

— Semmi paróka, barátom. Ez tulajdon hajam.

— Lehetlen! még tegnap hollófekete volt.

— Tán a nagy rémület őszítette meg.

— Azt kikérem magamnak. Ilyen indulatokat nem tartok. Ez a fehér haj engem igen érdekessé fog tenni, kivált a hozzákapcsolt események miatt. Azok nem mindennapi dolgok.

Mindnyájan kértük, hogy ismertessen meg ez eseményekkel.

— Előbb adjatok rám valami ruhát. Láthatjátok, hogy úgy vagyok felöltöztetve, mint valami ótestamentomi próféta... Meliahnak igaza volt, mikor a levelet nem akarta az afgánokhoz vinni. Még azok nem tanulták a jus gentiumot; egyébiránt Orpheusz óta, ki a pokolba ment parlamenterek, még eddig az ördögök közül senki sem is tért vissza. Ezek a tisztelt ördögök, amint közibök értem, s a küldött levelet átadtam, egy pányvát vetettek a nyakamba, lerántottak a lovamról, s mielőtt az amiensi tractatumnak a követek sérthetlenségét illető paragrafusát felolvashattam volna előttök, megkötöztek, s nyalábra fogva bevittek egy csodálatos alakú pagodába, mely oda volt építve valamelyik isten számára a legsűrűbb erdő közepébe. A pagoda közepén állt egy rézbálvány, ökörfeje volt és kövér emberi termete, rendkívül hasonlított mister Snarkinshoz, az élelmezési biztosunkhoz. Homlokára zsidó betűkkel volt írva e név: *Moloch*. A bálvány lábainál egy asszonyiség ült, a bálvány papnéja. Úgy veszem észre, hogy itt e hivatalt mind a nőnem viseli, férfinak nem szabad magát e heverő mesterségre adni.

— God-dam, ott örömet járhatnak az emberek a tempomba — monda az orvos.

— Ne fészkelődjél, barátom, az asszony vén volt és rút, mint az éjszaka, ha ugyan láttál már zöld éjszakát, mert képe tökéletesen hasonlított színére nézve az éretlen olajbogyóhoz,

alakjára nézve pedig ugyanazon olajbogyóhoz megaszalva. Az asszony látomra fölkel helyéből, s odajött hozzám, kétrét görnyedve, s beszélt fölöttem mindenféle ördögös szavakat, hadonászott száraz kezeivel fejem fölött, s vissza-visszafordult bálványa felé magát meghajtani. A bálvány erre elkezdett fényleni, izzani, belülről irtózatot tüzet gerjesztettek alá, az érc vöröslött a belső tűz miatt, iszonyú fényt vetve a különben sötét terem alakjára. Száján és szemein keresztül sugárosan lövellt elő a lángtalan tűzlég, nehéz, tompa bőgést hallatva. Azzal még egy sereg asszony jött elő, tíz vagy tizenkettő, egyik vénebb és zöldcbb mint a másik, azok elkezdtek körülem táncolni és énekelni, oly táncot és éneket, aminőért megvesznének a balettescsinálók, ha eltanulhatnák. Le-leterítettek egy fekete lepedővel, azután azt megint lekapták rólam, elébem guggoltak, a számba néztek és énekeltek; a legmulatságosabb az volt az egészben, amint a ceremóniákból észre kezdém venni, miszerint nekem azon megtiszteltetésben kelle részesülnöm, hogy az izzó bálvány karjai közé vettessem, melynek képe már akkor oly vörös volt, mint mister Snarkinsé, mikor kisült rá, hogy lopott . . . E percben zaj hallatszott az ajtó előtt, s egy magas néember lépett be a pagodába, fölhevült arccal járulva az áldozók elé, s hevesen beszélve a jelenlévő afgánokhoz azon az irtózatot démoni nyelven. A vénasszonyok erre dühösen veték magukat közbe. Az újon jött néember azonban előmbe állt, elfödve amazok rohama előtt. Amint a gesztikulációkból kivehetém, azon támadott a vita, hogy elfogóim az utóbb jött néember szolgálatában álltak, az pedig egy másik bálvány papnéja volt, s most a két hamis isten összekapott az áldozaton. Attól tartottam, hogy megfeleznek. De nem történt úgy; az afgánok úrnőjöknek fogták pártját, a vénasszonyokat elhajigálták az útból, azok aztán nekiestek bálványuknak, azt hitták, hogy tegyen igazságot, s hogy az meg sem mozdult a kedvéért, leköpködtek, s eloltották alatta a tüzet.

Engem pedig felkaptak az afgánok a levegőbe, s vittek úrnő-

jük után. Csak ekkor vettem szemügyre a némbert; magas, szép, karcsú alak volt, arcszíne hasonlatos az aranyhoz, vékony ajkain, félig zárt hosszúkás szemein valami különös, megragadó komolyság honolt, hosszú acélfényű hajtekercei hosszan lógtak le nyomába . . .

Davidson figyelni kezdte az elbeszélésre.

— Fején kerek ezüstkorona volt négy hegyes ággal, különös ellentétben aranszín arcához, — folytatá Drumfield, — komolyan, hallgatagon ment elül, vívőimet vezetve föl a hegyre. Mindig magasabbra, mindig közelebb a Salamon-hegy hófedte csúcsához. A növényzet lassanként gyérülni kezdett. Majd hófedett halmokhoz értünk, hol már alig tengett egy-egy törpe cédrus; végre semmi sem látszott más, mint az örök hó és jéghegymok, fehérén, ridegen. Itt egy barlanghoz vezetett bennünket a némbér, mely egy jéghegy oldalába mélyed, belül éppen úgy bevonva ragyogó jégkristállyal, mint Írlandban a Surturhule. Falak és boltozat milliárd gyémánttól látszottak ragyogni a fáklyák világa mellett.

E barlang torkából egy vízforrás buzog fel, több ölnyi magas oszlopban vetve föl magát gránitmedencéjéből. E fontaine vize oly forró, hogy amit belévetnek, rögtön megfő benne, s körös-körül mellette, a hó és jég közepett, a legbujább növényzet díszlik fel, a legritkább, csodaszép kövérlevelű növények, mik csak a meleg források partjain tenyésznek, bűbájos ellentétül a fehér hómezővel.

A vezetőnő itt megállt, az afgánok letettek a forrás partjára, s tisztelettel hajták meg magukat előtte. Kitaláltam, hogy a forrás ama másik bálvány, mely engem áldozatul kér, hihetőleg ennek forró vizébe kelle vettetnem. Legalább nem látom azokat a csúf, zöld képű vénasszonyokat, gondolám magamban, s megnyugodtam benne.

A leány odalépett hozzám, egy fürtöt levágott hajamból, egy ércmedencéből valami kenőcsöt véve tenyerére, azzal fejemet, alig hallható szavak mormogása közben bedörzsölé,

s azzal egy fehér lepellel tetőtül talpig letakart. Megvallom, hogy midőn sima bársony kezével hozzám ért, egészen más vágyakat érzék magamban, mint a halált.

Egy óra múlva a barlang megtelt vén és fiatal afgánokkal, a vének épp oly utálatos feketék voltak, mint a fiatalok, csak hajuk és szakálluk volt fehér. A hold besütött a barlangba. Éppen holdtölte volt. A leány kiállt a középre, kezeit keblén összehajtvá, meghajtá magát a hold előtt, s annak foltos képére mutogatva, rövid, szaggatott, tételekben valami vad hangzatú verseket mondott, miknek végén az öregek mindannyiszor nagy mekegve keltek föl ültökből, az ifjak pedig kardjaikat verték pajzsaikhoz. Tán a közelgő csatáról mondott nekik jövendőt a papnő.

Ekkor megállt a forrás kráterénél, fölvette a hajfürtöt, mit fejéről levágott, s a forrás krátere fölé tartotta. Néhány alig hallható ígét mormolt, a forrás bugyogó vize szinte emberi hangokat látszott adni, a nő hangosabban szólt, hangosabban bőfögött fel a forrásvíz hangja is, s mentül jobban kiáltozott a nő, a forrás hangja annál erősebben tombolt, bőgött, harsozott, mintha két természetfölötti lény pörölne egymással egy ember lelke fölött, míg végre a nő hajfürtömet vad sikoltással veté a vízbe, s bal kezével felém mutatott. Az öregek felugrártak erre, rám rohantak szörnyű ordítással, fölemeltek a földről, levették fejmről a lepelt, s azon pillanatban ijedten tántorodtak vissza tőlem, s arccal a földre borultak le előttem . . . Én nem értettem a dolgot . . . A papnő ott állt a forrás fölött, a besütő hold ezüstfényt orzott csodás, aranyszín alakjára, úgy állt előttem, mint valami túlvilági lény, ki előtt önkénytelen törtek meg térdcim. Egyet intett az öregeknek, azok föloldották kötelékeimet, s a legnagyobb tisztelet kifejezésével vezettek ki a barlangból, felültettek egy lóra, azt ketten kétfelől gyalog vezették, így vittek végig a falukon, a népség mindenütt lefeküdt előttem a földre, s midőn egy berek közepén egy pagodához értünk, ott letettek, megcsókolták ruhám szegélyét, s be-

bocsátottak az ajtón. A pagoda közepén az aranszínű hölgy várt reám, kecsesen, méltóságteljesen fogadott, mint egy királyné, kezét nyújtá elé, tiszta hindu nyelven mondva: „Szabad vagy; mehetsz, merre akarsz.” Én nem tartóztathatám meg magamat, hogy az előmbe nyújtott kezet forrón meg ne csókoljam. Ah barátom, ha azon kezet érintettétek volna.

— Érintettünk ott egyebet is — sóhajta magában Davidson.

— „Minek köszönhetem életemet?” kérdém hátalateljesen a szép papnőtől. — „Hajfürteidnek”, felelé, s egy gömbölyű ezüsttüköröt tarta elé. Csak akkor vettem észre, hogy ősz vagyok, mint a galamb. A kenőcs, mellyel fejemet bedörzsölé, megfehéríté hajamat, hogy megmentse fejemet. Sebaj, hajamat megfesthetem még, amilyenre akarom; de bőrt nem tudom, hogy festenek magamra, ha abba a forró vízbe belédugtak volna. Azért éljen az én aranszínű királyném, ki engem ezüstszínűre festett!

— — — — —
A víg fiú megnevette beszéde végét, és mi is utána neveltünk; csak Davidson bámult hallgatagon maga elé, mintha valami képet nézne, mely csak lelke előtt látszik.

A mi nevetésünk sem tartott soká. Néhány hírmondó érkezett eltikkadtan a csatából: „Siessetek innen! kiálták, sergünk körül van véve, a colonel elestével fölbomlott a csatarend, a tiszték mind — mind elestek”.

Csak mi négyen maradtunk élve: Smith, Davidson, Drumfield és én. Magam is meg voltam sebesítve. Azért láttam tán homályosnak a csillagot? . . .

★

Így mondá el mister Drayson előttem e történetet. Lehet, hogy nem ragaszkodott egészen az igazsághoz . . . az is lehet, hogy mind ez eseményt anélkül hozta össze a vakeset, hogy valami magasabb fátumnak befolyása lett volna rá . . .

Mindenesetre emberi dolgot fogunk cselekedni, ha azt, minek lételetét fölfogni nincs erőnk, merészen megtagadjuk.

Ezt a novellát én 1850-ben írtam. Akiket a mese kútforrásaiul megemlítek, az angol nagykereskedő, mr. Drayson, és az angol hadászati folyóirat csupán képzeletem alakjai, akiket soha nem láttam. Ez nemcsak költői szabadalom, sőt kötelesség ilyenféle bevezetést adni egy mesének, hogy az olvasó által azt könnyebben bevehetővé tegyünk. Negyven év múlva a csillagászok felfedezték az Andromeda ködfoltjában rejlő új csillagot. Egy külföldi obszervatórium igazgatója, aki angol fordításban olvasta ezt a novellámat, kérdést intézett hozzám, hogy hol vettem a tudomást erről az eddigelé észre nem vett csillagról ezeltől 40 esztendővel? Nem tudtam rá választ adni.

J. M.

3. A NÉPDALOK HŐSE

Ki ülteti a mezők virágait? . . . Ki tanítja a pacsirtát énekelni? . . .
Ki teremti a népdalt?

Honnan jönnek e zengzetes, sajátos énekek, miknek verse és dallama egyszerre látszik születve lenni; senki sem tudja, hogy kitől?

Ki az, ki a titokban költészetet és dalt teremt, melynek minden képe, minden hangja oly igaz, oly remek, oly nemzethű, s kinek nyomára nem akadni, mint a holt madár csontjaira?

Minden évben új meg új dal keletkezik a nép ajkán, vidékről vidékre terjed, arató leányok a mezőn, halászlegények a folyamon eltanulják egymástól; nem tudni meg soha, ki volt az első, aki azt énekelte?

Hol lakik ez a kimeríthetetlen költészet? Ez a pazarlás mindennel, ami szép, ami ragyogó, ami kedves.

Melynek öröme hajnalhasadás, bánata permetező felhő, szerelme tavaszi napsugár, elválása tengervégtelenség, ábrándja csillagos ég, gyásza feketére festett éjszaka.

Izenetet küld a fecskétől, szeretni tanul a gerlicétől, liliom harmatában mosdik. Patakok partjára megy sírni, virágos réteken sétál, tenger fenekéről hoz gyöngyöt, melybe szerelme nevét foglalja. Illatos levélen alszik, lovát cédrusfához köti, rózsabokor alatt csókol, virágoskertbe temetkezik, rózsát ültet a sírdombra, s azt hű szeretőknek hagyja.

Szerelmében hű és gyöngéd, keservében andalgó, jó kedvében elmeszikkázó, mámorában zseniális, — és mindenütt ma-

gyar, minden ízében, szavában, dala hangzatában, tárgyai képében — magyar eltagadhatlanul.

Hol van az, ki mindezeket teremtí? Ki van hivatva arra, hogy lelke túlómló érzelmeinek szavat, hangot adjon, ki van hivatva arra, hogy beszéljen a nemzet ősz szokásairól, a vigadó bánatról, a fehér házról a távolban, a pusztai délibábról és a kedvenc paripáról, s minden szavát ihletként kísérje a nemes, a vérben edzett szabadság, minden dallamát az oly ismeretes, az oly lelkesítő keserv? Hová lettek, ki ismert egyet közülök valaha? Ki ismer most, midőn évről évre új dal, új zene kel ki a nép ismeretlen rejtekéből, s körös-körül megteszi útját a hazában, s rövid idő múlva ismét másíknak ad helyet.

Vagy tán úgy születik a népdal, mint a felhő? Minden nap új meg új van az égen, s mégsem látta senki, hol és hogyan támad?

★

A Szinyva partján állt valaha egy patakmalom, mely a *falviak birtokához tartozott. A molnárja jókedvű ősz legény volt, akiről azt dalolta a környék népe, hogy „mikor másnak reggelt harangoznak, akkor neki reggelt hegedülnek”.

A cigány sohasem szakadt ki házából, s ha néha kedve kerekedett, egyik faluvégétől a másikig muzsikáltatta magát.

Egy fekete ragyás cigánylegény, körülbelül olyan vén, mint ő maga, volt mindennapos kedvence. Olykor reggelig elüldögéltek együtt a malomban, a vén molnár dalolt összevissza, a vén cigány hegedült előre-hátra, maga sem tudta mit, a könny mindkettő szeméből kicsordult, maguk sem tudták, miért?

S míg az öregek így búsultak pohár bor és hegedűszó mellett, a tornyos nyoszolyában egy kis álmatlan leány ült guggolva, a molnár unokája, Piroska, nagy, sötét szemeit le nem vette nagyapjáról, s ha elnyomta az álom, álmából ismét felzokogta magát, s ha aztán reggelenként a mezőkön elindult tévelyegni, a múlt éj mámoros emlékei megújultak lelkében, valami vágyó

őszön, mely a virágot nyílni, a csalogányt énekelni parancsolja, ajkaira hozta a futó akkordokat, elkezdte magában dudorászni, valamit érzett, amit mindenki sejt, míg lelke fiatal, valamit, ami nem öröm és nem fájdalom, mégis édes és keserű egyszerre, nem szerelem, mégis epeszt, nem vágy, mégis túlömlengő, — ez a költőiség! Ki lehet tépni a szívből e virágot, el is hervad az magától, de egyszer legalább kihajt mindenki lelkében.

A néma dálnak szavak kellettek, a letépett virág, az erdőik susogása, gerlicék csókolódása, felhők repülése megadta az első képeket, a szív hozzágondolta a többit, s mikor az aratóleányok közel jártak az erdei malomhoz, valami édes, búsongó dalt hallottak a rekettyés közül előtünedezni, mely még eddig ismeretlen volt előttük. Figyelve megálltak, aztán továbbmentek, otthon eszükbe jutott a dal, elénekelték a kalákában, a legények eltanulták, odább vitték, így terjedt faluról falura, mindenütt talált rokonérezelmű hangot, mely hozzáadva az első akkordot, versekkel szaporítá, egy év alatt az egész hon ismeré, senki sem tudta, hogy honnan került?

A vén molnár egyre őszült, a kisleány egyre szépült, piros arca, sötét, de szelíd szemei, sugár szemöldöke, mosolygó ajkai, virágszál termete rég búcsújáró helyé tették a vén molnár malmát, rajzott körülte a közel falvak legénysége, mind ide járt búzáját őrletni, pedig malmot kapott közelebb is.

És nemsokára szájról szájra szállt a népdal:

«Szinyva mellett van egy malom,
Bánatot őrölnek azon.»

Forró nyári délután volt, az arannyá érlelt mezőn víg legények, víg leányok rakták a képét, messziről hallatszott a légben elmosódott daluk:

«Búzát kötöttem keresztbe;
Nem tudom hány van ezerbe?
Ahány szem van egy ezerbe,
Annyiszor jussak eszedbe.»

A légben a pacsirta ábrándozott, mindig közelebb közelebb emelkedve az éghez, a dűlőutakon hatökrös szekér halad nagy csöndesen, egész szántó föld terméke volt rá föl rakva, tetejében ült a pórleány, piros kendője messzire virított, mellette ballagott a béres, hosszú ostorával kongatva néha.

A patak mentében zöldellett a pázsit, bársonyszalagot vonva a sárga vetések között, a fehér tehénnyáj elszéledezett rajta, le-lejárva a hús forrásvízhez; a pásztor aludt egy boglya árnyékában.

A malom kerekai közül csak egy járt kelepelve, a többi öt zsilipién harsogva zúdult keresztül a szolgálni kényszerített hullám, fehér habbá törve leestében; egy lépéssel odább már ezüstlő halacszkák úszkáltak benne, fel-felszökve a döngő aranylegyek után.

Egyike volt azon méla, csöndes nyári óráknak, amikor minden hang meghallik, a távoli harangszó, a tévedező ének, a mezsei madárdal, a pásztorfurulya, a patakzúgás, s a napsugárban úszó aranylégy döngése.

A malom elején kis virágoskert tarkállott, mely fölött zöld árnyéket tartott a felfutó folyondár, az ablak előtt egy nagy rózsatő virított, minden ága külön színű és fajúvá oltva, virágos lombjai az alacsony ház tetejére hajlottak alá.

Az illatos árny alatt barna kisleány élesztgeté virágait, mik lankadtan hajták le bimbós fejcskéiket a forró nap hevében. A napsugár, mely a zöld levelek közül meglopta olykor a védő árnyat, rózsapírt csalt elő arcán, anélkül, hogy annak friss zománcát elperzselné; tán ami égető volt bennök, azt mind szemci szívták föl?

Messze a sárgult mezőkön egy lovag járt kalandozva, majd ide, majd oda tévedt, néha nekiereszté fekete paripáját, s nyargalt, porfelleget verve, majd ismét nekilassult, hagyta magát lovától vitetni, amerre annak tetszett, leszállt egy virágot leszakasztani, azt kalapja mellé tűzte, s ismét barangolt tovább, az aratókhoz ért, valamit látszott tőlük kérni vagy kérdeni. Egy eleven menyecske előkeresett egy zöld korsót a fűből,

felnyújtá neki, a lovag jót ivott belőle, megköszönte, s barangolt újra tovább.

A kényére hagyott paripa a patak felé tartott, a lovag csak akkor vette észre, mikor már benne állt. Megveregette lova nyakát, utánaereszté a kantárt, s míg lova tüszkölve szította a habot, gazdája az ezüst halacszkákat nézte, mik egy lépéssel odább farkcsóválva szökelltek a napsugáros vízfenéken.

Szép, délceg legény volt a lovag. Életerős arcán valami ábrándos, magánkivüliség volt feltűnő, mely meglátszik azoknak arcain, kiket sorsuk nem azon körben szült, melyre hajlamait teremté; az életszínű arc minden vonásai úgy illettek egymáshoz, a merész vágású orr, a nagy, árnyékos szemek, az egyenes, sűrű szemöld a redőtlen homlok határán, a pörge bajusz, a természeti göndörségű fürtök, s rajtok a kis kerek kalap, melyről hosszan lengett a búzavirággal vegyes árvalányhaj. Csak a búskomolyság volt ez arcon idegen. Nem ily arcokhoz van kötve a méla barangolás eszméje, víg pohárcsengés közt, szenvedélyes hölgykarokban, vagy csaták viharainál kell ily alakot keresni.

A paripa prűszkölve emelé ki fejét a patakából, a lovag sarkantyúba kapta, s egy szökéssel átugratott a patakon, s tova-nyargalt. Hajló termete negédesen ingott jobbra-balra a paripán, fehér ingujjainak patyolatja habbá dagadozva repült utána, s a betyárosan kötött fátyolnyakkendő rojtjai körülrepedték vállait.

Mikor a malom mellett elhaladt, önkénytelen meglássítá lépteit, s csüggesztett fővel tekinte oldalt az oly hívó külsejű lakra, melynek elejét virágbokrok lepék el, azok közül szállt fel a kémény kékes füstje.

A molnár leánya élesztgetett virágaival volt elfoglalva, s nem vette észre a közelítő lovat, kinek szemei a virágos bokrokon függtek, anélkül, hogy a mögöttük levő lányt láthatnák, s már elhaladott a malom előtt, midőn váratlanul édesen csengő dal üté meg füleit:

«A pünkösdi piros rózsza
Kihajlott a kocsiútra.
Ha arra jársz, szakassz róla,
Rózsza nélkül ne járj soha.»

A legény visszafordítá lovát, s egészen közel nyargalt a malomhoz. A lódobogásra előlépett a dalos leányka.

A lovag félszemére csapta kalapját, arcáról eltűnt amaz idegen kifejezés, s úgy illett neki az a kacér, negédes kacsintás, mely azt fölváltotta. Ugratta, táncoltatta paripáját előre-hátra, mint-ha nem bírna vele, pedig csak azért tevé, hogy tovább függessen szemeivel a szép gyermek arcán.

— Isten jó nap, édes hugám! — szólt kalapját megemelve s közelebb toporzékolva.

— Fogadjisten, édes bátyám! Kend rosszkor jött, az apám nincs idehaza, s addig csak egy kőre őrlünk.

— Nem keresem én sem apádat, sem a malmát, engem a rózsailat csalt ide, egy rózsát jöttem szakítani.

A leány felnézett a legényre, s elpirult.

— Majd szakítok én kendnek egyet — monda, s odaszökött a rózsabokorhoz, lehúzta egyik ágát, leszakította róla a legszebb félig kinyílt bimbót, a tövis megszúrta ujját, nem törődött vele, odanyújtá a virágot a lovagnak.

A legény a nyújtott rózsza helyett a leány kezét fogta meg, s mélyen nézett a szemeibe.

A lány lesütötte azokat, s zavart hőséggel hebegé:

— Szebbet maga sem lelne kend.

A legény közelebb vonta őt magához.

— Te magad vagy a legszebbik rózsza, terólad szakasztok egyet; — s azzal hirtelen aláhajolva lováról, magához karolta a lányt, s egy égő csókot nyomott arcára, s azzal nyargalva odábbment.

A lány reszketve maradt el virágai között, arca égett, keble hevült, szemeit nem merte felvetni. A leszakasztott rózsza kezében maradt, sokáig mélázva nézett rá, aztán megszánta a sze-

gény letört virágot, elültette ablakában egy cserépbe, megöntözte, s azt hívé, hogy még megéled, s alig vette észre, hogy keze vérzik annak tövisétől.

A lovag alakja elveszett a távolban; messziről hangzott az aratóléányok dala:

«Ahány szem van egy ezerbe,
Annyiszor jussak eszedbe.»

★

A *falvi család egy volt a legtekintélyesebbek közül B* megyében. Férfitagjai mind a megye legelőkelőbb hivatalait viselék, sőt voltak közöttük aranykulcsosok is, s egy egy időben a magyar ember boldogsága nem volt tökéletes hivatal nélkül.

A legutóbbi családfő, *falvi János mint alispán halt meg, s e cím még sírkövére is rákerült.

Két fia maradt, Endre és Albert.

A nagyobbikra jókor keresztet vetett minden bölcs szemlélő; az akkori nevelésnek fő célja volt az embert tudóssá nevelni, s Endrén e törekvés nem fogott. Nyers, egyszerű maradt, mindig szántott-vetett, vadászott, lovagolt, s nem háborgatá a betűk holt lelkeit.

Albert azonban tanult szorgalmasan, a holdvilág átsüthetett rajta, úgy elvékonyodott a betűnézésben, minden mozdulatán meglátszott a legfinomabb nevelésre mutató készség, írt verset is, rosszat ugyan, de sokat, s tudott diákul beszélni és hallott franciául. El is vette jutalmát érte, mert már patvarista korában a főispán asztalánál ebédelt.

Bátyja ellenben késő korára is nyers falusi suhanc maradt, nem értett egyébhez, mint a gazdasághoz, s mit ért az, hogy termete erős volt, mint három emberé együtt, s arca deli és férfias, s lelke őszinte és érzelemteli, ha hiába járt iskolába!

Míg az ifjabb testvér az anyai háznak naphosszant címertartója volt, vendégeket fogadott el, azokat mulattatá, patrónusai előtt hízelgett, kliensei előtt tekintélyt tartott, hölgyekkel kacérkodott, táblabírákkal vitázott, azalatt Endrét reggeltől estig

nem lehet otthon látni, korán hajnalban, mikor még mindenki aludt, paripájára veté magát, s késő éjszaka, mikor ismét mindenki aludt, vetődött haza. Tudja isten, hol járt azalatt!

Egy este a családnő, az özvegy *falviné megparancsolá cselédeknek, hogy fia bármi későn fog hazatérni, küldjék szobájába.

A fiú sokáig váratott magára. Éj volt, midőn az udvarra bevágtatott, a cselédek tudtára adák, hogy anyja vár rá, s ő azonnal sietett tiszteletére.

A jó asszonyság nagyon rossz kedvre volt hangolva, s midőn Endre rövid szíves üdvözlés után anélkül, hogy kínálást várna, leült mellé a pamlagra, s árvalányhajas kalapját maga mellé helyezte, elhúzódott tőle, s szigorú szemöldökkel tekintte rá.

— Hol jársz annyi ideig? — kérde tőle végignézve póriás öltözetén.

— A mezőn, anyám. Láthatja ön ruhámról; takarítás után látok.

— Minek az? Elvégzi azt ispán és cseléd. Egészen elpóriásodol. Hozzád méltó viselet-e ez? Minden léptedet tudom. Te nem csak szilaj, hanem aljas is kezdesz lenni. Tán azt hiszed, titok előttem, miszerint nem egyszer gulyások, csikósok közé vetődöl, s órákig eldözsölsz, elmulatsz velök?

— Jó emberek azok, anyám.

*falviné, ki különben is idegszenvedő volt, a nyers, naiv fiú különös feleleteire mindannyiszor kacajgörcsöt kapott, szobalcánya s társalkodónője nagy gonddal tudták magához téríteni a fuldokló nevetésből, miközben az istenhez kiálta, hogy szüntesse meg pokoli kínjait, s engedje meghalni.

Amint magához tért, folytatta a beszédet:

— Te esztelen vagy. Lehet-e egy *falvinak hivatásáról anynyira megfélemedezni, hogy így viselje magát? Azért szerzé-e anyni ősöd neved számára a tiszteletet, hogy benned egy kóbor országkerülőt lásson fölmagzani? Mi lehetnél, ha akarnál? Öcséd négy évvel fiatalabb nálad és már szolgabíró . . .

— Rossz bíró, de jó szolga, — veté közbe Endre.

*falviné ajkába harapott, arcán idegzetes rohama előjelei vonaglottak végig, de ez egyszer elnyomta a kitörést.

— Hagyjuk e tárgyat, anyám, — szólta Endre, kérlelőleg fogva meg anyja kezét; — önt jobban meghatja ez indulatoság, mint engemet. Kímélje egészségét.

— Nem fogom. El kell mondanom, ami szívemen fekszik, ha belehalok is. Te minden reményemet semmivé tevéd, akarom tudni, hogy van-é még, amiért rád gondoljak? Lehetnél nemes, tiszteletben, tekintéllyel elhalmozott miért súlyyedsz erővel a porba, a megvetésbe?

— Nekem jólesik ott lennem, anyám. Én nem irigylek senkit, nem vágyom semmi után. Én boldog vagyok, ha künn lehetek a mezőn, mely a kenyeret adja önkényt, a parasztok közt, akik szeretnek, az állatok közt, akiket szeretek. Nekem nyomasztó a lég ott, ahol e feszes, hajlongó embereket látom, én nem mosolygok arra, akit nem szeretek, nem bókolok az előtt, akit nem tisztelek, s ez nekem jólesik. Szabad vagyok, mint a madár.

— Nem lehetsz az. Férfinak, ki oly állásban van, mint te, kötelességei vannak, mik e szabadságot korlátozzák. Kötelességei, mikkel hazájának, családjá nevének és utódainak tartozik. A magyar nemes úgysem azért viseli a hivatalt, hogy abból megéljen, hanem viseli becsületből, büszkeségből. Az áldozat tőle és nem haszon neki. Őseid mind hazájuk szolgálatában öszültek meg.

— Ha harc volna, én is tudnám, mint kell szolgálni a hazának. Rosszkor születtem; békesség van, most az írástudók uralkodnak; haszontalan vagyok, mint a holdvilág nappal. Belőlem semmi sem lehet, fejemet lehajtva vallom meg, hogy semmi.

— Lehet még egy. És annak lenni kötelesség; és ez a kötelességek legédesebbike. Még lehetsz jó, becsületes férj.

Endre arcán e szóra idegenszerű, borongós kifejezés foglalt helyet, oly melankólikus ellentét az életvidám arc külsejéhez. Elhallgatott. Anyja folytató.

— Nem kényszeríték rád senkit. — Hagyok választani ismerőid közül. — Bármelyiket hozod házamhoz, anyja leszek, szeretni fogom, akit te szeretsz.

Endre fölkelt helyéből, megcsókolta anyja kezét, kalapját vevé, s menni készült, *falviné visszatartá.

— Feleletet várok.

— Egyiket sem, anyám. — Soha — senkit.

— Mit mondasz?

— Szabad vagyok, mint a madár.

*falviné összerogyott az idegrázkódás újabb rohama alatt, a kínos convulsio kacagni kényszeríté, míg idegei pokolfájdalmat szenvedének. Midőn magához kezdte térni, fiát még ott látta állani. Fölemelé rá száraz ujját.

— Te fogsz a sírba vinni — monda, és közben nagyokat kacagott. — De lesz gondom rá, hogy halálomnak ne örülj.

Endre ismét lovára veté magát, késő éjjel kilovagolt az apai házból. Három napig nem látták otthon.

Anyja azalatt úgy kacagott, úgy kacagott; mindenki azt hitte, hogy meghal.

Három nap múlva a faluvégen énekelték a legények, s a cserényen a gulyások.

«Nagy a világ! végtül végig bujdosom:
De bánatom felejteni nem tudom.»

★

Három napig öntözte a kislány a rózsát patakvízzel, orcáját könnyeivel. Elhervadt mind a kettő. Harmadnap este egy lovaslegény zörgetett a kis malom ajtaján.

Piroska futott azt felnyitni, s nem bírta elnyomni ajkán a sikoltást, arcán a megtérő hajnalt, midőn azt látta maga előtt, kiről annyit gondolkodott, anélkül, hogy nevét tudná.

Úgy álltak egymással szembe, mint kik régi, régi ismerősök; három nap, három éjjel gondoltak és álmodtak egymásról.

Piroska bevezette apjához a legényt.

Kancsóbor mellett ült az öreg, padka tetején a vén Csillás. Ott ríkatta hegedűjét az öreg cigány, behunyta szemét, hátát a kemencének vetette, a nyirettyű alól kiszabaduló hangok lehettek tévedező lelke gondolatjai, vígan, szomorúan, andalgóan, eszeveszetten, majd mély érzelemmel, majd nekivadulva. Behunyta szemét, nem bánta, hallja-é valaki, vagy sem; magának hegedült, néha a könny végigfutott ragyás, barna arcán, másszor ismét egy múló mosoly. Annyi érzés, annyi mélység, annyi kedély volt e tévedező, szabálytalan, alakatlan hangokban, az ember szinte képzelte látni a lakodalmas népet neki-pirult arcával, rozmaringos kalapjával, a *selyem-tánc* között vígan ujjongatva, majd ismét a párjavesztett leányt, ki vőlegénye sírjára mezei virágból búsan dudorázva halottkoszorút köt, s a megvetett legényt, ki hűtlen szeretője ablaka alatt muzsikáltatja magát, s nagyokat kurjant vigadva, hogy a szíve majd megszakad; majdan a pajkos, szökdécselő, ficánkodó hangok előlebegtetik a fonókák, a kalákák fürge csoportozatait, a leánysereg vincároz, a legény benéz az ablakon, észreveszik, felsikoltnak, s a víg sikoltás hangjából megint alábágyad a zene a búcsúzó kedves siralmáig, ki elmegey a harcmezőre, s előre érzi, hogy ott vesz.

A vén cigány zenéjébe olykor a borozó öreg is beledúdolt, ahol ismerni képzelé a dalt, s öklével verte az asztalt, mikor a cigány egészen mást húzott, mint amibe ő belekezdett.

A belépő idegen nem zavarta meg a mulatókat, az öreg fogadjistennel vette, a cigány észre sem vevé, Piroska széket tett neki apjával általellenbe, megtörülte köténykéjével, s leült félre guzsalya mellé, pillantását néha rálopvá.

A jövevény megpödörinté pörge bajuszát, félkőnyökkel az asztalra dült, s egyenesen ott kezdte, amiért ide jött.

— Jámbor bátya, nekem tetszik a kend unokája; keveset szólok, sokat mondok: adja nekem feleségül!

Az öreg felhajtotta poharát, s az üveg fenekén keresztül ravaszul kémlelt az ifjú arcába.

— S ki és mi légyen kend aztán, öcsémuram?

— Gulyás vagyok az alföldön, magamnak van tanyám, gulyám, élek a magam emberségéből.

Az öreg fejébe nyomta kucsmáját, s elkezdé dalolni: „én vagyok a petri gulyás,” a cigány utánacifrázta.

— Igyék kend egyet, öcsémuram, — szólt, és köhögött, s teletölté az ifjú poharát, és nézte annak arcát, míg a poharat kiitta. — Tehát kend gulyás az alföldön? Igen derék. Mióta ismeri kend Piroska lányomat?

Az ifjú szívében az első pohár bor lángot vetett. Rátekinte szerelmesen a húzódozó lányra, és felele:

— Nem régen, de igen nagyon.

— Igen nagyon . . . — utánzá az öreg, s figyelmesen nézdegélt rá poharán keresztül.

— Örömet látom a kérőt házamnál — folytatá az öreg —, hanem már azt úgy szoktuk mindenha, hogy mikor ily meg-gondolásra méltó ügyünk van, elébb egyet aluszunk rá, az álom jó tanácsot ad. Holnap reggelig légy nálam, akkorra majd meg-álmodjuk, hogy mit tegyünk.

Az öreg és az ifjú még azután sokáig ittak és daloltak együtt. Piroska font, százszor változtatta színét, s ugyanannyiszor elejté az orsót. A cigány félig aludt és hegedült.

Éjfél felé fölkelt az öreg, mámorosnak látszott, az ifjúnak kimutatta helyét a padláson, maga kiment a malomba, az öreg cigány a sutban elaludt, Piroska kis kamrájába távozott.

Az ifjú, bortól és szerelemtől elázva, leveté magát az illatos szénába, s nagy mámorosan elkezdé dúdolni:

”Csalom a szemedet,
Te is az enyimet;
Csókolom a szádat,
Piros két orcádat,
Te is az enyimet,
Én is a tiedet.”

A padlat hasadékain halvány mécsvilág sugárzék fel hozzá aranyfonálként, s reszketeg, alig hallható dal, édes tündérhangon rezge fel: „álom, álom, édes álom”.

Nemsokára minden nesz elcsöndesült, az álmak tündérei eszálltak a szerető lelkekre.

A malom udvarából egy szekér távozott el késő éjszakán; senki sem tudta, hogy azon az öreg molnár megy. A zörgés elveszett a malomzúgás között.

A hajnal első sugara fölkelte az aluvókat. Az ifjú a kis kertben találta Piroskát a rózsabokor alatt.

— Mit álmodtál, gyöngyvirágom? — kérde tőle.

— Kend az első elmondani — szolt az, rózsalevélkéket tépetve.

— Én aranymezőt szántottam ezüstkével, igazgyöngyöt vettem bele, rózsát arattam róla, fészket csináltam belőle cédrusfa tetején, a fészekbe páros gerlice ült, az egyik én voltam, a másik te voltál.

A lány lehinté a kötényébe tépett leveleket, s elmondá álmát.

— Én azt álmodám, hogy meg voltam halva, eltemettek egy magas hegytetőre, sírom körül rozmarin virágzott, a lányok odajöttek táncolni, letépték a rozmarint, megfonták menyasszonykoszorújának, és úgy sírtak valamennyien.

— Hát énrólam nem álmodtál?

A lány elhallgatott. Csak felét mondá el álmának.

A szeretők andalgását kocsizörej zavarta fel. — A molnár érkezett haza.

— Bátya! kend tán nem is aludt, hogy olyan korán odajár? — kérde tőle az ifjú legény.

— Aludtam is, álmodtam is. — viszonzá neki az öreg. — Ha senki sem akadályoz, három hét múlva eljöhetsz Piroskáért. Addig gondold meg magadat, s maradj otthon.

Az ifjú megígérte, hogy úgy tesz; elbúcsúzott Piroskától, megcsókolta az öreget, felugrott lovára, s amíg láthatta a házat, vissza-visszanézett.

Piroska elmerengve nézte a hervadt virágot, melyet számára szakasztott, s mely a cserépben elszáradt. A vén molnár, mintha észre sem venné, dúdolta magában, a garatra búzát töltögetve:

«Mikor az a száraz bokor kivirít,
Akkor leszek kedves rózsám a tiéd.»

Három napig nem látták *falvi Endrét az anyai háznál, negyednap délre vetődött haza.

Hidegen fogadta mindenki.

A teremben, hol ősei arcképei függnek sorba, ott várt rá anyja és testvére.

Beléptekor öccse, a szolgabíró, egy síma hajú ifjonc, gúnyosan nézett rajt' végig, és sebző-tréfásan kérdezé tőle, úgy téve, mintha mentéjéről porolna le valamit:

— Hol *lisztezted* el magadat?

Endre, lelkében találva, fordítá kigyulladt arcát a kérdezőre, ki hidegen mosolyogva, szánakozni látszott rajta. Szemei villámok voltak, de testvére arca jég volt.

Oly közel álltak egymáshoz, hogy leheleteik találkoztak.

Ekkor egy halvány, reszkető alak fúródott közéjük. Édesanyjuk. Kétfelé választá őket. Albertet elfedte testével, s kezét kinyújtá Endrére.

— Roskadj össze... Mindent tudok... Azon ember, kinél az éjt töltöd, maga volt itt, téged elárulni.

Endre düh- és szégyentől ordíta fel. Mit mondott, maga sem tudá, de az iszonyú szó lehetett. Anyja átokkal felelt rá.

— Átok reád, ha azt teszed, ha valaha még oda mégysz.

— Oda megyek ez órában, és soha ide többé vissza! — szólt az elátkozott fiú, s fölpattant paripájára, és elrohant az avarba.

Utánahangzott a kacaj. Édesanyja beteg kacagása, aki átkot mondott reá és kacagott és meghalt bele.

★

Azon éjjel valaki felgyújtá a szinyvai malmot.

Mire a közel falvakból odaért a segítség, az egész ház lángokban állt, a patak lángvörösen lövellt az égő üszkőkön keresztül.

A távolban egy száguldó lovagot lehete látni, ki fekete paripáján egy fehér alakot visz magával, s az éj sötétében elvész, egyszer-egyszer előtűnve, amint a fellobbanó láng fénye az éj sötétében utánvilágít.

★

A lány reszketve simul ismert lovagja keblére. Az apai ház lángjai pirossá festik halvány arcát. — Öltönye könnyű éji patyolat; amint őt kedvese a lángok közül kimenté, fázva, félve simul annak keblére, s öltönyébe takarózik. A lovag édes szóval, édes csókkal éleszteti. Semmi hang, semmi zaj, csak a szél üvöltése s a paripa robogása.

Hajnalra egy dombhoz érnek. A domb felett kis kereszt van, ott leszállnak megpihenni.

A lány nem kérdi, hová, nem kérdi, meddig fognak menni. Otthon érzi magát szeretője keblén.

— Mi néven hívjalak, angyalom? — kérdi az ifjútól.

— Ha angyalnak nevezted, minnek lennék egyéb?

— Másik nevedet mondd!

— Az a másik „Bandi”.

... Egy év múlva egy híres kalandorról beszélt a fél ország, kinek neve Angyal Bandi.

A *falvi ház sohasem látta az eltűnt fiút többé.

★

Elhervadt a letört rózsza. Elhervadt a letört leány.

Kedvese elment ³világgá, valami szerencsét keresni, olyan soká oda maradt!

Piroskát elhagyta egy ismeretlen földműves házánál, azt ígérte: nemsoká visszajön.

Nap jött nap után, de a várt kedves nem; a lány hervadt, enyészett.

Senkinek sem mondá, mi baja; belül emésztette valami, arca halványult, szemei ki voltak sírva.

Egyszer a szegedi puszták felől egy lovas jó közelítve. Fekete lováról, göndör fürteiről megismerni benne Bandit. Csak arca más, mint egyébkor, nem oly szomorú, méléző; tekintete büszke és boldog. Egy kis félreeső tanyát bérelt ki Szeged környékében, oda fogja vinni kedvesét, ott fognak élni boldogul. Az alkony fénye piroslik örömtől derülő arcán.

Schol sem tér be a csárdákba, hogy minél előbb ott lehessen váró kedvesénél. Köröskörül szól az estharang. A faluvégeken játszanak a lányok, s éneklik.

„Harangoznak Csengerbe,
Vajjon ki halt meg benne?
Egy szép barna legénynek
Szeretője, szegénynek.”

A lovag vágat tovább, az ének utánahangzik.

Már látja a falu tornyát, melyben kedvesét elhagyta; — majd a házat; — az ablakban valakit vél látni: — éneket is vél hallani. Az ének a temetőből jön. Ott játszadoznak a lányok egy új sűr körül, virágokat raknak rá, és éneklik az ákászok méla susogásai közt:

„Nem jöttél a nézésekre,
Jöjj el a temetésemre;
Vess rám egy-két kapa földet —
Talán megérdemlem tőled . . .”

A kis piros lány, a távol vidék csalogánya, rég a sírban alszik.

Bandi leborult sírjára, először sírt életében. Ez órától fogva lett Angyal Bandi haramia.

★

A csalogány elhallgatott, holló szólalt meg helyette.

Az édes szerelmi dalok, a bús temetői nóták helyett vad bor-énekek és sötét rabló-dalok szálltak szájról szájra, vidékről vidékre.

Angyal Bandi híres lett a Hortobágyon.

Elvadult, elzüllött, semmiben sem volt öröme többé. Ivott bort, ölelt lányt, szórta a pénzt, átkozta a világot, egy sem adott neki gyönyört.

Élete jobb fele, a kis piros lány, sírjába volt betemetve.

Körüle csoportosultak a vidék szegénylegényei, más körülmények közt tán megannyi hős és lángész! Együtt ivott velök a csárdában, együtt tüzelt a pusztai éjben, együtt járt velök a ménesekre. Egy sem volt nálánál legényebb, ki úgy győzte volna a bort, kit a lány úgy szeretett, s kitől úgy félt volna a környék. De hogyha olykor egyedül poroszkált végig a határtalan pusztán, észre sem véve az utast, ki előle félve menekült, búsán dúdolta magában:

„Holló károg utam elé,
Holló követ mindenfelé;
Kezemben a csákány pereg,
De szememből könny csepereg.”

Az árvalányhaj búsán csüggött le arcába.

★

Év múlt év után. A hírhedett rabló ellen egész megyék tartottak hajtóvadászatot; — sohasem tudták elfogni.

A pusztán elárulá a porfelleg üldözői közeledtét; az erdő elfedé nyomát hulló levelekkel; a köznép elrejté, eltagadta; ha aludt, paripája fölnyeríté a veszély közeledtekor, s ha lován ülhetett, három megye sem ért akkor nyomába.

A madarasi útfélen állt egy csárda, ott lakott egy szép menyecske; szép, de gonosz. Rablók, zsványok látogatták, hozzá hordák rablott kincseiket, nála fogták el őket rendesen. Bandi megvette az asszonyt aranyon, ezüstön, aranyért, ezüstért eladta az asszony Bandit.

Egy éjjel fölveré a rablót álmából paripája nyerítése, mely künn a kapubálványhoz volt kötve. — Bandi föl akart ugrani, a menyecske visszatartá.

— Szomjas paripád, azért nyerít, majd megítatom — mondta — megcsókolva Bandit, s kiment felnyitni az ajtót. A biztos és hat pandur jött be rajta.

— Add meg magad! — kiálta a biztos, fegyverét a rablóra fogva. Ez felugrott fekhelyéről, sebesen mint a villám, odaugrott a biztoshoz, derekánál fogva nyalábra kapta, s fejét hóna alá fogva, annak két sarkantyús lábával elkezdte a pandúrok közé csapkodni.

E különös kétágú fegyverének nemcsak azt a hasznát vette, hogy minden ütéssel kettőt ütött vele, hanem egyúttal azt is, hogy a pandurok nem mertek rátüzelni, nehogy a biztost találják.

Pár perc múlva paripájáig sulykolt magának utat Bandi eleven buzogányával, ott ellökte a biztost magától, a kötőféket nem volt ideje leoldani, egy rántással elszakítá, s azzal föl pattant lovára.

Mikor lőtávolságra volt, visszafordult, megvárta, míg a pandurok is felülnek lovaikra, s azzal kalapjával intve, kiálta nekik legénykedve:

— Mármost csak utánam, urak!

Amint azonban a síkra kiért, akkor vevé észre, hogy körül van fogva, kétfelül vasvillás népség állta el útját, hátul a lovas pandurok, s előtte a széles Csörsz árka, mely ahol legkeskenyebb is, három ölnyi széles!

— Ejh! ott ugorjunk, ahol árkot látunk — kiálta a rabló, fejébe nyomva kalapját, s azzal nekiszorítá lovát az ároknak.

A népség borzadva nézett utána. Lehetetlen volt ott nem vesznie. Maguk üldözői is visszatartották lovaikat, nehogy utána vesszenek.

Hah! Egy általános kiáltás hangzék az üldözők ajkán, a rabló e pillanatban a széles ároknak ugratott. Mint a madár, repült vele a paripa a mély földsáncon keresztül, serénye lengett utána, s azon perc másik felében a gát túlsó felén állt meg.

A csodálkozás önkénytelen kiáltása hangzék minden szájról. Azt hívé mindenki, hogy a rabló megmenekült, azon szökcst nincs ki megtegye utána; Bandi megállt a gát felett, valamit kiáltott hátra, akkor elkezdett vele lova ágaskodni, s a következő pillanatban hanyatt vágta magát vissza az átugrott árokba.

A nép odarohant. Bandi kifícamult lábbal feküdt az árok fenekén. Kérte, hogy fogják meg, úgyszem menekülhet tovább. Senki sem mert hozzányúlni, ismerték híres erejét, s fegyvercistől tartottak.

— Ne féljetez tőlem többé — szolt, és kilövöldözte fegyvereit a levegőbe. Akkor tették rá a vasat.

S nem sokára szájról szájra szállt a népdal:

„Lám megmondtam, Angyal Bandi,
Ne menj az alföldre.”

★

Törvény elé állíták a rablót. Nem tagadott semmit. Senkit sem árult el. Magára vallott mindent.

A bírák egyike, a *falvi család utósó férfitagja, midőn meglátta a rablót, valami idegen borzadályt érze végigfutni lelkén.

— Nem laktál soha B* megyében? — kérdé tőle.

— Soha életemben, — felele a rabló.

— Mi volt az igazi neved?

— Angyal Bandi voltam mindig.

— Rokonaid nincsenek?

— Sem e világon, sem a másvilágon.

Ítélete kimondatott. Halál volt.

— Meg is érdemeltem, meg is köszönöm — szólt a rabló nyugodt arccal.

*falvi Albert odament hozzá; ez ember nem mert a zsvány halálára szavazni. Zavartan néze annak arcába. „Ki vagy te? ki vagy te?”

— Rabló vagyok, nevem Angyal Bandi.

Mondják, hogy *falvi Albert minden helyet összejárt, hogy a rablónak kegyelmet szerezzen. Hasztalan; meg kellett halnia. A büntető igazság engesztelő áldozatot kívánt.

Halála éjjelén ellopták a rabló társai holttestét a vesztőhelyről, s napok múlva, hetek múlva szájról szájra szállt a népdal:

„Tisza mellett van egy hajó kikötve,
Abban van egy barna legény megölve.
Jertek, lányok, öltöztessük bíborba,
Temessük el egy nefelejsbokorba.”

4. MÁSIK HAZA

Ki minden jót elveszíte, amit a föld adhatott, szabad legyen annak ábrándozni új életről, új világról, új hazáról.

Sokan elmentek már oda, vissza egy sem tért közülök, elmondandó, mi út vezet az új hazához, melyik csillagban van az, minő élet lehet ottan?

De az érzés maradandó, a szenvedő, a haldokló vigasztaló enyhülettel gondol a nem látott honra, melynek sejtett partjairól édes ösztön él szívében, mint vándormadáréban a déli tájról.

I.

Száz meg száz évvel ezelőtt három magyar ifjú megindult az őshazát fölkeresni, melynek borongó emléke élt még akkor a nép ajkán.

Üldözött volt mind a három. Egynek családját kiirták a szomszédok, másokban a sötét vakhit üldözé a felvilágosult férfit, a harmadik királyi faj utóda volt, kinek őst száműzé a győztes párt, s az unoka koldusul származott el idegen, ellenséges országba. Ennek neve volt *Julján*.

A három ifjú szívében megérett a vándormadár vágya, az ösztönző sejtelem távol keleti tájékról, nem látott, de hitt rokonépről, lelkeik előtt az elmerengés látnoki perceiben bájos vidékek jelentek elő: napsugáros mezők, szellős sátorokkal, lila színű ormok, s lengő pálmaerdők, a széles kék tó felett

a repülő kócsag, melyre kézívvél les a barang unoka, s a nappali álom csalogatva hívta őket maga után.

Vagynak szentelt érzelmek, miket csak egy bizonyos kor, csak egy bizonyos nép ismer, melyek más kor, más nép előtt felfoghatatlanok maradnak. A spártai szigorú egyszerűsége, — a szent Szűz számára eljegyzett aszkéták magasztos fogadásai, — a vértanúk mártír vágyai, — a kereszthadak lázas szenvedélye, — az izlandi honvágya — s az a titkos, bánatos sejtelen, mely nyugtalan életét századokról századokra fenntartotta a magyarnál, megtudni népe bölcsejének helyét, megtudni, ha van-e még testvére valahol a kerek földön? van-e több hazája ennél az egyénél? . . .

A három ifjú zarándokruhát ölte magára, s hajóra ült Bizáncban, hol az elűzött *Geyza* utódaival szaporodtak az idegen föld koldusai.

A bizánci hajó a Márvány-tenger túlsópartjára vitte őket, ott kitette egy ismeretlen város kikötőjébe. Az ifjak ott maradtak egyedül.

A roppant nagy városban a zigéok királya lakott, egy becsületes keresztény ember, akinek volt száz felesége.

A templomok tornyain ragyogott mindenütt a kereszt, az estharang zúgva kongott mindenfelől; az ifjak betértek egy templomba imádkozni a keresztény Istenéhez.

A templom közepén fel volt állítva feszület, de mellette körös-körül apró bálványok oltárai álltak, miken füstölt az áldozat tüze, a napisten, holdisten arany, ezüst szobrai jobbra-balra álltak a megváltó képe mellett, s a papok, kik tömjénfüsttel áldoztak az Idvezítő előtt, a többi bálványok elé vért, bort, égő lángot s virágot hoztak, — ki milyet kívánt, és a nép, mely a feszület előtt térdre hullt s keresztet vetett, a többi bálványképeknek külön természetei szerint, egy lábait csókolta meg, vagy lábtyűjét húzta le előttük, a kisebbekkel szembe is szállt perlekedni; és az ének, mely a papok ajkairól felhangzott, — a gyülekezet által utánzengve, — valami oly csodás vegyület

volt keresztyéni zsolozsmák s vad pogány hitregedaloiból, miket a főpatriarcha egy nagy könyvből olvasott ki, hol virágokból voltak a sorok, minden betű, minden szó egy-egy csodás festett virág, aminő betűkkel *Manes* írta könyveit az *északi kristálybarlangban*.

Ezt a népet egykor arra vetődött misszionáriusok királyostul együtt megkeresztelék, papjaikat a keresztyén vallás alapfogalmai helyett megtaníták annak külső jelképére, s azzal ismét továbbmentek. A megkeresztelt nép azután bevitte a feszületet templomába, de bálványait is ott hagyta, s a meg nem értett hitet összezavarta régi pogány vallásával, s azután is áldozott napnak, holdnak és négy lábú állatoknak, ivott lótejet, kerülte a bort, s a nem kérődző barmokat, ellenben feleséget annyit vett, amennyit tudott tartani, s miután lefizette a „Pétergarast”, azt hitte magáról, hogy keresztyén.

A három ifjú megbotránkozva jött ki a templomból, s a király elé kívánczozott.

Éppen éji lakománál ült a király, márványtereme ragyogott a fáklyafénytől; mind a száz neje körötte járt; a szép ideál alakok fehér rózsával koszorúzva, arany övvel átszorítva, vetélkedtek a férj kedve keresésiben. Egyik lengő pávafarkkal legyezett arcára hús szellőt, másik serlegét töltötte, egy-egy édes olvadékony szókat sugdosott fülébe, míg a többi táncolva, énekelve, enyelegve rövidíté idejét.

Az idegen vándorok megálltak a mulatozó csoport között, fekete szőrruháikban ellentétül a körülálló rózsaszín és habfehér, könnyű, lenge alakokkal, miknek fátyolöltönyén átpiroslott a test színe.

— Nem jó úton jársz, király! — szólt az ifjak közül egy —; a keresztség, mit felvettél, csak kulcsa a mennyországnak, mely neked semmit sem használ, ha ajtajára nem találsz.

A király megcsókolta a dorgáló kezét, felülteté őt trónpárnjára, s kérte, hogy tanítsa meg az igaz hit tanaira.

A bájós tündéralakok bámulva néztek fel a komoly arcú

ifjúra. A királyi utód volt az, *Julián*; — szörruhájában is úgy illett a trónra; a hajló, pihegő sylph csoport egymás vállára fűződve, feléje fordulva arccal, áhítattal hallgatá szavait; a félig nyílt korallajak, a tündöklő gyöngysorokkal, s azok a nagy, élveteg szemek, kékek, sötétek, feketék, lángolóak, az ifjú beszédes ajkaihoz voltak emelve; sírtak örömiükben, kacagtak a bánat miatt, odaborultak lábaihoz, összecsókolták ruhája szegélyét, amint lelkesült hevében a szent hit magas eszméit: eget, túlvilágot, istenszerelmet, bűnbocsánatot hirdete közöttük. A király is leborult előtte, s fogadást tőn az új tan értelmében, a keresztyén hitre esküdött, — csupán egyet alkudott ki magának: — azokat a kedves enyelgő, hízeltgő tündéralakokat, kiket mind egyformán szeretett, s kik őt egyiránt szerették mind.

Julián gondolkodva hajtá le fejét. A király elég naiv volt térítője szigorát áldozattal engesztelni meg. Egyet hitvesci közül kezen fogott, egy karcsú, lenge gyöngy teremtest, habfehér fátyolruhában, ki oly gyöngéd, oly légi könnyűded volt, mintha az álomlátás tünde alakjai közül fogta volna el valaki. A nő tagjai reszkettek, mint a virágon ringó csepp, arca elsápadt — elpirult, — öröm, ijedség küzdött szívében, amint a király Juliánhoz vezette őt kézen fogva, s harmatgyöngye kezét az ifjúba tevő, jószívvel odaajánlá: hogy ez egyet inkább neki adja, csak a többit tarthassa meg.

Julián hideg, érzelmetagadó arccal tevő vissza a király keblére a nőt, az szegény zokogva borult ura lábaihoz, könnyes arcát annak bíborpalástjába rejtve, a többi nő sírva gyűlt körüle. Julián magasztos képpel tekintte le rájuk.

— Minek neked e nők mind? Minck volna nekem ez egy?

— A szerelemnek, az édes szerelemnek, — felele a király, felölelve a lábainál térdelő alakot.

— A szerelemnek! — susogák a hölgyek, s egymás keblén rejték el piruló arcaikat.

Julián fölemelte homlokát.

— Nem ismerem ez érzelmet. Ha Istentől jó, idvezüljeteK általa. Én nem ismerem azt.

A nők, a férfiak körülcsoportozák az ifjakat, boldog volt, aki velük szólhatott, ki házába fogadható, kinek asztalához ültek. Sírt mindenki, midőn meghallá, hogy távozni akarnak. A király hévvel marasztá, s kérdé távozásuk okát.

— Megyünk rokonainkat keresni. Azt a népet, akit századok előtt elhagytunk, s kikért szívünk fáj mind e mai napig. Visz a rokonvágy bennünket.

— Nem ismerem ez érzelmet — szolt a király —, nekem rokonom van elég, ha egyik nem, a másik tör be határimon, országotat pusztítani; szeretném, ha oly messze volnának, hogy soha hírüket se hallanám.

— Menjünk, míg rájuk nem találunk. Bejárjuk a világot. Ahol csak ember lakik, oda elmegyünk. Amíg meg nem leljük őket. Amíg el nem jutunk a szebb, a jobb házába.

A zigéok királya hasztalanul iparkodott lebeszélni az ifjakat magasztos szándokukról. Hiába mutatta meg nekik viruló országát, boldog népét, palotája kincseit, osztályt kínálva számukra mindabból. Az ifjak nem maradtak.

Hiába festé le előttük a hátralevő út viszontagságait, a népet, kiken át kell vándorolniok: a vakbuzgó *szaracént*, aki keresztre fcszíti a keresztyén zarándokot, a haragos *bolgárt*, ki nemzetgyűlölettel nő fel a magyar ellen, az erdőlakó *etlánt*, ki az idegen vándort bálványisteneinek viszi áldozatul, a türelmetlen *patarént*, ki éhen hagy meghalni küszöbénél . . . Hasztalan. Az ifjak akarata erős volt, sem a jelen örömek, sem a jövő veszély nem tartá vissza őket. Elhagyták a boldog országot, s midőn kísérőik áldó szavát nem hallhaták többé, kik hátra maradtak a határon, láthaták az útfélre állított kereszteteket, mikre fehér csontvázak voltak felszegezve, azon térítők maradványi, kik a hitet terjeszteni e tájra vetődtek.

II.

A legelső városban, melyet útkövekben találtak, saját szerű tünemény által lepettek meg a vándorok.

Éppen vásár ideje volt, midőn nagy fáradtan oda értek, s amint ott egyet megszólítának a tömeg közül, az ijedten elkiáltá magát, s az ott állongó csoportok hirtelen felszedték málháikat, s pillanatok alatt szétfutottak a vásártérről, ellenkező utcákba, mint ahonnan a jövevények közeledtek, s akár merre mentek, az utcán talált emberek mindenütt bódult ijedelemmel futottak széjjel előlük.

Meg nem foghatva az ijedelem okát, betértek a város közepén látott legmagasabb épületbe, melynek kapuját két kopjás szerencsen őrizte, gyanítva, hogy ott tán valamely tisztviselő lakik. A két szerencsen, amint közelíteni látta őket, vállára kapta dárdáját, s elfutott jajveszékelve, abbagyva a kapuőrzést.

A vándorok bementek a házba, ott is szobáruul szobára, akikkel találkoznak, mindnyájan a rémület jeleivel futottak el előlük, míg a legelső teremben, ahonnan nem volt kijárás, ráakadtak a kádira.

A kádi kövér, veres ember volt, de a három zarándok látára kék és zöld lett, mint a szilva, s hogy ott maradt, egyedül annak köszönhető, mert lábainak rég nem tudta hasznát venni.

— Ugye, ti jó emberek — hebegé nagy rettegéssel —, nem azért jöttetek ide, hogy itt nálam meghaljatok?

Az ifjak biztosíták az ellenkezőről, s bámulva kérdék azon általános ijedelem okát, mely jöttüket megelőzi.

— Ti derék, jó emberek — szólott reszketve a kádi. — Ha a paradicsomba akartok jutni, ígérjétek meg, hogy az én házamban nem haltok meg. Mivelhogy a nagy kalifának hajdan az a szokása volt, hogy amely keresztyén országán belül elfogott, azt ő menten felfeszíttette a keresztre, s eképpen őrizkedett tőlök. Hanem egypár év előtt valami átkozott próféta vetődött

ide az országba, bár soha ne született volna, azt mikor fölfeszítették, jóslatot mondott a keresztfáról; mely szerint ha még három keresztyén fog meghalni ez országban, mi mindnyájan kalifástul ellenállhatlan végzetnél fogva mind keresztyénekké leszünk. Mármost tehát a kalifa országszerte kihirdetteté: hogy aki ez országban egy keresztyént meg talál ölni, vagy ha egy meghal küszöbén belül, annak családja is kiirtassék. Azért, jámbor zarándokok, ne hozzatok házavra bajt, menjetek ki innen, majd két csausz messziről el fog benneteket kísérni a kalifa városáig, ott jól lesz dolgotok.

A vándorok megköszönték az utasítást, s odább mentek. A két csausz mindig jobban elmaradott mögöttük, végre egészen megszökött. Egyedül kelle a kalifa elé menniök.

A kalifa ijedten takarta el arcát, amint maga előtt látta őket.

— El innen, el! — kiálta hevesen. — Takarodjatok e földről. Ti vést hoztatok ide, minek jöttetek?

Az ifjak mondák: hogy csak keresztül akarnak utazni az országban, és azt minél hamarább elhagyni.

— Óh, el fogjátok azt hagyni minél hamarább, nem lesz alkalmatok itt meghalhatni. Ismerem a fajtátokat, készek voltátok meghalni, csak hogy keresztyénné tegyetek.

S rögtön előszólíta tizenkét szpáhit, rendeleteket adott nekik. Az ifjakat felültették három paripára, s egy pillanatnyi veszteglés nélkül nyargaltak velök ki a városból.

A szpáhiknak az volt parancsolva, hogy addig meg ne pihenjenek, míg a három zarándokot túl nem vitték az ország határán.

Három nap, három éjjel nyargaltak megnyugvás nélkül. Mikor egy városhoz értek, ott új paripákat váltottak, más szpáhik álltak melléjük, s tovább ment a veszett roham; a vad arab paripák lobogó serénnyel terültek a vándorok alatt, kiknek egy órai nyugvást nem engedtek három nap, három éjjel.

Kifáradva, eltikkadtan jutottak el a határra, még ott sem

álltak meg velök, egy nagy vízen átúsztattak, a túlsó parton letették őket, hogy vissza ne jöhessenek.

A három ifjú félholtan rogyott össze a földön.

III

Itt két részre vált a tájék, délnek kövér legelők, szántóföldek látszottak, meg, távol helységek kiálló toronyhegyekkel; — északnak vad erdőségek, beláthatlan rengeteg.

Az ifjak a lakott föld felé vevék az utat. Három napig öldöklő fáradság után jótékony volt azon eszme, hogy emberi hajlékra fognak találni, mely elmarjult tagjaiknak enyhét, pihenést adand.

S nagy lón örömiük, amidőn a legelső város tornyán keresztet pillantottak meg. Itt hát keresztyének laknak!

Bezörgettek a legszélső háznál. A gazda kidugta a fejét az ablakon, gyanús szemekkel mérve végig a három zarándokot.

— Mit akartok? kik vagytok? — kérdé tőlük, végignézte rajtuk.

— Üldözött keresztyének vagyunk, menhelyet keresünk.

— Hiszitek a Szentháromságot? — kérdé amaz, éles vizsgatekintettel.

— Aszerint idvezüljünk.

— Úgy menjete e városból. Mi *antitrinitariusok* vagyunk — szólt az ember hideg türelmetlenséggel, s betette ablakát.

A másik ház ajtajában künn állt a gazda. Odajárultak hozzá a jövevények szállást és kenyeret kérve.

— Vessetek keresztet magatokra. — Megtevék.

— Elmenjetek innen! — ordítá rájuk amaz, kezét emelve ellenük. — Ti ortodoxok vagytok. Felülről kezditek a kereszt jelét. Én gazarénus vagyok, alulról vetem fölfelé.

S becsapta előttök az ajtót.

Minden ház zárva maradt szavaikra. Az üldözött szekták

népe türelmetlen fanatizmussal tagadta meg tőlük a falat kenyeret, s ott hagyta megvirradni küszöbe előtt.

A piacokon körülállták őket, s ahelyett, hogy szükségéik után kérdezősködtek volna, vallásuk elvei felett támasztottak vitát. Attól kérjetek kenyeret, akivel egy hiten vagytok! Ezzel utasították el őket mindenünnen.

Éhtől, szomjtól, fáradságtól leveretve mentek a szomszéd városba. Ott egy főpap lakott. Egyenesen ahhoz tértek be. Elmondák utazásuk célját, kiállott szenvedéseiket, s a megváltó nevében kérték segélyét. Nyughelyet és eledelt.

Azon városban *novatianok* laktak. Az *ordinatus* azt felelte a vándorok kérelmére, hogy elébb meg fogja őket vizsgálni a gyülekezet előtt, ha vajon méltók-e kérelmük megadására.

Bevezette őket a templomba, melyben sem úrasztala, sem keresztvíz-medence nem volt látható.

A gyülekezet két részre volt osztva, középen álltak a „perfecti”, a nőt soha nem ismert férfiak. Hátrább a «credentes», kiknek meg volt engedve, hogy egy gyermekük legyen, de több nem (ez ottani nőknek igen rútnak kelle lenni).

A zarándokok kiállítottak a nép elé, s az *ordinatus* kérdéseket tőn elibük.

— Ki teremté az embert?

— Az Isten! — felelének az ifjak.

— Hah! galiléók vagytok! — ordítá a gyülekezet egyhangúlag, rájuk mutatva ujjaival.

— Az ördög teremté az embert — felelé az *ordinatus*. — Kell-e keresztvíz a hívőknek?

— Az mossa le bűneiket, — felelt a három zarándok.

— Ortodoxok! ortodoxok! — kiáltozák a «credentes».

— A *consolamentum* teszi azt, nem a víz — viszonzá az *ordinatus*, s a harmadik kérdést tevő: — kell-e imádkozni a hívőknek?

— Isten dicsőségére — viszonzának a kérdezettek.

— Tévelygők vagytok! — kiáltá fenyegető hangon a pap —

a test sanyargatása az Isten dicsősége. Távozzatok e helyről, tévelygők!

A gyülekezet felzúgott rájuk.

A zarándokok csak egy napi pihenésért esdekelték, csak egy enyhítő falatért. Az ordinatus buzgó iszonyattal eltelve lépett fel a pulpitus lépcsőire, s jobbját az újtestamentomra tevő, balját az ifjak felé nyújtotta ki.

— Átok reátok, tévelygők! Átok a vízre, melyben megmosdotok, átok a légre, mit beszívtok! Átok rá, ki ha éheztek, ennetek ad, ha fáztok, tűzhelyéhez bocsát, ha elfáradtok, házába befogad, ha meghaltok, eltemet!

Az ifjak kiűzettek a vakbuzgó nép által a templomból, ki a városból, elűzték kútjaiktól, gyümölcsfáiktól. Tovább kellett vándorolniok . . .

A legközelebbi városban, melyet elértek, *adamiták* laktak, paradicsom népek, kiknek hittana megveté a ruhábanjárását, a bűn legnagyobb jelének tartva azt, ha valaki az isten elől ruhák által akarja magát eltakarni, s kinek ifja, véne, nője és férfiya járt oly módon, mint Ádám és Éva a paradicsomban, mielőtt a fügefalevél feltaláltatott.

E sajátságos hitfelekezet, amint megpillantá a városukba lépő három ifjút, kiknek ruházata rögtön elárulá, hogy nem tartozik azon felekezethez, mely megtagadja a szabókat és takácsokat, útjokat állta, s gúnyolódva, szitkozódva hajtotta ki őket onnan.

— Nézzétek a bűnösöket, kik nem szégyenlenek ruhában járni! A szemtelenek, kik ártatlanság helyett vászonnal takarják be magukat. A gyalázatosak! kik bűnös voltukat rejtegetik. Az istenkáromlók, kik azzal bosszantják a teremtőt, hogy okatlan állatok gyapját kérik kölcsön, mintha rájuk bízott volna pótolgatni azt, amit a teremtő tökéletesnek alkotott. Ki innen, világ csúfjai!

A paradicsomi nők és férfiak kikergeték városukból az ifjakat, kövek és átkok repültek utánok bőséggel.

IV.

Ez országban nem lehetett tovább maradniok. Az üldözött schismaticus szekták népe elfoglalt menhelyén üldözővé vált, kegyetlenebbé, mint az erdők fenevadai.

Vissza kellett fordulniok, elhagyni a lakott, mívelt földet, s nekiindulni az északi rengetegnek, miknek kietlen terjedelmét a legmagasabb hegycsúcs sem volt képes beláttatni.

Ez volt a Kaukázus.

A legelső domb felett megállítá útítársait Julián, megmutatá nekik a kietlen, néptelen vidéket, mely lábaiknál elterült, s megkérdezé tőlük, ha leend-e bátorságuk a vadonházát keresztülbujdosni vele?

A kietlen ormokon egyedül barangolt a szél, — a berkek sötét mélyiből ordított az aranyfarkas, — a barnuló éjszakában sehol egy pásztortűz sem égett, — ember nem lakott a tájon.

A vándorok egyike visszaborzadt a magánytól, s elmaradt társaitól a rengeteg széliében, mely körülfogta a láthatárt, s melybe út nem vezetett. A másik kettő búcsút vőn tőle, s odább ment. Eltűntek a sivatagban, a szélzúgás elnyelte lépteik hangját.

Tizenhárom napig utaztak az erdők között. Az árnyék volt vezetőjük, s fák derekát benőtt moh. Erdei vadgyümölcs nyújta silány táplálékot, vad tövisbokor menhelyet a vihar ellen.

De ha leszállott az est, s a királyi bujdosó lehajtá fejét társa ölébe, álmodó lelke előtt megjelent a bájos vidék; — a napsugáros mező, hol a fehér ménes legel, — a lila színű hegyek, bókoló pálmafáikkal, — az ábrándos őshaza, s másnap ismét továbbmentek szélzúgásnál, sötét erdőben, vadfolyamokon keresztül.

Egyszer egy irtott helyen, hol az erdő közepett egy egész nagy földnyomáson fiatal cserje sarjadzott, — egy különös romra akadtak.

Egy tágas, kerek sáncolat, — széles fatörzsökök egymás

mellé két sorban leverve, s a sorok közei földdel kitöltve. A kerek gyűrű-sánc mérföldnyi tért keríte be.

Az *avar* elődök *körvárai* voltak ilyenek.

A sánc sehol se volt megtörve, a fák telinőtték a tért, melyet bekeríte, — széles kapui előtt virágzott a bokor, tetején a vadvirág hullatta repülő magvait.

Körül a rengetegben itt-amott egy-egy *négyszögű kő* volt valami füves dombra fölállítva, minőket régi sírokra állítottak az ősmagyarok, ahova egy hőst fektettek.

Tehát itt jártak valaha.

Az erdő pusztá volt és laktalan. Sehol emberi kéz nyomai.

Napi járófölddel odább találtak egy kecskepásztort, aki a tuskó hajlékán túl emberi lakot nem látott, az elmondá a vándoroknak az apáról fiúra maradt mondat: hogy itt száz meg száz év előtt egykor egy nagy nép lakozott. Messze földről jöttek ide, messze földre mentek innen, senki sem tudja, hogy hová. Ők építék a sáncokat, miket benőtt a vadbokor. Ők alusznak a négyszögű kövek alatt, melljük fektetve buzogány, a nyíl és a széles kard. Egyszer egy másik nép jött utánuk, ők kiálltak ellene, s amint szembeállának, megismerték egymást, testvérek voltak, összelelkendeztek, s azután együtt fölkerelkedtek innen, s elmentek messze, messze! Azóta senki sem lakja e földet.

A két ifjú ősei sírhalmán aludt, és ősei sírhalmán még egyszer oly szépnek, *nagynak* álmódá az ősi hazát, mely után vágyai vitték, mint valaha.

Egy nyomára már találtak a keresett népnek, melynek mindegyik lépése egy-egy győztes csatatér volt, s buzgalmuk kétszerezve lőn azt magát is fölhalálni.

V.

Sokáig vándoroltak még az ifjak, hazát keresve. Az erdő elhagyta őket, következett a harasztos sivatag, a kietlen orosz pusztá, melyen a végigsüvöltő északi szél sem hegyet, sem fát

nem talál. A pusztaság vadjai messziről bámulva üvöltének a két vándorra. Ember sohasem járt erre. A szikes, istenátkozta földön aszú páfrán csenevészett, a ködös, borongós égről vakholdak, vaknapok ijesztgetének csoda tüneményeikkel, kettős, hármás alakban jelenve meg az ég boltján.

S ilyenkor, midőn körös-körül hallgatott a világ, messze és közel emberi hajlék nem látszott, mi jól esett a vándoroknak egymás szavait hallani, egymás szavaiban az édes anyanyelvet, s a kölcsönös lelkesülést.

A hon, amelyben születtek, száz és száz mértföldnyire volt már mögöttük, és ott a távolban sem volt övék többé. A másik hon, melyet kerestek, éppen oly messze volt előttük, s bizonytalan, hogy rá fognak-e valaha találni. Egymás keble volt egyetlen menhelyük az ősvilági fenyér közepett, egymás szava az egyetlen vigasz, egymás arca az utósó emlék, mely velök maradt a hazából.

Tán ha egyedül kellett volna beutazni egy magános embernek e hangtalan, laktalan országot, megőrült volna a nyomasztó magányban, eltévedt volna a vadak közt, s lett volna olyan, mint azok.

Egyszer, hosszú bujdosás után füstöt láttak fölszállani a távolban, s arra vették útjokat.

Rég nem láttak emberarcot, s a hosszú magány után vágytak eggyel találkozni, bárha idegennel is.

A sivatag széliben *alán* vadászok ültek a nagy tűz körül. Vad, kékszemű óriások, kik gyalog úzik meg a pusztai szarvast, s ököllel verik le a sörényes belényt. Öltözetük vadállatok bőre volt, a hosszú, szőke haj vállait verte. Bölények szarvaiból ittak a tűz körül leheveredve.

A vándorok emlékében megújult a rémes monda a kegyetlen pogány népről, mely a vándor idegent megáldozza véres isteneinek; de Julián biztatólag szorítva meg társa kezét: ha hited erős, sziklákat mozdíthatsz el; és mi hisszük, hogy testvéreinkhez el kell jutnunk, nekünk nem szabad itt elvesznünk.

Az alán vadászok vidám képpel fogadák a vándorokat, közéjük ültették, bort és húst adtak kezökbe. Jó, kedélyes nép volt ez. Lehet, hogy akiket a csatában elfogott, azokat megáldozá, de vendégeit szívesen szokta fogadni.

Míg a vadászok a vad dalolás között szilaj tánc- és fegyverjátékkal mulatták magukat, Julián elábrándozva ült a tűz mellett; a kezébe adott bölényszarvból kidúlt a bor a földre; oldalán függő kését elővette, s ábrándja képeit méla merengései közt ráfaragta az ivószarura; csataalakokat, — íjas, páncélos hősoket, — oroszlánok, párducok képeit, mikkel lovas amazonok vínak, — trónon ülő királyokat, s hölgyeket, kik a virágok közt fekszenek; — amint e művészetet a bizánci udvarnál eltanulta.

Az alánok, — amint az ivókürtöt visszaadná nekik, — elámultak a rajta levő faragványon, s tetszésük legvilágosabb jelével vették körül az ifjakat. Felvették őket vállaikra, úgy vitték fejedelmük elé, aki egy bőrházban lakott, melyet százados tölgyek árnyaztak be.

Fél esztendeig tarták itt az ifjakat. Az alán előkelők kürtjei megnépesültek cifra faragványokkal; az Árpádok ivadéka tulipánfaragással kereste eledelét.

Az alánok váltig rémíték, ijeszték őket a további úttól. Elmondák nekik, hogy határikon túl nem lakik más nép, mint tatár és izlámhivő, s ami még azokon túl van, az egy köves, rideg puszta, melyen lovas nép sohasem járhatott.

Az egyik társ ingadozott, csak Julián maradt hiténél. Fel kell őket találnia.

Elváltak az alánoktól, s továbbmentek.

Julián nem győzte társát biztatni; csüggedt volt az, elvesztette hitét, kétségbeesett végcélja fölött.

— Seholy sincs már többé magyar — mondá bánan, s nem álmodott többé a napsugáros mezőktől. —

Egyszer egy országba értek, melyet mahomedán nép lakott.

— Látod! — mondá a hitében gyűlölt, — az alán igazat mondott, elmúlt innen már a magyar!

Az ifjú a legelső városban megbetegedett, nem volt hite tovább, mely erőt adott volna neki a szenvedések ellen, útja felén meghalt; ott eltemették az idegen földben, mindkét honától oly messze.

Julián egyedül maradt.

VI.

Julián egyedül maradt szenvedélye érlelt ábránd hitével. Nem volt többé aki megszólítsa az édes, csengő magyar nyelven, nem volt aki szenvedéseit megossa, aki egy biztató szót szóljon hozzá. Annál nagyobb lőn vágya, eljutni oda, ahol azok laknak, akik meg fogják érteni nyelvét és honszerelmét.

Egy török imám szolgálatába állott, ki keletre volt utazandó, de a szolgaruhában is király maradt ő, országok ura, miket lelkében teremtett; s midőn a tevéket vezetve, ura mellett járt a köves úton, akkor is fönn viselte homlokát, mintha koronák terhét emelné rajta.

A kereskedelmi karaván, melyhez Julián szegődött, egy pusztán vonult keresztül, melyen több napi járóföldnyire sárga összeállt kavics és repülő homok terült a láthatár egyik szélitől a másikig. Itt-ott a források körül zöldült csak valami katáng. Jó a tevének, más állat azt sem eszi meg.

Juliánnak ekkor jutott eszébe először az alánok intése. *E pusztán a magyar nép nem vonulhatott keresztül.* Annyi lóval, annyi gulyával e homoktengeren egy napig sem lehetne járnia. E gondolat jobban gyötré, mint égető szomj, s napszúrás . . . Tehát a legerősebb hit nem volna más, mint ábrándkép, s annyi kiállott szenvedés csak egy örült álomnak lett volna áldozatul hozva.

Érzé, hogy tagjai reszketnek, hogy ereje maradoz, a hit távozni kezde tőle. Este, midőn a karaván pihenni települt egy

forrás mellé, nem bírt a kétség miá elaludni. Térdre veté magát, s szorongatott lelkét fölemelte az istenhez, ki a csillagos ég minden szemével látszott reá lenézni . . . Imádkozott . . . És azután el tudott aludni . . .

Az ég csillagait nézve aludt el. — Lelke még azután is az ég csillagait látta, s úgy tetszék neki álmában, mintha egy csillag jönne felé nagy lassúdan közeledve, s déli láthatárról észak felé tartva. A közelgő csillag mindég nagyobb-nagyobb kezdé lenni, nemsoká olyan lett, mint a hold, sötétebb és világosabb foltok lőnek benne kivehetők: völgyek és hegyek. — Mindég közelebb jött hozzá. A holdszerű fénynek már színes zománca kezdett átéledni, a mezők zöldje virult ki legelőbb, azután a tavak kékje, lassankint az erdők sötét zöldjébe mentek át az árnyas foltok. A csillag mindig közelebb és közelebb jött, egy nagy, roppant gömb vált belőle, s a csillaggömb tájain kiderültek erdők, völgyek, a napsugáros mezők, mikén fehér nyájak legeltek csendesen, a lilaszín dombok, mikén tarka sátrak voltak felvonva, az ezüst folyamok kígyói, mik bókoló pálmakerdők között folytak csillogva alá, és a széles kék tavak, mik fölött fehér rajokban repültek a kócsagok.

— Ah, keresett haza! — sóhajtja az álmodó, s már a csillagvilág oly közel jött hozzá, hogy már csak egy szökés kellett, hogy hanyatthomlok behulljon, már hallá az édes danát, mit vízért járó magyar leányok zengnek a folyamok partján, már érzé a szédítő holdkór vágyat, mely ellenállhatlan erővel készteté őt aláhullani a vonzó, hívó égitestbe. — Megyek! megyek! — rebege, és kinyújtotta kezeit, s rohanva szökött le az édes tájra . . . és fölébrede.

Amint hanyatt feküdt, látta még most is az égen a távozó meteort, mely fényesen, mint a hold vonult lassú röpüléssel délről északkelet felé, hosszú tűzfarka szikrázva vonult utána, s messze-messze elrepülve, a barna lilaszín gőzkörben mindég inkább vörösebb lett, s a láthatáron alul veszett el.

Az ifjú fölkelt fekhelyéből, lázas szíve vert hevesen, nem

szólt senkinek, tömlőjét megtölté vízzel, néhány marok pálmaszilvát vett magához, s elindult a csöndes éjben útmutató csillaga után.

A csillag északkelet felé futott, tehát egészen eltérve azon iránytól, melyen a karaván megindult. Julián az éj csöndében elhagyta a karavánt, magasztos ábrándhíttú lelke el volt telve a nagy szellem csodajelenségeivel, aki választottaival álomlátásokban szokott beszélni, s útmutató csillagokkal vezetetti őket, léptei alatt zörgött az oaz leveles harasztja, mely lassankint el kezdett maradozni tőle, s nemsokára a süppedező kavicsos homokot érzé lábai alatt. Hátra sem tekintve haladott a kitűzött táj felé. Idegeinek elfogyott ereje kétszeresen tért vissza, valami varázshatalom acéllá edzette izmait, úgy nekiindult, mintha a világ végeig meg sem akarna pihenni.

Nemsokára otthon leszünk, suttogá magában ábrándos örömmel.

VII.

Az éj vége felé járt már, a látkör keleti részén domború fénykúp kezdte emelkedni, melyet egy pillanat múlva maga a nap követett, a szürkület e tájon csak egy pillanatig tart.

Julián a feljövő napvilágnál széttekinte a vidéken. Puszta volt az és üres körös-körül. A széles sárga homoktengeren seholt egy tárgy, melyen a szem megakadjon. E meghalt világ az egész.

Minő ijesztő hajnal! Másutt a nap feljöttére ezer színt vesz magára a természet, a lombok, a virágok között megindul a hajnalkísérő szellő, a madarak megszólalnak, a patak zúgása hallik. Itt semmi sem hirdeti, semmi sem fogadja a feljövő napot, a legelső sugár előtt fölveszi a vidék halottsárga leplét, minden hallgat, s szél csak kétszer fú egy évben a tájon, és az a számum.

Julián borzadva érzé e táj kétségbeejtő magányát, döbbenve tekintte vissza a karaván felé, melyet elhagyott; nyoma sem látszott már annak a látkörön, az elhagyott oaz messze elmaradt mögötte. Úgy képzelé, mintha még a tevék csöngettyűit hallaná, s a léptek ropogását. Kárpázat volt! Amennyire a szem látott, üres volt az egész vidék és hangatlan. Egy fehér éjszaka.

Az ifjú először érzé életében, hogy egyedül maradt; egyedül egy ismeretlen, járatlan sivatagban, hol nem csak ember, de még növény sem él. Szíve elszorult ez eszme facsaró nyomása alatt; egy tömlő víz, egy zacskó pálmaszilva volt minden készülete a véghetetlen útra, egy zarándokpálca, végén kettős kereszttel, minden fegyvere az ismeretlen veszélyek ellenében, de még nem engedé őt leroskadni, nem kétségbeesni a hitté szentelt honvágy. —

Távol azon irányban, melynek indult, a látkör széliben meglátszék egy magas, vörös domb, valami kopár syenit sziklaorom, mit a homok félig betemetett, a vándor azt tűzé ki magának célpontul, remélve, hogy a vidék túl ismét új arcot ölt, s megindult felszentelt megnyugvással a sorsba.

A nap mindig feljebb szállt ezalatt, s mentül magasabbra hágott, annál égetőbben sütött alá; minő unalmas lehet ott a nap, hol az égen soha felhő nem jár, mely körül mindig egyhangú kék a levegő! A homok lassankint izzóvá melegszik át, úgy hogy dél felé szinte fehérteni látszik a hőség miatt.

Julián erő akaratall folytatá útját a vörös szikladomb felé. Olykor valami nagy fenevad nyomai szelték keresztül útját, mely valaha itt járt; itt most egy fehérülő csont meredt ki a homokból, tán eltévedt ember, vagy megölt állat, kinek tetemeit széthordták a vadak.

A nap már hanyatlott, midőn a vándor nagy fáradság után elérte a vörös sziklahalmot, melyet messziről célba vett; kopár, növénytelen bérc volt az, sivár rétegei között soha semmi fű nem tenyészett, itt-ott egy nagy hasadék látszott rajta, mit tán

a nap heve repesztett; a kő rétegei óriási lépcsőket képeztek a domb tetején.

Julián felkapaszkodott a lépcsőkön, s széttelente a domb magasáról. Csak a pusztát látta nagyobbban onnan. Túl rajta ugyanazon halott világ terült, mely innen, ugyanazon üres végtelenség, a lemenő nap izzó fénye semmi tárgyat sem mutatott az éktelen sivatagban.

A zarándok leült a kőre, nem érzé, hogy el van fáradva, de még is ott maradt, az volt az egyetlen tárgy, mely kivált a sík egyhangú homokból, azt választá éji tanyának.

A nap leszállta után elhűvösült a levegő, de az átmelegült kő még akkor is oly forró maradt, hogy szinte sütötte a rajtafekvőt.

Körül csöndes volt a világ.

A néma pusztaság közepében a vándor aludt egyedül kopár sziklai fekhelyén, s álmában tájak és emberek alakjai váltogatták egymást, kiket sohasem látott, de akik mégis mind oly esmerősöknek látszottak előtte, mintha köztük nőtt volna fel.

VIII.

A nap legelső sugára fölkölté az álmodozót. A ligetek és lakóik képe szerteröppent, az éber tekintet nem látott mást, mint a sivatagot és a magánosan utazó napot.

Útnak indult. Messze, igen messze látszott egy másik domb. Fáradtságos járás után azt is elérte nagysokára. Azon túl ismét csak oly sivatag tűnt elő, s ha a harmadik célponthoz is eljutott, megint csak e kopár képet látta ismételve.

— Schol sem lesz-e már ennek vége?

Negyednap, ötödnap elmúlt, hatodnap elfogyott a vándor tömléjéből a víz, s a pusztából még mindig nem hatolt ki.

Egész hosszú nap egy enyhítő csepp nem érinté ajkát, fáradtan, eltikkadva voncolta magát odább; mely eddig világrésszel előtte járt, fáradatlan lelke, most már ez is maradozni kezdte

tőle, visszament emlékében a hátrahagyott útra, a hátrahagyott hazába, annak virányain vette pihenését. Egy homokdombra lerogyott. Minden ereje elhagyá.

— Bár maradtam volna ott örökre meghidegült tűzhelyednél. Lennék koldus a hazában, mégis benne volnék. Lennék a börtönben, lennék üldözve, lennék a sírban, vagy a vesztőhelyen, mégis otthon volna az. Őrült lélek, hova jöttél velem . . . Csak egy ember volna közel, bárha nem földim is, ozmán vagy patarén, hogy emberszót hallanék, midőn meghalok. Vagy egy madár, vagy egy vadállat, hogy lássak valami élő, midőn én megszűnök. Vagy volna csak egy árnyékos fa, melynek lombja alatt lelkeim kilchelleném, hogy ne ez égő napsugár ölne meg!

S íme, midőn káprázó szemeit fölveté, egy délceg barna oroszlán jött reá szembe merész rátartással; a komoly vadállat föltartotta fejét, aranyos sörénye reszketett erős nyakán, lassú, méltóságos lépéssel jött a vándor felé.

Julián nyugodtan állt előtte, köpenyét vállá körül veté, rendületlen bátorsággal néze a közelgő fenevad szeme közé. Az is reá nézett. A két királyi lény önkénytelen tisztelettel bámult egymásra; a fenevad egy percre megállt, azután félrefordult, mintha nem állhatná ki azt a vad, emésztő lángot, mely a férfi szemciből felé sugárzott, felnézett a napba, s azzal végigordítva a sivatagon, tovaszánguldott, bozontos farkával csapkodva két oldalát.

Julián érzé isten fölkelő ujját homlokán. Kiben a puszták királya megismcré a választottat, annak nem szabad, nem lehet vesznie. Még egyszer fölemelé arcát; a nap mérgesen, vadul süttött alá megölő sugaraival; ahol az oroszlán végigment, a puszta fővényén egy száraz akantusz hevert, melyet messze földről fútt ide a vihar, annak aszú levelcin egy fénylő pont ragyogott. Egy vízcsepp volt az, mit az oroszlán serényét meg-rázva odahullatott.

Az ifjú lelke egy pillanat alatt megtalálta a vezérgondolatot. Az oroszlán fürödni volt. Itt valahol forrásnak kell lenni közel.

Felkapta vándorbotját, s új erővel, új akaratlal megindult az oroszlán nyomain. Lelke ismét előtte járt, s homloka nem érzé a napszúrás, mely égető nyomással tűzött le rá. Arcára az idegzetes láz kórpirosság ült ki. Ereje ki volt már merülve, most a szenvedély kölcsönze neki újat. Sietett, sietett. Már látott messze a láthatáron valami világoskék tömeget föltűnni, még nem tudá: bérc-e az vagy felhő? Az oroszlán nyomai, mint egy hosszú gyöngyfűzér, éppen arrafelé vezettek. Szemeit le nem vevé azon pontról. Mentül közelebb ment hozzá, annál jobban kitűnt előtte annak alakja, egy nagy havasi hegyforma volt a messze látszó csúcs, mely sziklakirálynak volt teremtvé kisebb testvérei fölé. Már jött közelebb felé a láthatáron sötétülő erdő, már könnyű szellőt is érzett lengeni: vágó lelke végigrepdesé az utat odáig és vissza, míg a roskatag test vándorogva tántorgott előre.

IX.

Leszállt a nap, feljött a hold. Az ég megnépesült csillagezekkel.

Julián kábult fővel tekinté föl az égre. A csillagok, mint valami égi csodák szemci, gúnyolódó pillogással néztek alá a tántorgó emberre, feje fölött égett az Albireo, a hattyú napfchér csillaga, oldalt a láthatár fölött ragyogott vérvörösen az Antares, a skorpió szíve, és mindenfelé, amerre tekintett, ragyognak elé az apróbb, nagyobb égvilágok, a mérhetlen távol s az elérhetlen vágyak égi jelképei, mik között egyedül úszott végig, mint egy ezüst csónak, az újhold gerezdje, képmása az őrjögő ábrándnak.

Az ifjú beteg szorongást érze szívében, szomj és lélekbántalom megbéníták erejét, az ábránd és napszúrás elkábítá fejét, tántorgott, tántorgott, elesett, a vándorbot kihullott a kezéből, azt képzelé, hogy most sietve halad, egy előtte futó csillagot

üldözve; előre, előre, hebegé zsibbadt halálos álmában, s mozdatlanul feküdt a földön.

E pillanatban dal szólalt meg a vidéken. Édes csöngésű női ének bánatos, panaszos hangjai, végigrezegve a halk éjszakában.

Ha a sírban aludt volna már, föl kelle ébrednie az ifjúnak e hangokra. Emberhangok voltak azok, bájos nő hangjai és — magyar hangok!

„Repülj madár, repülj
El a tenger mellé.”

Életre villanyozva szökött fel az ifjú fekhelyéből. A vér még egyszer megindult hevesen lüktetni aléló szívében, könnyökére emelkedve hallgatódzott: nem álom volt-e az, amit hallott, amint álom volt egész élete? Az édes csöngésű hang még közlebről zengett.

„Apámnak anyámnak
Szállj az ablakára.
Az én levelemet
Tedd az asztalára.”

Ah, ez nem lehet többé képzelet! Ez nem álom. Az ifjú felkelt helyéből reszkető tagokkal.

„Ha kérdik, hol vagyok?
Mondjad, hogy rab vagyok;
Kezemen, lábamon,
Bilincset hordozok . . . ”

— Ki vagy te? ki vagy te! — kiálta föl őrült elragadtatással a feléledt vándor, — nő? vagy szellem? vagy álmaim csalóka tündére? Szólj, ki énekelsz itt az éjszakában.

Az ifjú könnyű léptek neszét hallá, s a félhold ezüst világánál valami fehér, lenge alakot látá felé közeledni, egy remegő leánykát, kinek arcát nem láthatá a félhomályban, de alakjában valami gyermeki nyulánk karcsúságot vehete ki.

A lány odalépett hozzá, s amint az ifjú nem bírt megmozdulni, szenvedélyesen borult nyakába a lány, s bizalmas testvéri néven szólítja meg őt: „bátyám, édes bátyám” s aközben hévvel szorítja őt gyöngéd, pihegő kebléhez.

Az ifjú most már valóban azt hívé, hogy álmodik, hogy azon álomlátások egyike ül szívéen, melyről jól tudja az ember: hogy most álmodik, és mégsem bír fölébredni. „Óh Isten, mint ég fejem”, sóhajtja elepedve.

A leány hirtelen elfutott, Julián olynemű lubickolást hallott, minő a megmerített edény bugyogása, s néhány perc múlva telt korsóval jött vissza a leányka, s azt az ifjú kezeibe adta. A szomjtól elkínozott bujdosó mohón ragadta azt magához, s midőn a jéghidegségű víz ajkait érinté, egyikébe képzelé magát azon kápráknak, midőn az álmában szomjazó hús patakba véli magát vissza.

A leány a hús forrásvízzel meglöcsölte az elalélt arcát, s amint az magához kezde térni, gondos ápolással térdelt mellé a földre, s fejét gyöngéd karjaira vette, és homlokát megcsókolá.

Julián nem álmódott csókról soha, érzé, hogy ébren kell lennie, szíve oly örömet kezde érczni, melyet sem ébren, sem álmában nem ismert azelőtt.

A lány az ifjú nyaka körül fúzta karjait.

— Mi hírt hoztál a kékvíz mellől édes bátyám? — szólt hozzá kedves, ismerős anyanyelven. — Él-e még apám, az ősz vezér? Nem ittak-e még új szövetséget a kehelyből? Mondot-tak-e új jóslatot a tátosok? Égnek-e még a tűzhalmokon a ghy-lák üstjei? Éneklik-e még a gyászdalt a barna hajadonok az elveszett lyánról? Nem lőttek-e három nyilat valamely roko-nom sírjába? Harcoltak-e rabonbánok a tatárokkal? Győztek-e?

Julián magasztos örömmel reszketve ragadta meg a leány kezét. —

— Tehát élnek ők! Él még magyar, van még másik haza! Szólj, hogy jöttél el onnan? Hol hagytad el őket? Én nem va-gyok testvéred, de fogok az lenni. Engem messze föld szült,

távol, hideg ország, ezerszer megy le addig a nap, míg ember onnan ide jut; hol az elszakadt magyar nép viszontagságos hazát fogadott magának, onnan jöttem én el, titeket újra felkeresni; mennyiszer akart a kétségbeesés megölni, s most az örömtől halok meg.

A lyán szemérmesen fejtett le az ifjú kebléről.

— Úgy hasonlítasz bátyámhoz. Apám sokat beszélt a messzi-földi rokonokról, kik elmentek hírt keresni. Ezüst szemei pilláin egy nagy könny rezgett olykor. Szép hazatok van-e ottan?

Az ifjú sóhajtott, és nem felelt.

— Óh, a miénk ott a kékvíz mellett oly gyönyörű! a virágos halmok fehér sátraikkal, a hullámos tavak fehér hattyúikkal, s a napfényes rónák fehér méneikkal. A ligetes bércek mohos homlokain vadat űző ifjak kűrtrivallása szól, a patakok partján játszó hajadonok éneklése hallik, fehér fátyolt forgatnak fejeik körül, s amidőn ellenség közelg, nincs vár, nincs árok, mely mögé elbújék valaki, a síkság megtelik ezer meg ezer lovas vitézzel, a csatakiáltást az ég visszhangozza, s ha visszatér a győző, a víg áldomáson harsog a szilaj dal, a bátrak éneke, míg az elesettek koszorúzott sírja körül bánatos lejtéssel zeng gyászos éneket a méla szűzsereg.

— Ah, merre vannak ők! — kiálta fel az ifjú felugorva, és nekiindult a puszta éjszakának.

— Messze, messze — felelt a leány bánatosan. — Túl a kék bérceken, még a vízen is túl, ott kezdődik nagy Magyarország határa.

Ott születtem én, ott tanultam virágokkal játszani, amik itt nem teremnek, ott tanultam dalt mondani, ami itt nem hallik. Egyszer társnéimmal a kék vízben fürödtünk, midőn ólálkodó tatár rablók rajtunk ütöttek. Társnéim elfutottak, engem elragadtak a tatárok, s elhoztak rabul ez idegen földre. Gyenge gyermek voltam, alig tízesztendő. Azóta négyszer volt már tavasz, virágot sohasem hozott e kopár, száraz földnek, sem énnekem reményt a szabadulásra. Gyakran kiülök a szűk ház

ajtájába, hol a tatár kényúr laknom kényszerít, s melázva tekintek a kék hegyek felé, és a tájra, mely azon túl fekszik, s elgondolom, hogy sohasem fogom azt látni többet. Apám nagyon szeretett. A tatár kán, ki sokszor érezé a magyarok karjai súlyát, elveszésém után nemsokára kihírdetteté országában, hogy a magyar vezér szövetséget ígért neki, ha leányát visszaadja, aki tehát elrabolta, adja elő nagy jutalomért. De én elhallgattam, hogy én vagyok az, akit keresnek. Inkább én legyek rab halálom napjáig, mint a magyar nemzet csak egy pillanatig.

— Jer, velem fogsz jönni — szólt hevesen az ifjú. — Te vezetsz, én védelek. Te régi hazádat fogod meglátni, én az újat.

— De te fáradt vagy, nem mehetünk messze. Utolérnek bennünket. Elveszünk.

— Nem a fáradtság vette el erőmet, hanem a kétségbeesés; az öröm visszadta azt ismét. A vészektől megőriz az Isten, kinek neve legyen áldott.

Julián letérdelt, és kezeit összetevé.

— Mit cselekszel? — kérde tőle a lány.

— Imádkozom.

— Miért nem állva? miért nem az égre nézve? Nem ismered már nemzetünk védcsillagát, a göncölt?

— Erősebb istent tanultam ismerni a halvány csillagoknál, ki ezeknek is ura. Láthatlan ő, a szemnek hunyva kell lenni, midőn a lélek hozzá beszél.

És azután sietve megindult a két messze földről találkozott rokon, hátuk megett egy köves domb alatt egy nagy szétszórt tatár város maradt el messzire, a hegyes tetők alól apró csillagokként pislogtak a tűzhelyek fényei; nemsokára egy sűrű ákászerdő elfedé a menekvőket, mely a bércek setét ősréngetéhez mintegy világoszöld szegélyzetet képeze. Ott sietve haladtak a sűrűben, mint a hold is leszállt, akkor ledültek pihenni egy mohos fa tövében. Az álom tündérújjai lecsukták szemeiket.

X.

A nap sugára szétsütött a vidéken. Julián még mindig álmodott, most már nem egyedül látta a verőfényes mezőket, egy lenge, tündé női alak járt előtte álmaiban, egy mosolygó, szép leányka, kinek beszédes szemei annyi rejtett, édes titkot mondtak el az álmodónak, mikről gondolatja sem volt. Emberekkel találkozott, kik mind ismerői voltak, még a völgyek, halmok is, a pusztai oroslán is, midőn hozzá szólt, megérté, és a fehér paripák odafutottak elébe, s mikor mindenki ott volt körülé, s midőn ismét senki sem volt, a búbájos szép leány, a mosolygó harmatarccal, lengett egyedül előtte, lelkétől elválhatlanul.

A ligeti madárdal felkölté az aluvót. Mily különbség, hajnal és hajnal között. Ugyanazon nap, mely megölő villámfénnyel lobogott a pusztaságon, itt ezüst havasok mögül virágnytó szelíd fénnel tekinté szét, a vidéken bokrozó cserjék lombján csillogott a harmat gyémántja, a nagy óriási cserfák, egy-egy mint egy egész templom, zöld boltozattal, enyhe árnyékok vetettek a bársonyos mohpázsitra, melyen a vándor feküvék. A kék égen úszkáltak a fehér felhők, zöld lombon ringatá magát az énekesmadár; a fák dereka körül fonódott folyondár kék és piros méztartó virágain döngött a lepke és a méh, s a távolban úgy csevegett, úgy zuhogott valami kis patak.

A vándor hálateljesen tekinté körül, s ím egy vadrózsabokortól félig eltakarva ekkor pillantá meg az ifjú vezetőjét, a távol honi szép leányt.

A gyermek még mindig aludt, behunyt szemmel is bájoló. Az arc, mely a sápadt holdsugárnál félelem s aggály miatt halvány volt és bánatos, most eleven lőn és mosolygó, az arcára hajló vadrózsa reszketett forró leheletétől.

Julián oly különöset érze szívében. Mintha mindig vágyott volna e vonzó arc látása után, mintha jólesnék neki, hogy e kedves lényt megismeré, mintha több volna az, mint hála, több mint testvérérezem, amit iránta kezd érezni, s még egyszer

oly szép leendne a keresett másik haza, azt tudva, hogy ő is ott lesz.

A madár megszólalt, a falevél megzörrent, a szép lány felébredett.

Felsőhajtott, szemeit felveté, a meleg napsugár tele fénnyel süttött szelided arcára. Az ébredő leány összetevé keblén kezecskéit, és szemeit az égnek emelé.

— Imádlak, nemzetem istene . . . — szólt halk áhítattal. — Légy üdvöz, nap, ki éltet adsz. Légy üdvöz, föld, ki adsz hazát. Légy üdvöz, lég, ki a szabadságot adod. Légy üdvözölve, víz, ki adsz egészséget. . . . Imádlak, magyarok istene.

S azután megfordult, mellette ülő útítársát, ki elbűvölten bámult ragyogó szemeibe, megölelte és szemérmesen megcsókolá.

Julián szemei kápráztak. E csók lelkét járta keresztül, pedig az nem volt egyéb, mint egy ártatlan üdvözleget jele, mely őseink szokásaiból e mai napig fennmaradt, egy tiszta, szűzies kegy, melyet szemérmes nyíltsággal nyújt a magyar hölgy annak, akit üdvözöl, legkisebb vétkes utógondolatja nélkül a szívnek, legkisebb szégyenpírja nélkül az arcnak.

De az ifjú szívében e csók egy új világot teremt. Elfelede mindent, amit a lánynak mondani akart, — szent térítői buzgalommal, keresztyén hittanokról. Új lélek, új élet szállt egyszerre keblébe. Egész valóján egy mindenható ösztön melegsége kezdé áthevülni, a világteremtő istennek legmelegebb ihlete, a szerelem. . .

Hideg tudás, üres álmok, kínzó vágyak, mind-mind elenyésztek ez új, cz ismeretlen, e bűvös-bájos érzelem előtt, maga a világ is átváltozott, szebb volt az ég, szebb volt a föld, mint azelőtt.

Alig mert a kedves gyermekre pillantani, pedig azután alig tudta róla szemeit levenni, míg az gyanútlanul ártatlansággal hízelve simult melléje, s gömbölyű szép kezecskéjét vállára tévé, kis fejét arra fekteté, a bársonyfekete fürtök az ifjú kezét érinték.

— Menjünk tovább, menjünk tovább! — szólt Julián, egész valójában remegve, pedig kedve lett volna örökre ott maradni.

— Nincs miért félnünk többé — biztatá a lányka —, kényuram rablókalandra ment, mire megjő, mi otthon leszünk! Ismerem e kis patakot, mely itt előttünk buzog fel, ez elvezet bennünket hazámba. —

S azzal kézen fogta a lányka útítársát, nem tudva, mily háborgó indulat kelt annak szívében azon forró, harmatgyöngye kéz folytonos érintésével, vezetve őt maga mellett, s szüntelen csevegve és kérdéseket intézve hozzá, mikre Julián a legcsodálatosabb feleleteket adta.

Elmondatta vele hazája eseményeit, s ő is elmondta a magáét, s akár népe hőseiről beszélt fellángoló arccal, akár a csendes, magános boldog vidékről ábrándos, fátyolozott szemekkel, akár anyjáról könnyezve, akár a viszontlátás közel örömeiről repeső kacajjal, Julián mindig szebbnek, szebbnek találta őt, s elvesztette lelkét a lány nézésében.

A patak medre volt vezetőjük. A kis ezüst folyó halkán, csevegve futott előttük, mintha hívogatná őket maga után, majd mohos kősziklák között, majd hullott fatörzsök alatt el-elbúva, néhol apró zuhatagokra töredezve a zöldre festett sziklán, másutt szivárványos kagylókon, s színes karniol kövecseken gördülve végig, s a behajló szomorfűz gallyait ringatva, majd alábban a fűbe csendesen elterülve, s a partjára nőtt virágok képeit tükrözve vissza.

Az erdők gyümölcsfákkal voltak rakva, a kislány néha félrefutott, s pillanatok múlva kacagva tért vissza, ruhája felhajtott szárnyát teliszedve piros gyümölcsökkel, s onnan kínálva ártatlan naivsággal útítársát, ki inkább szeretett volna ott rögtön meghalni.

Dél felé, mikor a nap hévvel kezdte sütni, a két bujdosó egy sötét barlanghoz ért, melynek hűs nyílása vadszőlővenyigével benőve, oly nyugalmas árnyékkal kínálkozott a fáradtak elé.

A nap félig belesütött a zöld lombozaton keresztül, fölötté: egy folt vadméh ütött tanyát, döngve járva ki s be sziklai odvából.

— Oh mi kedves hely ez — monda a leánya, a barlangba futva —, itt megpihenhetünk; ni milyen puha moh, mint a selyemgyapjú, milyen édes rajta fekünni. Jőjj ide te is, mindketten elférünk. Én összehúzódom, s neked is lesz mellettem helyed.

Julián a megőüléshez volt közel.

— Azt nem teszem — ezért a világért! — mondá magában lihegve, minden vére lángra gyúlt e gondolattól. Elfordult onnan.

— Jőjj ki te is, gyermek onnan. Meleged van, meg fogsz hűlni, inkább ide a folyampartra.

— Jó lesz, ide melléd — szolt a lyánka duzzogás nélkül, s leült a pázsitos fűbe Julián mellé, s virágokból fűzért font az ifjú fejére.

— Még nem is tudom nevedet, hogy hínak? — kérde gyermekesen.

— Julián.

— Julián? Sohasem hallottam ily nevet. Tán Gyula?

— Legyek az, ha jobb szereted.

— Mikor nálunk a gyermeknek nevet adnak, az anyja meg szokta csókolni olyankor. Hát téged már most ki csókol meg?

Julián keble lángolt, a kötekedő tréfa még szította tüzét.

— És mi a te neved? — kérde a lánytól.

— Delinke.

— Nem keresztyén név, de szép — mondá magában Julián, s arra gondolt, hogy ahelyett, hogy ő térítené meg a lányt, az téríti meg őt.

Mikor az ember forró nyári délután hús, átlátszó forrásvízre akad, oly természetes vágya szokott olyankor lenni, végigjárni azokon a hideg, tarka kövecseken, s érezni a kristálytisza habok futó simulását. Delinke, amint a parton ült, egyik rózsás fehér

lábacskáját lemeríté az alatt futó patakba, gyermekies játszószí-
gal ijesztve a kis ezüsthálacskákat, mik víz ellenében úsztak.

Julián felszökött helyéből. — Jerünk tovább; a nap nem vára-
kozik, — monda a leánynak, ki piros sarucskáit levetve, ka-
cagva monda, mily jól esik gyöngéd lábacskáinak a hűs, puha
fűben fedetlenül járni.

Julián ezer indulattal küzdve ment a leánnyal naplementig.
Úgy sietett, mintha előle, vagy tán önmaga elől futna.

Egy helyen át kellett menniök a patakon. Ott kénytelen volt
Delinkét ölébe venni, s úgy vinni keresztül a vízen, szíve majd
megszakadt kedves terhe alatt. A leánynak kelle őt figyelmez-
tetni: tegye már le, hisz régen túl vannak már a vízen.

Estefelé a sebes gyaloglás kifárasztá a leányt. Egy nagy mohos
tölgy alatt le kellett ülniök és ott bevárni az éjt.

Julián föltette magában, hogy oly helyet fog választani éji
nyughelyül, ahonnan a leányra nem láthat.

Amint a nap leszállt, s a csillagok feljöttek, Delinke megállt
a fa tövében, kezeit összetevé keblén, s tiszta, szép szemeit föl-
csemelve a rokon csillagokhoz, fölfohászodék.

— Imádlak, nemzetem istene . . . Légy üdvözölve, csillag,
ki az álmokat leküldöd. Légy üdvöz, csillag, ki az éj felett őrkö-
döl. Légy üdvöz, csillag, ki a boldogok lelkeit magadba foga-
dod . . . Imádlak, magyarok istene.

— Milyen kár, hogy nem keresztyén — monda magában
Julián, de nem érte magában erőt, hogy őt megtérítse, hanem
félrevonult egy másik fa tövébe.

— Csak nem akarsz tán egyedül hagyni — szólt félelmesen
a lány, megfogván a távozni akaró kezét. — Én félem az éjt.
Éjjel minden csoda elszabadul; a lelkek kószálnak alá s fel,
s bántják az egyedüllévőt.

— Ne félj. Az úr kezében tart minden szellemet. Az ártatlan-
okra ő vigyáz.

— Igen, de ármány is ébren van. A csendes éjszakában olyan
borzasztó hangok felelgetnek egymásnak, a sírarák táncolnak

a mezőn, fehér halotti ködruhában, a boszorkányok dümögve lódulnak a levegőn keresztül.

— Nincsenek azok.

— Oh én tudom. Az én dajkám is az volt. Egy füvet ismert, melytől megtanult a madarakkal beszélni. Oh az csodálatos beszéd, mit a madarak tartanak egymással. Tán nem hiszed? Itt szomszédaink, a kunok, a farkasok nyelvét értik, mikor harcba akarnak menni, megkérdik előbb az erdők vadjait, s amit azok jövendölnek nekik, aszerint indulnak el. Vagy azt hiszed, hogy ami él, nem érti egymást, úgy miként mi? A fű is beszél egymással, és a falombok, még a csillagok is; nézd, miként pillognak. Néha egyik a másikhoz fut látogatni.

Julián tagadta magában e pogány babonákat, s mégis oly örömet hallgatott a leány beszédire. „Így támad a haeresis” gondolá magában. Így tette a búvárosan szép Ilon eretnekké Simon Magust. Így Martiont Hyblia.

— Oh ne hagyj el — esdekle a szép leányka, amint Julián önkénytelen mozdulatából észrevette, hogy őt el akarja hagyni. — Mérges állat bánthat engem. Rossz álmam lesz. Nem fogok elalhatni, vagy rémekkel álmodom. Oh maradj itt, otthon apámnak házában visszaszolgálom neked, hogy hozzám oly jó valál, ott én fogok rád ügyelni, ha te alszol. — S ezzel Julián kezét odavonta hő keblére. — Látod amott a fiastyukot. Azt a gyémánt bokrétát az égen, ahol az áll, ott van az én hazám, nemsokára ottan leszünk.

Ezt mondva, Julián karjára hajtá le fejcskékjét, mint egy lehajló virágfőt, s ott csendesen elaludt. Mindenütt mély volt az éj.

Csak Julián lelkében nem akart lemenni a nap. Fenndobogó szíve kiszakítá börtönét. Hiába imádkozott. A szerelem az istené, az ellen ő maga sem segít. Vére forrott, és tagjai reszketének. Szemei előtt a szép leány aludt ártatlanul és csendesen, oly bájoló, oly tündéri szép alak, s ha lehunyta szemeit, ezer csábító gondolat táncolt végig lelke előtt.

Egyszer elhatározá magát, hogy fel fogja őt költeni, hogy lábaihoz omoljon és átölelve őt, lelke minden szenvedélyével így kiáltson hozzá: „Delinke! én szeretlek, én meghalok, én elkárhozom érted!” De nem bírta e csengő, hangzó nevet kimondani „Delinke”, a hang megfagyott ajkain.

Végre elhatározá magát, hogy karját kihúzza a lyánka feje alul, de alig mozdítá meg azt, midőn a lány hirtelen összerezzen s félálomban borzadva rebege: „Hah, a Nemere” s azzal félelmesen, fázékonyan egészen az ifjú ölébe húzódott, arcát annak keblére rejté el, s míg egyik kezével átölelé, másikkal az ifjú kezét vonta ajkaihoz.

Julián lélegzet-fogyottan dűlt a fa derekához, s lelki tusájában elkezdé az ég csillagait számlálni, azoknak lassú pályafutását kísérni szemével.

E hideg, halvány égi fények lassanként kihűték lelkét, amint egyik csillag a másik után lement az égről, egyenként kialudtak szenvedélye elviselhetlen lángjai is, s amint a közelgő szürkület regghomálya elkezdé sápasztani az éji világokat, lelkébe is visszatért a nyugodt egykedvűség, s kezdé úgy tekinteni az ölébe fekvő lánykát, mint egy lelkére bízott gyermeket, mint egy testvért, mint egy szentet.

S mikor minden csillag sápadozott, s álmatlanul átvirrasztott éj után az ifjú azt hívé, hogy szenvedélyét már hősiesen leküzdötte, akkor jelent meg egy új csillag az égen, mely egy perccel meg szokta előzni a napot. Egy gyémántragyogású fény, valamennyi között legtündöklőbb — a hajnalcsillag.

A hajnalcsillag neve Vénus. A hajnalcsillag a szerelem csillaga.

Első sugarára egy gondolat villámlott az ifjú lelkén keresztül, mely szenvedélye kioltogatott hamvait egy perc alatt lángra lobbantotta ismét: „ha a lány felébred, és őt újra meg fogja csókolni!”

Szívének rohanó sebes dobbanásai felriaszták keblén aluvót. Panaszkodék, hogy fölindulással álmodott. Julián behunyta szemeit, hogy őt ne lássa.

A lány fölállt, kezeit összetevé keblén, s imádkozott. Aztán szelíden odafordult Juliánhoz, s hajnalpiros ajkát annak arcához nyomva, megcsókolá.

— Oh! — kiálta Julián magánkívvül, s hevesen magához ölelte a leányt, s szenvedélytől lángoló arcát felemelve hozzá, rebegé indulattal reszkető hangon: — Delinke, én szeretlek. Én örült vagyok, én meghalok miattad! —

A lány hirtelen elváltozott arccal fejté ki magát az ifjú karjaiból, s komoly tekintettel tolva őt el magától, csodálkozva tekintte rá. Julián zokogva rogyott a fa mellé, s arcát annak mohába rejtette.

Delinke megszánta őt, s ismét odalépett hozzá, de már nem nyújtotta neki kezét. Szemérmes, suttogó hangon monda: — nemsokára apámnál leszünk, előtte szólj így. — S azután az egész úton hallgatagon ment az ifjú mellett, ha az megszólítá, szemlesütve állt elébe, este távol helyet keresett tőle.

Két eszme jutott öntudatra egyszerre a szűz szívében: az, hogy szeret, és az, hogy lelke szeplőtelen, s míg az első gondolat készítené, hogy szerelme tárgyához ragaszkodjék, a másik azt követelé, hogy elpiruljon.

XI.

Egy reggelen egy magas hegytetőre értek a vándorok. A hegyoldalt sűrű iharfa erdő fedé, melyből amint egyszerre kibukkantak, egy végtelen rónatájék egyeteme tűnt szemek elé.

Borulj arcodra! ez hazád . . . susogá valamely ismeretlen szózat Juliánnak, ki a táj arcától meglepetve, mintegy elveszve a nézésben, megállott.

A messze láthatárig nem látszott semmi hegy, körös-körül a végtelen síkság terület, keresztülszelve egy széles, kék folyamtól, melynek csendes, tükörsima vize mellé egy-egy nagy, sötét folt látszott lerakva lenni, valami nagy terjedt város.

Szerteszéjjel a mezőkön kankalikos kutak körül fehér nyájak legelésztek; — világoszöld ligetek hűséből fehérlettek a sátorok hegyei, tarka csíkokkal érezve; — a kék folyamon egy-egy kis lobogós csónak úszott nagy lassúdan alá, ezüst vonalt húzva a sötét víz tükrén, itt-ott a halmokon egy-egy hatalmas zászló lobogóját pattogtatta a szél, s a folyam két ellenkező partján két kerek domb tetején égett az öröktűz halványpiros lángja, míg a távol láthatáron rezgő tengertüneményt mutogatott a délibáb.

— Minden úgy van, mint odahaza! — rebegé Julián térdre hullva a szent földön, s legforróbb könnyeivel öntözve annak porait. — Minden oly szép, minden oly ismerős, mintha maga a föld is szerelmes volna e népbe, s kedvéért mindenütt ugyanazon alakot öltene magára. Légy üdvöz keresett, álmódott, imádott hon! légy üdvöz; — ismerj fiadra bennem, mint én anyámra ismertem tebenned. Ti kék hegyek, ti napvilágos rónák, sötét erdők, ezüst folyók, te délibáb ott a láthatáron és te álmaiban ölegetett nemzet, legyetek üdvözölve, legyetek imádvá!

Kürt szólalt meg a hegyek aljában, az örökdő pásztorok észrevették a jövevényeket. Delinke inte feléjük, hókendőjét lobogtatva, s nemsokára egy közülök délceg pejparipán elébük nyargalt a domboldalig.

Egy ideges férfi volt az, könnyű bő fehér ruha lobogott rajta, fejét tollas föveg fedé, vállán farkasbőr kacagány táncolt, kezében nehéz csákányt viselt, hátán volt puzdra és kézív.

— Hozott a magyarok istene — kiálta elébük a férfi, mielőtt neveiket kérdené.

— Áldjon magyarok istene, bátya — felelt Delinke szelíden. — Nem Barangfehérvár-e ez, ami itt előttünk fekszik?

— Nagyon is az. Ez a sátoros telep itt Barangfehér, amaz ott, a sötétebb, Etelberény, ahol az ősz Zágon vezér él és uralkodik.

— Ülj legjobb lovadra, bátya, eredj el Zágon vezérhez, s mondd meg neki, hogy két vendége érkezik: egyik távol

földi rokon, ki Etele országából jött hozzátok látogatni, Álmus ősnek fejedelmi ivadéka, a másik egy elveszett lány, kiért ő annyit könnyezett, a visszatérő Delinke . . .

A férfi mosolygó arcán végiggördült egy mosolygó könnyű, odalépett a vándorokhoz, megfogta kezeiket, és megrázta buzgón, szólni akart, de nem tudott végigsimítá kétfelé hosszú fekete bajuszát, végre annyit ki tudott mondani, „az én nevem Korond hadnagy”. Azzal föl pattant lovára, s néhány pillanat múlva már csak porát lehet látni, amit nyargaltában fölvert, a paripa röpiült vele Barangfőhöz felé.

A küldött lovag útközben mind fellármázta a sátorok népeit, egyszerre egy névtelen mozgalom támadott a síkságon, az egymásnak felelgető kürtök mindig terjedtebb körben kezdének széthangzani, a legtávolabb hangok elhaló kiáltásként visszhangozva a messzeségből, s midőn a két jövevény Barangfőhöz közel ért, jobbról-balról roppant tömegekben száguldtak feléjük lovagló csapatok hangos üdvkiáltással, míg a város kapujából ifjú magyar hajadonok jöttek elébök üdvözlő dalt énekelve, hófőhöz patyolat ruhában, fejeken vadvirágkoszorúval.

Ott körül fogták a két jövevényt, a férfiak felkapták Juliánt pajzsaira, úgy vitték csoportjaik előtt vállakra emelve, s végig kiáltozva az utcákon:

— Ímé Álmus vezér utóda, aki eljött a rokon országából, hol Etele nyugszik hármas koporsóban! —

A lányok ezalatt Delinkét fogták középre, s megkoszorúzza őt fehér rózsával, összeölelgették, összecsokolák; — Ismersz-e még Delinke? Emlékezel-e rám? — hangzott fel minden oldalról, — én vagyok Zille, ki veled járt a ligeteken gyöngyvirágot szedni, én vagyok Enikő, ki bátyád sírját együtt öntözte veled forrásvízzel és könnyűvel; én vagyok Jolán, kitől dalolni tanultál.

A többiek ezalatt két hosszú fehér lepelt feszítve ki, azt két sorban feltartották kezeikkel a megérkezett felett, s e mennye-

zet alatt vezetve a társnéitől ölelgetett leánykát, énekelték a róla készült dalt, mely megsiratott eltűnése után keletkezett a nép ajkán.

Gerlice siratja párját
Kemény idegen országban;
Odamégyen sötét holló:
Ne sírj, ne sírj, kis gerlice;
Leszek én teneked párod. —
Eredj innen, sötét holló:
Galambnak galamb a párja;
Nem soká sírok én itten;
Eljön értem Dali madár.
Puha fészkebe visz engem.
Dali madár puha fészke
Lágy tolluval van megrakva.
Eredj innen, sötét holló:
Mert ha párom egyszer eljő,
Körmével kitepi tollad.
S fészket azzal rakja majd meg.

Delinke szerelmesen, szemérmesen tekintte Julián felé, kit az ifjak vittek pajzsaikon, utána sóhajtva — galambnak galamb a párja. —

A lányok más dalt kezdének.

Elmegyek anyám házába
Hófehér galamb képibe.
Leszálok az ablakára:
Szunnyadj, szunnyadj szép csendesen,
Hoztam neked csókot, könnyet,
Drága gyöngyöt, mirhakovet,
Álmodj rólam, szunnyadj szunnyadj,
Sohasem látsz engem többet.

Delinke szemei könnyekkel tölték meg anyja emlékére, sírva borult társnéi vállára.

De nemsokára a bús éneket örömjaj váltotta fel, Zágon vezér közelgett Barangfehér felől nejével és kíséretével, s amint a két

kísérő csapat megpillantá egymást, az örömrivalgás az eget érte.

Az ősz fejedelem leszállott lováról, megölelte lányát, betakargatá hosszú palástjába, megcsókolá arcát, azután Juliánra került a sor, kit férfias kézszorítás után hófehér paripára ültetett fel, s jobbjára bocsátá, míg Delinke sírva és kacagva futott anyja elé, ki ott várt reá pirosra festett kocsijában, hölgyeitől körülvéve.

A szegény Jerne szemei nem láthatták többé Delinkét, a tört szívű anya kisírta szemei világát elveszett leánya után, de újra hallá hangját, s minthogy szemei nem láthaták, keblére ölelte, kezeivel magához fűzte, és nem bocsátá el, s csókjaival elhalmozva, kisleányának nevezte őt, azt hitte, hogy most is oly kicsiny még, mint mikor legutóbb látta.

Az egész táj öröme volt zendülve, a sátorok lombjai, mint repülni készülő madárszárnyak lobogtak mindenfelül, az egész nép kiáltozott örömeiben, míg a legjobban örvendőek nem tudtak szólni az öröm elfogódása miatt.

Minél mélyebben haladt az út az új haza belsejébe, annál inkább változott annak tekintete. A kifeszített sátorok helyett kioszkszerű oszlopos kalibák kezdtek itt-amott látszani, a telepek helyén szilárdabb, rendezettebb volt az építkezés, míg végre feltűnvné maga a főváros, Barangfehér, fogalmat nyújtott Juliánnak őseink máshoni lakóhelyéről.

Árka nem volt a városnak, maga e messze kiterjedt telep alig bírt kivehető határokkal, több mérföldnyi területben szétosztart tanyák és karámok úgy vették körül, hogy maga a város csak mintegy e tanyák központja tűnt szem elé.

Tornya nem volt, utcája mind megannyi téres piac, házat mindenki úgy építette, ahogy neki tetszett, hosszúra, alacsonyra fából, vagy vert agyagból; néhol magas kúpok voltak emelve egyetlen földél nádkévékkel borítva, másutt magas élőfáknak támogatta körös-körül kévéit a hevenyésző építész, hogy az élőfa koronája fedezte lombjaival a házat. Az egész telep mutat-

ta, hogy e nép nem rég lakik itten, s nem tudja, hogy soká fog-e még itt maradni. —

Csupán egy magas halmon látszott valami fényes épület, ez volt a vezér laka, külső falai különös vegyítékű tarka mázos téglákból voltak rakva, minők nálunk a kemencék darabjai, belől összerovátkolt fákból voltak a keresztfák, miknek tábláiba durva alakok voltak faragva, csaták és áldozatok csoportozataiból.

Minden házikó tetejébe egy tarka lobogó volt tűzve, melyek amint lebegtek a szélben, úgy tetszett, mintha szárnyai lennének e könnyen épült városnak, mikkél elrepülhet a szem elől, s ha ma itt látta valaki, holnap száz mértföldre repül, s ott települend le újra. —

Amint Julián megérkezett az ősz vezér és családja kíséretében, az összesereglett nép fogadta őket Barangfchér legteresebb piacán. Több mint nyolcvan ezer lovas állott a síkon fejedelmét üdvözlendő, ki közbök érve, kézen fogá Juliánt, s fölvezette őt magával a vezérhalomra. Semmi küldísz nem ékesíté az istenadta trónt, állványa a pázsitos föld volt, mennyezete a tiszta ég. A nép harsogó üdvkiáltással fogadta az érkezőket, míg a kürtölők jelszavára lassanként lecsendesedett az örömben háborgó tenger, s ekkor tiszta, hangzatos szóval elkezdte hozzájuk beszélni a vezér.

— Gyermekeim! magyarok, kunok, kazarok és besenyők! Régi szó közöttünk, hogy a baj nem jár egyedül, most az egyszer megfordult a szellő, az öröm jár párosával. Azon fejedelmi családnak, mely benneteket száz meg száz éven keresztül jó és balszerencse közt vezetett, magam lők utósó férfi ivadéka. Utánam leányágra szállandott az ország. Zúgtatok, hogy aszszony következik a viharokkal játszani, hogy egyetlen gyermekem is leány, s ím az ég meghallá zúgolódástokat, és elvette őt tőlem. Idegen országból rablók jöttek érte, és elorozták közülünk. És ekkor megsirattátok az elvesztettet. Soha könny nem folyt annyi Ősmagyarországban, mint ez évek alatt, ti sírtátok

azt énvelem együtt, és az ég meghallgatá siralmainkat, visszavezette őt karjaink közé. Ez ifjú, kit jobbbomon láttok, szabadítá őt ki rabságából. Nézzetek rá! Nem látjátok-e arcán, hogy ő is magyar, miként ti? hogy ő is fejedelmek utóda, miként én?! — Száz meg száz mértföldre innen, Etele szent hamvainál, ottan élnek rokonaink, kik sok harcoknak utána eljutottak a boldog igérethonba. E testvérnép fejedelmeinek ivadéka ő, ki sírról sírra tapogatódzva visszajött őshazáját fölkeresni. Üdvözöljétek őt! Ősz fejem a sírba szállhat, ti nem maradtok el árván, ő lesz vezéretetek, ő lesz fiam, az ő ereiben is Attila vére forr, én leányom kezét, ti a vezérkopját adjátok kezébe, s az ég áldása legyen mind a kettőn.

A vezér alig végezhető szavait, a nép féktelen üdvkiáltása elfojtá az utolsó hangokat, odatolultak a domb körül, s Juliánt lelkesült örömmel ragadva fel karjaikra, fölállíták egy pajzsra, úgy hordozák körös-körül a nép között, mindenütt köszöntve, mindenütt üdvözöltetve. Az ifjú a nép vállain érkezett a vezér lakáig, ott letevék, a hölgyek elébe jöttek, szemérmesen megölelék, megcsókolák a rokonná fogadott jövevényt, ki egyik gyöngéd ölelő kar közül a másikba jutott, s még el sem feledte az egyik csókot, midőn a másik csattant el ajakán.

Julián lelkét fölmagasztosítá a megvalósult álom. Ilyennek hitte, képzelte, álmodta őket mindig. Érzé, hogy ébren van, látta, hogy hazája van körül, hallá, hogy anyanyelvén üdvözlik mindenünnen, s keblén ölelve tartá első és örök szerelmét, ki utoljára érkezett őt üdvözölni, hogy soha meg ne váljon tőle.

E pillanat a túlvilágra is szép volna.

Julián a hálától átszellemülten emelé föl arcát az égre, hogy megköszönje a minden jók urának azt, amit kérni sem mert tőle soha.

De e pillanatban valami idegen, zavaró érzelem ütötte meg lelkét, mely mielőtt öntudattá lehetett volna, egy jéghideg kéz érinté forró kezét, s amint kedvese szép arcáról fölemelé ittas tekintetét, egy magas, ősz férfit látott maga előtt állani, hosszú

hófehér ruhában, fején magas tarajsüveg volt, elől a nap arany képével, hátul hosszan leomló fehér lófarkkal. Ez a ghylas, az űs pogány áldozó pap.

Julián lelkén egyszerre felhőként borult végig e gondolat: e nép pogány!

— Jőjj imára a forráshoz! — szólt ghylas, megfogva az ifjú kezét.

Delinke észrevevé az ifjú megdöbbenését, odasimult hozzá, s mintha emlékeztetni akarná, fülébe súgta:

— Midőn fejedelmet választ a nép, Jezten (ez volt az Isten neve a napimádóknál) tanácsot ad az elválasztottnak; kövesd a ghylast a forráshoz, s tedd, amit mond.

Julián rendbeszedve eszméit, követte ghylast. Mindenki elmaradt tőlük, csak ők ketten haladtak a szent berekbe, ahol Jezten oltára állott.

Egy kő volt az a forráspart mellett, melynek belsejében örök és füsttelen tűz égett, a forrás túlsó oldalán állott a máglya a leszúrt karddal, melyre az égő áldozatot szokták rakni, most meggyújtatlan, mert csak jóslatért jött a ghylas.

Juliánt megállítá a pap az oltár előtt, és szólt:

— Borulj le a földre, és csókold meg azt, mert a föld ad hazát, a föld ad eledelt, a föld ad sírt.

Julián engedett, leborulva megcsókolta a földet.

— Mosd meg arcodat a forrásban, mert a víz tisztává teszen.

Julián megnedvesíté arcát.

— Sőhajts a légbe, mert a lég ad szabadságot. És nézz a napba, aki ad életet, meleget és világot.

Julián egy percre a napba tekintte, s káprázva kapta el onnan szemeit.

— Mit látsz most? — kérdé tőle a ghylas.

— Kék és zöld foltokat — felelt Julián, kezével dörzsölve szemeit.

— Azok Jezten képei. Most imádkozzál magadban, mondj

imát, aminőt akarsz, amit kívánsz, s én meg fogom kérdeni Jeztent, mit felel imádra.

Julián felemelé szemeit, s felfohászkozva magában imádkozott.

— Isten! keresztényeknek ura, ki vágyaimat betöltéd, ki ím nekem hazát, koronát és szerelmet adtál, halld meg és segíts meg imámat, e népet, e hont, e szerelmet én tenéked óhajtom adni, a te birodalmaid népesüljön meg általuk.

A ghylas szemei figyelmesen kísérték az imádkozó ajkainak néma mozdulatait; midőn elvégzé az imát, a ghylas levette a máglyáról a kardot, s négyet vágott vele, minden suhogásnál lassudan mormogva: — ég, föld, nap, vizek, feleljetek! Azzal a kardra támaszkodva, elkezde hallgatódzni, a szél megindult a falevelek között, mintha azoknak suttogásait hallgatta volna. Azután letépett néhány falevelet, ráhinté a forrásra, s magába vonulva hallgatódzott ismét a forrás mormogásaira. A nap leszállt, az ég megcsillagosodott. Egy-egy csillag futott alá. A ghylas szemeivel kísérte azt, mintha futásából olvasna valamit. Éjfél felé fölkelt ülőhelyéből, s a kardot feltűzve a máglyára, elkezdé tompán, lassudan dörögni: — mit suttoznak a levelek? mit mormognak a tengerek? mit hullanak a csillagok? —

Kevés idő múlva odalépett Juliánhoz, és megszólítá őt reszkető hangon:

— Ezt izeni neked Jezten: honfi sem léssz, mégis hontalan léssz, vezér sem léssz, mégis népet vesztesz, férj sem leendsz, mégis megözvegyülsz.

Julián reszketni érte maga alatt a földet, látta hullani a csillagokat, érte a hideg szél fuvását, hallá mormolni a patakot.

Ezt izeni neked Jezten.

(Befejezetlen maradt.)

5. SZOLIMÁN ÁLMA

I.

A szultánnak örömnépe volt.

Egyik diadalhír a másikat érte. Szárazról és tengerekről, a világnak mind a négy része felől győztesen tértek vissza az oszmán hadseregek.

A föld leghatalmasabb királyai hajoltak meg a félhold hatalmától, s követeik meghódoló ajándékkal várokoztak a magas kapu előtt.

Egész Sztambul visszhangzott a diadalkiáltástól, a müezzin szava helyett új meg új örömhír kiáltotta meg az órákat. A nép betöltötte az utcákat, a nők tarka csoportokban ültek ki a házak tetőire, a gyermekek felmásztak a házak mellé ültetett platánokra, s riadozva zúgták szakadatlanul Szolimán nevét.

Az Aja Szófia templomától egész a Szolimanje-mecsetig hosszú kettős sort képezének a felállított janicsárok ezüsttől csillogó rendei; a közbeeső út hosszan be volt vonva a legdrágább perzsa szőnyegekkel.

A két mecset között állt Mahmud síremléke, zöld és fehér corynthi márványoszlopokbul emelve, melynek aranyozott rácsozatán keresztül a tuja és ciprus sötétzöld bokrai s a rózsák és jazmin eleven virági kandikáltak elő.

Átellenben e ragyogó, keleties síremléssel állt egy szomorúbb épület: — elevenek sírja, — a státusbörtön, melynek szűk ablakhasadékein halavány, holteleven arcok sápadoztak ki a napvilágra.

Minden ember ujjongott, örült, remélt, a pór nép pénzszórára gondolt, a katona sokszorozott zsoldra, a papok új

templomokra, a hivatalnokok előléptetésre és a foglyok szabadulásra.

Az idő gyönyörű volt. Kelő nap, keleti égen; egy elmúlt éjszakai eső után a ciprusok illata ülte el a levegőt, az arany félholdak sűrűen ragyogtak a hattyúnyakú minaretek tetején.

Egyszerre megdördültek a szeráj ágyúi, hirdelve, hogy a szultán megindult a diadalmenetre, a bömbölő hangokat sokszorosan adták vissza a távol hegyormok és a közel nép ajkai. A harsogó tábori zene mindig közelebb, közelebb jött, kísérve egy szakadatlan üdvözlő ordítástól, mely nyomrul nyomra támadt, ahol a szultán végighaladt.

Az egész roppant város élni látszik, a régi omladozott palotákon, mik a görög császárok idejéből maradtak meg, s a körülök halmozott apró faépületek tetőin tarka néptömeg lebegtette hosszú kendőit, a sötétkék Boszporusz árbockerdeje, a csonka szobrok, mik a házak körül fölmeredeztek, a három összefont kígyó szobra a Hebdomon palota mellett, a sírkertek s a legtávolabb hegyek is ujjongó, tolongó néppel voltak megrakva, csak az Aja Szófia mutatott sötét, élettelen képet óriási kúp-tetejével, és a még sötétebb börtön.

A zaj, az üdvkiáltás, a tábori zene mindig közelebről hangzott, — egy pillanatra elcsendesült, midőn a szultán a Szófia-templomhoz érve, ott lováról leszállt, s ájtatoskodni betért a mecsetbe. Azután ismét újra kezdődék a zaj és tolongás. Jött a végeláthatlan menet; elől a csatákból megtért katonaság, mindennemű fantasztikus fegyverzeteikkel; itt fényesre csiszolt pajzsok, középen kiálló törhegygel, gömbölyű sisakok, szeges buzogányok, amott turbános nép, lengő kócsagtollal, gyöngyökkel rakott forgók, bogláros övek, görbe kardok; majd cirkasz lovasság pikkely-páncélokban, tegezzel, puzdrával hosszú, villogó hegyű dárdákkal s tekenős pajzsokkal, arany szegekkel kiverve; ismét puskás hadak, nehéz ezüsttel vert hosszú löfegyverekkel, fejükön vörös fez, hosszú kék cafranggal; majd a testőr szpáhik selyemmel hímzett keleties öltönyükben,

arab méneiken, fegyvereik markolatja smaragd- és rubinttól ragyog; utánok a táborig zenészek, csodás alakzatú rézkürtjeikkel, dobjaikkal, csengettyűikkel, s mind e tarka csoport között a felül lengő koszorúzott lófarkak, félholdak és színes lobogók.

A katonaság után jöttek a hadizsákmánnyal megrakott tevék csoportjai, szerecsen fiúktól vezetve. A felhalmozott drága edények, ragyogó boglárók és fegyverek egymásra hányt tömegében három kirabolt ország kincseit lehetne szemlélni.

A nép még kísérte szemeivel a feltollazott és csengettyűzött dromedárok sorait, midőn ismét újjelenet vonta magára figyelmét.

Két roppant elefánt közelgett, ormányaikban pálmaágat tartva, s a hátukon vitt bíborral és keleti shawlokkal beaggatott tornyocskákból két csausz hányt arany- és ezüstpénzt tele marokkal a tolongó nép közé.

A pénzdarabokon civódókat majdan a diadalszekerek dörgése választá szét, mik négy fehér lótul vonatva, a harcban elfoglalt zászlókat hozták; utánuk jöttek a bajadérek, karcsú táncosnők, piros rózsával koszorúzva, eszményi öltözetekben, miknek habkönnyű kelméje oly átlátszó, mintha ködből volna szöve; szökdelő lábaik alig látszanak a földet érinteni, míg a csengettyűs dobok, miket fejük fölött összeütnek, úgy összhangzanak szemeik vad villanásával.

Utánuk jött az imámok és dervisek hosszú, bús csoportozata, vezetve a főulemától, csodás tagjártatásokkal s még csodásabb énekléssel.

Végre jött maga a szultán, vezéreitől környezve.

Fejedelmi öltönye hímezetén Perzsia kimerítette művészetét, ragyogott turbánján és fegyverzetén rubin és gyémánt, de semmi sem volt rajta oly fejedelmi, mint hosszú, hófehér szakáll, és semmi sem ragyogott úgy rajta, mint villogó tűzszemei. Előtte vitte egy főcsausz hófehér paripán a próféta zászlóját.

A körüle lovagló basák kelet minden pompájában ragyogtak, csupán egy volt mindannyi közt egyszerű vas fegyveröltözet-

ben, semmi gyémánt, semmi kasmír rajta; egy délceg, daliás férfi, ki a szultán jobbán lovagolt, — Ibrahim, a nagyvezér.

A szultánt riadó örömkialtással fogadta a mozlim nép, mindenütt amerre járt, s a „Szolimán!” kiáltás közt sűrűn lehet hallani e nevet is: „Ibrahim!”

A szultánt követték háreme kedvenc hölgyei, a kislar agától vezetve, aki utálatos fekete vén ember volt, s valamivel kevesebb, mint férfi.

A hölgyek mind aranyozott palankinban vitettek, legelől egymás mellett a Szultana-Valideh, a szultán anyja, s a Szultana-Aseki, Szolimán kedvenc neje, utánuk a többi hölgyek, a szultán nejei és leányai, mind valami fényes, ragyogó fátyollal leterítve, mely úgy tűnt fel arcaikon, mintha félig átlátszó aranyral volnának fedezve.

A menet után újra az elébbi sorozat ismétlé magát, dervisek, almék, diadalszekerek, pénzt szórók és tarka fegyveres nép.

Amint Szolimán Mahmud síremlékéhez ért, ott megállt, feltáratá annak aranyozott rácskapuit. Intésére nyolc fekete rabszolga félrehárítá a cipruslombokat, mik a szőnyegekkel terített mauzóleumot elfedék, másik nyolc egy nagy márványlapot emelt fel egy rejtett mélység nyílásáról, s ekkor egy aranycsapot megfordítva, a mély üregből roppant vízoszlop lövellt föl, szivárványszíneket vetve körül a rásütő naptól. Egy szökőkút volt az, mellyel Szolimán népeit meglepé; a legnagyobb jótékonyág kelet forró éghajlata alatt.

A meglepett nép kitörő üdvkiáltással fogadá a szultán kegyét, ki ekkor balra fordulva, hol a sötét épület állott, inte a tömlöc-tartóknak, azok föltárták a csikorgó kapukat, s a börtön szomorú lakóit megszabadítva láncaiktól, kibocsáták mind a tomboló tömeg közé, az élő napvilágra.

Az üdvkiáltás még egyszer oly magos lőn. Szolimán továbblovagolt, szemei még jobban ragyogtak, mint egyébkor. Egy könny ragyogását lehetete bennök látni.

A Szolimanje-mecsethez érkezve a szultán, leszállott lováról,

leterítetté szőnyegét, leborult imádkozni, melyet buzgóan végezve, megtörle kezével arcát, meghajtá magát jobbra és balra a két láthatlan angyalt üdvözölve, kik török hit szerint az imádkozó mellett kétfelül állanak, s azzal átadta az ulemának és imámoknak az új templomot, melyet akkor építtetett, márvánnyal és mozaikkal kirakva s arabeszekkel kifestve.

Minél tovább ment, az örömkialtás annál jobban nőtt. A nép, mely az elszórt pénzt fölszedé, s az új szökőkút kristályvizét ízlelte, a foglyok, kik börtönükből kiszabadultak, s a papok, kik új templomot kaptak, mely pompában s a korán mondatai nagyszerűségében, mik fekete márványra aranybetűkkel voltak vésvé, még az Aja Szófiát is fölülmúlta, és a katonák, önmaguk látásától ittasak, nem szüntek meg Szolimán nevét visszhangoztatni. Az erkélyekről hulló koszorúk zápora borítá útját, s a hölgyek illatos víz harmatát hinték le rá.

Így jutott vissza a szerájba, melynek ajtai bezáródtak a tömeg előtt, csupán a szultán kíséretét, papjait és háremhölgyeit bocsátva keresztül, míg a nép a kapun kívül maradt, új örömhírt várva az erkélyen megjelenendő kikiáltótól.

A díván gyöngyházzal kirakott teremében trónja párnájára ülve, maga elé szólítá Szolimán országa legfőbb embereit, s egyenként mindeniket külön megajándékozá s magasabb hivatalra emelte. A hírnök minden új kinevezést trombitaharsogás mellett adott tudtul a népnek, s a nép harsogó kiáltásban adá tudtul öröme nagyságát.

Mindenki beteljesülve látta vágyait. E nap örömnapp volt mindenkinek, mely a legmerészebb reményeket gyümölcsözőkké tette.

Csupán egy volt még hátra, ki jutalmát el nem vevé: Ibrahim.

Őt hagyta legutoljára Szolimán.

Mindenki feszülten leste, mi tisztelet várhat arra, aki már a legnagyobbakat elérte, amit a szultáni koronán alul bírni lehet, s midőn a szultán maga elé szólítá Ibrahimot, mindenünnen

irigy szemek tekintének felé, óhajtva, hogy hulljon le az, ami már magasabbra nem mehet.

A szultán szeretetteljes arccal tekintte Ibrahimra.

— Országom nagyjai közt legnagyobb vagy Ibrahim — szót a nagyvezérhez —, ím én téged még nagyobbá teszek. — Íme összegyűlt agák, bégek, basák padisahk és imámok, hajoljatok meg Ibrahim előtt; én őt fiammá fogadom, ki dívánom vánkosán jobb felől fog mellettem ülni. Hírnök, kiáltsd ki a népnek, hogy Szolimán Ibrahimot fiává nevezte ki.

A nép örjöngő örömkialtása megreszketteté a palotát, s a dívánba gyűlt országnagyok mellükön keresztbe vetett karokkal hajoltak meg Ibrahim előtt, ki szomorúan sóhajt fel, s szemeit a földre szegzé.

— És hogy ne csupán név szerint légy fiammá fogadva, Ibrahim, íme lépj e rostélyzathoz, és nyisd fel azt.

Az agák szöktek Ibrahimot megelőzni a szolgálattételben. Szolimán intésével visszatéríté őket: „egyedül Ibrahimot illeti annak felnyitása”, monda.

Ibrahim odalépett a rostélyhoz, felnyitá azt, a rostélyon túli nehéz selyemfüggöny kétfelé vált, s a rejtekből egy csodaszép hölgy lépett elő, egy karcsú eszményi alak, rózsaszínű kaftánkában, oly lenge, oly éteri, hogy az ember szinte fél, hogy eltörik az öleléstől.

Ibrahim a fátyolon keresztül is megismeré a kedves, szép gyermeket; gyakran látta őt meleg nyári estéken asszonyaival a Hellesponton hajókázni, s nem egy szerelmes szót váltott már vele titokban.

— Ahidalla! — rebegé, reszketve szerelem- és meglepetéstől.

— Ő leányom, ki által fiam leendsz —, monda a szultán gyöngéden, s a dívánjához járuló gyermek arcáról föllebbenté a könnyű fátyolt.

Ah, minő szépséget takart föl akkor! Ez arc az ezeregyéjszakai tündérek egyikére emlékeztetett, kik hivatva voltak az

embereket örültekké tenni a gyönyör által. Ibrahim térdére rogyott, úgy fogadta keblére az imádott hajadont, s a körülállók arcain egy gondolat volt olvasható; e gondolat: hogy Ibrahimnak meg kell halni.

Ennyi gyönyör, ennyi dicsőítés több volt, mint elég arra, hogy életével bűnhődjék érte, aki azt elfogadta.

Szolimán nem látott örömkönnyeitől, Ibrahimot szerelme tette vakká, de a nő szemei mindig ébren vannak, midőn szerelme tárgyát veszély fenyegeti.

A szultán összecsókolá kedvenc gyermekét, s ölébe ültetve, hízelt hangon monda neki: „kérj tőlem amit tudsz, e percben, ha országom felét kéreended is, megadom”.

Ahidalla apja térdeire borult, s reszkető hangon szólt:

— Atyám, hatalmas szultán, mindent adtál nekem, ami e földön boldoggá tehet, nincs mit kívánnom egyéb, mint hogy e boldogságom tartós legyen. Azért ígérd meg nekem azt, és esküdjél meg reá, hogy férjemet, Ibrahimot, akárki és akármit mondjon is egykor felőle, soha megöletni nem fogod.

— Mi jut eszedbe ez órában, leány?! — kiálta fel Szolimán elszörnyedő arccal.

— Ne légy irántam haragos, óh atyám. Én tudom, hogy a nap, miután delet ért, aláfelé megy. Sokszor láttam palotádban ismerős boldog arcokat, mik jókedved napvilágában ragyogtak; hallottam másik éjjel bevarrott zsákokat nehéz terheikkel a tengerbe hullani, s a boldog kegyenceket nem láttam azontúl körüled. Nénéim egyikét nemrég Ajasz basának adta nőül, aki első volt kegyenceid között, nemrég Ajasz basa a magyarok által megveretett, s azóta néném szürke gyászruhát visel, s ha férjét kérdik tőle, könnyez. Óh atyám, veszélyes ott lakni, hol a villámok teremnek. Te nekem kérni hagytál országaiból, én nem kérek tőled egyebet, mint hogy ne öld meg azt az embert, kit most fiadnak fogadtál, s kit legjobban szeretsz.

Szolimán elkomorult; tekintete azalatt, míg leánya beszélt, néma szemrehányással járt végig udvarnokain, kiknek örök

cselszövényük egymás közül a legnagyobbakat megbuktatni, annyi áldozatot juttatott eszébe. Ahidalla leborult atyja ruhájának szegélyét megcsókolni, Szolimán pedig inte az ulemának, hogy hozza elő az alkoránt.

Az ulema lassú léptekkel közeledék a szultánhoz, a nehéz, zöld borítékú szent könyvet hozva két kezében, hosszú, sovány arcán semmi vonás sem változott, úgy nyújtá a koránt Szolimán elé.

A szultán fölkel, jobb kezét a koránra tevő, baljával leánya kezét fogta meg. Az udvarnagyok leborultak a földre, homlokaikkal a padozatot érintve, s azon helyzetben maradva, míg a szultán esküvék, hogy Ibrahimot, amíg ő élni fog, bármi következzék az idők folytán, soha meg nem fogja öletni és megöletni nem engedi; azután Ibrahimhoz lépett, megölelte, megcsókolá, s maga mellé ülteté jobb felől, míg Ahidalla lábainál foglalt helyet.

Az udvaroncok még egyszer lehajták magukat a földre, után mormogva:

„La illah, il Allah!”

Künn a tomboló néptömeg „Szolimán és Ibrahim neveit üvölté kicsapongó örömeiben.

II.

A szultánnak rossz napja volt.

Egyik gyász hír a másikat érte. Kisded várak, apró hadseregek álltak ellent roppant hadainak, összetörték vezéreit, megsemmisíték terveit. A Zrínyiek maroknyi hada egy egész országot védett óriási hadereje ellen, a tengeren Dória János verte szét hajóhadait, majd itt, majd amott lettek vezérei árulókká, szövetségesei, vazalljai pártot ütöttek ellene.

A szultán haragra volt gerjedve, s haragját népein tölté, egy nap alatt kiüríte minden börtönt s másnap újra megtölteté azokat, a halál minden nemei segítőnek puszító haragjának.

Az emberek elbújtak házaikba, a Besestán bezáratott, az ápoló-házakból kiűzettek a koldusok, helyt adandók a sebesülteknek; jaj volt annak, ki a szultán szeme elé került, sohasem volt bizonyos, hogy egy visszatetsző moccnásért nem fog-e megöletni. —

Nagy, kemény bőjt volt hirdetve az egész országra, a templomok előtt a dervisek szakállukkal söprék a földet, ordítva: Allah, allah, Illeha Mahomed, rasul allah usár!! Sztambul utcáin járt a búcsújáró gyászmenet, zsákba öltözött papok, megtépett szakállal mentek legelől, egy óriási ravatalt emelve vállaikon, mely eltört kardokkal és kézívekkel volt tetézve, nyomukban jött a hadsereg, vérrel fecskendett ruhákban, sírva és Allaht ordítva, s korbáccsal verve hátukat, utánuk a harcban elesettek üres lovait vezették halálraítélt keresztyén rabok, kik közül minden száz lépésnyire egyet megöltek. Jöttek azután a janicsárok, övig mezetlenül, derekaik tövissel körülövezve, vállaikon a harcban elesett vezérek koporsóit hozták, kiáltozva: „Allah, Jeri, Muffa, Ai!” Továbbhangzott a szomorú, ijesztő gyászzene, a posztóval bevont dobok, s a sikoltó tilinkók, miknek hangja a gyermeksíráshoz hasonlít; itt egyszerre arcra borult az egész nép; oly látvány következék, melyet nem volt szabad látni a pór nép szemének, kétfelől kivont karddal mentek a csauszok, aki föltekint, annak fejét rögtön elütendők; középen ment harminc basa, mezítláb, összekötött kezeikben egy-egy tevefarkat hordva, fejeik vérbe mártott kendővel körültekergetve, és a basák között jött a nagyvezér egy sánta öszvéren, feje vérbe mártott kék kendővel becsavarva, szakálla hamuval hintve, egyik kezében hozta a „veszély zászlóját”, a másik kezében egy nádszál volt, mellyel saját fejét verve kiáltozta: „Affát millei Zaffái!” Körül ordított, sírt a nép, s a port csókolta fel a földről. Végre jött két elefánt, sűrke lepellel bevonva, melynek hátáról apró rézaspereket szórtak a nép közé; — befejezte az iszonyú jelenetet az őrjüngő dervisek csoportja, kik szédítő keringéssel ordíták: „Allah Buffaj! Allah Mitrei Chres-

tinnai! Óh!” s mezetlen testüket éles késekkel szurdalták, hogy a vér körös-körül fecskendett róluk. Így járt a gyászmenet templomról templomra.*

Végre rettenetes átkot esküdött a szultán, hogy azt, ki még egy gonosz hírt tudtára merészlend adni, a város legmagasabb hegyén húzatja karóba.

Az udvaroncok reszkettek és hallgatának.

Ekkor jött a híre: hogy Gritti, a szultán legkedvesebb megbízottja, ki alkudozás végett küldetett a portától, Erdélyben a magyarok által fiastul együtt lenyakaztatott.

Az eseményt lehetetlen volt elhallgatni, s ki legyen oly mérész, hogy megmondja azt a haragjában beteg szultánnak?

A sápadt, sovány ulema volt az, ki elébe lépett. Szolimán megölő tekintettel pillanta rá fekhelyéről.

— Mi baj megint? Rossz hírt ne mondj, ha élni szeretsz. A hallgatás arany.

— Meghajtom fejemet előtted, kegyelmes úr, tiéd az. Semmi sem jó, semmi sem rossz a nap alatt. Allah előre végze el mindent, s tőle rossz nem jöhet. Most hozatott hírül, hogy, küldötted, és megbízottad, Gritti — a magyarok által megöletett.

A szultán felordítva szökött fel fekhelyéről, szemci vérben és tűzben forogtak.

— Ulema! te tréfálsz a halállal, hogy e hírt szemembe mered mondani! —

— Nem, uram, te a rossz hír mondójára ítéltél halált, az enyim nem az. Grittinek jó volt meghalni, mert áruló volt ellened.

— Nem hiszem.

— Magának akarta ő Erdélyt és Magyarországot, s szövetekezett, hogy téged trónodról letaszítson.

— Holtat rágalmazol, ulema! — Kivel szövetekezhetett

* Cserei Mihály: Erdély története.

volna? — Kinek van a világ fejedelmei közt elég hatalma engemet trónomról csak meg is ingatni?

— Annak, kit magad tettél ily hatalmassá.

— Nem értelek, — nevezd meg. Allahra! Holtakat akarok ma csinálni. —

— Nevét ki nem mondom, kegyelmes úr, mert lehet, hogy azt rossz hírnek vennéd, hanem íme olvasd e leveleket, mik Gritti irományai közt találtattak, s magad add tudtul a gonosz hírt magadnak.

A szultán kezébe vette a leveleket, s végigfutott rajtok tekintével. Arca elhalaványult, az iratok kihullottak reszkető kezéből.

— Ibrahim! — rebegé, kezét forró homlokára csapva; — „Ibrahim!” — hörgé újra, s arcát dívánja vánkosai közé rejté.

— Ő volt az, — ő az, — viszonzza az ulema —, ezért tért vissza a perzsa hadból, parancsod ellenére.

Szolimán hörögve takarta el könnyes arcát, mintha egy halálra sebzett oroszlán sírna.

Azután fölemelé fejét, s egyszerre hideggé vált arccal fordula az ulemához. —

— Megesküvém, — úgymonda —, hogy éltemben nem fogom és nem engedem őt megöletni.

— Úgy volt, kegyelmes úr, az alkoránra esküvél.

— S az alkorán szent könyv.

— Valóban az. E szent könyvre esküvél, hogy amíg élsz, nem öleted meg őt; de e szent könyvben írva van e mondat: „aki aluszik, az nem él”. Tehát ölesd meg őt, mikor alszol. Így nem életedben öleted meg őt, mert a korán azt mondja: „aki aluszik, nem él”.

— Te mondád — szólt a szultán, s elbocsátá az ulemát.

Este eljött hozzá leánya, Ahidalla, gyöngéd mandolinzenével úzva az ősz apa gondját. Szolimán sokáig mulatott vele, kérdezősködött gyermekeiről, megcsókolá homlokát, s jó éjt kívánva neki, elbocsátá őt férjéhez.

Azután kioltottak minden mécset a szerájban bezárták kapukat, jeléül: hogy a szultán lefeküdt.

Az ulema ott őrködött hálóterme ajtajában; s mikor a müezzin az éjfél énekelte, belépett a szobába, megtudandó, ha alszik-e a szultán?

— Ébren vagyok — szól Szolimán, meglátva a belépőt. Az ulema ismét csendesen visszahúzódott.

Mikor a müezzin a második órát énekelte éjtél után, ismét belépett az ulema. A szultán mégis ébren volt.

Az éj vége felé fordult már, a kakasok elkezdtek szólani, az ulema beüté fejét a szőnyegen. „Nem alszom!” hangzék elébe.

Már a hajnal látszott derülni. Az ulema fáradtan ült le a küszöbön, és elaludt; nemsokára valaki felrázta álmából, felrezzent. A szultán állt előtte egészen felöltözködve.

— Te aludtál el, nem én.

Szolimán egész éjjel le nem hunyta szemeit.

Másnap a sors úgy hozta magával, hogy a szultán az egész napot családjá körében töltse. Ahidalla, ki még most is kedvence volt, odaült apja ölébe, s ősz szakállát cirógatva, játszadozott vele. Ibrahim még most is legdélcegebb, legderekabb volt mindazok között, akik ott körüle jártak. Szolimán úgy szeretett volna nekik valamit megmondani, csak egy intő sutto-gást, hogy távozzanak e helyről, menjenek, hol rájuk nem lehet találni, de az ulema ott állt mindig háta mögött, s őrzé minden szavát, minden arcvonását.

És ismét eljött az est. Az ulema ott virrasztott a szultán hálószobája küszöbén. És ismét hiába. Szolimán egész éjjel nem tudott elaludni.

A harmadik éj első felét is ébren látta lefolyni a szultán, még hallotta a müezzin dúdolásának első szavait, de már az utolsókat nem, akkorra elnyomta az álom.

És álmódott.

Leánya, Ahidalla rohant oda fekhelyéhez kétségbeesett tekintettel, tépett ruhával, szétszórt hajfürtökkel.

— Mit akarsz? — kérde az álomlátási képtől.

— Ibrahimot meggyilkolják a te parancsodra! És te nekem megesküvél, hogy nem fogod őt megöletni.

— Bolond vagy. Ibrahim itt ül a jobbomon. Üljön ölébe, csókold meg. Látod, hogy él.

A szultán álmodott, s künn hálószobája előtt a testőrök egy halavány nőt tartóztattak fel, ki oda akart hozzá rohanni.

— „A nagyúr aluszik”, mondának neki.

S a szultán újra álmodott.

Ismét ott volt előtte Ahidalla, összekulcsolt kezekkel veté magát lábaihoz sikoltva: „Ibrahim ártatlan, hazugul rágalmaztatott, ne gyilkoltsd meg őt”.

— Nem hal meg — monda a szultán —, nem hittem, amit mondtak ellene; — ha igaz volt, megbocsátom neki, eredj haza, és légy nyugodt.

S másodszer is elűzték a testőrök az alvó szultán ajtajától rimáncodó leányát, legkedvesebb kegyencét, a szerencsétlen Ahidallát.

És újra álmodott a szultán.

Holthalaványan jött elébe Ahidalla, hozta az alkoránt, fehér ujjával rámutatott: „megesküvél” rebegé alig hallhatóan.

A szultán borúsan felelt.

— Jól tudom, távozzál előlem. Férjed bűnös, de megesküvém, hogy nem öletem meg. Hagyjátok el sietve országomat. Menjetek Palesztinába. Rejtsétek el magatokat; te pedig légy boldog, gondold reám, és szeress.

És látta azután, mint ültek lovaikra Ibrahim és Ahidalla. Siessetek! siessetek! kiálta utánuk, a porfelleg elnyelte alakjait, lovaik dobogása elhangzott, hajóra ültek, a hajó elvált a parttól, a szél kifeszíté vitorláit, a távol elnyelte alakját.

— Allah nagy! — sóhajta a szultán megkönnyebbült lélekkel —, ők meg vannak szabadítva.

E percben harmadszor úzték el az örök Ahidallát, ki szét-szórt hajjal, tépett öltönyben, kétségbeesve erőszakolta a be-

menetelt atyja hálóteremébe. „A nagyúr alszik”, mondának neki.

— Allah nagy! Én megmentettem őket — monda az álmódó szultán.

E percben lépett hálóteremébe az ulema, egy szőnyeggel letakart ezüst tálat hozva kezében.

A szultán felébredt. „Mi az?” — kérdé felriadva fekhelyéről.

Az ulema föltakarta a szőnyeget; az ezüst tálról egy véres, halavány fő bámult holt szemekkel a szultánra.

— Ibrahim! — hörgé eliszonyodva Szolimán, s visszaroogyott fekhelyére.*

* Mambrius Rosaeus.

6. EGY HALÁLÍTÉLET

Az isten lát, az ember sejt; isten olvas a szívből, ember a szóból.

Ki volna oly merész, hogy kivegye a halál urának kezéből a pallost, és azt mondja: én eljövök különválasztani a jót a rossztól! és hangja ne reszkessen, midőn e szót kimondja: „halál”, és keze ne reszkessen, midőn a pallost fölemeli.

Olvassátok el az eseményt, és gondolkozzatok felőle.

Párizs jelenlegi templomai között legnevezetesebb az, mely a rue de Vivienne-nél szemben, közel a vaudeville-színházhoz épült. Legnevezetesebb különösen azért, mert nem a keresztények Istenének van építve, hanem egy földalatti istenségnek, ki előtt meghajol a királytól a koldusig minden ember; — kit imád, kit óhajtva keres, kiért áldozatul hozza napja fáradságát, éje nyugalmát, szerelmét, gyűlöletét, lelkét, túlvilágát; — kiért él, kiért meghal, kiért elkárhozik . . . E kárhozatos istenség a pénz. A Vivienne utcai templom az ő temploma, — a börze.

Harangszó nem hí ide senkit, mégis tele van az a reggeli óráktól a késő éjszakáig. Innen árad szét öröm és kétségbeesés családokra és országokra. Az ige, mely innen széthangzik, az egyedül csalhatlan valóság, a többi ábránd, rajongás, képzelet.

Egy reggeli órában a szokottnál is élénkebb ki- s berajzást lehet tapasztalni a börze körül; a jövő-menő üzerek arcain ünnepélyes megszeppenés nyomai voltak észrevehetők; az igaz isten egy lehelete megrendíté a bálvány oltárát; valahol forra.

dalom ütött ki, s a papírok egy nap alatt húsz száztólival csökkentek alá.

A sok járókelő között, kik aggodalmas arccal tudakozódtak jobbra-balra, kérdezősködtek, futkoztak ide-amoda, legbotránykoztatóbb volt Monce úr arca, ki az érkezett hióbpostá után több mint egy óra óta ott állt, egyik korinthe oszlopnak vetve vállát az előcsarnokban, s zsebébe dugott kézzel, egykedvűen dudorászta a „dans ce fossée cessons de vivre”-t, s nem ügyelt az óranegyedenként érkező telegráfi sürgönyökre.

Pedig mindenki tudta, hogy neki milliói vannak veszteni valóak a hanyatt-homlok csökkenő papírokban.

Amint ott egykedvűen dudorászik, valaki hátulról vállára veregetve megszólítja.

— M. Monce! Önt a legújabb tudósítások éppen nem látszanak érdekelni.

Monce hátrafordult.

— Ah, ön az, M. Taillard? Úgy hiszem, nemigen.

— A course azon egy óra óta, hogy ön ezen oszlopot tartóztatja az összeroskadástól, nyolc pcenttel szállt alább.

— Az mindegy — felele Monce vállat vonítva.

— Mindegy? Ön úgy látszik, hogy igen tisztában van magával . . .

— Valóban úgy vagyok. Holnap reggelig ki kell mondanom bukásomat.

— S ön ezt igen tréfás dolognak tartja, nemde?

— Oh igen, elannyira, hogy főbe fogom magamat lőni.

— Ah, azt ön nem teendi, ezt önnek nem szükség tenni.

Monce egykedvűleg ránézett párbeszélő társára, s hidegen, szinte megvetőleg vállat vonított, mintha azzal akarta volna tudtára adni, hogy akinek fogalma van becsületről, átláthatja, hogy ily helyzetben nincs egyéb mit tenni.

— Jőjön velem — szólta Taillard, karját Monce-é alá öltve —, itt úgyszincs mit várni többé, én valami okosabbat fogok önnek mondani.

Monce hagyta magát vezetetni, s egy halálra szánt ember szarkasztikus mosolyával várta Taillard okoskodásait. Valami bibliai frázisok fognak lenni, gondolá magában előre, essünk át rajtuk. Taillard ügyvéd volt. Ez esetben lehetetlen volt egyéb tanácsot várni tőle, mint valami paptól.

— Önnek e papírokban szenvedései mellett — kezdé Taillard — még szép készpénzösszegek maradnak kezei között.

— Értem, uram — szólt közbe hidegen Monce, — ön azt hiszi, hogy ha én most e pénzösszegekkel megszökném, még elég okot találhatnék rá, hogy nevessem a világot.

— No, és remélem, hogy ön ebben nem lát egyebet egy neménél az üzletnek, amit nem ön talált föl először.

— Igen, uram, velem is tettek így két ízben, hanem én azután figyelemmel kísértem azt a két hamis banqueroutiert, s nem volna kedvem azon becstelenséget osztani, ami őket folytonosan üldözé, városról városra. Aztán tudja ön, uram, nálunk üzéreknél, kik gyermekkorunk óta e szférában nevelkedünk, legelső ambíció a hitel; magamforma ember túlélheti azt, ha gyilkosság sül ki rá, ha felesége megcsalja, ha hazája elpusztul, ha az újságírók hazaárulónak szidják, de azt a szégyent, hogy nem tud fizetni, — soha, arra nincs egyéb felelet, mint meghalni.

— S a halállal aztán ki vannak elégítve a hitelezők?

— Ki a rágalmazók.

— Tehát ön becsülete meg volna mentve azon hír által, hogy ön magát föbe lőtte?

— A mostani társadalmi fogalmak szerint tökéletesen.

— Akkor önnek csak e hírt kell megszerezni, anélkül, hogy azt előbb halálával előzte meg.

— Ah uram, az emberek látni akarnak, mielőtt meggyőződnének.

— Hát hisz ezt tehetik. Önnek, teszem föl, csak egy pár resurrection-mant kellene fölhajhászni, ami nem nagy mesterség, s megbízni, hogy az éjjel egy tegnap eltemetett halottat, ki természetére és hajára nézve önhöz körülbelül hasonlít, ássanak

fel, s hozzák önnök kereskedelmi bureau-jába. Ön e hulla arcát két pisztolylövéssel úgy elégtelenítheti, hogy abban senkire sem fognak ráismerhetni többé; ön maga pedig pénzértékét magához véve, még azon éjjel meglehetősen elváltotatott arccal és álnév alatt a nantes-i vagy bayonne-i postával elutazik, ott hajóra ül, s meg nem pihen, míg magát Philadelphiában nem találja. Az emberek azt hiendik, hogy ön magát lőtte meg.

Monce meglepetve kezde Taillardra figyelni.

— Hát nőm? — kérdé zavarodottan, eltévedve lelkében az idegen eszmék közt.

— Neki a valószínűség végett nem szabad erről egy ideig tudomásának lenni. Ismerheti ön ezt az üzérfajtát, képes az embernek az arcából olvasni. Kutatna, kérdezősködnék; miért nem siratja jobban az asszony megholt férjét? Miért nem fogad el látogatókat, imádókat, férje holta után?

— Nos, és ha elfogadna?

— Akkor az én dolgom lenne őt tudósítani arról, hogy ön még él. E célra ön írand egy levelet feleségéhez, melyet én csak akkor fogok neki kézbesíteni, ha a hitelezők figyelme s a napi mendemonda más tárgyat keresett magának; e levélben megírandja ön neki azon helyet, ahova menni fog, leendő álnevét, legyen az például *Tonnors*, azon időt, melyben ismét írni fog neki, mégpedig az ő családi neve alatt, s mikor aztán minden elcsillapult, az asszony le fogja vetni a gyászt, itteni ismerőseinél elbeszélendi, hogy őt Philadelphiában valami *Tonnors* úr férjhez kéri, azok biztatni fogják, hogy menjen hozzá. Ő vonakodni fog, hogy az út nagyon hosszú; hogy az új kérő nem szép ember, első férjének árnyéka sem lehet, aztán egy szót sem tud franciául, ő pedig angolul nem; végtére sok biztatásra mégis rá hagyja magát venni, elmegy ön után, s azontúl senkinek sem fog eszébe jutni, hogy önt keresse, miután a felesége is férjhez ment. Ön pedig megmenti életét, becsületét és vagyonát.

— Ön gondolkodóba ejt. De hátha nem találva a pénzeket

nálam, azt hinnék, hogy mások által gyilkoltattam meg, s valakit a környezetemből vennének üldözőbe.

— Annak úgy lehet elejét venni, hogy ön egy levélben megírandja nyilatkozatát, miszerint önkezeivel vetend véget életének, e tetre vezérlő indokaival együtt. E levelet, nehogy elszikkadjon, hozzám intézendí ön, így biztos kézben lesz, s a legelső, ki zajt fog ütni vele, én leszek, mi ismert rénomméc-mnél fogva az egész ügynek nagy tekintélyére fog válni.

Veszélyes pillanatokban az ember igen röviden szokott gondolkozni. Monce néhány pillanat múlva sajátjává tette az ügyvéd által ajánlott tervet, kivel régóta jó barátságban élt, amennyiben egy üzér és ügyvéde között létező viszonyt barátságnak lehet nevezni, s amennyiben általan véve létezhetik a világon barátság.

Taillard rögtön sietett az üzér számára megkívántató álrühákat s útleveleket megszerezni, míg Monce kereskedelmi irodájába elzárkózva, összeszedé készpénzét, s becesebb értékű papírjait; éjszakára az irodai lakból, mely saját magánlakától egészen más utcába volt elkülönözve, minden segédeit eltávolítá; esti nyolc órakor átadott két levelet Taillard-nak, egyet hozzá, másikat Duforet Angelikához címezve; kilenc órakor elindult a resurrectionman-ek tanyájához, kiknek itt is, mint Londonban, az a hivatásuk, hogy bonctudósok számára visszalopják a síroknak átadott holttesteket, s éjjél után egy órakor a Quincampoix utca egyik házában kettős pisztolylövést hallottak a szomszédok, s egypár késői kóborló nemsokára azután egy asztrakánprémes útiköpenybe burkolt férfit látott azon ház hátulsó kapuján kisurranni, ki onnan egy mellékutcába bekapnyarodva, egy háznál becsöngetett, s miután a kapusnak valamit átadott, az utcák tömkelegében eltűnt.

★

Duforet Angelika, az üzér neje, ismert szépség volt azon időkben.

Arca egyike volt azoknak, mik a belül lakó lélek képére vannak teremtve, vonásról vonásra hű mintanyomata jellemnek, — nyílt, tiszta és nemes. Olyan arc, melynek csak mutatnia kelle magát, csak szemeivel beszélnie, hogy minden gyanút, mely bármi alacsony vétekekkel vádolhatná, megcáfoljon; kinek erényessége mellett a homlok nyugalma, az arc változatlan alabástroma, a szemek határozott tekintete s a hallgató ajkak szenvedélytelen hajlásai lépnek föl tanúbizonyságul; — arc, melyet a természet széppé, a lélek föntségessé teremt.

Éppen öltözőasztalánál ült, szokatlanul korán kelve. Szobalánya hosszú, földig érő selyemszőke haját fésülé. Előtte gömbölyű öltözőtükre állt, — szórakozott volt, — ha olykor a tükörbe tekint, meg-megdöbbsent, mintha megijedt volna azon arctól, mely onnan visszatekinte reá: — halvány, búbánatos képe önarcának.

Kívülről csöngetés hallatszott. Angelika kiküldé szobalányát, hogy nézze meg, ki jó? Az kevés idő múlva visszatérve, egy mahagoni szekrénykét hozott magával, jelentve, hogy ezt az éjjel egy ismeretlen ember adta át a kapusnak, kit az sohasem látott azelőtt; — az ember nagy asztrakánprémes útiköpenyt viselt, kerek vörös szakálla volt, szemöldei alig látszottak, s kék szemüveget viselt, s idegen kiejtésű hangon tudakozódva mme Monce után, e szekrénykét küldé neki.

— Ismeretlen személy előttem. Hihetőleg férjemmel van dolga.

— De a szekrény lapjára világosan Mme Monce neve van írva.

— Nyisd fel, mi van benne?

— Oly nehéz, hogy szinte hajlandó vagyok azt hinni, amit a kapus mondott, hogy tele kell lennie arannyal.

— Ah, mire gondol?

— Az öreg Planchet esküdött, hogy úgy van, s igen büszke volt rá, hogy azon úr minden tétovázás nélkül rá mert annyi kincset bízni.

— De hát ki tudja azt? Mi oka lehetne valakinek nekem kincseket küldeni?

A szekrény nem volt lezárva, csak lepecsételve, a pecsét feltörése után, amint tetejét fölnyitá a szobalány, örvendő sikoltással nyújtá azt úrnőjének. A szekrény tele volt arannyal.

Angelika zavarodottan tekintte a megfoghatlan küldeményre. „Ez eltévedt — mondá — nem hozzám lesz intézve.”

— De igen, ide egy kis cédula van szúrva a belsejére, mely ismét önnek szól.

Valóban egy kis összehajtott papírra lapidár betűkkel Monce Angelika neve volt írva. Fölbontá a levelet. Benn fraktúr írással e sorok voltak:

„A szűkölködés napjaira . . . Bátorság és bizalom.”

„Tonners.”

Egyéb semmi. Még egy szó volt megkezdve, de ki is törülve, a porzó letörlése után ki lehetne venni, hogy a kitörölt szó ez volt: „föltáma . . .” Itt meg volt szakasztva és kihúzva.

Angelika nyugtalanul kelt föl öltözőasztala mellől, s zavarodtan állt meg a mysteriosus szekrény s annak kaballsztikus tartalmú irata fölött . . . Ki ez a Tonners? E nevet először hallá életében. Micsoda szűkölködés napjai azok, amikre figyelmeztetik általa? s mi oka lehet annak órála gondoskodni?

Míg így töprenkedve fejtegeté magában a sors által odavetett rejtélyt, künn ismét csöngetés hallatszék, s a visszatérő szobalány jelenté, hogy Monce úr első segédje van itt, úrnőjével rögtön akar beszélni. Az ember arca igen illetődöttnek látszik.

Monce-né hirtelen magára adatá öltönyét, s inte, hogy bocssássák be a segédet, ki már az ajtó előtt csiszolta nyugtalanul talpait.

A belépő arca zavart, nyugtalan volt, kezei reszkettek. Elfeledett köszönni, s midőn szavakat keresett, könnyei jelentek meg helyette.

Monce-né megijedt. „Az istenért, mi történt?” — kiálta.

— Madame — zokogá a segéd —, Monce úr meghalt.

Angelika hátratántorult, széke karjára kelle támaszkodnia,

hogy össze ne rogyják. Azután hirtelen fölriadva kérdé: „hol van?” s indulni akart.

A segéd visszatartóztatá.

— Nem, madame, önnek nem lehet őt meglátni, arca szörnyen el van éktelenítve, csaknem egész fejét összeszaggatá a lövés.

— Lövés! — kiálta fel az asszony — tehát meg van gyilkolva?

— Maga lőtte meg magát, asszonyom. A pisztolyok, mik mellette heverték, ugyanazok, miket aznap este velem töltetett meg, azon ürügy alatt, hogy a rablóktól fél.

— Irgalmas isten! Mi oka lehetett?

— Az ok, fájdalom, hogy nagyon is világos; az íróasztalán felnyitva heverő számadási könyvek, miknek mérlegét önkézfőleg fejezte be, világosan mutatják a legutóbbi börtöncsemények által előidézett bukását.

Angelika eltakarta arcát, melynek halálsápadtsága e percben szégyenpírrá kezdett átváltozni.

— Tudják már a városban ez eseményt? — kérdé halk hangon, visszanyerve önuralmát, a segédétől.

— Asszonyom, a halálhír hamar terjed.

— Nem ezt kérdeztem, ama másikat — szólt Angelika, le-sütve szeméit, s nem bírva szót adni azon eszmének, mely lelkét még a halálnál is jobban megijeszté.

— Azt, madame, még eddig csak én tudom. De néhány óránál tovább az sem titkolható. A számadási mérleget ő maga készíté el, a bukás be van vallva.

— Égesse ön el azon mérleget, tegye pénzzé hozományomat, itt e szekrényben talál ön egy jó összeg aranyat, vegye magához, elégítsen ki mindenkit, aki követeléssel áll elő.

— Madame, kötelességemnek tartom önt figyelmeztetni azon leverő körülményre, miszerint Monce úr pénzügyi viszonyai elannyira rongált állapotban vannak, hogy ha ön azokat mind helyre akarja hozni, önnek jogszerű vagyónából semmije sem marad.

— Az nem tesz semmit. Élhet az ember gazdagság nélkül is, de becsület nélkül nem. A világ sohase tudja meg azt, hogy férjem azért halt meg, mert megbukott. Mondjon ön a kérdezősködőknek akármit. Hozza fel okul, hogy családi viszonyok készítették, ne kíméljen engem, mondja, hogy rossz, hűtelen asszony voltam, mondja, hogy férjem boldogtalan volt házasságában, mondjon akármit, csak férjem neve maradjon tisztán a világ előtt.

A segéd zokogva rogyott a padlat szőnyegére, a nő lábaihoz, s egyik kezét megragadva, azt könnyeivel áztatá, s a könnyeket csókjaival szárítá föl róla, és esküdött, hogy azt sohasem fogja róla mondani — soha!

Angelika maga sem bírta tovább tartóztatni érzelmei rohamát. Tántorogva, szédelegve lépett asztalához, égő szemeiből kicsordultak a könnyek; fölvette a szekrényt, némán reszkető ajkakkal nyújtá a lábai előtt térdelő segédnek, s alig hallhatólag rebegé:

— Vegye ön, mr. Arnould, — hagyjon magamra, s azzal széke párnájára hajtotta arcát, és sírt hangosan, szabad útát engedve a kitörő fájdalomnak.

Arnould átvette a szekrényt, s tiszteletteljesen megcsókolva Angelika kezét, visszanyújtá neki a kis cédulát, mely a pénz közé volt téve.

— Ezt nem szükség elvinnem, asszonyom.

És Angelika ismét ott látta maga előtt a rejtelmes kaballisztikus értelmű szavakat:

„A szűkölködés napjaira . . . Bátorság és bizalom . . . Tonners.”

Gondolkozott, elmélyedt, a rejtelmes szavak magukkal viték lelkét, ismeretlen, kalauztalan régiókba, eltévelyegtek vele az eszmék csillagforgásai közé, s mentől tovább vitték, annál homályosabb, annál világtalanabb, annál örültebb lett körül minden gondolat.

. . .Ki volt az? — Mit akart? — És miért?

*

Angelika elhagyva St. Honoré utcai pompás lakását, valahol a Poissonnier külváros valamelyik szerény mansard lakában húzta meg magát.

Özvegység és nyomorúság egyszerre következtek el rá, de tűrte nyugodtan, zúgolódástalanul; később a gyászt és nyomort még egy harmadik, rettentő csapással tetézte a sors, oly csapással, minőt csak választottai számára szokott tartogatni, nagy, rendkívüli lelkek számára, miket a mindennapi szenvedések meg nem görnyesztenek, mintha meg akarná őket büntetni azért, hogy erősebbek merészelnék lenni a többieknél.

Az emberek elmaradtak tőle, csupán egy ember maradt, ki valahányszor munkaterhes idejéből egy üres órát elszakaszthatott, hozzá sietett, őt vigasztalá, beszélt vele az elmúltakról, s biztosítá a jövődők felől. Ez ember volt Arnould, férjének régi hű segéde.

Egyedül az esteli órák voltak azok, mikben meglátogatható egykori úrnőjét; annyival inkább meglepé Angelikát, midőn egy napon, nem a szokott időben, kocogtatást hallott ajtaján, s a belépőben Arnould ismert szelíd arca, s egyszerű viselete helyett egy elegáns férfit pillanta meg, ki őt igen ismerős üdvözléssel köszönté.

Angelika, míg kezei napi munkáján dolgoztak, lelkével szerete járt a messze világban, azon nagy űrben, mi isten és ember között van, s előbb össze kelle szednie elszórt eszméit, míg a belépőt megismeré.

Taillard volt.

Angelika némán inte neki, hogy foglaljon helyet, s szemeit ráfüggesztve, várta, hogy mit fog az ügyvéd neki mondani.

Taillard készülve volt a beszédre, s széket téve magának a hölgy mellé, a szokott bevezetési formulák után így szóla:

— Remélem madame, miszerint kegyed fájdalmai annyira tán már enyhülve vannak, hogy minden kegyeletsértés nélkül lehetend kegyeddel oly tárgyról beszélni, mely a könnyeket éppen nem veszi igénybe.

— Ami a lelkemé, az az enyém, uram — viszonzá a hölgy hidegen — senkinek sem vagyok vele terhére, fájdalmaimat nem hordom mutogatásul; beszélhet ön velem bármiről, bárminő fájdalmas emlékről, nem fogok semmit mutatni, mi önnek kellemetlen leend.

Taillard szétnézett a szobában; szegényes kis lak volt, avult, kopott bútorokkal, de tisztán tartva.

— Kegyed itt rendkívül szegény állapotban él.

— Meglehet, de az nem tesz semmit.

— Pedig kegyednek vannak jó barátai, kiknek módjukban volna kegyed sorsát jobbra változtatni.

— Hiszem; hinni szeretem, hogy vannak, de nekem semmi okom sincs rá, hogy terhükre legyek, s nekik semmi okuk, hogy nekem pirulást okozzanak.

— Kegyed még oly fiatal.

— S meglehet, hogy még sokáig élek; de türelmes vagyok bevárni a megvénülést.

— Kegyed még újra férjhez mehetne.

— Ettől, úgy hiszem, eléggé megóv az: hogy szegény vagyok.

— És ha mégis volna ember, ki lelkét, vagyonát, életét kegyed lábaihoz rakná, ezt mondva: legyen ez mind a tied és légy te az enyém; — ha volna ilyen ember?

— Csak ezt jött ön hozzám mondani?

— Oh még többet is. Önnek szemei arcomra vannak függesztve, lehetetlen, hogy ön előtt titok legyen az, mi bensőmben véghezmegy, szeretem önt, és akár ébredek, akár álmodom, szünetlen e gondolat áll előttem, hogy bírnom kell kegyedet. Én jó, szelíd, emberekkel jóltevő ember voltam, mielőtt kegyedet ismerém, de érzem, hogy ha kegyed eltaszít magától, meg leszek átkozva oly dolgokat cselekedni, mikről legyen mit beszélni az utánam megmaradóknak.

— Uram, ön ajánlata engem megtisztel, s ezt köszönöm. Tisztelettel fogok önről emlékezni érte. Sajnálom, hogy ön

hajlamát hozzám e hideg indulatnál egyébbel nem viszonyozhatom.

— Kegyed mást szeret?

— Ezen értelemben senkit. Ha azon halál, mellyel első férjem kimúlt, oly rettenetes nem lett volna, tán én sem lennék különböző a többi nőktől, kiket az idő feledni és remélni tanít; de én valahányszor boldog embereket látok, kik kar karban mosolygva, enyelgve járnak egymással, nekem mindannyiszor megjelen azon rettentő alak, melynek elundokított arcán egy vonására sem ismertem többé annak, akit úgy szerettem, s mintha mondaná olyankor: te is ilyen boldog voltál egykor, meglakoltál érte. Nem, — nem uram. Közöttem és a boldogság között oly iszonyú esemény emléke áll, melyet ha el tudnék feledni, azt kellene hinni magamról, hogy megtébo-lyodtam.

— Ne akarjon ön minden reménytől megfosztani. Tán később . . .

— És én kérni fogom önt, hogy ez legyen utolsó látogatása nálam.

Taillard arca kigyulladt; fölkelte helyéről.

— Asszonyom . . . Én kegyedet évek óta szeretem. Szerelmem olykor az őrzöngésig ragadott; a demoniakus őrzöngés egy ily pillanatában megesküvéim, hogy kegyednek meg kell osztania velem vagy az életet, vagy a halált, és verjen meg az isten, ha ez esküvésemet valaha megbántam, vagy elfeledém, vagy el fogom feledni. Ön együtt fog élni velem, vagy együtt fog meghalni.

Angelika egy tekintetet vetett Taillardra, minővel a tiszta lélek tekint alá jelleme csillagmagasából a szenvedélyek fertőjében küzdő veszendő lélekre.

— Az elsőt nem hiszem, az utóbbtól nem félek — viszonzva nyugodtan, szoborhidegen.

— Emlékezzék ön reám. Fognak önre következni irtózatoss napok, mik közt a múltak emléke még pihenésnek nevezhető,

mikor nem elhagyatva lesz ön, hanem üldöztetve mindenkitől, mikor e büszke lélek meg lesz alázva a porig és keresni fogja a kétségbeesést, mely eszt elvegye, és egyik halált, hogy a másiktól megszabaduljon. Jussak eszébe akkor. Egy szó, egy intés hozzám, és én megszabadítom önt, mindent, mindent, amit elvesztett, visszaszerzek, és a legboldogabbá teendém önt az asszonyok között; de ha e szó, ha ez intés elmarad, meghalunk asszonyom, a halál legirtózatosabb nemével, aminőre ön soha nem is gondolt, s amit ha önnek megneveznék, megrendülne hajthatatlan lelke, — de meghalunk, asszonyom, megosztjuk a halált, ön látni fogja az enyémet, és nem fogja túlélni.

— Megborzadna lelkem ön szavaitól, ha öntudatom nem védne ellenük. Nem tettem soha, nem is gondoltam semmit, amiért isten, vagy emberek üldözhetnének. A haláltól pedig nem irtózom, s nemeiben nem válogatok. Isten önnel.

Taillard kalapját vevé, és távozott.

— Emlékezzék ön rám, ha nagyon fog szenvedni — monda még egyszer visszafordulva, s azzal elsietett.

Az özvegy nyugodtan folytatá kézimunkáját: „Lelkem tiszta . . . istennel, emberekkel békében élek . . . múltam nem vádol . . . jövőmre vigyázni fogok . . . nem leend fölöttem hatalma senkinek.”

★

Egyszerre elkezdett valami különös hír terjengni az óriási városban.

Monce urat alig volt Párizsban ember, aki nem ismerte volna, haláláról sokáig és sok mindenfélét beszéltek, a sok monda közül egyszerre egy különös, megdöbbentő hír kezdte magára figyelmet vonni.

Először csak mint határozatlan, összefüggéstelen szóbeszéd, de melynek összevissza bonyolult fonalai, mintegy valami titkos kéz által bontogatva, lassankint egy összevágó ténybizo-

nyítékul fejlődtek elő; — az emberek határozottan kezdtek róla beszélni, hogy Monce nem maga ölte meg magát, hanem meggyilkoltattott.

Az orvosok, kik a holttestet megvizsgálták, azt állíták, hogy a két lövés közül mind a kettő halálos volt, ha az elsőt megtette az öngyilkos, a másodikra már nem lehetett ideje.

Többen, kik azon éjjel Monce bureau-ja előtt jártak, láttak egy embert a lövések utáni percekben a hátulsó ajtón kisurranni, kinck személyleírása tökéletesen megegyezett azéval, kit ismét mások Monce-né asszony lakásán a kapussal beszélni, s annak valamit átadni láttak.

Az emberek azt kezdték beszélni . . . igen, — azt mondták határozottan, hogy Monce-né maga ölette meg férjét.

Valami titkos, démoni ellenség kimondta a vádat, az emberek kaptak a híren; minél iszonyúbb valami vád, s minél tiszteltebb az, ki általa illetve van, a tömeg annál örömebb elhiszi; senkit sem ítélt el oly hamar, mint kit sokáig kénytelen volt becsülni, arra akármit fognak, tombolva adja tovább; örvend, hahotáz, hogy leránthassa magához a porba, hogy nem kénytelen őt többé magánál jobbnak, igazabbnak elismerni. A hír kevés nap alatt oly fenyegető alakú gyanúvá nőtte ki magát, hogy a hatóságok jónak látták felfogni a tárgyat, s nyomozódásokat tenni benne.

A közvádoló kívánatára Monce-né rögtön őrizet alá tétetett, s az esküdtek összehívtak.

A közvádoló éles eszű, captiosus ember volt, ki csodálatos műélvezettel szokta tekinteni a kriminális ügyeket, valódi szenvedélyt csinálva magának egy ügyesen bemutatott büntény furfangos napvilágra hozatalából, azon élethálaira menő sakkjátékból, hol a bűnös, áttellenes kérdések által szögletbe szorítva, kénytelen magát megadni. Duval úr híres volt arról, hogy az ily játékokat többnyire a vádlott szokta ellenében elveszteni.

Párizs leghíresebb ügyvédei siettek rögtön szolgálataikat ajánlani a szép vádlottnőnek. Ő azonban megköszönte aján-

lataikat, s helyettük egy egyszerű polgárt választá védőjének, mr. Arnouldot, férje kereskedősegédét.

Az emberek fejcsóválva hasonlíták össze a két ellenfélt. Duval és Arnould; egyik hírhedett éles eszű, hatalmas jogtudós, a másik törvényekben járatlan kereskedősegéd, elmésség, tudomány és rutin nélkül. A harc nagyon egyenlőtlennek látszék.

Voltak, kik sajnálták Monce-nét, de Arnouldot mindenki előre legyőzöttnek hitte.

★

A tárgyalás napján roppant néptömeg foglalta el az esküdt-szék teremét, nemcsak a szokott hallgatósági helyek, a karzatok, előcsarnokok, maguk az utcák is el voltak foglalva bámulókkal, kíváncsiakkal; az üléseket árverezték, mint az operaházban valami híres táncosné előadásakor.

Az esküdtek elfoglalták székeiket. Legelsőbb megjelent a közvádoló hivatalruhájában, practensiv arcával, ismerőseit hideg, magasságát éreztető komolysággal üdvözölve, s helyet foglalt a számára határozott padon. Egy másik padon ültek a tanúk, egymásra félelmesen tekintve, — egy elrekesztett üres pad állt a vádlott, egy másik védője számára.

Az ajtónál álló tömeg rögtöni hullámváza hirdeté, hogy a legfontosabb személy most érkezik. A karzatok arcai, a lornyettek, a kíváncsiak szemei tolakodva fordultak oda, honnét az érkező váratott, s amint a tömeg kétfelé nyílván utat engedett, lehete látni madame Monce alakját, a vádlottét.

Szerény, de méltóságteljes arccal, bátran, bár minden dac nélkül lépett a bámuló nép elé a mindig szép, érdekes, de most kétszerte szép és érdekes asszony. Arca a szokottnál halványabb volt, de e halványság nem a félelem vére hagyott sápadtsága volt rajta, hanem valami magas, emberfölötti nyugalom.

A bíró megmutatta a helyet, ahova leüljön, s ő szelíden foglalta el helyét, arcán sem kihívó dac, sem kihívó gyöngeség

nem mutatta magát. Mintha észre sem vette volna a körüllevő néptömeget.

Utána mr. Arnould jött, csekély, jelentéktelen alakjával, ki midőn észrevév a mindenünnen reá néző szemeket, fülíg elpirult, ügyetlenül elkábultan lépett elő, úgy, hogy midőn az elnök mutatta neki a széket, melyre leüljön, zavarba jött, nem tudta, hogy mit intett neki, úgy hogy a huissier-nek kelle őt padjához vezetni. Ez ügyetlensége miatt kész volt ellene az elővélemény a közönség előtt.

Az esküdtek meghiteltetésével inte az elnök a közvádlónak, az fölkel, átvevé segédétől a szükséges irományokat, s a bírákhoz fordult.

— Uraim, esküdtbírák, — én, Duval Armand, hivatalomnál fogva közvádló, vádolom Monce, született Duforet Angelika asszonyt, hogy férjét, Monce Guidót orozva meggyilkoltatá.

Angelika lehunya szemeit, s hosszasan sóhajtott.

— E mindnyájunk által ismert jóhitelű kereskedő, — folytatá Duval — egy reggel kereskedelmi bureau-jában meggyilkolva találtatott. — Azon éjszakán többen hallák a pisztolylövéseket az említett irodában, s nemsokára láttak egy férfit onnan kijőni, ki sietve haladt végig az utcán, s egyenesen Monce-né asszony lakásához sietett, ahol egy arannyal telt szekrényt adott a cselédségnek, egyenesen Monce-né asszonyhoz utasítva. Másnap híre támadt, hogy a kereskedő meggyilkolta magát, irodája bezáratott, vagyonai a hitelezők közt feloszlattak. — A kereskedő halála gyanús volt, semmi fölvilágosító írást nem hagyott maga után, mely öngyilkosságát indokolhatá, vagyonai legjobb rendben voltak, hitele kifogyhatatlan, személye köztiszteletben álló, de annál erősebben szólt hírelt öngyilkossága ellen azon körülmény, hogy irodájában semmi készpénz nem találtatott. Ezt mind összevéve, méltán felöltő lehetett a vizsgáló orvosok azon bizonyítványa, miszerint a két halálos lövést maga a megholt nem ejthette magán, mert az elsőnél

mindjárt halva kellett összerogynia. Az eset borzasztó volt, de legborzasztóbb a vádlott magaviselete, ki ahelyett, hogy férje gyilkosait nyomoztatná, iparkodott a dolgot mentől jobban eltitkolni; ismerőseit, kik férje halála okait tudakolák — hidegen visszautasítá, s végre egészen eltűnt a világ elől, a Poissonnier külváros legrejtettebb utcájában fogadva szállást. — A tanúvallomásokból kitűnik az, hogy Monce idegen kéz által gyilkoltatott meg, — hogy meggyilkoltatása után két perccel irodájából egy férfi távozott el, ki onnan Monce-né asszony lakására ment, s hogy azon ember Monce-nének egy szekrény aranyat küldé át, és végre, hogy Monce-né az egész eseményt nemcsak hogy gondosan, titkolá, sőt környezetét is felszólította mentől kevesebbet beszélni róla idegenek előtt, s ő maga nem-sokára eltűnt ismerősei köréből.

— Kérem — szólt közbe az elnök — a tanúkat előbb meg-esketni.

Ekkor a vallomások egyenkint kihallgattattak, ahol Monce-né asszony érintve volt, felszólították, hogy nincs-e ellenészre-vétele. Némán intett fejével, hogy mindent helybehagy.

M. Duval fölkérte az elnököt, hogy legyen szabad néhány kérdést intéznie a vádlotthoz. Angelika fölállt, nyugodtan szemébe nézve a közvádlónak.

— Ismeri-e madame azon embert, ki amaz éjjel önnek egy arannyal tölt szekrényt küldött?

— Nem ismerem.

— Nem is gyanítja, hogy ki lehet?

— Még eddig nem bírtam rájőni.

— Valóban csodálatos — szólt Duval a bírákhoz fordulva —, hogy egy ember, akit nem ismerünk, akinek kilétéről fogal-munk sincs, s akinek semmi köze hozzánk, bennünket minden invectívák mellőzésével egy szekrény arannyal leljen meg. Merném hihetlennék is nevezni ez esetet.

— Valót mondtam.

— Hát ezt ismeri-e madame? — szólt Duval, egy leplet föl-

ÉRTESÍTÉS MUNKATÁRSAINKHOZ.

Vállalatunk célja nem levén egyéb szükségességű lényeket szaporítani, haem az irodalom tartalmasságát és bővebbét venni, a jelen füzetekben jövőre kiadandó művekre nézve különös tekintettel leendőnk azokra, melyeknek tartalma a művészetit és költői befeléiről kivül hazánk történelmi múltjából és jelenéből venni tárgyait. Ez által nem hatunkozni, nem irányítunk akaratú megválasztási irodalmi működésünkre, hanem teret. A költészet legzadagabb termő földet a nemzet jellem népcélt, és historia tanulmányára, mire nézve. — a mennyire saját és munkatársaink közreműködése lehasználandó. — szándékunk a jelen füzetek szerkesztésében főfigyelmünket oly művek közzétételére fordítani, melyek vagy hazai történelmi jelöléseket, éremnyelveket tartalmaznak, történelmi novellákat, névezetes egyéniségek jellemzéseit a múltból és jelenből, balladák, jelenkor remények historiai személynök házi életéből: — vagy melyek egyes kor, egyes népszerű leírásból, népszerűletek; oly korta, vagy költői áttett költemények, mik még eddigig kevésbé, vagy nem kellően vannak feltűnve, érdekös leírások a hon külvilágáról, kislányos mindennapi magánydrákkok mellőzéseivel: — tovább melyek apróbb hagyományos emlékek gyűjteményei költészetet és történelmi egyasánt gazdagítanak: népmondák, régek, élő tájak és romok ismeretével, népszerűknek, népies énekek; — vagy oly művek, melyeknek szellem a jelen kor szükségéit híven tüntetse föl.

Kivételös tekintettel csupán a lyrai költemények s általában oly művek iránt leszünk, miknek költői bősége a tartalmat tünteti, de ezekből is megválogjuk legelőbb a lyrai és nyelvi értékeiből venni érdekeseit.

Végül egy rovast nyitva hazánk a legkülönösebb éremnyelvek, nem akarta korlátokat keríteni az irodalom fölött, melyben tér marad mind azon munkálatoznak, miket fentebb élő nem soroltunk, újdonságok ismeretése, irodalom: művészet és társasélet köréből, éretek köztemények a külföldi legújabb történelméről, sat.

Mire műve szivesen közzé tessék munkatársainkat, miszerint szándékunka teendő munkálataikban megfőrtásuauk elauonlott nézetünket, — a mennyire lehet, — tekintetbe venni.

Jókai és Vahot Imre.

Die Geschichten der Ungarn

und
ihrer Landassen.

Zweiter Theil.

Die Ungern unter Herrrogen und Königen
aus Arpad's Stamme.

Zweiter Band.

Erstbet von
Dr. J. A. Fessler.

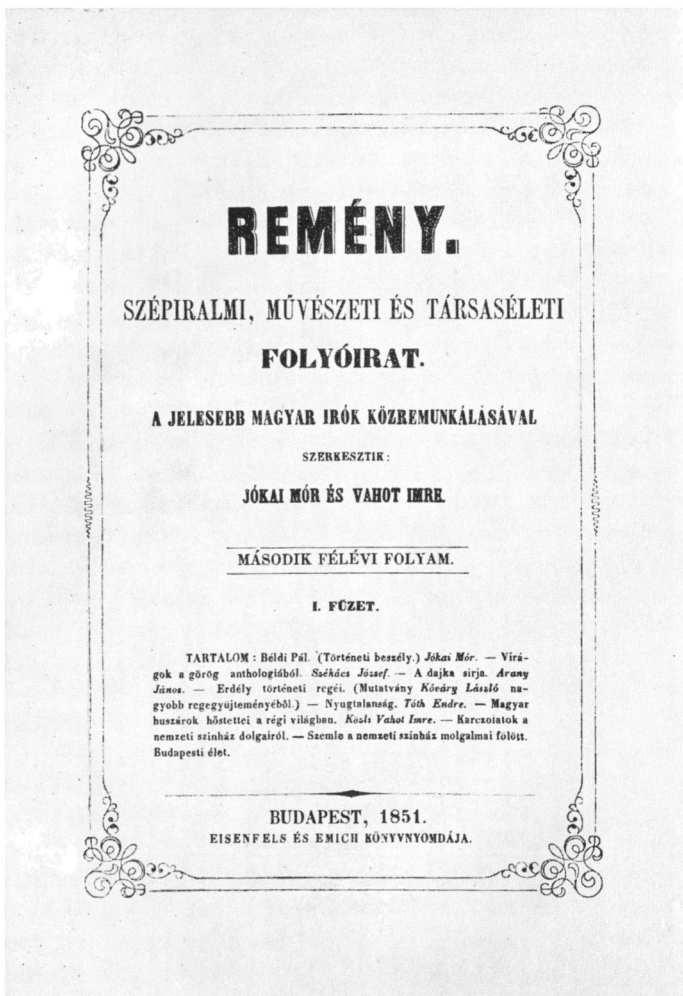
*Nam ad veritatem amata studium, ut non et hunc exempli
prudenti.*
TACITUS Histor. l. 6.

Leipzig.

bey Johann Friedrich Cleschich, 1815.
Wiss, bey G. Gericke in Commission und Rath, bey G. Müller
in Commission.

Jókai: Értésítés munkatársainkhoz

Fessler műve 2. kötetének címlapja

A Remény második félvévi első füzetének címlapja

takarva, mely alatt a zöld asztalra téve s gömbölyű üveg-
haranggal leborítva egy összeroncsolt halálfő feküdt. A Monce
irodájában talált halott feje.

— Isten! mi az? — kiálta föl, visszaborzadva a nő, s azután
méltatlankodva fordult a bírákhoz: — ah, uraim, ez kegyetlen-
ség, egy gyöngé nőt ily ijesztgetésekkel akarni gyanú alá hozni.
Ez iszonyatos.

— Legyen nyugodt, asszonyom — szólt közbe az elnök—,
e tárgy nem ön ijesztgetéseül van ide hozva, hanem egyedül
mint a per folyamához tartozó corpus delicti, s csak a közvádoló
által használt modor tevő azt önre nézve ijedelmessé, mit mi
igen természetes és legkisebb beszámítás alá nem jövő benyo-
másnak találunk önre nézve. Kérjük visszatakartatni.

Duval diadalmas pillanattal takarta vissza a leplet, s azután
hideg, szigorú hangon mondá el a bíráknak, hogy a vádlottra
azon büntetést kéri, mely szabva van a férjgyilkosokra.

Vádló és vádlott visszautlétek helyeikre, halotti csend foglalt
helyet a teremben. Angelika némán hunyá be szemeit, érzi,
hogy senki sincs, aki védni tudja, de érzi azt is, hogy vele van
az igazság.

Előttünk, kik az előzményeket ismerjük, különösnek fog
tetszeni, hogy a vádlott iránt oly kevés részvét mutatkozott;
de a közönség a szép nőben csak egy szép bűnöst vélt látni,
a nyugalmat arcán megátalkodottságnak hívé, s az elborzadást
az öntudat belső csapásának.

Az elnök inte Arnould-nak, hogy lépjen elő a vádlott védel-
mére. Az fölkel; sápadt, kifejezéstelen arca szálnalmas gyöngé-
séget látszott elárulni, hangja elfogult, elfojtott vala, midőn
beszédéhez kezdé, inkább hasonlított maga egy vádlotthoz,
mint védelmezőhöz.

— Uraim, — esküdtbírák, — kénytelen vagyok gyöngésé-
gemet elismerni, azért elnézést kérek — — én jogtudós nem
vagyok; szép elmés beszédet nem tudok tartani; én csak az
igazságot tudom, azt fogom önöknek elmondani.

E percben Angelikára tekintte, s amint annak nagy, beszédes szemeivel találkozték, mintha ismeretlen szellem szállana agyába, bátran, öntudatosan föltekinte, bizalomteljes arcát végighordozá a körülálló tömegben, s erős, előbbi szavaitól egészen elűtő hangon így kezdte beszélni:

— Uraim, esküdtbírák. Duforet Angelika a legiszonyatosabb bűnnel vádoltatik, azon bűnnel, hogy férjét megöleté; fölhívom önöket, ítéljék meg, nem a külső szín, hanem a józan ész, az érző szív után: lehetséges-e az, hogy egy nő, kinek egész múltjában egy foltot nem találni, ki jóltevője volt a legutolsó-nak, ki hozzá folyamodott, s nem ártott még ellenségének sem soha, kinek magas lelke még az apró emberi gyarlóságokat sem osztá, — meggyilkoltassa férjét, kit szeretett, kiért élt, s kiért örömet meghalt volna? Mi oka lehetett volna erre? Szerette férjét, s szeretették általa, özvegysége csak gyászt és nyomort hozott reá. De volt ellenkezőleg Monce úrnak oka meghalni önkeze által, s én ez okot el fogom mondani.

Angelika szorongva nyögött fel. Arnould odafordult hozzá.

— Nem fogom kímélni a halottat, midőn az élőket kell megmentenem. Monce úr azon pillanatban, midőn magát meggyilkolá, nem volt azon kifogyhatlan hitelű üzér többé, mint azt közvádló úrnak tetszett állítani, másnap bukását ki kelle mondania; ő sajátkezűleg készíté el a mérleget, mely ezt csalhatlanul bebizonyítja. Ama szomorú napon, midőn Monce-né asszonynak e titkot fölfedém, ő kért, hogy hagyjam ezt titokban, égessem el a mérleget, s saját hozományát és értékeit fordítsam arra, hogy férje neve tisztán maradjon, s ha lesz, aki kérdeni fogja halála okát, vádoljam őt vele, őt, Monce Angelikát. Ezt, istenemre, nem tevém, hallgattam, ha kérdeztek, és a kereskedői mérleget megtartottam magamnál, jól sejtettem, hogy szükség lehet rá; ím vegyék önök vizsgálat alá.

A bírák kézbe vették az átnyújtott iratot, s helyeslő zúgással nyilatkoztatták annak valódiságát.

Arnould egészen megtérő önbizalommal folytató.

— A vád alappontjai ezek: hogy Monce úr idegen kéz által gyilkoltatott meg, mert az orvosok nem engedik meg, hogy az öngyilkos két lövést tehetett volna magára, melyeknek mindegyike halálos, de elfeledtek arra megfélelni, hogy nem tehetette-e mind a két lövést egyszerre, egy pillanatban?

A hallgatók kellemes zúgása biztatólag látszott fogadni ez ötletet.

— Hogy miért nem írta meg ez elhatározását? erre megfelel az átnyújtott mérleg áttekintése, s én nem találok rendkívülinek, hogy az ember azon eszmét, ami elől a halál karjaiba veti magát, a halál percében irtózik leírni. Egyebiránt hány eset van arra, hogy öngyilkosok semmi tudósítást sem hagynak maguk után. Emlékezzenek önök a fiatal Galonne esetére vissza, ki magát széngőzzel fojtotta meg, mennyi fáradságába került a hatóságoknak csak nevét kitudhatni. Pedig tagadhatlan volt az öngyilkolás. Aztán várhatni-e józan megfontolást valakitől azon pillanatban, midőn magát meggyilkolni készül, nem azt mondják-e, hogy az öngyilkos halála előtti perciben meg van tébolyodva? Jöhet-e hát kérdésbe, hogy egy tébolyodott miért nem tette ezt, vagy amaszt? Az átadott iratok kimagyarázandják azt is, miért nem találtatott Monce úr irodájában semmi készpénz, — a mérleg kimutatása szerint Monce úr aznap minden készpénzt kiadott.

Duval úr fejét csóválta, s a körüle állókhoz oly fejmozgatásokkal látszott beszélni, mintha ellenfelét kezdené valamire becsülni. Hanem halljuk tovább.

— És mi azon körülményt illeti, hogy a lövések után egy embert láttak Monce úr bureau-jából eltávozni s ismét egyet Monce-né asszony lakán becsengetni, ebből sehogysem az tűnik ki, hogy a két alak egy és ugyanazon ember lett legyen, miután arcát a kapuson kívül senki sem látta, az pedig nem látta őt az irodából kijőni. De föltéve, hogy e rejtélyes ember mindkét helyen ugyanaz volt, nem valószínű-e, hogy ez Monce úr megbízottja lehete, kit ő küldte a kérdéses pénzzel nejéhez, mit

tán hitelezői elől akart elrejteni, de mit Monce-né asszony azoknak visszaszolgáltatót, és nemcsak azt, hanem minden vagyonát, hogy meg ne tudja senki, miszerint férje azért halt meg, mert megbukott. Igen, uraim. Ezért hallgatott ő, ha férje halálának okait kérdezzék, s azért vonult félre a külvárosba, mert holt férje becsületeért mindenét föláldozá, s önkezeivel kellett keresnie mindennapi kenyerét.

Arnould egy percre elhallgatott, a közönség résztvevő tekintettel fordult védencéhez; itt-ott a hölgyek szemeket törültek.

— És most, uraim, vessenek önök egy pillanatot ez irtózatosan vádolt nőre, s kérdezzék meg szíveiket: lehet-e ily magasztos, ily nyugodt arca egy gonosztevőnek, ki bírái előtt áll, ily szemeket adott-e az isten a férjgyilkosnak, mint ezek? Ily arc alá rejtette-e a legiszonyosabb bűnt? Annak, ki egész életében tiszta volt, embertársaihoz jó, férjéhez hű és az istenhez szent, kell-e, szükség-e más védelem, egy semmivel nem bizonyított gyanú ellenében, mint e megdicsőült angyali tekintet?

A közönség, mely Arnould szavait mindinkább növekedő részvétellel hallgatá, amint ennek nem várt lelkesültsége fokról fokra emelkedett, aszerint ragadtatva el általa, a végszavaknál nem tartóztathatva magát tovább, egyhangú helyeslésben tört ki . . . És valóban Angelika arca azon percben oly dicsőültnek látszék, mint egy mennyből leszállott angyalé.

— Uraim . . . vessetek rá egy tekintetet . . . s mondjátok ítéletet.

E szavakkal végzé beszédét Arnould, s amint elvégzé azt, ismét oly ügyetlen alakot vett fel, mint beszéde előtt, a huissiernek kelle megmutatni, hogy hova üljön.

A közönség zajgása elcsillapultával az elnök a vád és védelem folytán kifejtett tényállást elmondá az esküdtek előtt, hidegen állítva össze mind a kettőt, úgy, amint elmondva voltak. Erre az esküdtek félrevonultak a mellékterembe, s félórai tanácskozmány után azon határozattal jöttek vissza, hogy

„a vádlott, bizonyítványok elégtelensége miatt, — fölmentetik.”

A tömeg, a karzatok hallgatósága, az utcai gyülevész hangos tapsban tört ki. Éljezgetve hangzék szájról szájra a fölmentett neve . . . A közvélemény is fölmentette őt . . .

Angelika arcán végigcsordult a könny, szemciben, mik föltekintének az égre, a legnemesebb lélek hálája volt olvasható.

Arnould nem tudott zavarában hová fordulni, hogy könyveit elrejtse. Az ülés eloszlásával odalépett hozzá a közvádoló, magas leereszkedéssel szorítva meg kezét.

— Valóban, ön, kis barátom, eltévesztené hivatását, ha ez új pályán meg nem maradna. Legelső föllépésénél olyasmivel dicsekhetik ön, amivel kollégái kevesen, hogy engemet legyőzött.

Arnould minden oldalról üdvözetekkel lőn elhalmozva. Védencét diadal közt kísérte ki a nép.

Csak egy maradt annyi nép közt hidegen, elégületlenül, midőn a bírák a vádlottal együtt sírtak, s a közvádoló maga legyőzöttnek mondá magát.

Ez ember az oszlopok egyike mellől hallgatá gúnyos arccal a botorkázó ügyvédi beszédek, mintha az volna eszében, hogy bármennyire erőlködik mind a kettő igazat mondani, a valót egyik sem tudja.

Ez ember — Taillard.

Két hónap múlt el ez esemény után, midőn Monce-né asszony egy napon újra az esküdtszék clé idéztetett. Itt-ott rebesgeték, hogy új bizonyítványok kerültek ellene kézhez.

Az esküdtszék ismét együtt ül, a közönség ismét megjelent színházi részvétével, a közvádoló arrogáns arcával, s Angelika ügyetlen külsejű védelmezőjével.

Csak ekkor lehet Angelika arcán némi jeleit a hideg nehezetésnek észrevenni.

Duval úr engedelmet kért rá, hogy tárgyalását a vádlotthoz intézett kérdésekkel kezdhesse.

- Önnek családi neve, asszonyom, „Duforet Angelika?”
- Igen.
- Szokott ön e név alatt leveleket kapni?
- Mióta Monce úr nevét viselni van szerencsém, sohasem.
- Van önnek valaki ismerőse Philadelphiában?
- Tudtomra senki sincs.
- Talán mégis ismerni fog ön ugyanott bizonyos — Tonners urat?

Angelika minden idegeiben összerázkódott, a meglepetést, mit Duval kérdése idézett nála elő, lehetetlen volt eltitkolnia.

— Nos, asszonyom, most az egyszer tán nem mutattam önnek halálfőt, hogy így összeborzad kérdésemre. Ismeri-e ön Tonners urat?

Angelika szándékosan hallgatott azon levélkérő, mit amaz ijedelmes napon kapott, s minnek tartalmát kívülről senki sem ismeré, ennek említése csak egy kétértelmű bizonyíték lett volna ellene, s miután a kérdés csak az ismeretséget föltételez, szilárd, kemény hangon felele rá: „nem ismerem”.

— Lám, ő ismeri kegyedet; íme egy levél, melyet említett Tonners úr ír Mme Duforet Angelikához. Tessék meghallgatni a levél foglalatját.

„Kedves Angelikám.”

Monce-né az iszonyat kifejezésével arcán rázkódott össze e címzet hallatára.

„Remélem, hogy Mr. T . . . (itt a név nem volt kiírva) felvilágosítása után csak nevetni fogod férjed halálát. . . . Gondolom, hogy könnyen elhitték, s még könnyebben elfelejtették . . . E tárgyban Mr. T . . . nek rendkívül sokkal tartozunk, ő tanácsolt és segített mindenkiben . . . Tán ideje lenne már elhíresztelned ismerőseid között, hogy másodszor férjhez akarsz menni. Én epedve várlak, és számlálom a napokat; írd meg, ha jössz; Liverpoolig elődbe megyek. Isten veled. Csókol ezerszer

Tonners.”

Angelika a sértett szüziesség lángpírjával arcán állt a mindenünnen rábámuló tömeg közepett, és szava s lélegzete elállt az irtózatosságot elölle.

— Kérem, még utóirat is van: „Azon medaillonban, mit kebleden viselsz, megholt gyermekünk kis hajfürte van, küldd el azt nekem; míg magad eljőnnél, azt hadd csókoljam helyetted.”

Sziszegő zúgás hallatszott mindenünnen.

Monce-né iszonyatosan fölsikoltott, s a kétségbeesés vonásaival fordult bíráihoz.

— Ah, uraim, az irtózatosságot, ami itt velem történik, eszemet, lelkemet vesztem el belé, és nem bírok fölébredni ez iszonyú álomból. Valami pokoli ármány dolgozik ellenem, melyre hónapok óta figyelmeztetve voltam, de melynek kútfejére nem találok. Azon ember, ki e levelet írta, valami pokolbeli lélek lehet, ki oda akar vinni, hogy megtagadjam az istent.

— Oh, éppen nem pokoli lélek — szakasztá félbe Duval —, a konzulátus útján rögtön fölszólítottatott a philadelphiai helyhatóság, hogy e Tonners urat kerestesse föl, s küldje át Franciaországba szembesítés végett. Tonners urat csakugyan megtalálták, elcinte tiltakozott elfogatása ellen; de miután tudtára adták, hogy egy Duforet Angelikához címzett levele fölfogatott, zavarba jött, és azt kérdé: „Reményilem, azon nőnek nem történt semmi bántalma, egyedül én vagyok a vétkes.”

— Jó, — szólott magához térve Angelika, — tehát végre meg fogom őt látni, szembe nézhetek, és megkérdehetem tőle: miért üldöz engem ily irtózatosságot?

— Sajnálom, asszonyom, de ez egy kívánsága alig teljesülend, mert Tonners úr az út közben kísérőit megvesztegetve elszökött, s dacára minden keresésnek, mindeddig nem akadt kézre.

— Oh hisz ez összeesküvés a sorstól a becsületes emberek ellen. Ez a Tonners valaki lehet, ki tán irántam, vagy férjem,

vagy családom iránti bosszúból messzire tervezett ármányt kohol ellenem.

— Éppen nem, asszonyom. Ő esküvel állítá, hogy ön mindenben ártatlan, s az ő vétkéről nem tud semmit. De állítá azt is, hogy ön szereti őt, és csak egyedül őt ez életben, és ez az, mi önt gyanúba keveri.

Angelika agyában hirtelen egy új eszme villant keresztül.

— Minő külseje van azon embernek?

— A személyleírás szerint igen szőke kondor haj, kerek vörös szakáll, hunyorgó szemek.

— Nem ismerem... Nem ismerem... Oh isten, légy tanúm, légy bírám, hogy nem ismerem ez embert... — S reszketve, kezait az égnek emelve, rogyott térdre az asszony, fájdalmas jelképe a kétségbecésnek.

— Különös, hogy ez ember mégis oly titkokat tud, minőket csak a férjnek lehet tudnia.

— Irgalmas isten! — kiálta fel a szerencsétlen asszony, eltar karva mindkét kezével meggyalázott arcát, és zokogva hanyatlott össze a padozatra. Odafutottak hozzá, Arnould karjai közt vivé őt székéhez; — „miért mentett meg ön először a haláltól? — nyögé Angelika — most meg volnék mentve az élettől.”

— Újra meg fogom önt menteni — szólt hozzá biztatólag Arnould, s azzal bátran, merészen lépett a bírák elé. Görnyedő alakja kiegyenesedett, keble tágult, szemei ragyogtak.

— Uraim, esküdtbírák — kezdé erős, szilárd hangon —, a vád, mellyel védcencnőm terheltetik, most már nemcsak élete, hanem becsülete ellen is van intézve. A törvénynek meg van engedve, ott, ahol gyanút lát, nemcsak a gyilkos vérfoltjait, hanem a házasságtörő csókjainak nyomát is fölkeresni; de az istennek törvénye kötelelességeket ír az emberek által szerzett törvények elé, mik a jogtudós helyett az emberhez szólnak. Én egyszerű polgár vagyok, én nem tudom: lehet-e, igazságos-e egy nő becsületét három tollvonással elvenni? elvenni a becsületet, mit visszaadni nem lehet, elvenni egy nő hírnevét, ki

teljes életét e hírnév tisztán tartására szentelé; és elvenni azt egy ember pokoli rejtélyességű levele következtében, akit senki sem ismer, kinck arcára, alakjára senki itt Párizsban nem emlékezik, ahol Monce Angelika gyermeksége óta lakott, s aki, midőn szavainak magyarázatára szólíttatik, előbb kétértelműleg felel, azután megszökik? Ki áll jót arról, hogy ez ember mindazt, amit mondott és írt, nem valami kaján bosszúvágyból tette-e? Láttá-e őt valaki Monce-né asszonnyal valaha beszélni? És mi az, mi ott végül legsúlyosabb vádul van felhozva ellene? Egy hajfürt említése, mit Monce-né asszony keblén rejtve visel. Nem lehet-e ily titkokat, mik természetöknél fogva semmi gondos rejtegetésben nem részesülnek, akármelyik nőcselédttől, ki azt megláthatta, kitudni? Nem beszélhetett-e róla Monce úr, vagy maga Monce-né asszony bizalmasabb barátnéja előtt, s ha büntárs volna az, kihez e levél írva van, lehetne arról fölteni, hogy azt egy levél titoktartására bízta? S nem sokkal egyszerűbb, valószínűbb volna-e azoknak, kik titkaikat féltik, megegyezett álnevek alatt levelezni? — De mit folyamodom én szőrszálhasogató mentegetésekhez, midőn büszkén kellene a vádlott múltjára hivatkoznom, és azt kérdem: hol van a lefolyt életben azon folt, melyre a vádló ujja rámutasson? Uraim, esküdtbírák, én védecemnek nem életét, becsületét kérem vissza, igazságot és nem irgalmat! nem ítéletet, hanem elégtételt!

Az ember haragja dörgött a végszavakban. Utána általános csend lőn, csak a vádlott zokogása hangzék közbe-közbe.

Az elnök kevés szóval elismétlé a tárgyat az esküdszék előtt. A bírák félrevonultak. Tovább félóránál künn maradtak a mellékteremben, a hallgatóteremben ezalatt sírbolti csend tanyzott, mindenki feszült figyelemmel várta az irtózatos dráma kifejlését.

Egyszer végre nyílt a terem, az esküdtek visszatértek komolyan, lehajtott fővel, egyenkint foglalva el helyeiket; a határozat, melyet az elnök felolvasott, ez volt:

„Az ügy ezúttal véghatározat alá nem jöhet, a vádlott további bizonyítványok érkezéig — őrizet alatt marad.”

A hallgatók csöndesen, zaj nélkül távoztak el, az egész terem valami általános néma, templomi sóhajtás futott végig. A közvádó ezúttal nem szólt ellenfeléhez, hallgatva ment odább.

Csak egy ember arca mutatott örömet, elégedettséget.

Ez ember — Taillard.

★

Egy este megnyílt a börtön ajtaja, s Angelika a belépőben Taillard urat ismerte meg. Hideg, megvető arccal fogadá. Leküzdé szívében a feltörckvő félelmet, mit ez ember látása okozza benne, hogy megvetéssel fogadhassa.

— Asszonyom; — kezdé Taillard, megállva a nő előtt, ki arcát félrefordítá előle. — Ön nem akar rám emlékezni. Pedig a megjövendőlt irtózatok napok elkövetkeztek. Ön szenved, de én is szenvedek. Ön a rágalom, én a szerelem miatt. Önnek egyetlen szava visszaadhatná szívem nyugalma, boldogságot nekem, s egyetlen szó tőlem fölmentené önt mind e fájdalomtól, a törvény vádjától, a tömeg rágalmaiktól. Ön tartogatja e szót, mely engem boldoggá tehetne, és én esküszöm, hogy nem fogom azt előbb kimondani, mely önt megmentené.

— Uram, láthatja ön arcom nyugalmaiból, hogy sem biztatásai, sem fenyegetései nincsenek rám hatással. Ha igazat mond ön, s valóban csak szavába kerülne lelkemet, becsületesemet, életemet megmenteni, s ahelyett, hogy sietett volna ezt tenni, engedte, hogy szenvedjek, hogy üldöztessem, meggyaláztassam s hallgatni tud még most is, midőn ennyire jutottam, akkor nem félek jobban börtönömtől, nem a vérpadtól, mint azon fekete szívtől, mely ily pokoli kegyetlenségre képes, s örömeztőbb meg tudok halni, mint ön iránt egyebet érezni a megvetésnél.

— Emlékezzék ön rá asszonyom, mit mondtam önnek előbbi találkozásunkkor. Ha kegyed nem akarja velem megosztani az életet, én találok rá módot, önnel megoszthatni a halált, és meghalunk asszonyom, meghalunk a halál legértózosabb nemével, a vérpad halálával!

Angelika egy percre összeborzadt, de hirtelen elmúlt róla ez idegen gyöngeség, s egy oly nyugodt mosollyal arcán, mely Taillardot kétségbe ejté, fordult hozzá:

— Nem félek uram, ártatlan vagyok; de ha meg kell lenni, lelkem eléggé elszokott már az élettől, s hozzászokott a halál eszméjéhez.

— De nem a gyalázatéhoz. Gondoljon ön azon bectelenségre, mely a vérpadi halálhoz van kötve . . .

— Nem leszek annyira meggyalázva általa, mint meg lennék gyalázva önmagam előtt, ha önnek átadnám magamat.

Taillard a kétségbeesés dühével távozott el a börtönből. Az ajtóban még egyszer visszafordult.

— Holnap találkozunk — úgymond, — és holnapután meghalunk.

★

Másnap Angelika esküdtszék elé hívatott.

Börtönőre, ki nagy részvéttel látszék iránta viseltetni, előre tudósítá, hogy új tanú jelentette magát ellene.

— Hamis tanú — viszonzá rá Monce-né.

A terembe belépve, azt ezúttal szokatlanul gyéren népesültnek találá. Az emberek elkezdték őt szánni, rosszul esett szenvedő arcával találkozniuk.

Amint a tanúk padján végigtekinte, az új tanúban Mr. Taillardot ismeré meg.

Szemeik találkoztak. Monce-né egy igen magas, igen hideg tekintetet vetett az emberre, mitől annak arca lángvörösré gyulladt ki.

— Az elnök szólítására fölkelt a tanú, és meghiteleztetett. Azután vallani kezdte.

— Az én nevem Taillard Armin, ugyanazon név, mely mister Tonners levelében csak kezdőbetűjével van említve. Ki Mr. Tonners-nek Monce úr meggyilkolását tanácslá, én valék, én segitettem neki, az első lövést ő tevé, a másodikat én. Mr. Tonnerst mme Monce régóta szereti. Oly közel állt hozzá, mint férjéhez, még most is hú hozzá, s készebb meghalni, mint hogy őt clárolá.

Az ember szóról szóra igazat mondott. Ha tudta volna valaki, hogy ki az a Mr. Tonners!

— A lelkiismeret nem engede nyugodnom — folytatá Tailard. — Az élet gyötrelmévé vált előttem e bűntitok miatt; ki kelle azt mondanom. Bűnös vagyok, nyugodtan várom az ítéletet, nyugodtan a halált.

— Van önnek mit mentségére fölhoznia? — kérdé az elnök, észrevehetőleg reszketeg hangon Angelikától.

— Semmi — viszonzá az.

— Elismeri a tanú állításait?

— Hazudott, de lelke rajta. Nem védem magamat tovább. A bírák félrevonultak, félórai tanácskozás után visszajöttek. Nyolc szóval négy ellen a vádlott „bűnösnek” találatott.

E szó kimondásakor Angelika mennyei magasztossággal tekinté végig a környező tömegben, valami túlvilági fenség ragyogott szép arcán, kebele egy nehéz sóhajtól látszott menekülni.

Mindenki meg volt illetődve, Arnould ájultan rogyott össze.

Angelika odafutott hozzá, ápolta, éleszté, kérte a huissier-eket, hogy siessenek orvosért, élesztő szerekért.

Az emberek körüle bámulattól voltak szótalanok.

Még azon percben is, midőn az ő fejére mondták ki a halált, embertársa életét siet megmenteni! . . .

★

A kivégzés napja elérkezett.

Midőn a menet megindult a vesztőhely felé, oly vihar, oly mennydörgés támadt egyszerre, mintha az ég le akarna szakadni a földre, az irtózatos orkán letépte a házak tetejeit, s lehajigálta a bámulók fejére, s az elsötétült levegő csak akkor világosult meg néha, ha a villám végigcikázott benne.

És az égdörgés, a viharordítás közepett leheté hallani a tompa dobszót, mely halálra menők indulóját verte, s a villámlobbanásnál látni leheté a hosszú, fekete menetet, elül-hátul fegyveres katonaság, közepett bírák, papok és a két elítélt. Az egyik oly fehér. Előttük viszik kész koporsóikat.

Amint a vesztőhelyhez érnek, a két elítélt egymás mellé jut.

— Még van idő — szól suttogva Taillard Angelikához. — Még megmenthetlek. Egy óra múlva holt leszek, s akkor nincs isten, aki megszabadítson többé.

— Térj istenhez magad, nyomorú — viszonza Monce-né — védj lelkedet, ne az én életemet.

Taillard odafordult gyóntató papjához, — elvégezve gyónását, megcsókolá a feszületet, — s azután sebes léptekkel futott fel a vesztőhely lépcsőin, s elkezdé vetközni.

Ekkor Angelika kérte magához gyóntatóját, s néhány szót súgott fülébe. A gyóntató rögtön sietett a végrehajtó bíróhoz.

Az ég mennydörgött, a vihar zúgott, a felhők repedésein kilövellő láng fénye mellett leheté látni a vesztőhelyen Taillard alakját, amint a bárd előtt letérdelt. Szemei szenvedélyittasan függtek a másik elítélten, ki halványan, fehérén állt a vérpad mellett.

Most az ég egy irtózatosat harsant, a villám függőlegesen csapott le az ég magasságából a föld színére, látni engedve a széthasított felhőkárpítón keresztül a világoskék eget.

A végrehajtó bíró szava hallatszott:

— A második elítéltre nézve az ítélet — felfüggesztetik.

Taillard ott fenn a vesztőhelyen kétségbeesetten sikolta föl a szóra:

— Megá . . . ! — kiálta, a guillotine kettévágta szavát, a többi a másvilágon mondhatta el.

A zápor sűrű cseppekben kezdte el zuhogni. A gyászmenet, a szomorú dobszó mellett, az úton, melyen jött, újra visszatért.

Még aznap egy bíróság alakítottattól hölgyekből. Tizenkét matrona, a város legtiszteltebb nőjei közül alkotó e szokatlan törvényszéket, mely Angelika felett volt ítéendő.

A határozat, mit e törvényszék hozott, ez volt:

Monce-né reményben van anyává leendni. Addig, míg gyermeke meg nem születik, a halálítéletet rajta végrehajtani nem lehet.

★

Közel volt már az idő, mely Angelika gyermekének életét, öneki magának halált volt adandó.

Egy napon meglátogatta a közvádó Monce-né asszonyt, s felszólítá, részint önlelkiismerete megnyugtatóására, részint a törvények tekintélye végett, hogy miután sorsát úgysem rosszabbíthatja általa, vallja meg önkénytelen vétkét, mely miatt el van ítéelve.

— Ártatlan vagyok — volt Angelika hű válasza.

— Jó, asszonyom. Meglátandjuk, meddig fogja ön e hideg nyugalmú tekintetet megtartani? Kövessen engem.

Monce-né nyugodtan hagyta magát vezetni szobájából, hol fogva tartatott; egy folyosóra vezették, ott egy kis ajtó nyílt meg előtte, melyen amint belépett, az esküdszék teremében lelte magát; a terem ismét zsúfolásig tömve volt, az általános hallgatás a belépőre látszott várni.

A huissier-ek a terem közepéig vezették őt, hol a közvádó egy intésére hirtelen egy addig rejtve tartott férfi állítottatott vele szembe, a férfinak kerek vörös szakállá, kék szemüvege, szőke kondor haja volt.

A szembesített férfi meglátva Angelikát, minden idegeiben meglátszott rendülni, csaknem összerogyott, míg Monce-né

legkisebb illetődés jele nélkül tekintte rá. Arca hideg, fehér maradt, mint a márvány.

— Nem ismeri ön ez embert? — kérde a közvádó, szemeit le nem véve az asszony arcáról.

— Sohasem láttam — felele Monce-né.

— Egy vonás sem változik meg arcán! — suttogák itt-amott a jelenlevők. Csodálatos lélekjelenlét!

— Talán nevééről rá fog kegyed ismerni, asszonyom — szólt szigorú hangon Mr. Duval. — Ezen úr itt mister — Tonners.

— Meglehet — viszonzá Angelika nyugodtan. — Most látom őt először.

— Kérem! — szólt közbe egyike a huissier-eknek — ezen úr álszakállt és vendég-hajat visel.

— Áh — áh — hangzék minden oldalról. Le kell őt masz-
kíroztatni.” Most csak ráismerend a megátalkodott.

Az elnök intésére a huissier-ek leszedék az álarcot, álhaját és álszakállát, s azon percben Angelika ijedelmes sikoltással ismert reá az emberre és karjai közé rogyott.

De a bírák és a vádló szinte ráismertek mind, és szoborra merevedve bámultak rá az alakra, ki mintha a sírból támadott volna föl, hirdeti, hogy az emberi ész törpe.

— Ez ember Monce! . . . — szólt a félelmetes suttogás, mely szájról szájra kelt a megdöbbsent tömeg között.

Mindenki szorulni érzé szívét.

Az isten lát, az ember sejt. Isten olvas a szívből, az ember a szóból.

Aki adja az életet, az adhatja a halált.

Az ember csalódik. Ne játszatok a halállal.

7. ROZGONYI CECÍLIA

I.

Csak tizennégy éves volt még Nagy Lajos leánya, Hedvig, s már két korona kívánczozott szűzi homlokára, a lengyel és litván.

A korona nehéz ékszer! Egykor sokkal könnyebb füzért hordozott a szép királyi hajadon, — a szerelem rózsakoszorúját.

Még midőn csak hat éves volt a leány, országhodító atyja elvitte őt magával egy szomszéd tartomány udvarába; amire ő oly jól emlékezett.

Ott egy nálánál alig idősebb kisiút vezettek elé, s azt mondták, hogy ez lesz vőlegénye. A szép szőke gyermek kezét összefűzték az övével, gyűrűt cseréltettek velök, az oltár elé vezették, s ott a két szép gyermeket megeskették, hogy egymást holtig és örökké fogják szeretni.

Este az egész udvar láttára, fényes, kivilágított teremben, harsogó zenehang mellett, egy pompás mennyezői ágyba egymás mellé lefekteték a két szelíd gyermeket, — arcaik egymást érinték, — a szülők ott álltak körül, gyönyörrel mosolyogva rájuk, — a vőlegény kezét a menyasszony nyakára fűzték, mondták nekik, hogy csókolják meg egymást, azután elválaszták őket, — a gyermekférj elment Angolhonba, a gyermeknő vissza Magyarországba.

És minderre Hedvig oly jól emlékezett.

Azóta nyolc évvel lett idősebb a világ; a rózsaaarcú gyermekből liliomképű hajadon nőtt fel, — a kora ábrándok álmai meghalaványíták arcát. Valami titkos érzelem annyiszor eszébe juttatá azt a napot, azt a képet, melyben gyermek vőlegénye szemérmes mosolygással kis kezét nyakára fűzte; látta mindég

a mosolygó, kedves arcot, hulló selyemszőke fürteivel, hímzett ingfodorral körülveve, és odaképzelé magát is, fehér patyolat köntösében, a halványkék szalagokkal, s elgondolá, mennyivel szebb lehet egy ily pillanat nyolc év után.

A szívébe oltott ábránd együtt nőtt fel vele. Az ártatlan gyermeklélek játszó örömeből áterősült az, a sejtő szűzi kebel vágyó szenvedélyivé. Gondolá, hogy milyen boldogok lesznek ők, amidőn még azt sem tudta, hogy miért boldog az, aki szeret. —

Egy napon a lengyel rendek követsége érkezék Budára, hol akkor Hedvig anyja, a fejedelmi lelkű Erzsébet ült az eddig csak férfit ismert királyi széken, s a legifjabbik királylyánt kérte országa számára királyul. Előbb kérte, azután követelél, végre dacos erőszakkal vívta ki őt az anyai karok közül.

Lengyelhonban akkor vad polgárháború dúlt. Amint Hedvig megérkezék, megszűnt a harc, a küszködő pártfelek hódolattal rakták csorba kardjaikat az érkező szent elé, s karjaikon, szíveiken vitték őt árva trónjukra.

A rózsakoszorúnak hullani kellett a korona elől. Hedvig országot kapott, de egy egész világot adott érte, keblének belső világát.

A koronás szűz hírével visszahangzott minden ország, fejedelmek jöttek érte, szíveiket, koronáikat lábai elé lerakni. A szűz várta vőlegényét, kinek arca élt szívében, s vigasztalan bocsátá el őket.

Egy napon egy vad, férfias tekintetű, harcos ifjú jelent meg a lengyel fővárosban, kinek neve ijedelemmel tölté be egykor Lengyelországot, annak leghatalmasabb ellensége, a litván vezér, Jagelló.

Egykor bosszú, most szerelem hozta őt Lengyelországba. Népét és országát, koronáját és szívét hozá ajándékba az ifjú királynőnek.

— Meg kell lenni, . . . — mondának a rendek. — Két egymást rontó nemzet egybeforrása kívánja ez áldozatot.

— Meg kell lenni, . . . — monda az egyház. — Egy pogány nép milliói térnek ezáltal az egy igaz Istenhez.

— Meg kell lenni, . . . — monda a rokonság. — A királyi család fénye egy új korona sugáiraival növekszik.

Csak a szív nem szólt semmit. A merész, szilaj fejedelem-ifjú hidegen hagyta azt, míg a várt halvány ifjú képe midőn megjelent előtte, szomorúan sóhajta fel: talán sohasem látandja őt többet!?

Végre, szent megnyugvással lelkében, elfogadta a litván fejedelem koronáját, de midőn fejére tették, mintha ágaival visszafelé fordítva hullott volna az szívére. —

Nemes önmegtágadással napott tűzött ki a menyegzőre, mely két ország népét az ő szíve árán fogja egyesíteni, midőn a kijelölt nap előtt egy messze földről jött lovascsapat érkezék Krakkó elé, — karcsú, szőke ifjú volt a vezér.

A zárva talált kapu előtt megálltak a lovagok, a bástyán a várkapitány, Kurozvaki, megjelent: „mit akartok?” kérde tőlük.

— Nőmért jöttem, — szólt az ifjú. — Én vagyok Vilmos herceg, Hedvig királynőnek férje.

— Csalatkozol, ifjú lovag, — viszonzza a castellan, — Hedvig királynő férje a litván fejedelem, Jagelló.

— Hazudsz, ember! — kiálta szenvedélyesen az ifjú. — Enyim volt ő, most is az, s csak az égnek adom vissza.

— Úgy szóltál, mint keresztyénhez illik. Az ég kérte őt vissza tőled, milliók földi és égi üdvére. Élj boldogul, s térj el innen.

— Nem lehet, míg vele nem beszéltem, csak egy szót, csak az ő szavát hallhassam, én hallgatni fogok s meghalni szótlantul.

— Kínt fogsz okozni magadnak, kínt öneki, de meglegend; — viszonzza Kurozvaki, — holnap reggel jőjj egyedül, kívánatod teljesülend.

Másnap reggel megjelent a herceg a várkapu előtt. Az most felnyílt szavára, ott bekötötték szemeit, s vezették utcákon, folyosókon keresztül, végre egy márványos házba ért, — a tá-

vol visszhangból, mely lépteire felelt, gyanítá, hogy egy nagy teremben kell lennie.

Itt levették szemeiről a köteléket. Körültekinte. Egy nagy, sötét templomban találta magát, melyet gyéren világítottak az oltár viaszgyertyái.

A templom háttéréből egy ünnepies csoportozat közelített hallgatagon felé, nők, férfiak; közepett egy halvány ideál alak, hófchér ruhában, megtört tekintettel.

Vilmos ráismere. Zokogva rogyott térdére. „Elfeledtél, elfeledtél” rebegé a közeledőnek. Hedvig odalépett hozzá: „nyugodjál meg”, mondá neki édes, feledhetlen hangon, melynek angyaltisztaságát itt-ott megreszketeteté az indulat küzdő zaja.

— Isten, emberiség, nemzetek kívánják, hogy boldog ne légy, s engemet ne tehess azzá. Szerelmem, mely tiéd volt, népemé fog lenni ezután; a boldogság, mit neked szántam, közöttük leend felosztva. Neked is vannak népeid, helyettem szerezsd azokat, tedd őket oly boldogokká, minővé tettél volna engem.

Az ifjú herceg nem tudott szólni; minden ifjú reményeit egy pillanatban el kelle vesztenie. Hallgatva rejté arcát két kezébe.

A királyné kísérete zokogva állta őket körül. Maguk a vén nemesek is törü!geték szemeket, s bámulva néztek az ifjú szűzre, ki egyedül állt ott félig mosolyogva, mint egy megdicsőült szent az oltárképen, mint egy kedves halott, aki körül sír minden ember, csak ő maga mosolyog.

Azok közül, kik a hercegnőt idekísérték, egy ifjú pár félig elvonulva látszott a félhomályú templom egyik oszlopzata mellett. Egy magas, lenge szőke lyán, és egy délceg, karcsú ifjú.

Kezeik egymás kezét szorítják, és szemek a búcsúzó királynét nézik, aki oly nemes lemondással áll térdelő jegyese előtt, kitől örökre el kell válnia.

— Ah Száva — szól a szép szőke lyán suttogva —; én nem

tudom, mit sejtek, de úgy érzem, mintha én állnék ott a királyné helyén.

— És én, mintha magam térdelnék ott előtted, a szomorú herceg helyén. Éppen úgy nem tudnék szólni. Oh, nekem a szívem repedne meg, Cecília.

A két szerelmes ifjú közelebb húzódott egymáshoz, mintha attól tartana, hogy őket is le akarják egymás kebléről szakítani.

Vilmos herceg reszketve emelte föl arcát; szép, nemes vonásaira visszatért a nyugalom. A nemes elhatározás, amely nagy lelkek sajátja, olvasható volt homlokán. Odafordult a bájoló menyasszonyhoz: „csak egy csókot, csak egy könnyet”, rebgé megtört lélekkel. Hedvig odanyújtá a forró ajk elé hófehér kezét, s a könny ott ragyogott szemében.

Akkor felszökött hirtelen térdéről a herceg, s fulladozva kirohant a templomból. Az ajtónál megállt még egyszer: „élj boldogul!” suttogá Hedvig felé, s azzal eltávozott örökre.

Holta napjáig boldogtalan maradt.

A királyné kísérete visszavonult a sötétlő templomúrbé; a lépések hangján kívül semmi sem szólt, csak ama karcsú ifjú suttogá néha: Cecília! Cecília! s ha aztán a leány megállt, nem tudott mit mondani neki. Semmi, semmi, hebegé. Azt akarta megkérdezni tőle: mit érezne ő, ha így el kellene válnia; de nem merte kimondani a gondolatot, hanem egy oltár előtt letérdelt, s ott azon imádta istent, hogy engedje neki ez órát örökre úgy elfeledni, hogy soha eszébe se jusson többet.

Eközben feltárultak a nagy templom ajtai, kívülről ünneplő népség tolongott be egymás után, gyertyákat gyújtottak meg mindenfelől, a terem kivilágosult, megelevenült; ahova szem láthatott, mindenütt eleven emberfők s festett mosolygó angyal fők bámultak le karzatokrul, boltozatrul; a megfakult falak színehagyott aranyozásával élénk ellentétben látszottak a mindenszínű zászlók, mikkel a mai nap ünnepére a nép fölékesíté szentegyházát.

Künn harsogott a közelgő zene, s az eddig zárva tartott fő-

ajtó megnyíltával belépett az udvari díszmenet; apródok, sénéchalok, papok és főnemesek tarka pompás vegyülete, melynek közepén egy magas, délceg férfi jött, kissé szokatlan megilletődéssel arcán, a pogány fejedelem *Jagelló*, ki először lépett keresztényén egyház boltozata alá, s ismeretlen áhitattal tekintte szét az ótemplomban az új vallás titkos hieroglifjein jártatva szemcét.

Hosszú, gesztenyebarna fürtei ideges vállaira omoltak, amint hajadonfővel az oltár elé lépett, hol három szent jel várt reá: a keresztvízmedence, a korona és a mátkagyűrfű.

Az első új eget nyitott meg előtte, a második új országot adott neki; de ami több volt előtte, mint ország és mennyország, azt a harmadik kötö hozzá, a szép, az áldott Hedviget.

Háromszor hangzott a nép ajkairól a hozsanna; először, midőn *Jagelló* egyszerű fegyvertelen öltözetben letérdelt a medence előtt, s gondör fürtös fejét meghajtá a szent víz előtt; másodsor, amidőn homlokát a szent chrysuma nedve érinté, s egyenként adtak reá koronát, bíborpalástot, országkardot és aranyalmát; de leghangosabban szólt harmadszor az üdvkiáltás, midőn a bájoló szűz menyasszony jött felé udvari kíséretével, halványan, magasztosan, mint egy égből leszállt angyal. A krakkói érsek összetette kezeiket, legjobb áldását az égnek imádkozá fejekre. A történet igazolja, hogy az áldás foganatos volt.

E percben örömkönnyűt sírt minden arc, csak azok sírták a fájdalom könnyét, kik azelőtt egy órával jelen voltak a templomban a királynővel.

Míg a királyi pár az oltár előtt állt, kíséreteik díszkört alakítának körülök; a magyar és lengyel hölgyek, a magyar, lengyel és litván nemesek tarka, élénk csoportozatot képezének az esküvő pár mögött.

Legközelebb állt a királynő háta mögött a szép szőke hajadon a *Szentgyörgyi Templin* gróf leánya, *Cecília*, az akkori nemes hölgyek között a legszebb, a legnemesebb. Élénk, lelkes arca,

bájos volt azon szűzi tulajdonával, hogy minden rátekintő szem pillantása előtt elpirult, szinte égni látszék, s ilyenkor nagy, kék szemeiben valami oly rejtett tűz sugárza elő, mintha a nappali égen jelennének meg futócsillagok.

Pedig most is két arc volt feléje fordulva, elválthatatlanul; két ifjú nem bírta róla szemeit levenni, mintha egyiket sem érdekelné az egész keresztelés, koronázás és mennyegző.

Egyik ifjú a leánnyal szemben állt. Ez volt *Cserni Száva*, egy fiatal lengyel nemes, még alig több mint gyermek, s máris halálosan szerelmes. A másik egy magas, daliás magyar levente, komoly, életpiros arccal, kinek szép nemes vonaljai már fölvették a férfijellemet, s ki oly benső meglepődéssel pillant az éppen mellette álló hajadon arcába. Ez ifjú volt *Rozgonyi István*.

A lyán nem merte szemeit felvetni, s mégis érzé, mégis tudta, hogy két oly égető tekintet éri arcát, mintha sugárait érzene rajta.

A nászeskű végeztével Rozgonyi udvariasan nyújtá karját Cecéliának, mit az reszketve fogadott el, míg háta mögött Száva lépteinek dobbanását vélte hallani. A szenteltvíz előtt találkoznak. Rozgonyi megkínálta vele a hajadont. Midőn az egy kezével belenyúlt a hideg vízbe, másik kezén egy forró kéz heves szorítását érzé. Száva volt az, ki odahajolva hozzá, halkán suttogá fülébe:

— Mintha én térdeltem volna ott előtted.

Néhány nap múlva Rozgonyi visszatért Magyarországra, — Cserni Száva a király oldalán az orosz hadba távozott.

II.

Sok, igen sok év folyt le e nap után; folyt a harc minden országban, hullott az ember, mint az őszi levél; kit megsírtattak, kit elfelejtettek.

Sírban volt már, s csillagok között lakott az ifjú királyné is, holta után szentnek tarták, s sírjához jártak imádkozni.

A lengyel nép sokat küzdött jobbra-balra szomszédaival, néha önmagával is; a küzdelemben néha úgy megfogyott, hogy egy-egy faluban nem maradt egyéb, mint az özvegy és az árva.

Egy késő őszi éjszakán egy magányos lovag tüget a templini kastély felé; zúg, dörömböl a zivatar, a magas karcú jegenyék hajladoznak a szél alatt, a távol fasorok végén sötétlik az ősi kastély. Valamennyi ablakai közül csak egy földszinti szobácskái van kivilágítva.

A lovag, mintha belől fázna, összehúzza vállain zsinóros köpönyegét, s elmerengve poroszkál a begyepesedett úton, midőn gondolatai közül egy szembejövő öreg pór üdvözlése kizavarja.

A lovag megállítja paripáját, s beszédbe elegyedett a földművessel.

— Itthon van-e most Templin gróf?

— *Otthon* van ő már rég ideje, jó uram — viszonya a pór. — Sok esztendeje már annak, hogy őt eltemettük.

— Ki lakik most a kastélyban?

— Mind elköltöztek belőle, ki az égbe, ki más hazába, csak az öreg *Marina* lakik még ott. Itt vénült meg, itt akar meghalni. Ott világít szobájának ablaka.

A lovag sarkantyúba kapta paripáját, s pillanatok múlva a kastély udvarán állott. „Nyiss ajtót, *Marina*?” szólta, a kis földszinti szoba ajtaján zörgetve.

A vén cseléd köhécselve tárta fel az ajtót; a jövevény hangja ismeretes volt előtte, de amint meglátta a magas, fegyveres férfit maga előtt állani, ijedten döbbent vissza az ismeretlen alak elől, s szinte kiejté kezéből a mécsset.

— Nem ismeresz rám, jó *Marina*, — szólta nyájas hangon a jövevény; mire a vén cseléd ráncos arcán valami örvendetes emlék mosolygása látszott végigfutni, még csodálatosabbakká kuszálva annak barázdáit; de az megint elmúlt, amint a szóló arcába nézett, s némán rázta meg fejét.

— Annyira meg kelle hát változnom? — sóhajt a lovag. —
Én vagyok *Cserni Száva*. —

— Te, te! — sikolta a vén nő kitörő örömmel, megragadva a lovag karját, s csókjaival borítva annak kezzeit. — Tehát te élsz, Sztanisa, kit megholtak hittem, kit gyászoltam mind e mai napig.

— Múltán támadt holt hírem. A vladiméri csatában négy seb leránta lovamról, ott elfogtak, elvittek Kiovbá; a fogságból csak most szabadultam ki, midőn a foglyokat kölcsönösen kicserélték. De szóljunk most egyébről. Te tudod, hogy mi volt nekem legkedvesebb e világon. Hol van Cecília?

— Oh, csakhogy élsz, csakhogy visszatértél — szólt a vén dajka szemeit törülve —; nem képzeled, mennyit sírtam miattad; bár egyszer álmomban tudtomra adta volna valami angyal, vagy valami védszent, hogy nem haltál meg, pedig annyit imádkoztam hozzájuk, hogy mondják meg.

— Köszönöm, jó Marina. De most szólj arról, amiről én gondolkozom.

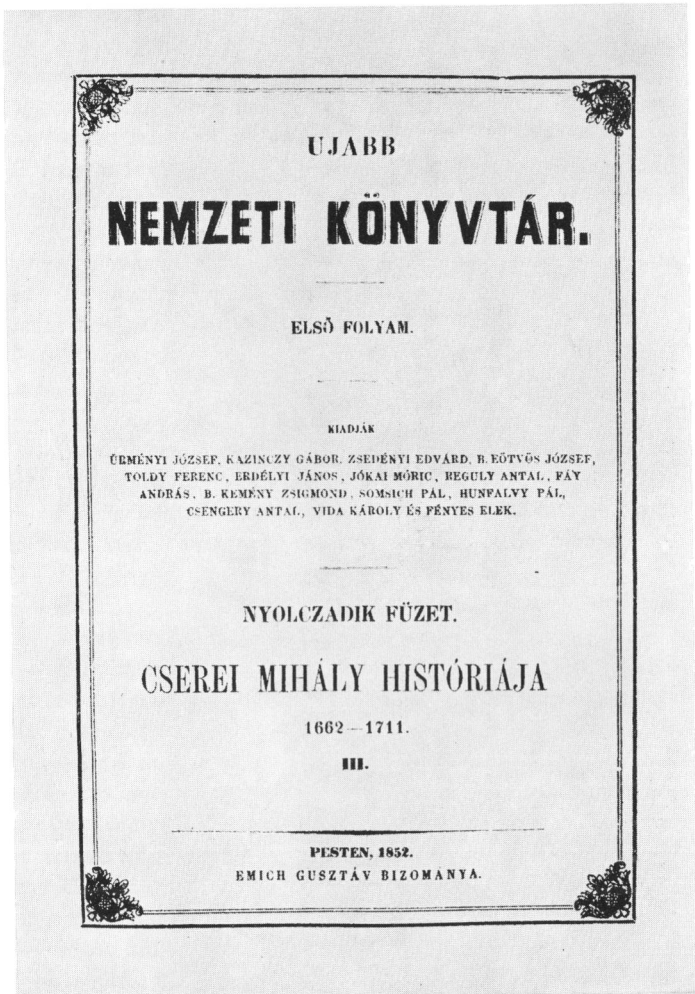
— Igaz, igaz. Tudod, hogy a jó királyné meghalt; milyen áldott teremtés volt; hogy szerette Cecíliát, akárcsak az édesanyja. Szegényt, hogy elválasztották kedvesétől, azért, hogy Jagellóhoz menjen nőül, — Cecília annyiszor elbeszélte nekem azt a jelenetet, és én mindig sírtam rajta. De megáldotta az Isten. — Jagellóval is boldog lett, s most már idvezült az égben.

— De szólj Cecíliáról.

— Hiszen azt cselekszem. Hedvig királyné nagyon szerette őt, mindig óhajtá, hogy őt boldoggá tehesse. Mert hiszen nem csak egy helyen terem boldogság a földön. Íme a királyné is, midőn elhagyá örömeit, azok helyett üdvöt talált.

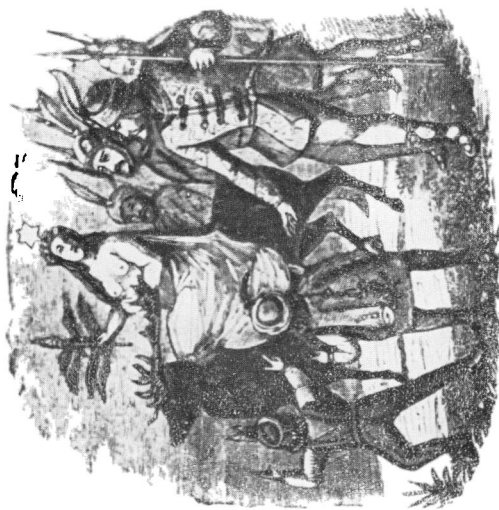
— De te megölsz engem félretérésciddel. Szólj, mit tett Cecília, midőn azt hallá, hogy elestem?

— Ne mondasd azt el velem. Sírt, kétségbe volt esve, meg akart ő is halni; ne kényszeríts e napokra emlékezmem. Évekig gyászruhát viselt miattad, és zárdába akart menni.

Cserci Mihály *Históriájának* címlapja

IV.

Egykorú illusztrációk a *Malitzet* című novellához
(Müller Gyula Nagynaptárában)

— És hol van most?

— A királyné sajnálkozva látta a szép gyermek hervadását, s mindent elkövetett érte, hogy őt újra felvidítsa; elhordta magával utazni, a fényes lovagjátékokba, miket sógora Zsigmond király adott; egy ily leventés játék alkalmával egy délceg ifjú magyar lovag választá magának Cecília színét, a violaszínű gyászt, s e szín mellett valamennyi lovagot mind a porba hányt lováról azon viadalban. A királyné Cecíliával teteté a győztes fejére a pályakoszorút. A lovag szép volt és merész. A királyné sokat suttogott a leány fülébe. Az ifjú nemsokára megkérte Cecília kezét. Templin gróf éppen akkor haldokolt, — a haldokló kívánsága volt, hogy Cecília menjen hozzá. S ki tagadhatná meg egy haldokló utósó kérését?

— Tehát csakugyan jobb lett volna halva maradnom.

— Ne szólj így, Sztanisa; látod, Vilmos herceg is meg tudott válni a királynétól.

— Emlékezem rá; most még jobban, mint valaha. — Szólj, Marina: kinek hívják azon embert, aki elrablá őt tőlem?

— *Rozgonyi István.*

— Emlékszem rá. Egyszer láttam, de még egyszer fogom látni.

— Mit akarsz, Sztanisa?

— Fel akarom őt keresni. Ha boldoggá tudta tenni, akit én azzá tettem volna, úgy áldja meg őt az ég, áldásomat hagyom a nála; de ha általa boldogtalan lett, az akit én oly forrón szerettem, — ha ő durva, bántó kezekkel nyúl ahhoz, akihez én csak imádkozva mertem járulni: akkor Isten irgalmazzon neki. Ha egy könnyet fogok e nő szemeiben látni, csak egyetlen panasztévő könnyet, — megölöm azt az embert, Marina, — megölöm.

A vén cseléd zokogva borult a jövevény kezére.

— Most áldjon meg az Isten, én megyek egy országgal odább — szolt köpenyét vállára vetve a lovag, s távozni készült.

— Hová mennél késő téli éjszakán? Maradj itt, bár reggelig, pihenni.

— Inkább pihenhetnék egy ostromlott várban, mint e házban itt, ahol minden tárgy, minden ablak őrá emlékeztet. — De mégis jer, vezess végig a termeken. Szeretném még egyszer látni a tárgyakat, amikhez ő közel volt, bár köztük nem maradnék ezért a világért. Hadd lássam még egyszer arcképét, amilyen volt akkor, amidőn még az enyim volt.

A vén cseléd vevé lámpáját és a kulcsokat, s körülvezette Szávát a kastélyban.

A szomorú ifjú itt-ott elmerengve megállt. — Emez ablakból szokott ő kinézni, innen várta őt, mikor messziről jött. — Amott áll a szék, melyen hímzeni szokott, a hímzőráma a falnak támasztva. — A por belepett minden bútort, a hárfa húrjai leszakadoztak, a rézkalitkából eltűntek az énekesmadarak, a virágcserepek aszú kóróit beszötte a pók. A lég maga is oly fülledt, oly nyomasztó. Semmi sem él itt. Még az ősök képei is megfeketültek, mintha még a képek is jobb szeretnének már meghalni, ha semmi sem él körül.

Végre a kerti szobácskához értek; Száva keble nyugtalanul dobogott. Annyi boldog óra kedves emléke éledt fel egyszerre fájdalmas szívében, miket e kised szobában töltött. Felnyitoták, belépett. Eltakarta szemeit, annyi emlék rohanta meg egyszerre keblét. S csak egyenként kezdte azután sorba nézni a tárgyakat. Mindenüve odaképzelé őt magát, azon arccal, melynek még csak az ő számára volt mosolya. Végre meglátta arcképét, azt a nyájas, szelíd arcot, éppen úgy, ahogy az szívében meg volt tartva, azon szelíd, kék szemekkel, azzal a rózsapirulással, azon ábrándos kifejezésű ajakkal. Még egyet lépett, s ott ijedten visszarezzent. A hely, mi ez arckép után következék, üres volt, egy levett ráma foltja látszék ott csupán. Ott az ő saját arcképe állt egykor, kedvese mellé akasztva, s az most le volt véve onnan.

Keserű elfogódással rogyott a lovag egy karszékbe. „Hát még innen is száműztek!” Annyira el van vetve emlékem, hogy még arcképem sem lehet az övéhez közel többé. — Isten veled,

jó Marina, te is elfelejtettél már félig, felejs el most már egészen.

A vén nő sírva kulcsolta magát az elsiető lovag kezére; „nézd, mint zúg, mint dörömböl a zivatar” kiálta a lovára pattanó után.

— Hadd zúgjon, hadd dörömbölgjön.

III.

Az ember szereti magának vetélytársát úgy képzelni, mint egy gyáva, haszontalan embert, kivált a szerencsés vetélytársat.

Ki lehet ez a Rozgonyi? kérdé magában Sztanisa. Bizonyosan valami durva, dölyfös oligarcha, egy szeszélyes, bitang kényúr, aki rablóvára fészkiából ijesztgeti a kényére hagyott jobbágynépet; egy gyáva kéjenc, akinek orgiáit zsoldos sereg őrzé, kinek arca csak a bortul tud pirulni, s elsápad, ha csatáról van a szó.

Ilyen képet feste ő magában vetélytársa felől.

Egy napon a lengyel király magához hívatta Sztanisát, legjobb bajnokát harcainak, most már lubló kapitányt, kit azon időben szokásosan diákra fordított néven Zavissius Nigernek neveztek.

— Jössz, hogy elmenj — monda Jagelló a belépő ifjúnak. — A magyar és lengyel trón kibékült egymással. Magyarországot veszélyes ellenség fenyegeti, az oszmán; segítenünk kell rajta, hogy megmaradjon.

Száva leütötte fejét, arra gondolt, hogy ha Magyarország elveszne, vetélytársa is ott veszne benne, és hallgatott.

— A harc már megkezdett — folytatá a király —, s szégyen lenne ránk nézve, ha ott nem lennénk benne. A nikápolyi mezőn, hol tizenhárom év előtt a frank- és magyar sereg csatát vesztett, most újra megütközének a magyarok, és a nap diadala lemosta a gyalázatot a nikápolyi csataterőről; az oszmán hadvezér nyolvanezer emberéből csak a testőreivel menekült meg.

A kard nyugtalanul zörrent meg Száva kezében.

— A győzelem hősei: Losonczy László, a vajda; Marót, a magói bán, s az ifjú *Rozgonyi István*, mindnyája közt a legvitézebb.

Száva arca hirtelen lángra gyulladt e szavakra. Vetélytársának híre villámként futott át lelkén, s új vágyakat teremtett abban.

— Én e nevekhez még egyet akarok adni — szólt tovább Jagelló, — e név a tied, s arcod színéből látom, hogy te e dicsőséget óhajtod és meg fogod érdemelni.

És valóban le lehet olvasni a bajnok arcáról azt az élő vágyat mely lelkében támadt: vetélytársával versenyt futni a vész és diadal ösvényén. Nem várhatta, míg a vezérletére bízott dandárok elkészülnek, rábízta azokat alvezére, Odrovánszky Petőre, s maga előre elment Magyarországra.

Egy szép nyári alkonyon egy feketementés lovag, egyszerű sastollal kalpagán, ügetett Dédesvár felé, mely mintegy fél-mérföldnyire látszott az erdők között fényes bádogfödélű tornyaival s zászlós szélvitorláival egy kerek volkán alakú halom tetején. —

Egy keresztút összejövetelénél egy másik lovag akadt hozzá, egyszerű gombos dolmányban, lengő fehér kócsagtollal, néhány csatlóstól kísérve.

— Áldjon a szent szűz, nemes lovag — szólítá meg a sastollas a vele találkozó. — Nemde, ez itt Rozgonyi vára? Rég volt, hogy Magyarhonban jártam, nem ismerem ki magamat.

— Fogadj Isten, bajtárs — viszonzá a kócsagos. — Melyik Rozgonyit keresed? Lőrinc és János még a nikápolyi mezőn elestek.

— Azt a Rozgonyit, aki értök bosszút állt, Istvánt.

— Úgy légy üdvöz, az én vagyok. Szívesen fogadott vendége leendesz házamnak.

— Én lengyel vagyok. Győzelmeid híre hozott ide hazám-ból. Királyom engedelmeivel zászlóid alatt akarok küzdeni.

— Örömmel fogadlak. Nehány nap múlva úgysis indulunk Szerbiába. Egy jó vitézzel többen leszünk.

— Te oly sűrűn jársz csatába, pedig nőd van itthon, oly szép, oly bájos.

— Tedd hozzá: és olyan jó!

— Boldog is vagy?

— Két fiam van.

A lengyel felsóhajtott.

— S mégis elhagyod őket, hogy a harcba menj?

— Őket védelmezem ott is. Az ellenséget jobb nem várni, míg a kapuig jó, hanem elébe menni. Nem a dicsőségért harcolunk mi, hanem azokért, akiket szeretünk.

E beszéd közben kiértek a lovagok az erdőből, mely a vár előtt terült s a tisztáson, mely zöld pászitjával vevé körül a sánccokat, egy csoport gyermeket pillantának meg, kik részint a közel látszó helység praedialis nemeseinek, részint a várőrség csatlósainak fiai, ott a téren háborút játszottak.

— Nézd, az ott köztük az én nagyobbik fiam — monda Rozgonyi az idegennek. — A fiúk korán szoknak a háborúhoz. Nem csoda. Ily időben, mikor a pap is oldalára kötött karddal megy misét szolgáltatni, s a földműves kaszájával majd füvet vág, majd hadakozik, lám a gyermekek is csatát játszanak. Nézd, kétfelé osztják egymást, az egyik lesz a magyar, a másik a török. Emezeknek turbánt kötnek. Ah, de hisz ez nagyon egyenlőtlen harc lesz; a magyar félen csak nyolcan vannak, míg amott tizenhatan. — Az én fiam vezeti a magyarokat. Nos fiú, meglásd, mire megy. Álljunk meg, és nézzük el, mit tudnak.

A két lovag megállt az erdőszélben, a gyermekektől észre nem vétetve, a csatlósok elküldettek előre; Rozgonyi mosolygó örömmel nézte a kis csapat gyermek háborúját.

A magyar csapatnak háromszínű selyemzászlója volt, a töröknek félholdas lófark. Aki a másik lobogóját elveszi, az a győztes; ez volt a kölcsönös hadijog.

A török félholdat formált, a magyar egy négyszögöt. Jó

hajlós fiatal pálcák valának a fegyverek, vadalmával voltak tömve a vitézcek zsebei; ez vala a muníció. —

A bodzafa tülkök rivallására felkiáltott a két sereg, a török *Allah*t ordítva, a magyar *István királyt*, s azzal elkezdének repülni a vadalmák. Mint az igazi csatában, lövöldözés volt itt is az első, itt-ott koppant a vadalma, de senki nem esett még el.

Mikor a töltés elfogyott, riadó harckialtással rohantak a törökök a magyar hadra, ez mintegy ötven lépésnyire bevárta őket, akkor megfordult, s el kezdte futni.

— Ne hagyj magad, fiú — monda Rozgonyi mérgesen.

De nem kellett azt féltetni. A téren négy almafa állt, alja terítve savanyú gyümölcscsel, a magyar had azok mögé vonta magát, s akkor hirtelen nekifordulva a rohanó ellenek, kemény tüzeléssel visszaverte a támadókat.

Azok visszavonultak lőtávolságnyira; ott haditanácsot tartottak, hadseregüket kétfelé eloszták, az egyik ott maradt a lófarkkal az ostromlottakkal szemben, a másik a hátuk mögé került, s onnan támadt rájuk.

— No most mindjárt bekerítnek — kiálta Rozgonyi *István*, mintegy önkénytelenül segítni akarva fia játékában.

Ez azonban hirtelen hármat vitézei közül ott hagyva a vackor pozíció mellett, míg azok a kifogyhatlan muníció közepett irtózatos almakartácsolással tarták vissza a hátul kerülőket, addig ő ötödmagával kirona hősi elszántsággal a zászló körül maradt figyelő haditestre, a dacára az ellene intézett vadkörtezápornak, közé tört a zászlóöröknek, egyet-kettőt a földre teríté közülök, a többit bajtársai foglalák el, míg ő maga a zászló-tartóval eredett bírkózásba, s a lófarkat kitekerte a nálánál egy fővel magasabb siheder kezéből.

Ezzel vége lett a harcnak.

— Helyesen, fiam, helyesen! — kiálta Rozgonyi előnyargalva az erdőből. A fiú meglátta apját, s azzal hirtelen ratifikálva a békekötést, örömprepesve futott apja elé, aki fölvette őt lovára, s ölébe ültette, összevissza csókolá.

- Legyőztük a törököt, — szóla kipirult arccal a fiú.
- De nagyon kevesen voltatok ti.
- Hisz azért voltunk magyarok — viszonza a fiú büszkén.—

Mindig kevesebb a magyar, mint az ellensége.

Rozgonyi meg akarta simogatni fia kiizzadt homlokát, a gyermek azonban mindig úgy fordítá fejét, hogy kucsmáját jól szemére húzhasssa; végre kisült, hogy a homlokán egy jókora ütést kapott, melytől egy félujjnyi vonás dagadt fel rajta.

— Egy kis sebet kaptam — monda a fiú vidoran, midőn apja a rejtegetett daganatot fölfedezé. — Anyám úgysis azt mondja mindig, hogy hozzád legyenek hasonló. Aztán neked is van egy sebhely a homlokodon, mármost nekem is van, éppen ott azon a helyen; most már anyám egészen hasonlóknak fog hozzád találni.

A lengyel önkénytelen sóhaja fájdalmasan hangza e vidám cserevés közé.

— Nézd, apám — szólt a fiú suttogva —, ez az idegen, aki veled jó, könnyezik.

Rozgonyi odafordult hozzá.

— Tán neked is vannak gyermekeid, kiket otthon hagy-tál? — kérdé tőle résztvevő hangon.

— Senkim, senkim a világon. A szél homokot fútt szemem-be, attól könnyezek.

Ezalatt a várhegy alá jutottak a lovagok; a magas hegy tete-jére tekervényes csigaút vezetett; az akkori idők ízletes pom-pájával épült várnak mind a négy oldalán kiálló gömbölyű tornyocskák voltak, mulatóhelyekül emelve. E tornyocskák egyikében a lovagok egy fejr hölgyalakot pillantának meg messziről, amint egy helyen a sűrű bükkerdőből kiértek. A hölgy fehér kendőjével látszék arra integetni.

Rozgonyi sarkantyúba kapta lovát, a lengyel visszarántá a magáét.

— Az ott talán a te nőd? — kérdé elfogódott hangon Roz-gonyitól.

Rozgonyi fejével inte, míg fia kis kalpagját forgatva kezében, üdvözlé vissza anyját.

Az út második kanyarodásánál ismét a másik tornyocskában láttatá magát a nő, és így sorban mind a négyet végigjárta, ahonnan az érkezők elébe lehele nézni, s mikor azok a felvonóhíd elé érkeztek, már a nő ott állt a kapuban, s szende örömmel borult férje keblére, míg kisebb fia, kit kezén vezetett, gagyogva ölelte át apja térdeit.

— Nézd anyám, a törökre voltam! kiálta a nagyobbik fiú gyermekes dicsekedéssel, az elrabolt lófarkat mutatva.

— Én pedig most fogok menni — monda kedélyesen Rozgonyi. — A király kinevezett fővezérnek, megengedte, hogy seregeket gyűjtsék. A hadriadó mindenütt visszhangra talált az országban; a legjobb vitézek útban vannak a tábor felé; még külhazákból is érkeznek bajnokok; — de ím: hol maradt újtársam? — szólt széttéekintve, midőn a lengyelt nejének be akarta mutatni.

A lengyel valahol elmaradt az utat rejtő bokrok mögött, ott megállt az ölelkező férjet és nőt nézve és általuk nem láttatva.

Az évek előtt karcsú, halvány hajadon most délceg amazoni alakká virult fel; a rejtett tűz szemeiben meleg napsugárrá nyílt ki; arcán a szűzi epedést a boldog nő szelíd szenvedélye váltotta fel; a gyermeki, hajadoni szépségek helyét a még kedvesebb női és anyai bájak foglalták el.

A lengyel lehajtá fejét, s azon gondolkozott, hogy ne forduljon-e vissza?

— Lovag! Lovag! — kiáltozá a kisleány, vesszőparipáján elébe nyargalva. — Apám vár rád, azt hiszi, elvesztél.

A lengyel leszállt lováról, megveregette a gyermek arcát.

— Apád lovának szárnyai vannak — monda neki könnyező tréfával —, az enyim csak gyalog jár. — Azzal átadta lovát az odaérkező csatlósoknak s dobogó szívvel és égő arccal hagyá magát a kisleány által szülőihez vezetett, százszor elmondva magában az álnevet, melyet fölvetett, hogy el ne felejtse.

Hanem arra nem volt szükség; Rozgonyi nem kérdezé vendége nevét, s neje szíves üdvözlettel fogadá az ismeretlen.

— Nem ismert rám — monda a lengyel magában keserűn — pedig én minden vonásában most is látom hajdani menyasszonyomat. Ugyanazon szép szemek, ugyanaz a mosolygás, még tán szebb, mint akkor volt, virággá nyílván mindaz, amit én csak bimbózni láttam. És ő boldog — s még csak nem is gyűlölheterm érte. Hisz rá nézve meg vagyok halva.

A szép amazon férjével nyájasan beszélgetve, fölvezeté kedves vendégeit a vár termeibe; ott kiültek az erkélyre, honnan az egész Sajó-völgyön végig lehet látni, mely a méla holdvilágnál azt a tündérics csillogást kezdé fölvenni, mely színt ad az éjszakának.

Cecília férje vállára támaszkodva, félig kihajolt karcsú természetével az erkély korlátján; hosszú szőke hajfürteivel játszott az esti szellő; a lengyel ott állt a boldog pár mellett összefonva karokkal, s mélán tekintte maga elé. — Minő kietlen táj — monda magában — körös-körül pusztá erdők, a hegytetők nagy, kopasz kövekkel koronázva, a szűk, sötét völgyben semmi sem szól, csak egy fehér folyam bujdosik rajta nagy csendesen keresztül; a távol Kárpátok acélhatárt vonnak a látkörön; minő szomorú vidék.

— Nemde, lovag, — szólta a nő a lengyelhez, észrevéve annak hallgatását s beszédre akarva hozni, — ön vidékünket csodálja; nemde gyönyörű táj ez a mienk? E zöld, illatos erdő itt a *Bükk*; ama sziklaóriás ott fehér homlokával az *Örvényköve*, őseink áldozóhelye; e bujdosó ezüst patak itt alant a *Szinyva*; s azok az ősz sziklakirályok ott messze, kik ezüst trónjaikban sorban látszanak ülni, az Lengyelország határa; nemde gyönyörű táj?

— Gyönyörű! — viszonzá a lengyel, s kedve lett volna magát az erkélyről a százöles mélységbe letvetni.

Annak aki boldog, gyönyörű minden vidék, a boldogtalanak zordon mindenik.

Újabb vendégek érkezése hangosabbá tette a termeket. A környék főnemesei, megtudva Rozgonyi hazaérkezését, siettek őt, mint a magyarországi hadak összes fővezérét üdvözölni; néhány óra alatt számos társaság szaporodott össze Dédesen, mind az ország akkori legjobb, legbátrabb vitézei; köztük néhány bajnok hírvő praelatus is, kiket a vár ura és úrnője együtt fogadott el, s mint az akkori családias életrend hozta magával, az úrnő is résztvett a következő áldomásban, bárha a vendégek között kívüle egy nő sem volt jelen.

Lakoma fölött nemes illedelem vezérlé a vendégek mulatozását; beszédcik tárgya eleinte merőben országos és vallási ügyek körül forgott, s midőn egyszer megindult a kalandmesélés, s a kedvre derült férfiak, mint tarka röppentyűket, eregeték anekdotáikat, ezeknek egyike sem adott okot arra, hogy bármely szemérmes arc elpiruljon hallásukra.

A lengyel csendes volt és gondolkozó. Ott ült Cecília mellett balról, míg Rozgonyi jobbját foglalta el. A jó magyar urak azt hitték, hogy nem tud magyarul, s ami keveset tudtak lengyelül, elővették, hogy őt beszédre hozzák, se egyes szavaknál nem bírtak belőle többet kicsikarni. Nem így akarta ez őket látni. Őt bántotta, hogy oly nyájas hozzá minden ember, hogy Cecíliát mindenki oly tiszteletben tartja. Szerette volna, ha durvák lettek volna hozzá, ha kötekedtek volna vele, hogy beléjük vesztetett volna; leste, hogy mikor fog valaki egy illetlen szót kiejteni, mely által Cecília legtávolabbról is bántva legyen, hogy akkor annak kesztyűjét vethesse, s bemutatthassa, hogy egy szó miatt meg tud halni érte. Mind hasztalan; a magyar urak figyelme az idegen vendég iránt nem volt kisebb, mint tiszteletük az úrnőhöz.

Végre hozták a billikomokat. Most, most, gondolá magában a lengyel, a bor el fogja oldani szenvedélyeiket, s megfélekednek magukról.

De a bor is csak azt növelte lelkületükben, ami szép volt és nemes. Áldomásaik hazáért, dicsőségért hangzottak; győzelem.

és Magyarország örök élte szentesíté a fölemelt billikomot, s ha egy-egy pohár az úrnőnek szállott, annyi gyöngédség, annyi hízlegéstelen nemes magasztalás volt a köszöntésben.

Végre Rozgonyiné maga töltetett magának egy billikomot, s azt fölemelve, odafordult a mellette ülő lengyelhez, ki egészen elveszve gondolatában, alig vette előbb észre, mint mikor a legcsengőbb hangon e szavakat hallá magához intéztetni:

— E pohár a lengyel barátság tartósságáért.

S azzal Rozgonyiné koccantására tartá serlegét a lovag elé.

Ez, mintha az ég szakadt volna rá, összerezent; a vitézek körüle mind fölugráltak székeikről, zajos pohárcsengés közt harsogtatva az úrnő áldomását, míg a lengyel a kábító hangzavarban álmolyogva kelt föl helyéről, s fölvéve serlegét, reszkető kézzel nyújtá azt koccantásra Cecília felé.

Rozgonyiné mosolyogva húzta vissza serlegét, kikerülve a koccantást, mire a lovag még nagyobb zavarba jött.

— Üres pohárból akar ön velem áldomást inni? — szolt kedélyesen mosolyogva a hölgy, s inte egy apródnak, hogy töltse meg a lovag serlegét.

A lengyel arca égett, mintha fejében volna szíve, s megtöltött serlegét oly rezignációval üríté ki, mintha bürökkel lett volna az tele.

Ez áldomás után Cecília búcsút vőn vendégeitől, s eltávozott körükből.

A lengyel égve várta e pillanatot, hogy a férfiakkal egyedül maradhatott. Látta őket mosolyogni, midőn Cecília azt mondá: „ön üres pohárból akar inni?” s lelkében égett a keserű láng, őrzöngő vágy, egyedül maradhatni azokkal, kik nevettek, midőn azon nő, ki őt egykor imádtá, most annyira sem ismerte meg, hogy pohárral és tréfás enyelgéssel fordult felé. A nő eltávozott; most már kezdődni fognak a bacchanáliák, gondolá magában romboló gyönyörrel. A férfiak leisszák magukat, kötekedni fognak, elménckedéseket teendnek Cecíliáról, Rozgonyi el fogja azokat hallgatni, tán éppen nevetni fog fölöttük,

s mint fogja ő akkor egész dühét keserű lelkének az egész társaság arcába vágni, s kiomló vérével adandja tudtára a feledékeny nőnek, hogy volt egy ember, ki egykor érte élt, s ki most érte hal meg.

De újra csalódott. Rozgonyiné távoztával a vendégek is mind fölkeltek helyeikről, s a szokásos egészségkívánás után eltávoztak az apródok által kimutatott hálóteremekbe. Őt maga a házigazda fogta karon, s kitüntető szívességgel vezeté hálószozájába.

A lengyel magnetikus iszonyattal érzé azon ember érintését karján, kit ő egyszerre gyűlölni és becsülni kénytelen.

Hálószozájába lépve, Rozgonyi inte a követő apródnak, hogy a hozott karos gyertyatartókat tegye az asztalra s távozzék, — azzal megmutatva kész fekhelyét vendégének, szívesen megrázta kezét, boldog éjt kívánt neki, s távozni készült.

A lengyel széttekinte a szobában; nyoszolyája fölött kardok, csákányok függtek, átellenben vele három arckép, melyeknek láttára a lovag elkiáltá magát, s hátratántorodott, hogy a nyoszolyamennyezet oszlopába kellett kapaszkodnia.

A távozó Rozgonyi, vendége kiáltását hallva, visszatért az ajtóból, s aggódva kérdé tőle, mi baja?

Az folyvást elámultan tekintve a képek felé, reszkető kézzel odamutatott, s alig érthetően hebegé: „e kép!”

— Ez arckép itt szélről az enyim — szóló Rozgonyi magyarázó hangon. — Az ott középett nőmé, mint menyasszonyé.

— De amaz ott! — vágott közbe a lengyel, a legcsodálatosabb érzelmhevüléssel mutatva a harmadikra, mely a nő arcképe mellett bal felül volt, s egy ifjú lovagot ábrázolt, mosolygó gyöngéd arccal, lengyel apródöltözetben.

— Ez arckép — szóló Rozgonyi komoly ihlettséggel — nőm egykori jegyesének képe, kinek szerelmére örökké büszke lehet, s nem kell soha szégyelnie a könnyeket, miket halálának emlékére hullat. Hiszen hallhattad Cserni Száva nevét; nem-

zeted évkönyveiben örök helyet foglaland az el, kit szeretett a nő, irigyelt a férfi, rettegett az ellen, — kit lelke erényei s harci vitézsége kortársai közt legelsővé tőnek.

— Megállj! — kiálta közbe a lengyel kigyulladt arccal, magánkívvül ragadva meg Rozgonyi kezét. — Ne tovább! Ez arckép enyim. — Én vagyok Cserni Száva.

Rozgonyi csodálat, öröm és meglepetés által elfogultan tekintte szótlánul a lovag arcába, melyen azon örömteljes megszégyenülés pírja lobogott, melyet nemes lélek érez magához hasonlók által legyőzve.

— Hiba volt tőlem nevedet kimondanom — szólt Száva reszkető hangon —; de nem tűrhettem, hogy nevedet dicsőíteni halljam az által, ki nálamnál nagyobb és nemesebb.

Rozgonyi még mindig elfogódva szorítá vendége kezét.

— Miért sirattatod hát magadat, hogyha élsz?

— Nem élek senkire nézve. Hadd legyen holt hírem ezután is. Elestem becsületes harcmezőn, hadd nyugodjék ott emlékem; jól esik tudnom, hogy azok, kik szerettek, megsirattak s nem felejtettek el. A feltámadás, mely börtönömből újra előhítt, új alakot adott arcomnak; a világ nem ismert rám, s én sem a világra többé. Hogy még nevem se legyen ismerős, azt is elváltoztatám latinra; most Zavissius Nigernek neveznek Cserni Száva meg van halva. Csak azért jött vissza a sírból, hogy meglássa azt a hölgyet, kiről annyit gondolkodott, és ha boldogtalannak fogja találni, bosszút álljon érte, ha pedig boldognak látandja, megáldhassa azt, ki őt azzá tevő. — A lengyel szavai mindig tompábban hangzottak. — Rozgonyi, fogadd el ez áldást; egy halott áldása az, kinek üdvét vetted el — s ki téged ezért szívéből megáld.

A két férfi nem tarthatta magát tovább; zokogva borultak egymás nyakába, s hevesen, forrón ölelkeztek össze, könnyeik sebesen folytak, és e könny oly jól esett mindkettőnek.

— Most egy komoly szót hozzád, Rozgonyi — szólt Száva indulatkitörése elcsendesültével. — E szavaknak, e titoknak

örökké rejtve kell maradniok a világ előtt, de kivált egy lényre nézve. Te tudod, hogy kit értettem. Sohase tudja meg ő, ne is sejthesse soha, hogy én még most is élek. Én büszke vagyok azon becsülésre, mely engem mint holtat illet, s az élet nem oly kedves előttem, hogy az emléket elveszítsem érte. Ígérd meg, hogy sohasem fogod előtte e titkot elárulni.

— Fogadom, lovag, de csak kölcsönben. Viszont te is ígérd meg, hogy megteended azt, amire kérni foglak.

— Egy van csupán, amit nem tennék meg; ha azt nem kívánod tőlem, mást mindent teljesítek.

— Halld. Én holnap elutazom a csatába, mely úgy látszik, hogy általunk megkezdve, nem általunk fog véget érni. A harc, melyet viselünk, annyi bajnoknak került már életébe, kik nálamnál jobbak, vitézebbek voltak; — ki tudja, nem maradok-én is ottan? Valahányszor ellenség elé készülök, egy gondolat szokta lelkemet háborítani: mi lesz nőmből, két apró gyermekemből, ha én elveszek? Kire maradnak itt? Rokonaim kiforgatják őket javaikból, vagy gyűlöletes mostohájuk akad, s elpusztulnak. Érzem, ha e gondolat nem bántana, vitézebb volnék. Szegény nő! Isten két férfit mutatott számára, kiknek mindegyike oly hőn, oly igazán tudta őt szeretni. Minő csapás lenne rá nézve, ha egyszerre elvesztené mind a kettőt.

— Attól tartok — szólt közbe Száva komolyan —, hogy éppen azt fogod kérni, amit nem teljesítendek.

— Lovag, te szeretted őt, szereted most is, mert őt elfeledni nem lehet. Ígérd meg, hogy míg én a csatából vissza nem térek, nem hagyod őt el, és ha ott veszek, nem hagyod el soha.

Száva hallgatva tekintte maga elé.

— Egyikünk érdeke sem forog itt kérdésben, hanem az övé — monda Rozgonyi. Az ő sorsa ne legyen kockára téve. Midőn érted viselte a gyászt, én boldoggá tettem őt. Lehet, hogy énértem fogja majd viselni, de én nyugodtan fogok alhatni a sírban, ha azt tudom, hogy te élsz.

Száva elérzékenyülten szorítá meg Rozgonyi kezét, s elfor-

dítva arcát, mintha a lelkében támadó gondolatot akarná előle elrejteni: „nem fogom őt elhagyni.”

Rozgouyi még egyszer megölelte nemes vetélytársát, s azzal magára hagyta őt.

Száva lehajtott fővel térdelt le Cecília arcképe elé, s megsókolá a mosolygó kép kezét, s egész éjjel ott ült a három arcképen merengve, s valami nagy, nehéz gondolattal küszködve magában, melynek még nem bírt határozott alakot adni.

A színes ablakon betörő hajnalfény még mindig ébren és tűnődve találta őt, s nemsokára hallá a távozó csapatok kürt-rivallását, hallá, mint dobognak a lovak a leeresztett hídon keresztül. Nem mert utánok nézni. Érzé, hogy akkor nem lehetne elég erős, határozatát megtartani.

IV.

A sors úgy akarta, hogy e két rokonfaj, a magyar és török, mely külön mindenik képes lett volna a félvilágot meghódítani, úgy találkozzék egymással, hogy a kölcsönös küzdelemben örökké egymás erejét fogyassza.

Folyt már a harc a magyar és oszmán között; Európa népei nézték messziről; akik távol estek, imádkoztak, hogy meg ne hallják a vad pogány szavát; míg azok, kik a két harcos nemzet közé jutottak, majd az egyiknek, majd a másikkal hódoltak meg, amelyik éppen győztes maradt. Utolsó vonaglásaiban volt már Szerbország is; egyik vára a másik után esett el; pártoskodás, hűtlenség megbénítá erejét.

Galambóc várában Lazarevics volt a szerb parancsnok; s mikor már e váron kívül alig volt valamije a veszendő országnak, Lazarevics látva, hogy azt úgysem bírja megvédeni, fölajánlá azt Zsigmond királynak tizenkétezer aranyért.

Zsigmondnál, mint a krónika mondja, mindig nagy szűke volt a pénznek; így történt, hogy a dobra ütött vár a pénzesebb

árverő, az oszmán kezére jutott, s mit a király tizenkétezer aranyon megvehetett volna, azt később ugyanannyi emberéleten sem vásárolhatta vissza.

Galambóc a Duna mellett egy emeltebb sziklás parton épült bástyafészek, melyet erőssé tesz az a helyzet, hogy hozzá közel sehol emelkedettebb pont nincs. Azon időben, mikor még az ágyúk hatalma nem volt annyira ismeretes, magas, párkányos tornyai voltak a várnak, s az előtte elkanyarodó Duna öblében egy természetes kikötő, ahol a gályák a vár tornyaitól minden oldalról megvédethettek.

Ahogy a vár a félhold uralma alá jutott, Zsigmond átlátva, hogy innen mindig nyílt ajtaja lesz a töröknek Magyarországra ronthatni, — az átelleni parton egy másik erősséget emeltetett, melyet később *Lászlóvárnak* neveztek.

Amint az ellenvár elkészült, Zsigmond összegyűjté hadait, s megindult Galambóc ellen; az összes seregek vezérletét Rozgonyi Istvánra bízva, mint kinek nevéhez akkor a hadsereg legjobban ragaszkodott.

Lászlóvárra érkezve, haditanácsot tartatott a király, melyben a főurak, — akkor mindegyik saját bandériumainak vezére, — személyesen megjelentek. A sok aranytól csillogó úr között lehete látni egyszerű szőrmezben egypár püspököt is, az érc mellvas keresztülcsillogott a fekete öltöny nyílásain.

A fővezér, kit egyszerű ércöltözetében alig lehete a többi közlovagoktól egyébről megismerni, mint vezéri tollas botjáról, valahol a többiek közé elegyedve foglalt helyet, szüntelen értekezve kémeivel, nyargoncaival s alvezéreivel; míg a király udvaroncai folyvást Zsigmond körül sűrögtek, tréfálózva, nevetgélve, köztük a kegyelt vajda *Stiborzice*, kit mindenütt meg lehete ismerni nagy hasáról, mindig kacagó képéről, félig francia, félig cseh, imitt-amott magyar, de tarka öltözetéről s híres udvari bolondjáról, akit mindenüvé magával vitt, még a haditanácsba is.

A körülmények rövid összevetése után Rozgonyi a király

elé lépett, s leterítve előtte a hely térképét, haditervét tanácskozás alá bocsátá.

Az egész hadsereg a lászlóvári ágyúk földözete s az éj sötéte alatt átkelendett a túlsó partra, ott a deréksereg körülveendé a várat, s míg a közel halmokra felállított ágyúk annak bástyáit lerontják, addig a csapatok felváltva csatázandnak a vár segélyére érkező oszmán csapatokkal. A vár kelet felől levő bástyái a leggyöngébbek, az ott törendő résen a lándzsások rögtön ostromolni fognak, míg a nyugoti oldalon a tömötten álló házakat szurokkanócokkal felgyújtandják, s kényszerítendik a várórséget gályáikra menekülni. A további győzelem az Istené.

A terv minden oldalról helyeselve lőn, csupán Beckó, Stibor bolondja szólalt föl ellene.

— Azt, hogy miként menjetek át, szépen elvégeztétek urak, mármost határozzátok azt el, hogy hogyan jöttök vissza.

A vitézek felkacagtak a bohóc ötletére.

— De tréfán kívül, vezér — szólalt közbe egy udvaronc, — arra nem gondoltál, hogyha az ellenség túlnyomó erővel talál ránk támadni, a galambóci gályák elzárhatják előlünk a visszátérést a Dunán.

— Ha mi, magyarok, ellenségeinket akarnók számlálgatni — viszonzá Rozgonyi nyugodtan —, úgy jobb lenne visszamennünk Ázsiába, mert a magyar, amióta itt van, mindig úgy állt és áll ellenségeihez, mint egy a tízhez. Ha Amurat maga fog jönni, itt is király álland vele szemben. Máskor is beszéltünk már vele, isten segélyével most is elébe állunk; Zsigmond király ügyis tartozik neki valamivel, amit még nem fizetett vissza.

A király találva érezte magát, s hevesen kapott kardjához.

— Jól mondád, vezér — úgymonda — bár úgy lenne, hogy vele találkozzunk. A szent szűzre! Kedvem volna elébe menni, hogyha magától nem jó. Holnap ilyenkor ágyúink dörgése viendi neki hírül, hogy itt vagyunk. Te szállítsd át ma este a hadat, a legelső hajó engem visz át, s meglátandjuk, ki marad el király a oldala mellől.

A király szavaira nagy lett a lelkesülés; a férfiak siettek magukra adatni fegyverzeteiket, csupán Stiborzice csinált józan képet az egészhez; úgy látszik, hogy mikor tanácsra volt szüksége, bolondját szokta meghallgatni, mert ezúttal éppen nem sietett a király oldala mellé furakodni, ahogy azt egyébkor soha el nem mulasztá.

Alig szállt le az éj, midőn a szokatlan dübörgés, mit a hajókra szállított ostromágyúk okoztak, gyanítani engedé, hogy a magyar seregek megkezdték a Dunán átkelést; Galambóc bástyáiról néha egy-egy világító tűzgolyó lövetett fel a magasra, mely néhány percre kétes tűzvilágot vetett a környékre; a vörös ragyogványnál kitűntek a Duna fekete tükrén egyik parttól a másikig evező nehézkes dereglyék, megrakva fegyveres néppel, lovakkal, ágyúkkal; de a várórség nem akadályozható meg az átkelést, mert amint gályái a lászlóvári lövegek határába értek, rögtön jöttek ellenük nagysüvöltve a láncoz golyók, mik megtilták az előbbre haladást. Reggelre az egész sereg a túlparton volt, a csapatok a vár körül elhelyezve, az ágyúk sánckosaraik közé kiszegve, a halmokon körös-körül lobogtak a nemzeti lobogók, szűz Mária képével, a török ijedelmére.

Alig jött fel a nap, midőn azonnal megkezdték az ágyúzást, míg a seregek csatarendben telepedtek le körül a mezőn, lecövekelt paripák mellett.

A király sátora a Duna-parton egy zöld halomra volt kifesztve, honnan végignézhetett az egész táboron. Ott ült Zsigmond, udvaroncaival vígan reggelizve, apródjai fegyvereit s paripáját készen tartva álltak közelében.

Alig tartott az ágyúzás néhány óráig, midőn a láthatáron körös-körül egyes porfellegek kezdettek támadni, mikből lassankint fegyveres csoportok tömegei lőnek kivehetők, amik az ostromlott vár felé közeledtek.

„Jön a török!” hangzék kívül.

A király hirtelen föltev ézüst sisakját, s kardját felövedzve harclóvára szökött.

Midőn sátorából kilépett, már ott állt Rozgonyi.

— Három dandár jó ellenünk — monda a királynak — itt oldalt a Kiuperli aga, szemben a thessaloniai basa, túl rajta a szultán beglerbégje. Az első csupa szedett-vedett csőcseléket hoz magával merő ijesztésül, a középsőt én vállalom magamra, s ha végeztem vele, fölségeddel együtt az utolsót fogjuk két tűz közé szorítani.

A király helybehagyólag inte, s maga a vezér által kimutatott helyre indult, míg Rozgonyi továbbátott.

A dob pörgött, a trombita harsogott mindenfelől, a lovagok felugráltak paripáikra, a vezér végignyargalt a felállított sorok előtt, s egy nyargoncát azon paranccsal küldve az ütegekhez, hogy az ostromágyúzást folytassák a vár ellen, s a gyalogság állja el azalatt a kapukat, míg a csata foly; — azzal nekiindult a szemközt jövő thessaloniai basának. A megtámadott török magához akarva venni az oldalt jövő Kiuperli aga seregeit, meghátrált a magyarság rohama elől, mit a Kiuperli által vezetett rendezetlen csapatok veretésnek gondolva, mielőtt rájuk kerülhete a sor, hanyatt-homlok elrohantak, s ezáltal a basa seregeit is rendetlenségbe hozták, úgyhogy az kénytelen volt gyalogságát cserbenhagyva, a megtűzött szpáhikkal a távolban keresni menedéket.

Ekkor Rozgonyi hirtelen ellenkező oldalra fordulva, ahonnan a beglerbég sietett elé válogatott csapataival, midőn az éppen szembechapott a király seregeivel, oldalt támadt a törökre, s a bég fő zászlótartóját saját kezével vágta le.

— Rozgonyi! Rozgonyi! — hangzott mindenfelől, A vérlepte mező futó, vagy elesett törökkel volt tele, s néhány óra múlva amily sietve látszottak közeledni a porfellegek a lát-határon, most oly sietve távoztak.

A vezér takarodót fuvatott a harcolóknak, s azzal nyargalt vissza az ostromló sereghez. Az egész csata alatt bömböltek

a faltörő ágyúk, a megütött sánc után reszketett a körüllevő föld, a mázsányi kövek, miket a széles üstök hánytak, mennydörögve hullottak le a várba.

— Nem jól megy így! — kiálta Rozgonyi odaérkezve a lövegekhez, mik a keleti oldal tornyait tördelték. — Nem értitek a munkát, mind csak a bástyák tetejét tördelitek, ahelyett, hogy az alját lődöznétek. — Ide azzal a kanóccal! — s azzal leugrott lováról, maga állt a legnagyobb sugárágyú mellé, s azt a legnagyobb toronynak irányozva elsüté. — Nézzétek, minő rést ütött a falon! Küldjetek egy láncos golyópárt a kapuőrök közé! Száz arany annak, ki a mecses tornyát eltalálja! — Ekkor újra menydörgött a sugárágyú második lövése. A toronyőrök mind lefutottak az ingadozó tetőről, s a harmadik és negyedik lövésre összedúlt az, omló köveivel betemetve a mély árkot, mely a vár körül volt ásva.

— Most rohamra! — kiálta Rozgonyi, kezébe ragadva egy Szűz Máriás lobogót, s a kopjások élén a tört rés felé futott, mindenütt elől rohanva, s már elfoglalta a ledölt elősáncot, midőn hirtelen lelkendezve fut elé egy nyargonc, kipirult arccal jelentve, hogy Firuz bég, a szultán sógora, új erővel közeleg a várhoz, a három szétvert dandárt is magához gyűjtve, már látszanak zászlói a távolban.

Rozgonyi bosszúsan tekintte szét. Ez esemény ismét félbeszakítandá az ostromot.

— A király már a síkon áll — szólt egy másik segéde, ki akkor érkezett.

— Úgy nekünk is vissza kell fordulnunk, — szólt Rozgonyi szomorúan, nem ügyelve a szakállastekékre, miket a várból reá lövöldöztek, s nehezen látszott megválni a már elfoglalt bástyától; de a közelgő török had zászlóit a környező füst közül is ki leheté már venni.

E pillanatban rettenetes kiáltás harsogott fel a Duna felől. „Jézus!” és „Allah!” hangzék irtózatos vegyületben. Ostromlók és ostromlottak meglepetve tekintének oda.

A Dunán felülről egy nemzeti lobogós hajóhad úszott alá, fegyveres vitézekkel megrakva, mely egyenesen a galambóci kikötőnek tartott, ahol a török gályák álltak.

Mindenki bámulva tekintte oda, senki sem tudta, hogy hol veszi magát e hajóhad, és ki vezérli?

„Jézus, Jézus!” hangzék újra, s az érkező gályák közül kibontakozott egy, melynek minden vitorlája nemzetiszínű volt, az árbocokon villogtak a kis szalaglobogók. A hajó parancsnoka egy nő volt, hófchér ruhában, keblén ezüst pikkelypáncél, mely karcsú amazoni termetét csipőig fődözte, sisakrostélya le volt eresztve, fehér kócsag lengett rajta.

— Előre! Isten nevében! — kiálta csengő hangon a nő, s a török gályák közé rohanva, a legelsőt, mely ellene állt, oldalt ütve, elsüllyeszté, s amint a többi rárohant, azokat egy pillanatban oly irtózatosságyútűzzel fogadta, hogy a következő percben az egész Duna holtakkal és romokkal lőn borítva.

„Jézus! Jézus!” hangzott diadalhangon.

A fehér nő inte kormánybotjával, s azzal a kísérő hajók rárohantak a zavart török hajóhadra; tűzesőként hullott a pusztító görögtűz reájok, s a hulló szikrazápor közepett, mint egy túlvilági bálványkép, állt a magasztos női alak, vést, pusztulást hozva a haza ellenségre.

Hajója mindenütt ott járt, hol legvadabb volt a viadal; tagjai heves mozdulatáról lehete látni, hogy valami fanatikus tűz lelkesíti, dolgokat cselekedni, mikre férfiak is büszkék lehetnének; fehér ruhája úgy lobogott a szélben, csengő hangja kihallatszott a harckialtásból.

— Ki ezen asszony? — kérdezé mindenki ámulva. Még Rozgonyi is elfeledte mindent ez új tünemény fölött.

Nemsokára az egész török had lángokban állt, vagy el volt süllyesztve, ekkor a rejtélyes nő horgonyt vettetett a Duna közepén, éppen Galambóc várral szemben, s elkezdé azt ágyúival a Duna felől lövetni, ahol az éppen legkevésbé volt védve.

— Akárki légy — kiálta Rozgonyi —, többet érsz nálamnál.

A hajókon jött sereg ezalatt kiszállott a partra, s az ostromlók örömujjongva ismerék meg bennök a lengyel király segédcapatait, miket egy feketepáncélos lovag vezetett, hosszú sással sisakján, melynek arcvasa le volt zárva.

Az újon érkezettek rögtön otthon találták magukat a csata-
térén; vezérük meglátva Rozgonyit, odaient hozzá, hogy csak ostromolja tovább a várat, ő azalatt majd foglalatoskodtatja az ellenséget.

— Bizonyomra, az ajánlat becsületes — szólt Rozgonyi, — elfogadom. — S azzal újra felkapva a zászlót, kopjásaival megmászta a falakat, maga mindenütt elől a hágcsókon, s midőn zászlóját a legelső toronyba feltűzte, bámulva látta, mint küzd egyfelől a fekete lovag az ellenség túlnyomó erejével, egyenként támadva meg annak dandárait s egyenként legyőzve, míg másfelől a Dunán álló hajóról mint rontatja le a fehér nő az ostromlott vár bástyáit.

— Kik lehetnek ők? — kérdé a körülállóktól. Nem ismerte őket senki, még csak gyanítani sem tudta.

Egy óra alatt el volt űzve Firuz bég a síkról, a Dunán el volt égetve a török hajóhad, s a külvár el volt foglalva Rozgonyi által.

A várórség a szűk belvárba szorult, hová a rejtélyes asszony hajójáról folyvást szurokkanócos lángtekék repültek, s a víztől el levén szorítva, ostrom nélkül is kénytelen leendett magát feladni.

A magyarság diadaléneket harsogtatott már, a lengyelek összeölelkeztek bajtársaikkal, Rozgonyi is sietett a fekete lovagot fölkeresni, ki oly jókor érkezett a csatába.

A fekete lovag éppen akkor vált meg a királytól; Zsigmond a saját nyakában függő sárkányrend érdemláncát akasztá a hős nyakába, ki még akkor is vérrel és porral volt fődve.

— Légy üdvöz, lovag! — szólt Rozgonyi, barátilag nyújtva jobbját a vitéz elé — a harc dicsősége, akárkik legyetek, a tied és azé az asszonyé. Engedd, hogy barátaim közé számláljalak.

— Az vagyok — mondá a lovag, sisakrostélyát fölemelve — s Rozgonyi bámulva kiálta fel: — „Cserni Száva!”

Száva arcán valami rejtett öröm látszott derengeni, míg Rozgonyié elkomorult.

— Elfeledted ígéretedet, hogy Cecíliát nem hagyod el, míg vissza nem térek.

— Nem feledtem; tekints oda! — szólt Száva a Dunán álló hajóra mutatva.

— Ki ez az asszony? — kérde Rozgonyi szívdobogva.

— Ez asszony Rozgonyi Cecília!

Rozgonyit az öröm magánkívül ragadta, nem tudott szólni, az indulat rohama elfojtá keblét.

— Megfogadtatád velem, hogy nem hagyom őt el — monda Száva mosolyogva —, de azt nem, hogy a csatába nem jövök; én tehát magammal hoztam őt.

Rozgonyi nyakába borult a lovagnak. — Jer, jer! szólt, hadd lássam őt közelebből; minő délceg, minő bátor! Istenemre, nem csodálom, ha a győzelem mellé pártol. — S ezzel a két lovag a part felé nyargalt, honnét a hős amazont közelebből lehete látni; de mielőtt odaértek volna, szemközt jött rájuk Péterfi Endre, a király segéde, s az örömtől mosolygó Rozgonyihoz hajolva, fülébe súgta mogorva hangon:

— Amurat maga jön ellenünk nyolcvan ezer emberrel.

— Jöjjön ugyanannyi ördöggel! — kiálta Rozgonyi büszke bizalommal; — állunk elébe.

— Magam is azt mondó vagyok — viszonzza Péterfi —; hanem a király hivat mindkettőtököt sátorába.

Rozgonyi kezével inte a távolból nejének, ki őt megismerve, csókot vetett utána diadalmas kormánypálcájával, azzal siettek a lovagok a király sátorába.

Oly mosolygó, oly elégült arccal lépett be mind a kettő, hogy szinte megbotránkoztak rajtuk a már jelenlevők, kiknek arcain nagyon is józan magábatérés látszott helyt foglalni.

— Uram király! — szólt Rozgonyi, miután látta, hogy más

nem fogja a beszédet kezdeni; — Isten irgalma úgy akarja, hogy diadalunk tökéletes legyen, s egy napon semmivé tehesük hitünk és hazánk ellenségét. Most maga Amurát jó fegyvereink elé, még egyszer csatába hozva azon seregeket, miket mi néhány óra előtt futni tanítottunk. Áldassék az isten neve, s teljesüljön akarata. Mi elfogadjuk a szent harcot, s ha ma leszáll, nem fog többé a félhold feljöni Európa egére.

Rozgonyi lelkesült szavai után halotti csend lőn a sátorban. Az emberek összenéztek, s könyökkel taszigálták egymást, hogy szóljon már valaki; senki sem akart.

A király zavarodva nézett szét, várta, hogy valaki feleljen Rozgonyinak, s midőn mindenki leüté fejét, és a hallgatás hosszúra kezdte nyúlni, mintha zavarát büszkeségével akarná palástolni, lecsapta hirtelen süvegét az asztalra, s dacos határozottsággal mondá:

— Vezér, mi elhatároztuk, hogy rögtön visszavonulunk a Dunán. Tekintsd határozatunkat parancs gyanánt, és teljesítsd.

Rozgonyit mintha a villám sújtotta volna le egéből, nem tudott mit szólni e váratlan parancsra.

Szótlansága feloldá a többi urak nyelvét: „Minek kockáztatni oly harcra a hadsereget, melyben mindenestül odaveszhet? morgának itt is, amott is. „Az idő rosszul volt választva Galambóc ostromára.” — „A király életét nem szabad szerencséltetni.”

És valóban, Zsigmond próbálta már egypárszor, hogy mit tesz az, ha egy megvert sereg a folyóvíznek szorul, s nem volt kedve még egyszer tört búzával élni, minővel Cseréy Balázs táplálta őt futása közben, vagy hetekig bujdosni a tengert egy rossz lélekvesztőn, mint a nikápolyi csata után; s rögtön, mielőtt Rozgonyi szóhoz jöhetett volna, átküldé Péterfit a szomszéd halmokról alájövő Amuráthoz fegyverszünet-kötés végett.

Részéről Galambóc ostromának abbahagyása volt ígérve, miért viszont a magyar seregeknek háborítatlan visszakelése a Dunán köttetett ki.

Amurát két kézzel kapott az ajánlaton, ő több napokig nem lett volna képes seregeit összegyűjteni, s Galambóc, a Duna vizétől megfosztva, a jövő reggelen kénytelen leendett magát föltétlenül feladni.

Péterfi erősen fölkaftánozva tért vissza az elfogadott fegyverszünet-kötéssel, noha nyilván ő is, jobb szerette volna azt a kaftánt adójával együtt megütogetni, mint magára venni.

Rozgonyi komoly hallgatással engedelmeskedett a parancsnak, leszedette a sok áldozattal elfoglalt bástyákról a kitűzött zászlókat, a nehéz ágyúkat hengereikre tétetvé, s a parthoz rendelt dereglyéken elkezdte a sereget visszaszállítatni Lászlóvár alá.

Búsan, mogorván keltek hajóra a csapatok, a félig romba dőlő vár úszkei még füstölögtek, s a Dunán csendesen úsztak alá az elpusztult török hajóhad egyes égő gályái.

A lovasság már egészen át volt szállítva, a gyalogságnak is egy része, csupán a lengyel csapat, a király testőrsége, s Rozgonyi lándzsásai voltak még túlnan. A király, Rozgonyi és Cserni Száva, mint illett vezérekhez, leghátul maradtak a visszavonulásnál.

E percben, mikor már ők is hajóra akartak kelni, irtózatossal ordítás támadt körös-körül, a thessaloniai basa és Firuz bég, bosszútól ingerelve, a kötött fegyverszünet hűtlen megtörésével rárohantak a túlnan maradt kisdud csapatra.

Amurát, ki soha adott szavát meg nem szegé, dühös izennel futtatá nyargoncait a hűtlen támadókhoz, halállal fenyegetve mindenkit, aki vissza nem tér. De már akkor nem volt erő, mely a rohanó árt visszatartsa többé. A durva csöcselék, melynek harci becsületről fogalma sem volt, veszett vadállati dühvel támadt a túlszorultakra.

A király testőrei egy pillanat alatt el voltak vágva a Dunaparttól, s maga Zsigmond körül lőn véve e dühös félmeztelen alakoktól, kik a viadal hevében lehánytak magukról pajzst és pánccelt, s földön csúszva furakodtak lova alá, annak térdeihöz vágdalva handszáraikkal. A király férfiasan védte magát, a rá-

lőtt nyilak lepattogtak páncéljáról, s ágaskodó paripája tiporva gázolta a felé közeledőket. E percben érkezett oda Rozgonyi.

Pajzsát elvetette a vezér, s bal kezébe dárdát, jobbába kardot fogva, utat tört magának a királyig, ott dárdájával jobbra-balra öklelve széthányta a támadókat, s egy tágító pillanatban kiugratott vele a harcoló tömeg közül, s azzal hirtelen a Duna habjai közé szöktetve, a gyorsan odaérkező csónakok egyikére fölsegíté a királyt, s amint ekkor ismét vissza akart fordulni a harcolókhoz, a paripa felágaskodott vele, s lovagjával együtt a folyam árjai közé zuhant. A hab összezapott fölötte.

E pillanatban az odasiető Cecília hajója alig volt már tőle néhány evezőnyomnyira. A nő kiáltá férje nevét, látta, mint merült el a vízben, s sikoltva rohant a hajó szélére, utána akarva magát vetni. A vele levők visszatarták, s néhányan a jobb úszók közül leugráltak a folyamba, Rozgonyit kiszabadítandók.

Néhány perc múlva ismét felbukott az elmerült paripa, s a magyarok örömsikoltva látták, hogy Rozgonyi is előtűnik a ló serényébe kapaszkodva.

Néhány török arnauta ezalatt észrevéve a vezér veszélyét, szinte a Dunába szökött, szájába fogott késekkel, a menekülő után úszva. Itt a magyar és török búvárok közt azután véres tusa keletkezett a víz között, a víz alatt, összeölekeztek, s lelebuktak a víz alá, egymást késdöfésekkel gyilkolva, s száz lépéssel odább bukott fel ismét az egyik, míg a másikat holtan vitte odább a víz.

E küzdés alatt Rozgonyi neje hajójához ért, a kéz, mely fölsegíté őt a földözetre, Cecíliaé volt, a legimádottabb, a legbátrabb nőé; Rozgonyi elfulladtan rogyott hölgye keblére, mindenki azt hitte, hogy elájult.

E közben nőttön nőtt a zavar; a túl maradt magyar és lengyel csapatok körül voltak özönölve az oszmán hadaktól, egyes bajnok küzdött egész vérszomjú csapatok közepett. Csupán egy helyen állt meg egy csomóban néhány száz férfi, élőkön

a fekete lovaggal, kiket nem bírt helyükből kiverni az egész dühös had.

Rozgonyi föleszmélt a csatakiáltásra. Széttékinthe. Meglátta a küzdő fekete lovagot az ellenség csapatjai közepett. „Niger, Niger!” hangzék a harcolók jelkiáltása.

— Kardomat! Lovamat! — kiálta Rozgonyi, talpra szökve. — Utánam!

— Mit akarsz? — kérdé tőle ijedten Cecília, ki ápoló kézzel segíté őt magához téríteni.

— Nem látod ott azt a lovagot? Mindjárt ott vesz.

— Isten legyen irgalmas lelkének. Derék vitéz volt. Ő vezetett utánad; de te nem fogod őt megmenthetni többé. Haláloed itt a hazának nem használ, s élted az enyim is.

— Az ő élte is a tied. E lovag Cserni Sztanisa. — Paripámat elő! — kiálta Rozgonyi, s míg neje a fölfedezett név hallatára térdre rogyott, Rozgonyi megsejdité paripáját a hajóhoz kötött dereglyében, s leugorva a földözetről, felszökött rá, s parancsolta a legényeknek, hogy evezzenek a parthoz. Ott kikapva egy csatlós kezéből a harcbárdot, földetlen fővel, páncéltalanul, amint volt, közibe tört a küszködő csapatnak.

— Rozgonyi! Rozgonyi! — hangzék az újra éledő magyarok harckiáltása, míg a hajón maradt nő, reszkető kezeit az égre emelve térden állva imádkozott a csataordítás halálhangjai közepett.

Mint a nekivadult hím orozlán, rontott az oszmán had közé Rozgonyi; hullott, aki elébe akadt; akit súlyos harcbárdja megütött, nem maradt ideje lelkét Istennek ajánlani többé. Sohasem látták őt így harcolni, mintha nem is látná azokat, akik előtte állanak, nyargalva vágatott keresztül a legsűrűbb tömegeken. Mint a gondolat, oly sebesen jutott el odáig, ahol Száva küzdött.

Gyalog volt már a fekete lovag, lovát leszúrták alatta, pajzsa össze volt horpasztva, de bástya volt körülötte holttestekből,

s egyenes kardjával nyugodtan viaskodva oszta jobbra-balra halálcsapásokat.

— Firúz! Firúz! — ordítá a törökség, s egy roppant óriás jelent meg nehéz harccparipán, emberfő nagyságú buzogányát forgatva kezében.

— Én vagyok Firúz bég! — ordítá rekedt hangon a török, Száva ellen törve. — Tudd megmondani a másvilágon, kutya, hogy ki volt az, aki megölt.

— Ide fordulj! — ordítá e pillanatban egy közbetörő lovag, hajadonfővel, szétszórt hajakkal, véres harcárdját csapásra emelve. A török pajzsát tartotta ellene; a lezuhanó csapás kétfelé szelte azt, s az óriást válltól nyeregkápáig hasítva, lovastól együtt halomra döntötte. „Én vagyok Rozgonyi!” kiálta a lovag a lehulló törökre, s használva a rémülés pillanatát, mely a török sereget az óriás összeestével elfogta, odaszökött Száva mellé, azt karjánál fogva óriási erővel felkapta lovára, s magához szorítva nyargalt vele vissza a part felé, lehúzva fejét az utána repülő nyíl- és kopja-zápor elől.

— Ide, ide! — kiáltozák a parthoz érkező csónakokból; a király saját hajóját is elküldé a vitézek megmentésére. De első volt mindannyi közt Cecília, ki csónakával a parthoz evezve, oda várta dobogó kebellet az érkezőket.

Szerencsésen eljutottak a parthoz. Rozgonyi leszökött lováról, s beugrott a készen álló csónakba. Cecília megölelte őt és megcsókolá, s akkor Száva felé fordult, s kezét felé nyújtva, édes, vigasztaló hangon mondá neki: „Légy üdvöz, szegény Száva!”

A lengyel megdöbbenve lépett vissza a csónaktól e szavakra, szomorú szemrehányással fordult Rozgonyihoz: „Te megcsaltál, elárultad előtte nevemet, most én is megcsallak téged”, s azzal hirtelen, mielőtt valaki meggátolhatta volna, felszökött Rozgonyi paripájára, s visszaroht az ellenség közé.

— Megállj Száva — kiálta utána Rozgonyi, ki gyalog maradt a csónakban. Hasztalan. Nehány pillanatig hallatszott még

a harckialtás „Niger! Niger!” azután mindig csendesebb lett s továbbhőmpölygött a zaj. Az utósó kard villogott még néhány percig az utósó bajnok kezében, végre az is lefeküdt az ellenségei holttestéből vetett ágyra.

Cecília el akarta rejteni könnyeit. — Hadd folyni őket, — mondá Rozgonyi, — látod hogy mindenki sír, pedig senkit sem szeretett úgy, mint téged.

8. MAHIZETH

(Lappón ősmonda)

I.

Még egyszer szétcsapott a magyar ellenségei között, megűzte a tatárt a Kaspi-tengerig, felnyomta a besenyőt a jeges tavakig, s akkor elhatározá: hogy odább fog menni a Kuma vizétől.

Ott úgysem akart megmaradni. Messze ázsiai hegyek közül hitták elé e nemzetet hagyományul maradt regék téjjel-mézzel folyó földről, melyet az ős Attila foglalt el népe számára, s hosszú évek során keresztülvergődött a magyar nép idáig, mindig küzdve, mindig hadakozva az útban eső népekkel, s mindig örülve a harcnak. Ivadékok haltak ki már, amióta ős honát elhagyta. Óriási lépteinek minden lábnyoma egy-egy győztes csatatér volt. Három ily lépéssel egykor Attila keresztüllépte egész Európát.

Közel három század folyt már le, hogy Aladár seregének menekülő töredéki hírül vivék őshonukba, hogy a nagy hun birodalom összeomlott, s a rokonok elhatározzák azt újra feltámasztani és azóta még csupán fele volt megtéve a nagy útnak. Két világrészen kellett magát keresztültörni a kis népnek, s ha olykor nyugalmas mezőkre találtak, voltak mindig gyávák, lusták közöttük, akik ott akartak megtelepülni, s nem vágytak a továbbmenésre, míg valami hatalmas ellenség rajtuk nem ütött; akkor ismét a bátrak és legénykedők álltak elő, akik nem akartak megfutni az ellenség elől, s így majd a túlságos harci vágy, majd a túlságos kényelem húzta, halasztotta a továbbmenetelt.

Egy évben a vezér mindkét bajnak véget vetendő, egész

erejével rátámadt jobbra-balra fekvő elleneire, s a győztes csapat végeztével maga körül gyűjté népét.

— Elleneinket elvertük — szólt hozzájuk pajzsaikra emelten. — Ez évben vissza nem jönnek, s ha elmegyünk, nem mondják azt, hogy ők űztek el innen bennünket. E földön nincs többé dolgunk, ide minket semmi sem köt, ez nem hazánk. Távol innen van egy ország, a világ legszebb vidéke, ahol legzöldebb a fű, legédesebb a víz, s legfeketébb a föld. E földben nyugszanak Attila hamvai. Ott állanak a rónákon a tűz nélkül maradt hunhalmok, ott nő vadrepkény Etelvár romjain s az avar körsáncokon. E föld a mi hazánk, e repkény a mi homlokainkat illeti, e halmok ránk várnak, hogy újra meggyújtsuk rajtuk az áldozat tűzét, de jobban, mint erdő és halom várnak ránk ott elmaradott rokonaink, ott áldozik titokban ős istenek a székely, ott iszik bús áldomást szent kürtjéből a jász, s várja azt a napot, melyben újra előkereshesse kardját, s bevallhassa, hogy ő is magyar. Oda kell minékünk mennünk. Itt e sivár bujdosásban elkallódunk, elpusztulunk, hírünk sem marad utánunk, — ott örökké fogunk élni, s híre-neve lesz a magyarnak, amíg a világ világ lesz. Régen ottan lehetnénk már, ha civódás és restelkedés nem vont volna bennünket előrehátra. Most leesküszünk mind a kettőt magunkról. Szövetséget kötünk: hogy sohasem fogunk oly ellenséggel harcolni, aki hátunk mögött marad, csupán azzal, aki előttünk áll, s ha vannak közöttünk, kik jobb szeretnek itt maradni, s szolgálni az idegennek, mint harcolni az őshazáért, azok maradjanak el tőlünk, nem visszük őket magunkkal, éjjel menjenek félre az erdőkebe, hogy ne is lássuk, hogy neveiket se tudjuk, hogy emléke, hogy úrmagja se legyen közöttünk a gyávának!

Az összegyűlt harci nép felordított hármassal a vezér széthangzó szavaira, s egyhangúlag helyeslé a továbbmenetelt, a vezérek vérükkel pecsétlék meg a néphatározatot, s a kivont szabályak ragyogása hirdeté az égnek, hogy most utoljára látja itt a magyart.

Másnap a gyulák kiolták a hunhalmokon az áldozat tüzét, a nép felszedte a sátorokat, s a táltosok elbocsáták az útmutató fehér sólymot.

Egyenesen nyugot felé repült az nyílsebes szárnyalással. A nép szemeivel kísérte a szent madarat, míg fehérteni látta az égen, s mikor elnyelé a távolság szemci elől, megindult nyomába. Elől a legtapasztaltabb vitézek csataosztályokra szaggatva, középelt a vének, a papok, a nemzeti ereklyék, a kehely, a kürt, a hadúr kard őrei, a nők és gyermekek bőrrnyős szekereken követték a tábort, utánuk jöttek a gulyák, a ménesek rab jobbágyoktul terelve, s legvégül a tábor könnyebb fegyverzetű csapatjai.

Nappal utazott a tábor, este körülsáncolták magukat szekerekkel, az asszonyok húst sütöttek, italt készítettek tejből, s reggel ismét továbbmentek.

Negyedik héten, amint egy erdőbe léptek, egy fehér szarvas ugrott fel a sereg előtt. „Utána!” kiáltanak a daliák, s megűzték a pompás vadállatot. Az messze elvitte őket, egy nagy, széles folyamig, azon keresztűlűszott, az üldözők utána, a túlsó parton elejték a nemes vadat, s amint jelt adának a kürttel, az erdős vidékekből szöke fűrtű, fekete öltönyű férfiak jelentek meg előttük, vérszomjú ösztönnel támadva a határaikon megjelenő idegenekre.

A magyarok elfogadták a viadalt, mindig többen, mindig többen jöttek mindkét részről, végre a vadászatból csata lett, mit két nemzet vitt egymással. Az ellenállók vesztettek. A magyar nép egy lépéssel ismét közelebb volt.

Így vezette őket országrul országra majd a fehér sólyom, majd a fehér szarvas, a nemzetnek a két választott állatja, mely mindenütt megjelenik legrégibb faragványaikon. A nemzetek hallották hírüket és rettegék, s ami első megjelenésük óta történt velök, az a világ történetkönyveiben van megírva.

II.

A tovaszáguldók zaja elhangzott a távol rengetegben, itt-ott lehetete még látni távozó utócsapatjaik zászlóit az ormokon, a távolból fel-felhangzott a tárogató hívó rivallása. Azután elcsendesült minden. A néhány nap előtt oly zajos, oly népes vidék üres maradt és laktalan. A fehér sátorok eltűntek a térről, csak a távol ködében látszott valami nagy, szétterült város, melynek szeszélyes alakú cseréppalotáit ideiglenes lakhelyül építé a keresztülvonult nép, elköltözésével ott hagyva azt laktanyául a denevérnek és viharnak.

Mikor minden elcsendesült, előhullongtak az erdőkből egyes elmaradt alakok, egymástól visszajedők, egy-egy falka juhot, vagy egy eldugott üszőt terelt egynémely maga előtt, s az elhagyott város felé iparkodott.

Azok voltak ezek, kik inkább akartak hátramaradni a nyugalmas megszállt földön, mint nekiindulni ismeretlen országok, népek közé, végevetetlen csaták elé.

Szót fogadtak a vezérnek, félrevonultak az erdőbe, mikor a táborba útnak indult, s csak mikor nem hallatszott már semmi nesz, akkor jöttek ismét elő, mint egy előre tett összebeszélés szerint az üresen maradt városban összejövendők az új vezérválasztásra, s az ország ujonnan rendezésire.

A város kunyhói, palotái üresen voltak hagyva mind. Egyenkint szállingóztak bele vissza a lappangó elbujdoklottak, s napok múlva, havak múlva, mikor már mind együtt voltak, alig ment az egész elmaradt nép száma néhány százra.

E tudat földig sújtá az elmaradókat, ők legalább azt hívék, hogy a nép fele ott marad, s ím alig egy ezredrész maradt hátra, és az is mind férfi volt, nő egy sem maradt velük.

A szégyen meghajtá fejüket. Hát a legutolsó nő is bátrabb, erősebb volt mint ők, s inkább elhagyta férjét, apját, kedvesét, mint nemzetét!

Egy nagyravagyó, ábrándos ifjú volt közöttük, kit Züllőnek

neveztek el, mert szeretett mindig erdőkön, hegyeken bolyongani. Ezt mindig bántotta az a vágy: hogy ő valaha fejedelme, vezére lehetne a magyaroknak! Midőn a nép elhatározá, hogy odább fog menni, Züllő alattomban széjjeljárt biztatni a kételkedőket; hogy maradjanak el, itt külön országot fognak alapítani. Most azt hívé, hogy kétfelé fog szakadni a nemzet, s hátramaradt, hogy az itt hagyottak fejedelmévé legyen. Az lett — övé maradt az ország, erdeivel, legelőivel, folyamaival, de ember nem maradt benne, az egész nép, mely őt fejedelmének nevezte, alig volt elég arra, hogy egy falvat betöltsön vele.

Az erős lélek a sivatagban is otthon találja magát, de kit a lélek súlya nyom, annak kétségbeejtő a magány. A hátramaradt rokonok elbúsultan kongtak alá s fel a rájuk maradt örökségben. Némelyik kiállt a dombokra, ott várta napestig, hogy nem jön-e még valaki innen, vagy amonnan. Másik bevette magát egy házba, s ki nem jött onnan napestig. Volt olyan ki reggel megindult eltávozott rokonai, gyermekci után, s este ismét visszajött elrettenve a csendes ligetektől.

Senkinek sem volt semmire gondja. A fejedelem egyedül járkált visszhangzó palotájában, senki sem őrzé kapuját, a nyájak legeltek, merre nekik tetszett, senki sem ügyelt rájuk, s ha kelt, ha nyugodott a nap, senkinek sem jutott eszébe a kürtöt megfújni az ősiszen üdvözlétére.

— Elveszünk itt — zúgott a nép. — Körülünk idegen népek laknak, kik eltipornak bennünket; egyenkint eltemetjük egymást, s ivadék nem marad utánunk, mert nőink is elhagytak mind. Elveszünk. Elpusztulunk.

Egy éjszakán szokatlan rettentő zörgés veré fel az aluvókat, mintha millió hasító dárda hullana az ég acélboltozatára, vagy mintha vasas szekerek nyargalnának érchidakon keresztül, s az álmaikból feljeddők egy rémséges tüneményre virradtak fel.

A láthatár észak felől tündöklő fénytengerben úszott, melyet egy lángoló tűzszivárvány látszott elkeríteni a sötét, violaszín

égtől, e félelmetes tűzkaraj közepéből iszonyú fénylő sudarak emelkedtek villámgyorsasággal az ég felé, sűrűen, mint egy tűzeső, mely a földről hullt az égre, a szivárvány legélénkebb színeit viselték magukon, a sötétkéktől a lángvörösre s úgy csattogva és zörögve, mintha égő dárdák volnának, amik egymáshoz verődnek. A láthatár többi részén halvány rózsaszín volt az ég, s a telehold sápadt fénye halavány halottvilágot vetett az ég túlsó oldaláról a vidékre, melyet más oldalról bíborszínre festett a tündéri tünemény. A fák, a bércek izzani látszottak, mintha mind tűzben, lángban állanának, míg a fényesebb csillagok a brilliant fényözönből is keresztültündököltek.

E tünemény volt az északfény, nem ritkaság e tájékon. Amióta a magyarok itt tanyáztak, most másodszor jelent meg nekik. Első alkalommal, mikor a vitézebb faj itt volt, az álmaikból felriasztott hadak kardra és dárdára kaptak, s felajzott nyilakkal mentek a rémséges tünemény elé, várva, hogy ördög lesz-e vagy tündér, aki ily zajjal jön ellenük? S akárki lesz, megharcolandók vele. Most remegve borult arca a lelke vesztett csoport. Minden állat reszketve feküdt a földre. A nyájak az ijedségtől bénultan búttak össze, s a szarvasok az erdőkből a puszta városba futottak. Az ember eltakarta arcát a fűbe. Az őserő kiveszett a szívből. Vége volt az erőtudatnak, mely arra tanítá a magyart, hogy akár istennel, akár emberrel áll szemközt, fejét mindig felemelje. Rokonaik egykor nyilakkal lövöldöztek az ijesztő tüneményre, s túlordíták csatakiáltásaikkal annak fenyegető ropogását, és dacoltak, ők elrejték arcaikat előle, és remegtek.

S íme a lángszínűre festett erdők közepéből egy alak látszott feljök közeledni, egy csodateljes ábra. Egy fehér hölgy fekete szarvason ülve, minőhez hasonlót sem nőt, sem szarvast nem láttak azelőtt.

Az irámvad széles ágbogas szarvai hátrafelé voltak hajolva, feje vastag és bivaly alakú szőre hosszú, lompos, fekete, minőre sohasem vadásztak a magyarok.

A nő, ki a nyargalócon ült, könnyeden, mint a legjobb amazon, halavány volt és kékszemű, hosszú, sárga hajfürtjei térdeig omlottak alá, egy kezével az írámszarvába kapaszkodott, másikkal egy tobzos fenyőfaágat tartott. Tekintete parancsoló volt és igéző.

— Keljetek fel! — kiálta a férfiak közé érve, kik babonás csodálattal tekintének fel reá. — Én vagyok Mahizeth, fehér tündérország királynéja, e fény amott e tündérhon éjszakai napvilága. Jertek velem, én elviszlek benneteket oda, hol e tündér nap ragyog, hol kristályból van a bérc, s gyémántporral, csillagpehellyel van hintve a föld, ott nem éget a napsugár; maga az ég tart árnyékot. Ott nem kell nyájját és ménest terelni maga őrzni az magát. Ott nem kell áldozni napistennek, reggel, este egyszer kel fel, egyszer megy le minden évben ott a nap. Én vagyok Mahizeth, a fáradságtól irtózók védasszonya. Jertek velem, elviszlek olyan országba, amelyen túl nincsen ország, ahol a föld, a világ végződik; nem lesz ottan ellenségtek, kívületek ember nem fog ottan járni, nyugalmas, jó hazátok lesz, melyet nem jön soha senki elfoglalni. Én vagyok Mahizeth, a harctól irtózók védasszonya. Jertek velem. Én adok tinektek nőket, a kerek világ összeszedett szépségeit, aki milyenre gondolt valaha, olyat választhat közülök. Én vagyok Mahizeth, a gyámoltalanok védasszonya. Én adok tinektek hazát, messze levő magányos földet, én adok tinektek nőket, szépeket, szerelmeseket, adok tinektek nyájjakat, adok hosszú napot, hosszú éjszakát és védelmet minden élő ember ellen. Jertek velem.

A férfiak elborzadó bámulattal néztek a fel csodanőre, ki amint szavait végzé, elhanyaglott az északfény, a ragyogó lángsugarak, a szivárványoszlopok leroskadtak, a fény mindig összebb rogyott, végre nem maradt az égen más, mint egy halvány acélfény, melynek violaszín kékjéből oly hódító tekintettel tűnt ki a magas, fehér nőalak, fején hatágú ezüstkoronával, hosszú fátyolöltönye fényes csillagokkal áttörve, szemében is, mintha csillagok égnének, arca s meztelen karjai fehérebbek,

mint a hold. Oly hideg volt reá nézni, s a szív mégis úgy melegült.

— Üdvözlek, ismeretlen Joel — szólt rebegeve Züllő a hideg tüneményhez, s úgy reszketett, amint közelebb lépett hozzá, szeméinek két hideg csillagától, s mégis vont a bűbájos hölgy körébe, úgy vágyott keblére szédülni, őt magához szorítani, és az ölelés között vele együtt kőszoborrá merevülni, mintha a szerelem megváltoztatta volna rendes hatását, s lángra gyújtó meleg helyett kristályfagyasztó hideget támasztott volna szívében.

Körös-körül a férfiak fázva, dideregve bújtak gúnyáikba. Mi támasztotta ezt a hideget?

Mahizeth lehajolt a tántorgó ifjúhoz, s keblére ölelte a lappangók fejedelmét. Züllő érzé, mint szívja ki lelkét ajkain keresztül a varázshatalmú nő, és hagyta magát elbájolva, elbűvölve csókolni, s midőn Mahizeth levevé szájáról ajkait, lelke nem volt többé, a tündér kilopta azt belőle.

— Kövessük e védő Joelt — monda társainak Züllő, Mahizeth fátyolruháját fogva reszkető kezével. — Legyünk imádói mind, ki bennünket megszabadít s megtalalmaz.

A lappangó csoport hallgatva hagyá helybe vezére szavát. Testvéreik hangos ordítással szokták helyeselni, ha a fejedelem indítványozott valamit. Hozzájok illet a hallgatás.

Csendesen felkerekedtek, összeszedte mindenki amije volt, s a borongós éjszakában megindultak, amerre az ismeretlen alak vezette őket.

Mentek, mentek erdőkön, völgyeken, folyamokon keresztül, a bujdosás útja rengeteg sivatagokon vezette őket kasul, hova a vadállat is csak meghalni jár, iszonyú vízmosási szakadékokban volt megpihenő tanyájok, a lappangó bujdosás anynyira vette lelkeik erejét, hogy már az erdőzúgástól s a madárkiáltástól is féltek, s ilyenkor annál babonásabb ragaszkodással gyűltek a csodás asszony körül, aki nem félt semmitől.

Egyszer egy mély sziklavölgybe vezette be őket Mahizeth,

melybe omló szakadással tajtékozott le a hegyi patak, köröskörül roppant fenyőfarengeteg borította a sziklákat, s mentül lejjebb szálltak a völgyfenékbe, a táj annál jobban elsötétült, a sötét fenyőlombok eltakarták az eget, csak a fák tetején elvesző szél zúgása hallatszott alá.

A férfiak követték az asszony nyomát, nem törődve már semmivel; a hegyi patak a völgyben két ágra oszlott, az egyikben ingó gyékényhíd vezetett keresztül, melyen amint a lappangók keresztülvonultak, a fák közül egy csoport házat láttak előcsillámlani. Szívök megkönnyebbült, — hát még mikor e házak lakóit megpillanták! Csupa nők laktak itten, a világ minden nemzeteiből összegyűlve, a legszebbek, a legszerelmesebbek. A lángszemű mongol vérpiros ajkával, a bársonysima hindu epedő fátyolozott szemével, a halaványsárga perzsa, oly karcsú, mint a virágszál, a párdúc hajlékonyságú kun, a liliumfehér szőke alán, s a kövér, tölt termetű bolgár hölgy, minden ízlés megtalálhatta köztük vágyképét.

— Íme e nők tieitek — szolt Mahizeth a lappangóknak. — Értetek epedtek, rátok vártak ez ideig, tinektek fognak örülni ezután.

S a szenvedélyittas nők odarohantak a férfiak közé, kik még mindig nem mertek hinni szemeiknek, azt hívén, hogy ez is csak tündéri álom, míg a karjaik közé simuló hölgyek csókjaikkal be nem bizonyítják, hogy ők is csak földi lények.

Te léssz enyém, — te — te — téged választalak. Ezt ölelem, ezt csókolom! Az egész egy tündér ábra, hol az ember a búbájos lények közül nem tudja, melyikhez nyúljon, míg lassankint mindenki párjához akad, s a hízelgő, kacérkodó asszonyok páronként félrevonulnak apró fehér házaikba kiválasztott férjeikkel.

— S te nem választasz magadnak? — kérdé Züllőtől Mahizeth, ki elámultan állt e káprázat közepett. Züllő is szeretett volna választani, egy halavány, setétszemű, karcsú néember állt ott a csoport között, alig több még, mint gyermek. Oly ismerősnek látszott az neki, s oly epedve, oly szerelemtől haldokló

tekintettel pillanta rá. De Züllő nem bírt az őt bűvkörében tartó igézettől szabadulni, s ahelyett, hogy odafutott volna a rá epedően néző hölgyhez, szédülten veté magát Mahizeth keblére: „téged imádlak, téged szeretlek.”

Az a másik könnyező arccal tért egyedül vissza gunyhójába, Mahizeth diadalmas kacajjal vezeté a fejedelmet cédrushajlékába.

Az éj leszállt. Részeg, ittas volt minden ember a gyönyörtől, s akár álmodott, akár ébren volt tündérországbán hívé magát.

A holdvilág besütött Mahizeth ablakán, s Züllő arcára világtított. A fejedelemnek megfájdult a feje a holdfénytől, s felébredt rá, úgy tetszék neki, mintha valaki az ablakon át reá nézne, s nyöszörgően sóhajтана. Hallgatózott, a sóhaj ismételve lőn, s mintha nevét mondaná valaki nagy halkán. Végre megismerte a kísértő arcbán azt a némbert, aki oly ismerősnek látszott az imént előtte, s önkénytelen lépett hozzá.

— Mit akarsz itt?

— Fuss innen! fuss, Züllő! — szólt a némbert suttogón. — Jaj neked, hogy idejöttél, jaj neked, ha itt maradsz.

— Ki vagy te? Mintha ismernék.

— Én vagyok Nünüke, aki gyermekkorom óta szerettelek, s kit szülőim más férjhez erőszakoltak.

— S hogy jössz te ide?

— Férjemtől elsöktem a menyegzői éjszakán, mert csak téged szerettelek.

— Emlékszem rá, nevedet azután egy bogárnak adták, mint szokták a megvetett nők neveit az utált rovarokra ruházni, hogy a késő ivadék is undorodni tanuljon tőle. De hogyan jöttél ide? Micsoda hely ez itt?

— Ez a férjeiket elhagyott nők menedéke, * kik a körül fekvő

* Egy ily menhely még e században is volt Törökországban, Madara nevű falu, hová azon nők futottak, kik férjeiket elhagyták; néhány évtized előtt, azon híres győzelem után, melyet e falu mellett nyertek az oroszok Redshid basán, pusztult el ez asszonygyármat is.

országokból ide szoktak menekülni, századok óta szokás által szentesített rejthely, ahol férfiak csak addig vannak túrve, míg ifjak és délcegek.

— És Mahizeth, e tündérmű?

— Ő a skandináv király neje, ki férjétől ideszökött, s éppen ezáltal hozott romlást a gyarmatra. Addig túrve voltunk, míg ki nem tudták, hogy Mahizeth is itt van, ekkor elhatározá a király, hogy semmivé teszi ezt a fészket, hol az országok minden bűvös és csábító asszonyai összecsoportosulnak. Irtó dandárai már útban vannak erre. Menekülj.

— Szólani fogok Mahizethnek. Ő segítend.

— Hasztalan. Ő nem tündér, asszony ő is, mint a többi. Szebb, de rosszabb mindnyájunknál. Ő is tudja férje közeledtét, s nem szándékszik azt bevárni. Fel akar vonulni észak felé, oly messzire, ahova utána nem mehet ember, az egész gyarmattal. Ezért hitt el magával benneteket, hogy ott is legyen öröme, ahol már ember nem lakik. Fuss innen, Züllő, hagyd el ez átkozott helyet, keresd fel elhagyott rokonaidat, ők megengedik, hogy közöttük élj, vagy ha azt nem, megengedik, hogy közöttük meghalj, és az is jobb, mint itt e néppel maradnod.

— Mít tegyek? — szólta Züllő reszketve. — Meg vagyok rontva, nincs erőm, nincs bátorságom, félek mindentől, félek a semmitől, az erdők magányától. El vagyok tévedve, nem tudom, merről jöttem, nem tudom, merre van észak, merre van dél! Nem ismerem az idegen népek nyelvét, s a magamét nem merem beszélni. Éhen elhalok, míg emberekhez érek, s ott azok ölnek meg.

— Jer velem, én elvezetlek. Ismerek erdőt és völgyet, mert ide is magamtól találtam, az itt lakó asszonyoktól megtanultam minden nemzet nyelvét érteni, majd beszélek én helyetted mindenütt. Ha alszol, megőrzöm álmodat; bejárok a városokba számodra koldulni, s ha veszély fenyeget, életemmel védelek. S mindezért nem kívánok tőled semmit, nem kívánom, hogy szeress, még csak azt sem, hogy egykor megem-

legess, csupán azt, hogy ha eljutsz velem ismét rokonaink közé, — temess el hazám földébe.

— Te jó lány vagy, Nünüke.

— Nem vagyok én sem lány, sem nő, hanem meg vagyok átkozva, siess, vedd kardodat, s hátra se nézz. Az éj néma.

Züllő nem állhatá meg, hogy Mahizethhez vissza ne térjen egy percre.

— Ne menj oda, mert akkor itt maradsz — suttogá a némbér az ablakon át.

— Csak azt nézem meg, alszik-e?

Mahizeth márványfehéren feküdt nyugágyán. Minden arcvonása hideg volt és mozdulatlan. Züllő lélegzetfojtottan jött vissza tőle, s kihágott a nyílt ablakon.

— Most jer, fussunk — szólt, megfogva Nünüke kezét.

— Kardodat elfelejtetted.

— Nincs nekem erőm kardot húzni többé. Meg vagyok rontva nagyon — szólt Züllő, s futott a lyánnyal a sűrű erdőn keresztül, hátra sem merve tekinteni.

Egyszerre egy hangot hallott, mint a hárfahúr, vagy a nyíl-ideg pendülése, s egy sívító füttyenést, mintha pokolmadár hasítná a léget, s érzé e pillanatban, hogy Nünüke visszarántja őt kezénél fogva.

Hátranézett. A hölgy egy nagy cserfa derekához támaszkodott háttal, s fejét hátravetette; — ajkai ki voltak nyílvá.

— Jer, hát siessünk. Mi bajod?

A hölgy nem felelt, s Züllő nem bírta őt kezénél fogva elvonnai a fától, melyhez támaszkodott. Odalépett hozzá, s akkor vette észre ijedten, hogy a hölgy egy nyílvezzővel szívéen a fa derekához van szegezve.

Züllő ijedten sikolta fel, s e pillanatban egy hideg kéz érinti kezét, hátranézett, egy magas fehér nő állt előtte, márványhideg arccal, a tegze vállára volt vetve.

Züllő elkábultan hullott a hideg nő lábaihoz, s megsemmisülten rebege: „Mahizeth!”

III.

Korán reggel jött a hír, hogy a skandináv király közelget dandáraival az asszonygyarmat felé, elszökött feleségeért. Az útban eső népek közül hozzá csatlakozott minden megcsalottot férj, kit felesége elhagyott, s most a szerelemföltés vérszomjával jönnek az elárult gyarmatot felkeresni s kiirtani. Jaj annak, kit ott találnak, irgalomra nem számolhat. A keresők ordítása már hallatszott a távol ormokon.

— El innen, el — kiáltának az asszonyok, s a férfiak nem mondták nekik: „ne féljetek, mi kiállunk védelmetekre.” Bűntudat és lélekzsibbadás futni kényszeríté őket. A megijedt asszonyok sírva-ríva borultak új férjeik nyakába, s magukkal ragadták őket, a rémület siettető kiáltásaival távoztak el a faluból, s rohantak a rengetegnek.

Még egyszer megállt Züllő a menekvő csapat előtt, fel akarva őket tartóztatni. „Miért ne halhatnánk meg itten?” De azokon már erőt vett a daemioniacus félelem. „Odább, odább!” ordították, s magukkal ragadták az országátalan fejedelmet s futottak Mahizeth után, ki elől nyargalt a fekete nyargalócon, s vitte a menekvő népet erdőn, mocsárokon keresztül.

Mikor már napokig, hetekig tartó futás után jó messzire elhaladtak, ott megtelepültek ismét megpihenni. De alig verték le kunyhóik szobrait, midőn ismét hallották hátuk megett a közelgő üldözők zugását, akik nyomukban maradtak, s a bosszú kitarásával törtek utánuk mindenütt.

Elbujdostak erre, arra, keresztül mentek nagy, széles folyamokon, kopár sziklagerinccken hágtak át, azt hive, hogy az üldözők nyomukat vesztik. Mind hasztalan. Alig települtek le valahol, a bosszúállók kitudták az új menhelyet, s nekik újra futni kellett.

Néhol el voltak egy évig is, s mikor már azt hitték, hogy ott meg fognak nyugodni, ismét jött a rémséges hír, hogy a bosszút esküdő férjek táborral jönnek ellenük, s futni kellett ismét

odább, ismét messze, mindig oda, ahol már ember nem lakik. Feljebb, feljebb, észak felé, futva az emberszó elől, kerülve a lakott földet.

Ott a hosszú utazásban lassankint mind elvénültek; nélkülözés, bujdosás közt lefolyt évek elhozták rájuk az aggságot, Züllő haja is megfehéřült, s a bőbájos Mahizeth is megszűnt tündér lenni, és lett belőle boszorkány.

Hosszú évek sora után egy puszta térre jutott a lappangó csoport, és az volt a világ vége.

Amerre csak a szem látott, hóval volt fedve a vidék, köröskörül kopár, növénytelen bércek, megholt hegyek szegték be a láthatárt, elől egy nagy, fehér tenger látszott, összetorladt jéggel fedve, melynek sehol sem volt partja, a hidegtől szikrázó ködben sápadtan járta körös-körül a láthatárt a vénségtől megőszült nap, semmi meleget sem terjesztve maga körül. Nem volt sem napkelet, sem napnyugodt. Az elkényszeredett nép a kemény földbe vájt magának nyomorú hajlékot, s az útban elhullott nyájak bőrét felszedte fázó testére.

A rövid, hős ősz elmúlt, s jött a hosszú, csikorgó tél. Madár nem járt a tájékon, egyszer elkezdte a nap mindjárt feljötte után lemenni, s éjféltkor ismét az ellenkező oldalon felmerülni a tengerből, kettős megjelenésével rémítve az embereket. Ez így tartott néhány napig, akkor végképp letűnt a nap, s azután kimaradt egészen.

A lappangók, kik előtt a nap volt az egyetlen istenség, akit tiszteltek, napokig, hetekig várták újra megjelenni az égen az eltűnt égi fényt, s midőn az nem jött többé vissza, a kétségbeesés dühével rohantak Mahizeth gunyhójához, mely nem volt különb a többinél, nyomorult lelkeiknek minden fájdalmait reá öntve.

— Átkozott légy te, ki bennünket ide hoztál, és átkozottak legyünk mi, kik téged ide követtünk; halj meg általunk, vagy te ölj meg bennünket, átkozott boszorkány!

Az átokhangra előjött Mahizeth, fekete nyargalócán ülve.

„Amit kívántatok, itt van! — monda nekik nyugodt hangon. — Kellott nyugodalmas haza, melyet nem háborgat senki, hol ember nem lakik közel, itt van! benne vagytok. Kellott nyugodalmas élet, melyet harc meg nem zavar. Elértétek. Sírotok nem lesz csatatér. Kellet nyáj, melyet nem kell őrizni, ott nyargalnak az írámok, azok a tieitek. Kellott nap, melynek ne áldozzatok minden reggel, minden estve, ím letűnt az, s fél-évig fel nem fog jönni. Emlékezzetek reám, az én nevem volt Mahizeth, a kislelkűek ördöge! s hosszú pólus-éjszakákon beszéljétek majd felőlem a fiaknak és unokáknak, kik nyomorúbbak lesznek, mint ti.”

Az északfény teljes pompájában tűnt elé a láthatáron; Mahizeth egy csoport havat markolva fel, azt a kétségbeesettek arcaiba szórta, s pokoli gúnyhahotával nyargalt a szivárvány tűzében ragyogó földsark felé. Sohasem látta őt senki többé. Hihetőleg megfagyott valahol a tenger jéghegyei közt.

A nyomorú nép pedig ott maradt a végzetlen éjszakában. A természet rémségei kiforgatták ott lelkéből. A hold soha le nem ment az égről, s a fehér föld világított tőle ijesztő, kísértetes fénnel. Majd az északfény gyulladt ki zöld, kék és vörös tűzesőjével, pokoli szivárványával és rózsaszínű egével, majd meg olyan zivatar jött, hogy a jéghegyeket tördelte egymásra, s a földre ásott gunyhókat mélyen eltemette a hó alá, majd ismeretlen vadállatok jelentek meg ajtóik előtt, fehér medvék, vastag fejű, hosszú agyarú, halfarkú csodák, minőkről soha beszélni sem hallottak, s mikkel most élet-halálra kellett küzdeniök.

Majdan gyermekeik is születtek, és azok oly törpék, oly nyomorúak voltak, mintha nem is azon Isten alkotná őket, aki a többit.

A hosszú éjszaka csodarémeivel megfosztá lelkeiket minden elébbi hitétől. Mindenféle képtelen babona foglalta el szíveikben a vallás helyét, elfeledték az istent, csak az ördögökre emlékeztek. Rettenetes volt rájuk nézve az élet és rettenetes a halál.

Így látta egymást a későbbi ivadék nemzedékrül nemzedékre

eltörpülni, elnyomorodni. Akik most e helyen laknak, már alig emberek többé.

A négy láb magas férfi közöttük már óriás, hölgyeik rútak, ifjaik erőtelenek, koponyájok lapos, arcuk dőre, nem ismernek semmit, ami nagy, ami nemes. Hazát nem szeretnek, mit is szeretnének azon hideg földön. A szerelem és a szerelemföltés náluk ismeretlen, kínálni szokták hölgyeiket az idegenek, s még akinek lételet a tengerszigetek vadjai s az erdei madarak is sejtik és megünnepelik, ők az istent sem ismerik. Csak amidőn a hosszú téli éjben meg-megjelenik zörögve a búbájós északfény, tekintenek félve reá, s borzalommal suttogják olykor magukban: „Mahizeth . . . ” Mahizeth . . . Mahizeth”.

Nyomorban, fázásban, éhezésben folyik le kíntott életük, napokig elkergetik a puszták és tengerek vadait, míg egyet el-ejthetnek belőlük, s azzal aztán hetekig lakoznak. És ha jön a halál, az nekik nem megváltó angyal, hanem fojtogató lidérc. Kínnal hagyja el az éltet a nyomorult cetvadász, melynek csak fájdalmait ismeré, s mikor meghal, megátkozza magát, és a földet, mely őt szülte, és azokat, kik utána megmaradnak.

S e nyomorult nép nyelvében a föld minden nemzetei talál-nak ismerős emlékre, de legtöbbre a magyar. Az édes, esengő keleti nyelv itt-ott kitűnik még eltorzított ajkaikon. Hideg-vette az is, mint az odavetődött nyírfa, mely ott csak csenevésző bokorként jelenik meg.

Históriájok, őseik nincsenek. Apja nevére sem emlékszik senki.

De mintha gúnyolni akarná őket a világ, még most is „lap-panóknak” nevezik őket.

Ők laknak a világ végén, ők az emberek között a legutolsók.

IV.

Azok pedig, kik eltávoztak új hazát keresni, dicsőséggel jutottak el hazájukba, s megtelepültek a földön, melyben Etele hamvai nyugszanak.

Sok század folyt le azóta, hírüket egy sem csorbítá, nagyak, nemesnek ismerte őket a világ, még a szerencsétlenségben is.

Mindig velük volt a választott isten, s míg más vándor népek nyom nélkül enyésztek el a történetben, őket megőrzé a haláltól.

Életük sohasem volt csata nélkül, de soha dicsőség nélkül.

Sokszor öntözék vérükkel az elfoglalt új hazát, de az háladatos volt érte, a föld legszebb, legvirulóbb ott volt mindig, ahol ők laktak.

Hölgyecik bájolók, ifjaik délcegek, daliások, ép, egészséges arcukról leolvasható a bennszületett okosság és léleknemesség, mely nemzetüket mindig jellemezte.

Minden évszak meghozza számukra gyönyörét, a föld kenyeret ad és gazdag füvet, a hegyek lánglelkű bort, a mezőkön gulyák és ménések legelnek.

A harc hősokeket teremt közölük, a béke költőket és bölcséket, s nyelvük a legcsengőbb, a legvirágosabb kelet legragyogóbb nyelvei közt.

Ők laknak a világ közepén, s az emberek legelsői közt foglalnak helyet.

Most tegyetek hasonlítást, és borzadatok vissza.

A sors így büntet és így jutalmaz.

9. A KÉT SZÁSZ

(Történeti humoreszk)

Apafi Mihály uram idejében sokat járt a szász választófejedelem Erdélyországban; úgy látszott, hogy nagyon megszerette azt az eredeti, őssajátságú fajt, míg az erdélyi urak is megkedvelve a vidám és bátor, a mulatságra mindig kész s a legmerészebb kalandokra vállalkozó ifjút, kézről kézre adták a fejedelmi vendéget; egész Erdélyben létele egy folytonos lakodalom volt, ma itt, holnap amott, mindenütt vendégszerető kiskirályok, mindenütt deli hölgyek, mindenütt új kaland. E szilaj mulatozás közben udvari cselédsége úgy szertemaradozott tőle, hogy utoljára az ország minden részeiben lehete belőlük találni, csak nála senkit. A magyar urak cselédei elmarasztották a szász cimborákat, s ha a fejedelem valaha egy fullajtárt Kolozsvárról elküldött Felvincre, az előbb bejárta Vásárhelyt és Dévát, míg oda eljutott, ahova küldve volt.

Így történt egy ízben, hogy egy fullajtárja a szász fejedelemnek el lévén küldve Fejérvárra valami sürgetős levéllel, Enyeden összetalálkozott Toldalagiék lovászaival, azok leitatták, félkótyagosan nekiüldült az útnak, az útban összejött Apor hajdúival, kik éppen menyasszonyt vittek Solymosra; a lakodalmas nép elfogta a legényt, elvitte magával; Solymosról odább ment a násznép kárlátóba a vőlegény apjához Balázsfalvára; a fullajtárt oda is elvitték magukkal, s miután ott egy kicsinyt kijózanodván, kérdezősködék: hogy merre menjen Fejérvárra, olyan szépen útbaigazították, hogy estefelé csakugyan eljutott Szebenbe. Nem tévesztett el egyebet, csak azt, hogy nyugot helyett délnek tartott.

Itt aztán megértve a városházán, hogy tíz mérfölddel van messzebb Fejérvártól, mint reggel volt, elkezdte hathatósan káromkodni minden nyelven, szidta a szebcnieket, mintha azok tévedtek volna el, nem ő; mire nézve jónak láttatott minél hamarábbi bekvártélyozása valami jó emberhez, ki a szászok közt legvendégszeretőbb volt.

Az egy becsületes vargamester volt a bástyasoron, ki is megértvén, hogy a szász választófejedelem fullajtárja jön hozzá szállásra, igen megörüle, gondolván, milyen jól fog ő mulatni e messze földről jött rokonnal, ki vele azonegy nyelvet beszél; és kiállta előre a kapuban, s föltevé zöld bársonysipkáját, hogy legyen mivel köszönnie az érdemes vendégnek.

A fullajtár nem soká váratta magát, s miután a hellebárdos, aki odáig vezette, rábízta őt a gazdájára, összeölekezett, összecsókolózott vele; a varga bevitte őt tisztaszobájába, leültette a lócára, az inas lehúzta csizmáit és menten kifényesíté; a két szász ezalatt diskurzushoz látott.

Előbb a fullajtár beszélt a vargának, azután a varga beszélt a fullajtárnak, s miután mind a ketten eleget beszéltek egymásnak, akkor jutottak arra a tudomásra: hogy egyik sem érti, amit a másik beszél.

— Der Duivel! — kiálta fel János varga, lecsapva zöld bársonysüvegét az asztalra; — tud kend magyarul?

— Hogyne tudnék? Esztendeje, hogy itt őgyelgek.

— No hát beszéljünk magyarul, mert amit németül szóltál, azt nem értem.

Tehát beszéltek mindketten magyarul.

És mivel tudvalévő dolog, hogy a bor minden nyelvre megtanít, tehát hogy annál jobban megértsék egymást, előhozott János mester egy nagy veder jóféle bort, azt két kupával az asztalra tette, s nekifeküdtek mind a ketten.

Mindkettő gyakorlott bajnok volt ilynemű harcokban; folyt a beszélgetés oly fennhangon, mintha veszekedtek volna.

— Hiszen kend is csak győzi, János mester, én is győzöm,

— szólott a fullajtár, — de úgy mégsem győzi senki, mint az én uram, az maga megiszik egy ülő helyében egy vederral.

— Megiszik Apafi Mihály uram kettővel — viszonzá a varga.

— De nem megy ám ennek a fejibe.

— Biz Apafi Mihály uram sem tölti azt oda.

A fullajtár megdúzta az orrát, s elhallgatott. Jónak látta egy pohár borral növelni haragját, úgy kezdett megint a szóhoz.

— Hallja kend, az én uramnak van egy akkora karbunkulusa a gyűrűjében, mint egy dió.

— Van Apafi Mihály uramnak hat, — akkora, mint a fejem! — kiálta villogó szemekkel a varga.

A fullajtár fújni kezdte dühében, — odakönyökölt a varga elébe, s félvállról intézve hozzá a szót, monda:

— Hallja kend, — az én uram olyan erős ember, hogy egy malomkövet felvesz a vállára.

— Elevenen? — kérdé phlegmatica a varga, két könyökkel tehenkedve az asztalra.

— Megveszett kend? Mit elevenen? A malomkövet?

— No, mert Apafi Mihály uram felveszi ám a vállára az eleven bivalyt!

A fullajtár lecsapta az asztalra a kupát, s ordított, ahogy kifért a torkán.

— De azt mondom kendnek! hogy mikor az én uram megfogja így a kezében a nehéz ezüstkupát, úgy meg tudja azt szorítani, hogy összevissza horpad, s kiömlik belőle a bor!

— Azt Apafi Mihály uram is megcselekszi, csakhogy ő előbb kiüssza belőle a bort.

A fullajtár tökéletesen le volt gázolva, mérgében mit tehetett egyebet? kiitta a kupáját, s megint teletöltötte. —

— Szállok kendnek, varga gazda — szólott, a vargára köszöntve a poharat.

— Állok elébe.

— Az én uram, a választó herceg egészségéért! — kiálta, odanyújtva kupáját.

A varga elvette, kiitta és mondá:

— Isten éltesse sokáig.

Ekkor a varga merítette meg a maga kupáját, s a fullajtárra köszönté.

— Ez meg az én uramért, Apafi Mihály fejedelemért! A fullajtár zsebbe dugta a kezeit, s elfordult az asztaltól.

— Köszönöm, varga gazda, nekem már sok volt a bor.

— Sok é? De több lesz, ha a nyakad közé öntöm az egész vederrel! — szólt a varga dühbe jövéen.

A fullajtár elkezdett nevetni, s csúfondárosan faragta ujját a varga orra alatt.

— Azt mondom, öcsém — szólt a varga —, hogy nyúlj ehhez a kupához, s ne várd, hogy az nyúljon tehozzád, mert azt nem köszönöd meg.

A fullajtár látva, hogy a varga haragszik, még erősebben hahotázott, s minden módon inzultálta a dühöngőt. A varga mindig alantabb kezdte beszélni társához, mint szokása az embernek, mikor már közel van hozzá, hogy valakit föbe üssön.

— Még egyszer kérdem tőled, édes öcsém, — szólt a varga moderate, oly szelíden, mintha könyörögne, — iszol-e vagy sem? — s amint erre a fullajtár még nagyobbat röhögött, úgy vágta hozzá a kupát, hogy az székestül hanyatt dűlt.

Erre a fullajtár is dühbe jött, s kirántva széles vadászkését, nekirohant a vargának, vérben villogó szemekkel. De János mester sem volt rest, hanem előkapott egy fokosbaltát a szegletből, s miután a vadászkést kiütötte ellene kezéből, nekiesett a fokossal, s úgy elverte, úgy elpáholta azt, mint a kétfenekű dobot, míg csak a fullajtár, bornak és ütlegeknek sokasága miatt le nem esett a lábáról, akkor aztán szépen lefektette az ágyba, s reggelig ott hagyta nyugodni a műhelyben.

Reggelre kelvén az idő, a fullajtár is fölveté szemeit, s hát imé, amint kezeit, lábait kezdené mozgatni, el nem tudja képzelni magában: hogy mi lelhete őt? Semmi csontja sem volt helyén, ahova csak tapintott, mindenütt fájt valami részecskéje.

— Ugyan mi bajom lehet nekem? — kérdezősködék az ott levő inasoktól —, úgy érzem magamat, mintha valaki az éjjel álmomban szörnyen megdöngetett volna.

— Azt ugyan jól álmodta kend — felelt neki az egyik inas — mert az éjjel bor mellett összekaptak kendtek a gazdammal, mestram aztán kimángorlotta kegyelmedet, mint a szapult vásznat.

A fullajtárnak ekkor jutott eszébe a múlt éji multság. Rög-tön egész méltatlankodással felvászorgott fekhelyéről, s ment panasza Veterani tábornokhoz, aki akkor legnagyobb úr volt Szebenben, igen derék vitéz úriember, a magyarságnak nagy védelmezője vala, és a jó tréfát sem utálta.

Ehhez járult nagy sántikálva a fullajtár, elbeszélte: hogy őt a gazdája megveré, de elhallgatta: hogy miért? megmutogatta kék foltjait, és nagy elégtételt ohajtott.

A tábornok odahívatta a vargát, s szembesítve a peres feleket, elmondta magának a dolgot, melyet is elejétől végig jól megértvén, nyúla a zsebébe, s kivón belőle egy tízes aranyat; azt adá a vargának, mondván:

— Imhol kendnek, amért ide fáradt. Kend pedig, fullajtár uram, már megkapta a magáét, az a kendé marad. Egyébiránt jövendőre tanulja meg kend: hogy ha inni akar, igyék a többi fullajtárokért, vagy akár a Hofmesterért, de az azon fellyül való személyeknek egészségeérti ivást bízza kend különb emberre. — Kend is pedig, varga mester, ha máskor szomjazik, igyék a varga komákért, igyék a varga céhmesterért, a fejedelem egészségeért való itálnak pedig hagyjon kend békét, — mert kend nélkül is eleget isznak azért!

10. TSONG-NU

(Históriai novella)

Hol, merre nem jártál te egykor, bujdosó magyar nép? — Merre nem hordoztad hajdan fegyveredet? Melyik föld, melyik nép nem látott még téged?

Hol a Jeges-tenger hófedett partjain alig teng az élet, odáig hatoltál, Oroszország legtúlsó széléig; — végighajtottad legelő méneseid a Don és Volga végtelen rónáin; paripáid keresztül-kasul száguldották a három égöv alatt fekvő birodalmat.

Bizánc érckapuját bárddal beütötted; három lépéssel keresztül lépted a keleti Róma birodalmát.

Párizst, az egykori Lutetiát, csak védistene, a köd rejté el szemeid elől, s a chalons-i mezőn, hol a fél világgal küzdöttél, százezer halottja fekszik ellenidnek, kiknek neve sincs már.

Hol a világváros Róma, nemzeteknek anyja, hetes halmán fekszik, ott is voltál, láttad őt remegni, láttad könyörögni.

És túl e világrészen, a bölcspektől ismert határok mögött, ott is jártál, ott is megismertetéd magadat.

Hol a mennyei birodalom, Kína, örökké egyforma század-jait éli; hol a sárga folyam mellett Peking áll porcelán tornyaival s roppant népségével, mely egy országnak is elég volna: te ott is megjelentél, évről évre adódat megkérni.

A kínai császárok roppant bástyát emeltek ellened, egy kétszáz mérföldnyi hosszúságú kőfalat, minden nyíllövésnyire magas tornyokkal.

De a bástya nem védi a népet, ha a nép nem védi a bástyát.

Alig volt készen ez óriási mű, a világnak e hetedik csodája, ismét megjelentek miriád és miriád lovascsapatjaid, ott, ahol

senki sem várta, hol élettelen sivatag, úttalan rengeteg, parttalan folyamok állták el útjokat.

A hun raj átkelt rajtok. A sivatagon megette a vadat, megitta véréit, a rengetegen utat égetett magának, s a folyamokat keresztülúsza.

A nép, mely a bástyát építé, ijedve hagyta azt el, a véletlenül megjelent had elől.

A hun paripák ismét a mennyei birodalom földén dobogtak.

Ekkor a császár, Kao-Ti összegyűjté seregeit; — hegy nem volt elég magas, melyről beláthatta volna hadainak terjedelmét; — e roppant sereggel megindult a hunok ellen.

Egy nagy rónát nézett ki magának csatatérül, ott négyszögbe állítá seregeit, maga középre állt, ahova semmi nyíl nem juthatott, s oda várta elleneit.

A hunok négyfelé váltak, s roppant seregeiket szétosztva, elfoglalák a szomszéd hegyeket, körülfogva a császár táborát.

A megszánlálhatatlan hadsereg nem tudott hova mozdulni, harmadnapra császárostul együtt megadta magát elleneinek.

Ez idő óta adót fizetett a mennyei birodalom a hatalmas nomád népnek; aranyat, selymet, porcelánt és a legszebb hölgyeket.

Ez így tartott éveken át. A hun nép nem szántott, nem kereskedett, nem szőtt, mégis gazdag volt és pompás.

★

Történt azonban, hogy Kao-Ti császár meghalálózván, legidősebb fia, Tsong-Nu szállana fel a megürült trónra.

Ennek első dolga az volt, hogy apja háromszázhatvan feleségét mind a tengerbe hányatta, s valamennyi testvérét, nagybátyját és rokonát lenyakaztatá, míglen egyedül állott a trónon.

Ekkor kezde széttekinteni országá fölött. Kétszázmillió főnyi népen uralkodék, s mégis adófizetője volt kétszázezer embernek; a hun követek éppen akkor érkeztek oda a sarcolt harácsot átvenni, mit a megholt császár mandarinjai eleve

nagy gondoskodva elkészítettek, megrakva ötven nagy teherhajót arannyal és ezüsttel.

Tsong-Nu kivezetteté a követeket a sárga folyam partjára, ahol a hajók állottak.

— Íme, itt a kincs, melyért jöttetek — monda nekik, s azzal inte a mandarinoknak, hogy süllyesszék el a hajókat.

A mandarinok az ijedségtől elsápadva hullottak térdre a császár előtt, könyörögve: hogy ne hozzon veszélyt országára, s ne semmisítsen meg annyi kincset.

Tsong-Nu rögtön leütteté a mandarinok fejét, s azzal maga ment a hajók fenekét megfúrni, a szittyá követek szeme láttára süllyesztve azokat a víz fenekére.

— Most menjetek, temessétek be az arany- és ezüst-bányákat, a bányászokat vigyétek onnan a vashányákba; nem arannyal, vassal fogjuk ezentúl az adót fizetni.

Úgy lőn, amint megparancsolá; a szittyá követek elmentek, s a mennyei birodalom minden kovácműhelyei fegyvereket kezdtek készíteni.

Fegyver lett elég, de ember nem volt, aki azt viselje.

A népnek egy ezredrésze sem volt képes a hadra. A legnagyobb rész művész volt, vagy mesterember; pap, kereskedő és hivatalnok több volt az elégnél; hemzsegett az ország koldusoktól, szemfényvesztőktől, — csak a katona volt ritkaság. Aki volt is, nem hivatása vitte oda, hanem a kaszt, melyben született.

Tsong-Nu rögtön parancsot adott ki, hogy egész országában minden szövőszéket össze kell törni, a porcelán kemencéket bedönteni, a kereskedők hajóit elsüllyeszteni, a bálványokat leszórni, a hivatalnokokat s szemfényvesztőket füleiktől fosztani meg.

Úgy lőn, amint parancsolá. Egy hét alatt össze voltak törve a bámulatos selyemszövő székek, a hínzórámák, az üvegfestő műhelyek, a porcelánhuták; megégették a selyempilléket, elgázolták a cochenillákat, kitépték tövestül a teafákat, kivágták

a kaucsukerdőket; széthasgatták a kereskedőhajók bambuszból kötözött gördülő vitorláit; városról városra kergették a kígyótáncoltatókat, sáskaviaskodtatókat, kötélén ugrálókat, betanított majmaikkal, egereikkel és papagályaikkal; felforgatták a pagodákat; összezúzták az agyaras, terpeszkedő állatfejű bálványokat; lekoncolták a hajcsárok tevéit; hasba szúrkálták, akinek a hasára arany, vagy kék, vagy piros kakas, mint hivatali rendjel volt hímezve; — volt úzés, hajtás az országban; a neki-szabadított katonák akit elől-utol találtak, sapkáján keresztülhúzott caffjából, vagy füleiből vagdaltak el, — pedig kínai ember mindkettőre igen hiú; végre nem maradt egyéb műszer az országban, mint a földműves ekéje, az a csodálatosan ügyetlen X alakú ásó, mellyel a kínai földjét fel szokta turkálni; ekkor ezt is megégetteté a császár, s az asztagokat felgyújtatta, a gabonát beleszóratta a folyókba, tengerekbe.

Az embereknek nem maradt egyéb hátra, mint éhenhalni, vagy Tsong-Nu hadseregébe állani.

Vagy még egy harmadik: föltámadni ellene.

Ezt választák a Quenn-Hinn tartomány lakosai, azon időben mintegy húszmillió lélekből álló nép.

E tartománya volt Kínának mindannyi közt legszebb, leggazdagabb.

Halmain a legbujábban tenyészték a kávé- és teaültetvények; rónáin leggazdagabb volt a rizsarátás; kikötőiben legtöbb hajó fordult meg; tenger-homokjában legszebb gyöngyöket termelt a csigaház; egész erdei voltak kenyérfából és banánból; folyamaiban bottal lehetett ütni a halakat, s kavicsdombjaiban gyémántok teremtek.

Fővárosa, Lieu-King, terjedelmére megközelíté Pekinget; porcelántornyai, függőkertjei, festett palotái, színes üvegházai, csigákkal kirakott utcái, bronzból öntött kígyói, szökőkútjai, kalapfödelű pagodái épp oly csodálatosak voltak, mint azé; itt tudták legjobban készíteni a pálmabort, itt hímeztek legszebben selyemre, itt szőtték a legcsodálatosabb virágos kelméket,

itt ismerék a titkokat, mint lehet az üveget hajlékonyá tenni, az aranyat rózsaszínűre, az ezüstöt azurkékre festeni; itt égeték a legátlátszóbb porcelánt, mely szikrát adott, mint a tűzkő, s melyet hajlítani lehet, anélkül, hogy összetörjék. Itt tanyáztak a vén tudósok, kik rég ismerék ama csodás port, mely lángot ad és mennydörög, kik föltalálták a könyvnyomást, az észak-tűt, a léghajót, mikor még mindezeknek Európában híre sem volt; s midőn az év tiszteletére a búcsújárás napján a tartomány népei ide sereglettek, mennyi tarka népet lehet itt látni! A mandarinokat tányér alakú üveggombos sipkáikkal, mellükön az arany kakassal; a teakereskedőket hasukig lelógó vékony bajuszokkal, amint a bazárok előtt keresztbe vetett lábbal leültek, s egy öblös tálból két vékony fapálcával rakták szájukba a halból, húsból, zöldségből, s gyümölcsből összefőtt ételt; amott egy kötélen táncoló körül csoportozik a nép, ki rézalmákat hajigál a légből, míg odább táncoló bajadér vonja magára a bámészok figyelmét, leterített szőnyegén kerengve, szökellve s csörgős dobját verve feje fölött; itt egy kalitkában felgyürközött hentes árul jól meghízott kutyákat s pórázra feltűzött kövér patkányokat, a kínai nép legkedvesebb csemegéit; amott a borbély háromlábú székét letéve az utca közepére, ügyesen tépdesi ki az emberek állaiból a szőrt; a házak tetőin egy-egy szép hölgy húsel nagylevelű illatos virágok árnyában, tízhúros hangszerét pöngetve rózsaszínre festett ujjjaival, lábacskaí, mik a selyemredők közül kilátszanak, a szánkóorrú papuccsal együtt alig nagyobbak, mint egy gyermeké. Másutt templomba siet a nép, hol bő ujjú kaftánban hajtogatja szárny alakú sapkás fejét egy két lábra állított rézvadkan előtt valami vén főpap; a templomajtó előtt kígyótáncoltató énekli ördöngős danáit, mik kényszerítik a csörgőkígyót farkára állani s sziszegve táncolni körös-körül a nép előtt; néhol a nép között málhákkal rakott tollas dromedárok ügetnek keresztül, másutt poroszlók nyitnak utat egy potrohos tisztviselőnek, kinek feje fölött hosszú nyelű napernyőt visz egy félmeztelen szerezsen rabfiú, vagy

cafrangos palankinban cepelteti magát egy kényes, elhízott mandarin, felálló hajcsapja sipkájából kilóg, utána ügyetlen katonák tolongnak, fejükön nyíl végű sisak, melynek görbe fogantyúja van, mint a teásibriknek, vezetőjük fejéről pávatollak lógnak, majd elbukik hosszú köntösében, a zászlótartónak cikkcakkos lobogóján sárkányok vannak festve, sisakján forgandó szélvitorlát visel, és valamennyi, míg egy kezében valami ügyetlen fegyvert hordoz, görbe kardot, melynek belül van az éle, nyílat, melyet kézzel kell hajítani, vagy dárdát, melynek hegye kígyófark alakú, a másik kezében lapátszerű legyezőt tart, mellyel a forróságot s legyeket űzi magától.

De semmi sem volt oly becses, oly hírhedt Quenn-Hinn tartományban, mint az ottani nők; ezek a karcsú, érzéki alakok, pici lábaikkal, epedő, hosszúkás, sötét szemekkel, halvány arcaikkal, gömbölyű vállaikkal; sehol sem tudták a mandolint úgy pengetni, mint ők, a hajfürtotket fölfelé fésülve sehol sem tudták oly szeszélyes alakú kontyba csavarni, s a bogláros emailtűkkel oly ízletesen körülűzködni, az övet úgy kötni a karcsú derékra. A lefüggő fátyol, a hosszú, bő patyolatujj senkinek sem illet oly jól, mint őnekik.

Ez a nép szegült Tsong-Nu parancsai ellen. A vének, a mandarinok, a kereskedők, a selyemszövők testületileg tagadták meg rendeleteinek végrehajtását.

Tsong-Nu ekkor kiküldé katonáit, hogy a lázadókat menjenek megbüntetni; s egy hét alatt nem volt a Quenn-Hinn tartománynak sem kávé-, sem teaültetvénye; sem bányái, sem szövőszékei, sem porcelánhutái; Tsong-Nu fegyveresei kivágtak, letörték, összezúrtak, betemettek mindent. —

Ekkor összeszedete Tsong-Nu minden férfit, aki a Quenn-Hinn tartományban lakott; aki a gyermekkoron felül volt, azt elvitte katonának, aki a férfikoron felül volt, azt megölette; nem maradt ott egyéb, mint a gyermek és a nő.

A katonának vitt férfiak nem részesültek többé a kényelemben, heverésben, melyben azelőtt; korán reggeltől késő estig

fáradtságos hadi gyakorlatokat tartatott velük Tsong-Nu; az ügyetlen fegyverek helyett kézijhoz kellett szokniok, s a legyező helyett nehéz pajzst kellett emelniök. A legkisebb vétéség-, mulasztásért bambusszal vertek a hibázó talpára, s egy engedetlen tekintetért fejét ütötték el.

Ha valamelyik elszökött, azon városra izentek, amelyből való volt, s jaj volt neki, ha elő nem teremté a szökevénynt, — a földdel tétetett egyenlővé.

Egyszer a Quenn-Hinn népfaj közül egyszerre tizen szöktek meg, mind Lieu-Kingből való ifjak.

Tsong-Nu ráparancsolt a városra, hogy a szökevényeket keresse föl, s midőn az engedett időre azok meg nem kerültek, kimondá a másfélmillió lakosú városra, hogy semmivé legyen!

És tulajdon magukat az onnan elhozott férfiakat küldé irtózatoss ítélete végrehajtására. Ez nála szokás volt. A fegyelem legiszonyúbb próbája volt ez, s még nem akadt rá eset, hogy a szülötte városát elpusztítani kiküldött sereg a parancsot ne teljesítette volna.

Első eset lőn a Lieu-Kingé. A kiküldött sereg, ahelyett hogy lerombolta volna apái lakhelyét, megerősíté annak bástyáit, s a piac közepére egy nagy, rézből öntött fenevadat állíta föl, és aláírta: „e vadállat Tsong-Nu”, s azzal kimondá: hogy városát halálíg fogja védni.

Tsong-Nu három napi böjtöt hirdete e hír hallatára az egész országra, mely idő alatt naponként háromszor kiálták ki a templomokban, a piacokon, s a városok kapuibán a császár rettenetes esküjét, melyben felfogadta az isteneknek; hogy nyoma sem maradand meg Lieu-King városnak, sem a népnek, mely azt építette.

A böjt után összegyűjté seregeit, s minden oldalról betört Quenn-Hinn tartományba. Ki nem menekülhetett senki, az egész nép a főváros körül torlódott össze, ott kellett neki magát védni, vagy elveszni.

A halálra ítélt ország a kétségbeesés erejével oltalmazta bástyáit. Három évig ostromolta Tsong-Nu Lieu-King várost, anélkül, hogy egy házat elfoglalhatott volna belőle. Szerencséjére a scythák messze fenn az Obi jeges partján táboroztak ekkor, s nem értek rá őt zaklatni, egész erejét a lázadók ellen fordíthatá.

De az ellentállás megtörhetetlennek látszott; az ostromlottak nagy árkokat fúrtak a föld alatt oda, honnan legerősebben hányták Tsong-Nu kőhajító gépei a mázsás sziklákat bástyáikra, s megtöltve azokat ama csodálatos porral, melyet később Európában Schwarz Berthold fedezett föl, fölvetették őket a levegőbe.

Három év alatt Tsong-Nu több embert veszte hadaiból, mint amennyi a várost védte. Ekkor ő is az elemeket hitta segítségül; vizet a tűz ellen. Míg a városiak tűzagnákat ástak a föld alatt, azalatt ő a városukon keresztül hullámozó zöld folyamot óriási gáttal elrekeszté.

A megállított folyam iszonyú erővel fordult meg medrében, s néhány nap alatt tengerré gyűlt a város körül, víz alá meríté annak utcáit, ledönté a földsáncokat, kiűzte a lakókat házaikból, s eloltá a föld alá fúrt tűzagnákat.

Tsong-Nu ekkor hajókra, tutajokra szállítá ostromló seregeit, s így támadta meg a védelemtől megfosztott lakókat, kik a nőttön emelkedő vízár elől házaik tetejére menekülve, minden rendszeres védelemmel kénytelenek voltak felhagyni. Az ostromlók egyenként támadták meg a házakat, s utcáról utcára foglalták el a veszni kényszerített várost, melynek sorsából nem volt egyéb hátra, mint a halál.

A kétségbeesés e pillanatában fölgyújtá palotáit a nép, s a hullámok és lángok csatája közt vitta ki utósó harcát, melynek végeztével az egész Quenn-Hinn népből nem maradt meg egyéb, mint a gyermekek és hölgyek. —

Midőn sem tűz, sem víz nem talált mit rombolni többé Lieu-Kingben, akkor szétöreté a gátokat Tsong-Nu, a kék folyam

zuhogva rohant le a pusztult város romjairól, vért és holttesteket sodorva örvényei között. Tsong-Nu ekkor katonáit ereszté a városra, hogy azt eltemessék. A szó teljes értelmében el lőn az temetve. A tornyok, a csonka falak, melyek még állottak, lehordattak a föld színére, a kőhalmokat behordták földdel, bokrot ültettek tetejökbe, a szétvert paloták helyét behantolták pázsittal. Semmit sem volt szabad elhozni a városból, a drágaságokat belehányták a kutakba, hogy még emlék se maradjon utána; nemsokára a hely, hol a büszke város állott, egy zöld legelővé lőn varázsolvá, melyen gyéren ingott a vadbokr, befutva szüros tövisindáktól, csupán azon szobor csonka talapja maradt fenn, melyen a réz fenevad állott, Tsong-Nu gúnyemléke; most e csonka kőre e szavak lőnek írva;

„Itt *volt* Lieu-King város!”

Egyéb semmi. Száz mérföldnyi területben üres volt és lakatlan a vidék. —

Az elhullottak koponyáiból egy roppant pyramidot emeltek a zöld folyam mellett, melynek szegletköveire ez volt írva:

„Itt van azon népnek bölcsessége, mely Tsong-Nu ellen felázadt!”

Az egész vidék erdői felgyújtattak, s hogy még a vizeknek se legyen lakója, a nagy zöld folyamba egész hajókkal hordták az ólmot, arsenicumot és timsót. Azóta sem lakhatik benne hal, s vizével semmi állat sem oltja szomját.

A Quenn-Hinn tartomány megszűnt lenni.

A megmaradt gyermekeket szétosztá Tsong-Nu egész birodalmában rabszolgácul, s a hölgyeket díjul adta katonáinak.

Csupán egyet tartott meg magának, egy szép, tizenhat esztendőös hajadont, ki az általános romlás alatt a császár lábai elé rogyott, s szépsége búbjával egy percre még a bosszút is elaltatá annak szívében.

E hajadon volt Bir-mán-ha, egy árva, kinek apja és testvérei kard által estek el, s kinek arcán még piroslott családjának ráfeccsent vére, midőn Tsong-Nu csókjai azt onnan letörölték.

A leány legszebb volt a Quenn-Hinn hölgyek között, és a Quenn-Hinn hölgyek legszebbek voltak egész Kínában.

Szemeiben azon éjfél-sugáros epedés, arcán a bársonyos virághamv, ajkain ama részegítő hőpirosság, mely el tudta fordítani Tsong-Nu lelkét a halálkiáltástól, hogy egy percig ne abban gyönyörködjék, hanem őbenne. —

És Tsong-Nu keblére ölelte a leányt, s kettős gyönyört érze, midőn ajkai annak égő arcát érinték s fülei a kiirtott nép halál-ordítását hallák.

A láng az égre lobogott, a hullám döntögeté a tornyokat, a kardcsapások alatt százezrek sikoltása hallék, Bir-mán-ha karjai Tsong-Nu vállai körül fonódtak; ő pedig látott, hallott, ölelt és az mind gyönyör volt.

A láng az eget, a vér a vizet, a csók a lány arcát festette pirosra; egyik szebb volt mint a másik, rózsaszínű folyam, rózsaszínű ég, rózsaszínű leány, — ott egy letört ország, itt egy letört mennyország.

Tsong-Nu beleszeretett a leányba, ki Lieu-King romlása közt osztotta szívének dobbanásait.

★

Lieu-King pusztulása után néma lőn az egész ország. A megremült tartományok reszkettek a szörnyű példa előtt, s hallgatva teljesíték a magányúr parancsát.

Ha éltüket, vagyonukat, boldogságukat parancsolta volna levetkőzni, — megteendék. Ha azt kívánta volna, hogy a két tengert kössék össze csatornával, vagy hogy tornyot építsenek, mely a fellegeken túl érjen, vagy hogy a Po-yang-hu tavat kiszárítsák s medrébe narancserdőt ültessenek, kivitték volna.

Tsong-Nu mind ennél nagyobbbat és váratlanabbat kívánt: összegyűjté seregeit, s tudokra adá, hogy át fognak menni Scythiába a hunokat saját országukban küzdeni le, s birodalmuk fővárosait elfoglalni.

A nép reszketve hallá a parancsot és hallgatott, a bölcsek fejet hajtottak a császár előtt, és nem mertek szólni.

Tsong-Nu intésére útnak indult a hadsereg, — Mielőtt összesereglettek volna, eszébe jutott Lien-King elpusztítójának, hogy azon gyermekek, kiket a Quenn-Hinn nép közül elhozott, férfiakká fognak nőni az alatt, amíg ő oda lesz, s emlékezni fognak rokonaik halálára, s föltámadhatnak ellene, azért meghagyá a városoknak, hogy amely napon a hadsereg megindult, minden gyermeket megöljenek.

S akkor útnak indult.

Az ország határán mustrát tartott hadserege fölött. Több mint egymillió harcosbul állott az; a számtalan paripák felhőket vertek porbul a légbe; az élelemvivő tevék, elefántok, s a bivalyoktól vont szekereknek nem leheté végét látni.

Amint a császár bölcsei e roppant sokaságot meglátták, szívek megesett rajta, s egy közülök a császár elé lépett, magát milliókért fölláldozandó. —

Ott arcra borult Tsong-Nu arany trónja előtt, s fölemelve kezeit, ellentmonda néki.

— Hatalmas császár, minden népeknek parancsolója, napnak öccse, holdnak bátyja, minden csillagoknak igazgatója, egyedüli uralkodó a földön, minden fehér elefántoknak ura! ne vesd ki füledből a te szolgádnak beszédét. Mert bizony nem léssen jó tenéked Scythiába általkelned, hogy a hunok városait elpusztítsad, mert a legközelebb lévő is azok közül messzebb vagyon országod határaitól kétszáz mérföldnél, melynek neve *Urdombha*. Út pedig nem vezet odáig, hanem szakadékos hegyek, rengeteg erdők, élelem nélküli földek; mert a szittyá nép nem vet gabonát a földbe, tejet és húst eszik csupán, s ha ellensége közelít, odább tereli élelmét, s üldözőit éhen hagyja veszni. De ha eljutnál is oda, gondold meg, hogy most a hunok ámbár messze vannak, ama mesés tengernek partjain táborozva, melyet ha „tó”-nak nevez a hajós, zivatart támaszt ellene; de hamar szemközt jöhetnek rád, s fegyvereik hatalmasak. Azért

gondold meg szándékodat, oh hatalmas uralkodó, és ha már harcolni akarsz a hunokkal, várd őket határaidra, eljönnek ők, és nem kívánják, hogy te elébök menj. —

Tsong-Nu végighallgatá a bölcs beszédét, s akkor leüttette fejét.

Azzal paripájára ült, s kinyargalt hadserege elé, melyhez ily beszédet tartott.

— Napsugárból eredett vitézek! Egeket reszkettető győzhetlen bajnokok! Sokáig nyomott bennünket az idegenek rabigája, itt az idő, hogy azt visszavigyük nekik. Előttünk áll Scythia zsákmányoktól gazdagultan, ahol tej és méz folyik, s zengő almákat terem az erdő; hátunk mögött maradt Tat-Sin-Koung* elpusztulva, ugarrá téve. Én pusztítám el ezt, hogy annál több kedvvel rohanjatok Scythiára s ne kívánjatok itthon maradni; — palotáitokat lerontám, erdeiteket kivágtam, de ti szebb palotákra, illatosabb fűszer-erdőkre fogtok ott találni; — ötven hajót süllyesztettem a sárga folyamba arannyal és ezüsttel megrakva, de ti százannyi kincset fogtok zsákmányolni Urdombha városban, melyet elfoglaltok; — kiosztám közöttetek a Quenn-Hinn nép leányait, akik a csillagok sugáraiból születtek, de ti szebb hölgyeket fogtok találni Scythia leányai között, kiknek szemeik ragyogóbbak, derekuk karcsúbb, ajkuk édesebb, szerelmük forróbb, s kik a ti öleléseitekre fognak jutni. Azért hagyjátok el itt az ország határán mindazon nőket, kiknek uraikká tettelek, ők e harcok útban csak terhünkre lennének, s nehogy visszakívánkozzatok hozzájuk, ha elhagytátok őket, hagyjátok őket itten halva! —

Halotti csenddel fogadta a hadsereg Tsong-Nu szavait.

— Ím én magam megyek a példával elő! — kiálta fel Tsong-Nu, s maga elé hozatva kedvesét, a gyönyörteljes Bir-mán-hát, keblére ölelé őt, s csókjaival becsukva annak szemeit, hirtelen kirántá kardját, s a szép leány szívébe döfte.

* Kína neve a bennszülötteknél.

Aztán ismét megcsókolá, s kit pirosan, mosolygóan vett ölébe, halványan, halottan letette a földre.

A nép fölkiáltott, minden kard kirepült hüvelyéből, s minden hölgy holtan feküdt le férje lábaihoz.

Így indult ki Tsong-Nu Kína határából.

A Quen-Hinn népből egy lélek sem maradt élve.

Kietlen, puszta vidék volt Scythia határa. Vad erdők látszotak mindenütt a szem előtt, hová a fenevad is csak meghalni jár, s megmászhatlan sziklák hegyláncai, miknek koronás tetején örök a hó.

Tsong-Nu roppant fáradtsággal utat vágatott a rengetegen keresztül, áttörtette a hegyláncokat, a mocsárokra hidat építtetett, s mire megtevé a kétszáz mérföldnyi utat, seregének fele elveszett éhség és fáradtságos munka miatt. —

De még akkor is elég hatalma volt a hun várost elfoglalni. Kémei útba vezették, senki sem állt neki ellent, s midőn már azt hívé, hogy a várost kezében tartja, odaérkezve, annak csak hűlt helyére talált. A hunok városai nem voltak kőből, fაცölöpökre kifeszített bőr és vászon képezé házaikat; Tsong-Nu jöttének hírére fölszedték a sátokezeket, összehajtották vászonfalaikat, feleségeiket, gyermekeiket fölrakták ernyős szekerekre, s gulyáikkal, méneseikkel együtt odább mentek.

A hatalmas császár nem kapott ott egyebet, mint a szédült tűzhelyeket, s a zsákmányéhes hadsereg az ígért paloták, kincsek, a tűzsemű hölgyek helyett nem talált mást, mint az ott hagyott sírokat, azokat mohón feldúlták, de amit bennök találtak, nem volt egyéb fegyvereknél, s azoknak sem vehették hasznát, mert nehezek voltak nekik. Az összeragasztott ökor-szarvaktól készült kézív idegét nem bírta a kínai kar megfeszíteni, s a buzogányt magára ejté, ha fölemelte.

Tsong-Nu, mint a prédáját elszalasztott oroszán, futott az előle eltűnt hunok után. Látta őket a láthatáron, amint sötét felhőként odább húzódtak előle, s nem engedte megpihenni népeit, míg őket el nem érik.

Az üldözött hunok belemélyedtek Hylaea idegen sivatagába, hol még a vadállat is éhen hal meg, ha eltéved; Tsong-Nu mindenütt utánuk. Sehol sem érhetette be őket. Seregének ismét fele elhullt a kényszerített üldözésben, s még egyet sem bírt elfogni a szittyák közül; tevői, bivalyai elfogytak, lovai kidűltek, s már hétszáz mérföldnyire volt a sivatag közepében, mégsem tudta elleneit ütközetre bírni.

Itt megelégette a dicstelen fáradságot, s miután népének és kincseinek millióit elpazarlá, kifáradva megállt Hylaea közepén, s amint ott egy kopasz gránitkőszálat látott a pusztaság közepett fölmeredni, e sziklára roppant betűkkel fölvéssette e szavakat:

„Itt járt Tsong-Nu, a mennyei birodalom ura, minden fejedelmek fejedelme, a napnak öccse, a holdnak bátyja, az egész földnek örököse, az egyedül győzhetetlen úr; — s ez emléket hagyá itt Scythia közepében hétszáz mérföldnyire, ellenségeit idéjé üldözve és általuk félve.”

Másnap, amint táborát kerülné, seregeit véve számba, megszíról három lovagot látá felé közeledni; a lovagok viselete, kócsagos süvegeik, vállaikra vetett kacagányuk s kezíveik mutatták, hogy hun nemzetből valók. —

Amint a lovagok a kínai táborát meglátták, megfordultak, s egy közülök hosszan kürtjébe fútt, melynek mélabús hangjait sokszorosán látszott visszaadni a távol erdős bércek visszhangja.

Tsong-Nu utánuk kiálta: „megálljatok!” s parancsolá lovagjainak, hogy fogják el őket; a hun paripák azonban a széllel tanultak versenyezni, s míg a kínai ügyetlen lovasok messze maradtak mögöttük, egyedül a császár s válogatott kísérete érhetett nyomukba.

Már mintegy négyszáz lépésnyire lehettek egymáshoz, ekkor a középső a hun lovagok közül hátratekint, s azzal lekapva válláról tegzét, amint nyargalva rohant, nagy nyugodtan hátrafordulva, egy nyílvesszőt illeszté ijára, s lassan, figyelve megfeszíté az ideget.

Alig lehete oly távolból kivenni, hogy mit akar; a kínai lovagok lőttek hozzá, de nyilaik a köztük levő térnek felét sem repülték keresztül.

Ekkor pendült a szittyá íjász tegezshúrja, egy balhangzatú süvöltés hallatott — és Tsong-Nu, torkán keresztülütve az íjász nyilától, holtan hullott le lováról.

Erre körös-körül megzendült a vidék. A hun hadseregek visszatérve az Obi mellől, minden oldalról rátámadtak a vezére elestén megrémült táborra; — tíz napig tartott a harc, s tíz országot festett végig vérével.

A harc végeztével visszajöttek a hun vezérek azon kősziklához, melyre Tsong-Nu nevét és tetteit fölvésette, s ezt írták utána:

„Idáig jött, és itt veszett el minden seregével!”

II. MESÉK A KANDALLÓ MELLETT

I.

Volt egyszer egy szegény ember, aki nemcsak azért volt szegény, mivel hogy semmije sem volt: de duplán szegény volt azért, mert volt néki egy tűzrőlpattant felesége, aki őt minden nap megverte.

Hogy az embert megverje valaki, az magában sem kedves állapot, de hogy éppen a felesége verje meg, az különösen kellemetlen gondolat. Ezt szegényt mindennap megverte.

Megverte, ha későn kelt fel, megverte, ha bepiszkolta a mellényét, megverte, ha étel közben elejté a kanalat, megverte, ha szólt, megverte, ha nem felelt, megverte végre, ha semmit nem vettett is, csupán azért, hogy megmutassa, miképpen ő az úr a háznál.

Mert nemhogy a férj vette volna feleségül az asszonyt, hanem az asszony vette férjül az embert, ennélfogva megverte mindennap.

Egy napon azért döngteté el szegényt, mert a gondviselésére bízott pulykák közül egyet elkapott a héja. S ekkor valóban igaza volt az asszonynak, mert lehet-é annál nagyobb vétek, mint ha a férj nem őrzi meg a pulykákat, melyeknek pásztorává tétetett.

Ígérte is nagy töredelmes szívvel, hogy ezután vigyázni fog, s ha máskor eljön a héja, megmondja neki: hogy hozza vissza a kis pulykát, mert őt verték meg miatta.

Történt egy napon, hogy a menyecske valamiféle gyümölcsöt főzött be nádmézzel és fahajjal és szegfűborssal, ahogy azt úri házaknál látta, gondolván, hogy jó lesz az majd karácsonra.

A férj kuttogva leste a sutból az ismeretlen főzeléket; soha nem látott ő sem nádmézet, sem szegfűborsót és fahajat; azt sem tudta elképzelni: hogy tisztességes asszonyi állapot mi okért főzi meg a gyümölcsöt, melyet az Isten nyersnek teremtett? Azt kezdte hinni: hogy a felesége boszorkány, s amit ott főz, az valami ital, melytől ő majd lóvá vagy bivallyá válik.

Végre bátorságot vőn magának, s nagy elszántsággal megkérde, hogy mi lesz abból ott a tűzön?

A menyecske attól tartva, hogy ha megtudja az ember a csemce mivoltát, még meg találja torkoskodni; azt felelte neki: mérge! gyilkos és halálos mérge, a patkányok számára készül, nehogy meg találj kóstolni, avagy hogy csak a főzőkanalat is megnyald, mert rögtön szörnyethalsz tőle.

A férj rémülve érté meg a dolgot, s azontúl ebédnél mindig megnézte a kanalat, hogy nem azt tették é elébe, mellyel a mérget keverték, s egyszer amint a lábasban felhozták a fordított kását, ráismert az edényben ugyanarra, melyben a mérget főzték, s menten fölkelt az asztaltól, és éhen maradt, azt mondván, hogy nem tud enni.

Egyszer az asszonymak be kelle menni a vásárra, az urára tehát ráparancsolt, hogy mit tegyen és mit ne tegyen: hogy tüzet ne rakjon, hogy a házat nyitva ne felejtse, de kiváltképpen, hogy a mérgehez ne nyúljon, hanem őrizze odakünn a kis pulykákat, kiből egyet se próbáljon elvinni a héja.

Az ember fogadta, hogy jól fogja magát viselni, s „megállj, héja”, gondolá magában, most az egyszer majd kifogok rajtad; s azzal fogta a kis pulyka-csibéket, egy zsineggel lábaiknál fogva valamennyit egymástól kötözte, s úgy hajtotta ki a mezőre. Ott maga egy bokorba meglapult, a csibéket készakarva el hagyta jó messze menni, s titkos kárörömmel leste, mint lesz bolonddá a héja, ha meglátja, hogy nem lehet a csibéket egymástól elválasztani.

Az összekötözött pulykák sítottak-rítottak s nemsokára megjelent a levegőben a héja, mint egy pók, mely a szálán függ,

ereszkedve alább-alább, olykor körülcsóválva magát reptében szétterjesztett szárnyal. —

Képzem, hogy boszongodik, gondolá magában a férj, ezóta már megláthatta a zsineget. Ekkor hirtelen lecsapott a héja. Ahá! kiálta kacagva az ember; de kacagása csak egy pillanatra tartott, mert a következő percben már vitte a héja a megkapott csirkét, s minthogy a többi is hozzá volt kötve, annál fogva elvitte valamennyit, a kis csirkék lógtak hosszan a levegőben, mint a papírossárkány farka.

„Megállj, héja!” kiálta a szerencsétlen pulykapásztor, „add vissza a csibéimet”, — s futott lelkendezve utána, ríva kergette a szomszéd határig, ott eltűnt szemei elől, s a boldogtalan kétségbeesve fordult hazafelé. —

Mit csináljon most nyavalyás? A felesége, ha megjön, agyonüti, az bizonyos. Gondolkozott, mit hazudjon? de csak megállott az esze. Végre nagy gondolatja jött; ha már a pulykák elvesztek, úgy sincs minek élni tovább, tehát meghal, el fogja ölni magát, úgy kikerüli a verést, még tán majd meg is siratják.

Íly elszántan bement a házba, istennek ajánlá lelkét, búcsút vőn az egész világtól, nekiment a befőzött gyümölcsnek, s azt keserves könnyhullatások között a fenekéig megette!

Akkor azután befeküdt a sutba, behunyta a szemeit, s kezeit szépen összetéve várta közelgő halálát.

Amint így haldokolnék, íme jön a felesége; még künn volt, mikor már kiabált rá, de ő nem a kart felelni, hadd ijedjen meg, majd ha a holttestét meglátja.

— Hát te alszol — kiáltott rá a feleség. — Te renyhe, lusta naplopó! Merre vannak a kis pulykák?

— Elvitte őket a héja — gyónt az ember egy haldokló nyugalmával. —

— El is visz téged az ördög, vagy én csaplak mindjárt agyon.

— Ne fáraszd magad, jó assz ony, — szólt szaggatott hangon a férj, szemeit égnék meresztve — úgyis meghalok legottan.

Érezve bűnöm nagyságát, mind bevettem azt a mérget, mit a patkányoknak főztél.

Az asszony meglátta az üres bögrét, melyet a halni kész ember akkor is fülénél fogva tartott összekulcsolt kezei közt egy mártír elszántságával arcán.

Nem tudta, hogy mérgében pukkanjon é meg, vagy nevetében? —

Végtére is nevetésre vált a dolga, s ez egyszer nem verte meg a szegény embert.

12. KORONÁT SZERELEMÉRT

VÍZKERESZT ÜNNEPE

Még akkoriban nagy ritkaság volt Erdélyben az orgona, kivált a kálvinista templomok csaknem mindenütt nélkülözték ez Isten dicséretére rendeltetett hangszert, csupán Majosfalván volt egy, melyet Bethlen Gergely uram készíttetett Németországban e kis mezőváros temploma számára. Bernard mester, az akkori leghíresebb orgonakészítő, megértve, hogy a megrendelt munka fejedelmi ivadék számára készül, nem restellé a fáradtságot annak kiállításában, megcsinálván annak öreg sípjait alabástromból, a pedál brügókat aranyozott, vastag papírosból, s az előtéren álló fuvolasípokat valóságos öntött ezüstből, s felékesítvén azokat aranyozott rácsokkal és arabeszkekkel, amint az akkoriban kegyes divat vala.

Bethlen Gergely uramnak ugyan volt Küküllővárban saját családi temploma, melyben a pompás orgona szépen elfért volna; hanem ő azt mondá, miszerint ő azt nem a maga, hanem az isten dicsőségére szerzé, s ekként került a pompás hangműszer aranyozott és ezüstözött alkatrészeivel a kisdud kálvinista szentegyházba, nem kis munkába kerülvén a helybeli lelkész, nagytiszteletű Gernyeszegi Menyhért uram ellenszegülésének legyőzése, ki is — saját szavaiként — átallotta a dudát behozni a templomba, s még nagyobb gondot adván az orgonának felállítására, melynek legnagyobb sípja tizenhat láb magas vala, úgyhogy a tetejéről mind le kellett szedni az aranyozott cirádákat, ha azt akarta, hogy elférjen az alacsony imaházban.

Bethlen Gergely uram azonban mármmost az orgonája kedvéért minden vasárnap eljárt a templomba, két szép hajadon

leányával együtt; a két szép leány kedvéért pedig ugyancsak a környék fiatalsága választá ez imaházat buzgólkodása helyéül, úgyhogy rövid idő alatt nem volt látogatottabb szentegyház Küküllő vármegyében a majosfalvinál, aholott is nagytiszteletű Gernyeszegi Menyhért uram vásárnaponkint az egybesereglett gyülekezetet együtt és egyenkint, kor, nem s rangkülönbség nélkül úgy megmosta, úgy megfeddé, úgy megdorgálá, hogy Ézsaiás próféta sem tette jobban a maga idejében.

Ezerhatszázkilencven után írtak ötben, amidőn ez történt a majosfalvi szentegyházban, vízkereszt ünnepében.

Bethlen Gergely uram tudniillik ekkor is szokása szerint alájvén Küküllővárból kisebbik leányával, Ilonkával, — a másikat, Katalint, az ifjú Kendefi Gáspár vitte azelőtt két héttel Bodonba férjhez, — hátrahagyá szánkóját a jó úr a templom kerítése mellett, s betérvén a paphoz, aki rendesen meg szokta őt várni, vele együtt mene a templomba, előrebecsátván a papot, s kezénél fogva vezetvén leányát, s akképpen foglalva helyet a fényesre festett padon.

A pap bejöttével megzendült az orgona, a hívek felálltak, felállva elénekelték egy hosszú verset, azután leültek, hozzáfogtak a XXXVIII. zsoltárhoz, azt végeslen végig elénekelték, maga is pedig Bethlen Gergely uram oly buzgóan, oly lelkiismeretesen énekelt a hívekkel együtt, hogy avagy csak egy sort is el nem mulasztá a zsoltárból, csupán csak az orgonista által minden vers után elkerített kacskaringós kikezdő és bekezdő cikornyák alatt akadván ideje mellette ülő leányával zsörtölőd-lődni, ki előtt a kinyitott könyv most is a kezdő lapon volt. „Hát te mért nem énekelsz?” — „Jaj így is meg vagyok fagyva, hátha még az a kis meleg is kimegy belőlem.”

Bethlen Gergely uram oldalt vetette magát e szóra; Ilonka szokott neki olyan feleleteket adni, hogy övé maradt az utósó szó, s mégis ő volt Gergely úr legkedvesebb leánya, mint aki a jó ötleteket — még saját rovására is — különösen szerette.

Gergely úr mintegy negyvenöt éves lehetett ez idő szerint;

kisded, zömök, kurtanyakú férfi vala, a fején levő sűrű haj egészen meg volt őszülve s rövid üstökre kanyarítva, homloka mindig le volt a szemére húzva, mintha mindig haragunnék, pedig nagyon is ritkán haragudott; szokása volt kurta bajuszát rángatni, ha valami nem volt ínye szerint, s ha valamit rosszallt, annak legvilágosabb jele az volt, hogy az orrát megdúzva egyet mordult a torka fenekéből, s egyik oldalról a másikra vetette magát, s ha már nem tűrhette tovább, akkor körös-körül vakarta a fejét, haját összeborzolta, s mentéjét egyik oldalról a másikra gombolá, a harag kitörése pedig csak egy percig tartott nála, úgyhogy ha akkor ült, amikor megharagudott, mire fölkel, már megszégyenlé magát.

Az ének elmúlt, következett a prédikáció; nagytiszteletű Gernyeszegi Menyhért uram fölment a katedrába, a hívők sok köhögés után helyreverték magukat, s várták csendben a hirdetendő igét.

Mint már tudjuk, a nagytiszteletű úr kemény dolgokat szokott a gyülekezet épületére felhordani, a mai textus ilyenformán hangzott Ézsaiásból:

„Ordíts kapu, kiálts város! mert eljön az úrnak rettenetes napja!”

Az emberek elkékültek, elhalványultak, Bethlen Gergely uram nyusztprémes dókájába burkolózva, hátravetette magát székében, mintegy előre érezve a közelgő zivatart; csupán Ilonka arcán volt nyugodt és ábrándozó; nagy sötétkék szemei nem keresték a szónok élő márványarcát, az ablakon az esti nap búcsú alkonyugára sütött be, keblét egy önkénytelen sóhaj emelé, lelke túl volt a templomon, túl az égen, még annál is közelebb az istenhez; — ő szeretett. —

A pap ekként kezdé híveit megszólítani:

— Gyilkosok, tettetők, csalók hitszegők, házasságtörők, istentagadók, hazaárulók! Miért jöttetek e szent helyre?

— Űm — dörmögé magában Bethlen úr, még mélyebben húzva magát dókájába.

— Hogy mertek Isten színe előtt bűneitek sokaságával megjelenni? Nem félték-e annak haragjától, kinek nevét szájatok kimondja? Széttétekintek rajtatok, és nem látom közöttetek azt az öt igaz embert, akikért megtartandja az úr Zsodomát és Gomorát. Mindenütt bűn, iszonyat, veszedelem. Látom a fiút, ki apja halála után sóhajt; látom az asszonyt, ki férjének szemben hízeleg, s szemével másra tekint; látom az árvák megrontóit, kik testvéreik megnyomorításával szereznek maguknak veszendő kincseket.

— Jól van, nagyon jól van — mormogá magában Gergely úr, szokás szerint nem állhatva, hogy bele ne szóljon a prédikációba.

— Meg van vesztegetve a nép, a konkoly kikelt mindenütt, a bűn bevette magát a várakba, úgy mint a kalyibákba; míg a közönséges gonosztevő dénárokat rabol, addig ti főurak az országot fosztogatjátok; veszekedtek a hivatalokon s a közönségből gazdagultok; íme Sándor Ádám uram milyen bogláros mentében mutatja itt magát, pedig Isten ember tudja, hogy két kesely paripával jött be az országba. Ti magatok mentek rossz példával elő, megbüntettek a gyilkost, aki egyet megölt, s ti magatok háborút csináltok az országnak mely nélkül ellehetett volna; jaj ti reátok! az özvegyek és árvák siralma az egekre száll föl ellenetek. —

— Ūm, űm, — dörmögé Gergely úr, bajuszát rángatva s fejét csóválva. — Jó. Jól van, pap uram. — Jól van.

— Behoztok törököt, tatárt, kurucot, labancot az országba, s míg az szerzte pusztít, rontja a népet, égeti a falvakat, ti felveszitek magatok váraitokba, s onnan nézitek a romlást.

— Ūm. Ez rám szólt, — mormogá Bethlen Gergely uram, üstökét borzolva.

— Pedig hiába építettétek erős váraitokat, por és hamu minden erősség, melyet az úr lehellete megillet, és menten leomlanak, de kősziklára építettett ház az istenben való bizodalom, az igaz hit! és ti e hitet is megvetitek, elhanyagoljátok,

kicsúfoljátok. A hajdani buzgóság, az ősi önfeláldozás nem találtatik sehoh. Cserélik, berélik a hitet, mint az új ruhát, ma rác, holnap unitárius, holnapután török, ki mint hasznát látja. Íme Pünkössti László uram mily áhítatosan hallgatja az isten szavait, pedig csak a múlt héten ígérte meg Apor István uramnak, hogy pápistává leszen, majd akkor ő is kap valami részt a testamentomban; íme László Mihályné asszonyom kiadta kezéből mind a két fiát Kolozsvárra, mintha itthon nem lett volna már nekik mit tanulni, s most ott a tisztelendő jesoviták olvasóval és képeskönyvekkel dugdossák a gyermekek zsebeit. Íme Mihács Mihók uram bolond fővel azt beszél, hogy ő minden vallásból hisz valamit, a zsidóból a *szombatot*, a törökből a sokfeleség-tartást, pedig léssen őnéki egyformán része a poklobból minden vallás szerint; sőt még Henter Jónás uramat is itt kell látnom, aki már két héttel ezelőtt convertált, hogy valami hivatalba promoveálódjék, s most is csak azért jelent meg az Isten házában, hogy itt Bethlen Gergely uram hajadon leányára báméskodjék, pedig bizony mondom néki, hogy azt oltárhoz vezetni nem fogja.

— Üm! — mordula Gergely úr, oldalt vetve magát. — Azt magam sem óhajtom.

A pap mennykövei eképpen hullottak jobbra-balra; a hívek megilletődve húzták le fejeiket, s ha valamelyiknek szólt a lecke, alig lelte helyét. Egyedül Ilonka nem látszott érdekelve lenni a dorgáló szavak által; szemei, lelke, gondolatai messzemessze tétováztak, túl a szűk falakon, túl a hóval fedett mezőn, ott, hol az Isten közelében örök tavasza van a világnak, a szerelem reményében. Arca angyali nyugalmát nem zavarták meg Gernyeszegi uram intései, sem Henter Jónás uram báméskodlása.

— Jaj tinéktek, jaj Erdélyországnak! — folytatá a pap; — eljön az úr a maga ostorával, és megostoroz benneteket; eljön a látogatásnak napja, és el nem múlik. Avagy a bércek nem a ti bűncitekért rendülnek-e meg álló helyeikben? a viharos menny-

dörgés és villámverés nagykarácsony reggelén nem az Isten intő szava volt-e hozzátok? A rettenetes áradások, mik falvakat söpörnek el helyeikről, a sáskajárás, mely minden zöldet letarol, nem azt jósolja-e, hogy el fogtok töröltetni e földnek színeről, és nevetek sem maradand ez országban? Jaj tinéktek, jaj tinéktek, kiket az unokák meg fognak átkozni, de százszorta jaj az unokáknak, kiket apáik rontanak meg! Én láttalak benneteket az utolsó fejedelem temetésén. Nem sírt közöletek senki; többen összetették kezeiket s imádkoztak; az nem a megholt lelkéért történt, hálaímdáság volt az az Istenhez, hogy őt magához vette.

— Űm, ez nekem szól — dörmögé magában izzadva, és dókáját jobbra-balra gombolva s üstökét sebesen körülkapargálva Bethlen Gergely uram.

— Igaz, hogy gyöngé ember volt a megboldogult, könnyelmű, részeges s ittas fővel sok bolondot mívelt; — de a *miénk* volt, a *miénk!* és azért kár volt örvendeni az ő temetésén, mert bizony mondom néktek, hogy ez volt az utolsó fejedelemtemetés Erdélyországban, és több fejedelmet nem fog Erdély eltemetni! . . .

— De már azt tagadom! — kiálta fel elförmedve Bethlen Gergely uram, s lecsapta süvegét maga elé. — Ahhoz kend nem ért, Gernyeszegi Menyhért uram!

A pap magasra emelt fővel tekintte le a botránykoztatóra, s három ujját fölemelve az ég felé, mennydörgő szózáttal kiálta le rá: „Itt isten beszél!”

Bethlen Gergely uram már ekkor egészen magához tért, átlátva magaviselete helytelen voltát, s lesimítva üstökét s mentéjét helyrerángatva, visszaült helyére; — nagyon jól van pap uram — mormogá, — nagyon jól van, csak folytassa kegyelmed.

A pap tehát még egyszer általánosan megdorgálva a gyülekezetet, végezetre jobbulást ajánlva neki, megvigasztalá a megilletődött népet a mennyei bocsánat ígérétevel.

— Tartsátok meg a hitet, és az bizony meg fog benneteket tartani; szeressétek a hazát, és az bizonyára élni fog; tegyetek szent fogadást, hogy isten és a hon előbbvaló lesz nálatok minden világi jónál, s e fogadással járultatok az úrnak asztalához, mert aki e nélkül veszi el a szent jeleket, halált eszik és kárhozatot iszik magának!

A pap mennydörgő szavai után újra megzendültek az orgona sípjai, az igazság után a költészet, s a hívek szép rendben járultak a szent kenyérhez és borral terített asztalhoz, melyre Bethlen uram leányai saját kezükkel hímzettek pompás vörös bársonytakarót. Előbb a férfiak kerültek sorba, kardjaikat mind lerakva a templomajtóban; Gernyeszegi Menyhért uram olykor megcsóválva húzta vissza a nyújtott serleget, midőn valaki bal kézzel nyúlt hozzá, s velőkgig ható mondatokat dörgött mindegyik fülébe; úgy látszék, mintha személy szerint mindenkinek legtitkosabb bűneit ismerné, s nem egy gonosztevő tért az igaz útra átható szemeknek rettenetes tekintetétől.

Midőn a férfiak közül a legutolsó is elhaladt, jöttek sorban a nők. Legelül egypár éltebb matróna, a helybeli nemes családokból, becsületes tornyos főköztőkben s panyókán lógó prémes mentéikkel nagy ezüst kapcsokra, kezükben aranyos metszésű énekeskönyveik, azokba csíptetve egy-egy szál rozmarin. — Most egy karcsú hajadon lépett az úr asztala elé, kin az egész gyülekezet szemei függöttek, Bethlen uram legszebbik leánya, Ilona. Mennyi áhítattal, mily nemes ihlettséggel fogadta el az isteni vér jelképét! az úr lelke lebegett szép arculatján.

— Az úr hallgassa meg szíved fohászait — monda nyájasan a leánynak a lelkész, s egy pillanatra elolvadt arcának szigorúsága.

Ilonka hosszan, mélyen fölfohászkodék a szent asztal előtt; sóhajában annyi névtelen érzelem vágya látszott kifejezve, derengő sejtelmek, mik még gondolattá nem voltak érelve, s melyekből olvasni csak azon nagy lélek képes, ki a csecsemő sírását is érti.

Azon pillanatban, midőn Ilonka letévé a serleget, irtózatosszívaj támadt a templomajtó előtt, rémült gyermekek és leányok rohantak be a templomba a rögtöni ijedség érthetlen ordítóásával, s a padokon keresztülugrálva, a karzat oszlopaíra s az ablakrámákra kezdtek fölkapaszzkodni.

— Mi történik ott? — kiálta a pap a lármát túloldító hangon, míg a templomajtónál levő leány- és gyermekcsoport mindig nagyobb zavarba kezdte gomolyogni, s egyszer az egymás hegyén-hátán hentergő tömeg közül egy roppant nagy medve szökött elő, idomtalan hánykodó ugrással futva egyenesen az úr asztalához.

— Jézus segíts! — sikolta Ilonka összeijedve, s a rémülettől nem bírt megmozdulni.

A fenevad már csak néhány nyomnyira volt a leánytól, a csodajelenettől megrémült nép egészen megfélekedezett róla, midőn Bethlen Gergely uram hirtelenebben a kimondott szónál átugrott karospadján, s a vadállatot ököllel fültövön ütve, amint ez két lábára állt, megfogta két kézzel két fülét, s azzal hanyatt vágva az állatot, birkózásba eredt vele.

Ilonka, amint apját a medvével viadalt kezdeni látta, elsárgult, szemei elfordultak, s azzal összeroskadva, féltetével az ott álló padra hanyatlott.

— Ne féljen kisasszonyom! — rikácsolá ekkor háta mögött vala erőteljes hang, s a megriadt néptömeg közül egy izmos székely leány vált ki, két könyökkel törve magának utat kisasszonyáig, s azzal odarohant Ilonkához, felkapta karjai közé, mint egy ölbeli gyermeket, s az orgonához rohant vele, melynek záros rekesze volt.

— Egy kést adjatok! — ordíta Bethlen Gergely, még folyvást egyedül küzdve a fenevaddal, s egyik térdével a földhöz nyomva annak torkát, míg kezei veszett erővel feszíték annak füléit. — Szaladjatok a kardomért, a templomajtóban maradt.

— De az isten házában nem fogunk vérengezni! — kiálta Gernyeszegi Menyhért uram, s azzal öltönyujjait felgyűrve, oda

futott Bethlen Gergely mellé. — Ki kell dobni innen ezt az állatot s odakünn végezni vele.

Ezzel ketten belecsibeszkedtek a hivatlan vendég bundájába, füleibe, s elül húzva, hátul ütlegekkel nógatva kicibálták azt a templomból, ott künn azután a magához tért népség végképp agyonverte.

Ily csodaeset többször adta magát elő Erdélyben, hogy a medvék, miket télen különben sem ritkaság látni, fényes nappal befutottak a templomokba, ott meghunyászkodva bebúttak valami szögletbe, s minden ellentállás nélkül hagyták magukat agyonveretni, amelyből azután a nép babonás hite csoda dolgokat jövendölt, s a sors úgy akarta, hogy e jövendölések mind beteljesüljenek.

A pap és Bethlen Gergely visszatértek a templomba. Gernyezezi Menyhért azonmódon, amint volt, felgyűrt ujjakkal, hasgatott ruhában, megállt a gyülekezet között, magas terménél fogva egy fővel kilátszott valamennyi közül.

— Íme a fenevadak maguk is megjuhászodnak az úrnak számolya előtt — szólt mennydörgő hangon; — így adandja az úr kezeikbe az igazaknak minden ő ellenségeiket!

A pap izmos karjait az égnek emelve, mint egy próféta állt az elámuló gyülekezet előtt, s a megzendülő orgona zúgása mellett egetverő hangon harsogott föl az ének:

„Az erős Isten uraknak ura!”

Soha nagyobb buzgósággal nem énekelték e verset.

KÉSOI LÁTOGATÓK

A nap már leáldozóban volt, a fehér, hóval fedett vidékre hideg, barna ködök kezdtek leszállani. Küküllővár négy saroktornyának bádofüdelein még ragyogott az alkony aranyvörös színe, s körös-körül a láthatár mintha egy hamvas lilaszín árnyéktól lenne már körítve, melynek szürke homályából ezüstös berkek-

ként tűntek elő a távoli erdők zúzmarázos fáí. A hajlongó fákat egész csoport hollók foglalták el, rekedt károgással szállongva a légben, a hófuvatokban egy-egy ordas farkas ügetett szaglászva, s meg-megállt üvölneni, vagy beléhentergett a hóba, mintha melege volna; a hidegtől szürke levegőben a megfagyott köd pilléi libegtek.

Az est félködében a távolból szán csörgése hallik, melyet el-elkap a hóvufatokat torlasztó hideg szél, s a Küküllő jegén egy szánt látunk tovasikamlani, három gyors havasalföldi paripától röpítve. A három paripa füstől az izzadástól, a szánban két férfi ül, meleg farkasbundákba burkolózva, bajuszaikra jégcsapokat ragasztott a ráfagyott lehelet, minden hajszáluk fehér a dértől. Hátul a bakon egy csatlós pattogat hosszú karikás ostorral, minden durranásra nekikapaszkodnak a lángvérű paripák, a szánka repülni látszik, a szilaj ménnek serénye és csójtárja lobog, a szánka orrán reszket a kifaragott szerecsenő. A szánban ülők beszélnek valamit egymással, a csörgés, robogás közt elhangzik minden szó.

Amint a Küküllő kápolnánál félrekanyarodik, a megtorlott jég miatt kénytelen a szánka a magasabb partra kikapaszkodni s parthosszant folytatni útját. Azon pillanatban, hogy a lovak csörtetve vágattak föl a partra, a szán háta mögött alig kétszáz lépésnyire két lovag jött poroszkálva, kiknek egyike, amint a szán véletlenül felbukkant előtte, hirtelen hátrarántotta paripája száját s vissza látszott hőkölni.

— Álljunk meg egy pillanatra, Tamás, senkivel sem akarnék itt találkozni, — szólt társához a lovag, s leugrott lováról, mintha nyergén igazítana valamit.

A lovag nagyon ifjúnak látszott, arcán nyoma sem volt még a férfiszőrnek, de tekintetében volt valami korát megelőző szomorú komolyság, melyet nem bírt meghazudtolni életteljes arca, most még a hidegtől is vérpirosra csípve. Karcsú, de izmos természetét sötétkék posztódolmány fedé, egyszerűn sujtásozva, félvállára lompos medvekacagány volt vetve, szíjas rézcsatok-

kal fűzve nyaka körül, fején egyszerű asztrakánkálpag, két kerecsentollal, oldalán acélkard, minden ékszer nélkül, csupán a büszke arab mén, melyen lovagolt, látszott némi uraságot árulni el nála.

Kísérője egy vén szolga, őszbe csavarodott csimbókos hajjával, szigorú mentéjén csillog a sokévi viselés, s a kifordított bárányszőr subávali érintkezés nyoma. Oldalán nagy, rezes tokú kard lóg, lova erdélyi telivér.

— Nem is jó volna ezekkel találkozunk, — felele a vén szolga ura szavára. — Ez Bánfi Mihály uram, a lovairól ismerem rá, kinek urabátyját a megboldogult fejedelem egy cigány hóhérral nyakasztatá le.

Az ifjú búsan fölsóhajtott.

— Ott voltál azon esetnél?

— Bár ott lehettem volna. Most talán nem állna így a világ. Mikor a fejedelem aláírta a halálítéletet, Csáky László uram rögtön lóra ugrott, s futtatott Bethlenbe, a hol Bánfi fogva volt a feleségével; a fejedelemasszony megtudta a dolgot, s fölrohant a fejedelemhez, sikoltozva borult lábaihoz: „te átkozott ember! te átkozott ember, ne ontasd ki annak az ártatlannak a vérért!” kiáltozá magánkívül, s el nem bocsátá a fejedelem térdeit, míg az a kegyelmet ki nem adta az elítélt számára; mink rögtön lóra ültünk az étekfogóval, ez a kegyelmet hozta, én egy vég bársonyt vittem, arra az esetre, ha már későn érnénk, halotti takarónak; két ló dűlt ki alólunk Bethlenvárig, de bizony csak a halotti takaróra volt ottan szükség; azóta kétszer ütött bele a mennykő a bethleni várba, az egyik tornyán ide is látszik, hogy kisebb, mint a másik, s ahova Bánfi uram van eltemetve, minden tavasszal megindul a vér a földből.

— Kegyetlen ember volt a fejedelem, ugye? — kérdé bánatos hallgatás után az ifjú.

— Nem volt biz az. Én ismertem, mert gyermekkorától szolgáltam mellette; míg ifjú volt, éppen ily szelíd, áldott lélek volt szegény, miként maga kegyelmed, szerette a tudományo-

kat, vitéz volt, jószívű, jobbágyai úgy szerették, mint édesapjokat, s felesége, a jó Anna asszony — Isten nyugtassa meg — oly boldog volt vele, mint az angyalok az égben. Csak ahogy egyszer fejedlemmé lett, körülvették a rossz tanácsadók, belekeverték az ivásba, ittas fővel mindenre rávették; ha gazdag emberre volt foguk, az ellen ligát csináltak, s vagyonait maguk foglalták le, utoljára a fejedlemasszony elvette pecsétnyomó gyűrűjét, s valahányszor Mihály úr jó fővel öt-hat emberre halált mondott, ő meg rögtön kegyelmet írt nekik. Reggel aztán a szegény fejedlem még meg is köszönte neki, hogy nem engedte az ártatlan vért kiontani.

— Órangyala volt, mégis elkárhozott.

— Hát még azután, hogy a jó asszonyt magához vette az isten, beh nagy csapás volt rajtunk a jó úr! A sok jött-ment sehonnai ember azt tette vele, amit akart. Kifosztották az ő nevében a szegény köznépet, s kifosztották őt magát is utoljára, úgy, hogy vénségére megtébolyodott azon való aggódtában, hogy nem leszen neki mit enni. De mit beszélek én kegyelmednek erről, amit százszorta jobban tud nálam.

— Örömet hallom. Azok, akik énkörülem vannak, csak hazudni, hízelegni tudnak, mikor igazat akarok hallani, teveled beszélek.

— Szegény Apafi Mihály uram! — szólta a szolga felsóhajtva — míg élt, beh sokan siratták, mikor meghalt, bizony nem siratta ott senki.

— Ez hát a fejedelmek sorsa.

— Nem mennénk odább, nagyságos uram — szólta Tamás. másfelé térítve a beszédet, — a szánka már jól elhaladt.

— Ne nagyságolj engem, — szólta szomorúan az ifjú.

— Hiszen most senki sem hallja.

— Magam sem akarom hallani. Meg kell előznünk a szánban ülőket, ők a Küküllő parthosszát követik; ha mi nekivágtatunk torony irányában a várnak, előbb ott lehetünk, mint ők. Értésítette leányod a kisasszonyt arról, hogy jövök?

— Igenis, hanem a jó kisasszony sokáig nem akart belégyezni, hogy egyedül szóljon kegyelmeddel, s utoljára is csak abban állapodott meg, hogy a nyugoti toronyszobában kész lesz szólni kegyelmeddel, de csak igen rövid ideig.

— Csupán három szót, s aztán visszatérek.

— Még az éjjel? Ebben a hidegben?

— Nem fázik az, aki szeret, jó öregem, te addig majd térj be a csárdába és melegülj.

★

Bethlen Gergely uram a templomban történtek után rendkívül jó kedvre kapott. Hazamenvén, magával vitte a papot is, aki a templomon kívül igen barátságos víg ember volt, s otthon nagy tüzet rakatott a kandallóban, s alig fért a bőrében jó kedvnek miatta.

— Olyan szemet vetett kend rám onnan a szószékről, nagytiszteletű Gernyeszegi Menyhért uram, mintha a fejemhez akarta volna vágni a bibliát — szólott az öreg úr kötekedve a paphoz.

— Akkor igazán csőstül kapta volna kegyelmed a tanítást — válaszolt a pap vidáman.

A víg mulatozás között belépett a terembe Ilonka, meglátott rajta az előbbi ijedelem okozta sápadtság; kezében egy üvegcsét hozott, valami csodatevő balzsamfélével, mellyel egy könnyű karcolást jött bekenni, amit atyja a medvével küzdelemben a jobb kezén kapott. Gergely úr föl sem vett egy olyan kis sebecskét, vadászaton különbeket is szokott az ember kapni, hát még ütközetben, hanem azért édes mosolygással nézte, mint kötözgeti be sérült kezét az aggódó leány, ki zámolyára térdelve, megcsókolá a sebesült kezét, azután betekerte balzsammal, bekötözé s ismét megcsókolá.

— Látod, látod — monda az öreg úr gyöngéd enyelgéssel, — ezt se kellett volna kapnom, ha szeretőd volna. Ilyenkor annak kellett volna előállni védelmedre, vén apád helyett. De hisz

való is valamire ez a mai fiatalság, biz elnézték, mint vesződtünk mi ketten pap urammal a nagy birkózásban.

— Milyen különös, — szólta Ilonka elboruló arccal, — már másodszor akart a medve széttépni.

— Másodszor? — szólta Gergely megütődve, — te erről nekem nem is szóltál, hol? mikor?

Ilonka zavarba látszott jőni. Úgy tetszék, mintha megbánta volna a már kimondott szót, s örömet nem felelt volna atyja kérdésére, mely okvetlenül újabb kérdésekre adandott alkalmat.

— Nos, miért hallgatsz? — kérde Gergely úr, maga felé fordítva leánya arcát, ki lángvörössé pirult, s szemeit lesüté.

— A múlt ősszel, — szólta akadozó hangon a leány, — hogy Almakeréken voltam a nagynénémnél, Magdussal eltévedtünk az erdőben. Már esteledett az idő, s mi mindig jobban belekeveredtünk a sűrűségbe, midőn egyszerre a távolból vadászkiürt hangja üté meg füleinket; félelmünkben arra kezdtünk tartani, midőn egyszer szemközt ránk a bokrok közül egy rút gubancos vadállat tört elő, én meg azt hittem, hogy ördög, mert sohasem láttam ilyet elevenen, s elkezdék ijedtemben sikoltozni. A fenevad észrevéve bennünket, felénk kezdte csörtetni. „Fusson kisasszonyom! — kiálta Magdus, én addig lefekszem, s míg velem bajlódik, kegyed megmenekül.” Azzal ő leveté magát a földre, én azonban egy lépést sem tudtam odább tenni, hanem egy nagy odvas fa mellé húztam magamat, s onnan néztem, mint ment oda a medve Magdushoz, tenyerével összetapogatta, arcát megszaglászta, s amint látta, hogy nem mozdul, ott hagyta fekünni, s széttékitett morogva, mintha engemet keresne. A halál félelmei közt voltam. E pillanatban újra hallatszott a kiürszó, s a berek sűrűjéből egy ifjú lovag robogott elő fekete paripán; én nem állhattam tovább, felsikolték, mire a lovag a nekiágaskodó medvét torkon ütve kelevézével, hanyatt dönté a sűrűbe, s azzal leszökve lováról, odafutott hozzám, ki szinte magamon kívül hevertem a fűvön, s az odafutott

Magdus-al együtt felkarolva, egy közel patakhoz vitt, hol arcomat vízzel meglocsolva, magamhoz térítének. Sohasem mertem ezt neked megmondani.

— Üm; majd máskor is így bízlak én téged magadra. De hát tovább. Mi lett aztán belőle?

Ilonka még jobban elpirult.

— Hát miért nem mered tovább mondani? Tán biz egy csókot adtál a lovagnak, amiért éltedet megmenté, s azt szégyenled.

— Oh nem, atyám.

— Pedig bizony megérdemlette volna. Tán nem volt valami szép?

— Oh igen. Arca, magatartása délceg és nemes, szemei oly bátrak és mégis oly szelídek.

— S te ráértél mindezt észrevenni? De folytasd, hogy jöttél azután haza? No mért hallgatsz el? Gyere no, ülj ide mellém, nem mondom meg senkinek, a pap már aluszik, nekem elmondhatod, nos?

Ilonka suttogva, meg-megakadva beszéde közepén, folytatá:

— Alig bírtam magamat lábaimon, a lovag paripáját ajánlá, fáradt voltam, kényteleníttem rá fölülni, a lovag kantárnál fogva vezette a paripát. Hanem a paripa nagyon keményszájú volt, és az út nagyon bokros, a nyereg sem volt nő számára való, majd leestem róla . . .”

— Nos? nos? nos?

— Hát a lovag utoljára kénytelen volt maga is felülni s engemet ölébe venni s úgy hozni hazáig. Ezt mondva, Ilonka apja keblére rejtő égő arcát, aki erre joviális kacagásban tört ki.

— Hahaha! hisz te valóságosan szerelmes lettél bele. Hogy hívják a lovagot?

— Nem tudom.

— Lehetetlen. Nem kérdezted meg tőle?

— Mertem is! hanem Magdus megtudta az apjától, hogy az ifjú fejedelem udvaránál van.

— Ahá! Tehát tudakozódtunk utána!

— Azt is, hogy keresztneven Mihálynak hívják.

— No ugyan erről ráismerünk, hisz annyi a Mihály Erdélyben, mint a vadalma. De annyit legalább tudsz felőle, hogy magyar és nemes?

— Nemes, — de szegény.

— No bizony. Hát hisz Kendefi Gáspár uram sem gazdag, mégis elvitte Katicát; nem adom én a leányomat pénzért megtevéért, mint cserkesz, hanem szeretetért. Mai világban úgy sincs egyéb bizonyos birtoka az erdélyi magyar embernek a kardjánál.

Ilonka szótlán örömmel csókolta össze atyját, elárulva öröme által: mennyire szeret! s azzal jó éjt kívánva az öregnek, látható felindulással hálószobájába távozott.

Az öregúr még nem volt álmos. — Hej pap uram! — kiálta a kandalló mellett bólingató lelkészre, „zabban a lovak?”

— Nem alszom — viszonzá a lelkész — csak nem akartam kegyelmeteket háborítani istennek tetsző beszélgetésükben. Kend, Bethlen Gergely uram, valójában nem oly bolond ember, mint sok apa, ki rangot és gazdagságot keres leányai számára, boldog élet helyett.

A pap még egy igen szép hosszú és épületes beszédet szándékozott e téma fölött tartani, melybe azonban bele sem foghatott, mert a várkapun ejtett döngetés vendégek érkezését jelenté, s e zajra Bethlen uram számtalan kutyái mind előrohantak pitvarból, akolból és konyhából, rettentő ugatást mívelve; a külső lármára a szobában alvó kedvenc agarak is elkezdtek csaholni, egy az ajtónak futott, farkát csóválva, másik első lábait az ablakba téve kezdett el üvölni, a többi is, — volt legalább tizenkettő, — minden szegletben megszólalt, Gernyeszegei Menyhért uram nem győzte őket a sok „coki”-val csitítani, s ha kettőt-hármat elhallgattatott, a negyedik akkor mordult el a zsöllyeszéke alatt.

Végre hallatszott a kapu csikorgó kurrogása, a kutyák ismerő

nyihogással futottak mind az ajtóhoz, az udvaron egy bevágató szán csörgése hallék, s azután férfias lépések a tornácon, valaki a ház ura után kérdezősködött.

— Ez Bethlen Miklós öcsém! — kiálta fel Gergely úr, — ismerem a hangjáról. Ezek már aztán Isten hozta vendégek, akik ilyen időben jönnek látogatni.

Az érkezők benyitottak a terembe, bundáikat odakünn le rakva; az egyik egy fiatal, harmincéves férfi lehetett, szembe tűnő családi hasonlattal Gergely úrhoz, a másik: Bánfi Mihály valamivel idősebbnek látszék korai kopaszsága miatt, bár ő sem volt hajlottabb korú.

Gergely úr összeölelé, csókolá vendégeit, Menyhért úr is kezét rázott velük, és az agarak is mind fölugráltak a nyakukba, s rájuk ágaskodtak nyomot hagyó cirógatással.

— Héj! bort ide, legények! — kiálta ki Gergely úr cselédeknek, — több tüzet a kandallóba, nem aluszik itt az éjjel senki!

A csatlósok rögtön megjelentek boros vedreikkel, előkészítették a nehéz ezüst billikomokat, a vendégeknek nem kelle sok kínálás.

Akkor nem oly homoeopathicus adagokban itták a bort, mint most, meszelykével, vizecskével, hanem veder számra, s azért, ha itt-ott jó kedve lett is az embernek, de mégsem volt azért részeg.

A borozás közben kisült, hogy Gernyeszegi Menyhért uram itt is megfelel magáért, de még Gergely úr sem hívott segítséget a maga veder borához, s ami Bethlen Miklós uramat illeti, ő még Bánfi uram helyett is jónak látta inni, mint aki bornemisz-sza lévén, csak úgy hallgatott és mélézött a lármas társaságban.

— Szóljon már kend is vagy egyet, Bánfi uram — szólt Gergely úr, belekapáskodva a józan emberbe, — mert biz azt hiszem, hogy nem tud magyarul.

— Hát miről beszéljek? — válaszolt az egykedvűen.

— Miről? Hát mondja el, hogy tetszik Küküllő-vára?

— Bolond volt, aki építette, mind a négy tornyához külön

kijárás van, ha nem vigyáz az ember, tolvaj és ellenség könnyen hozzáférhet.

— Sohse aggódjék kend, az én életemben egy ajtó sem volt azokból nyitva.

— Kend, lehet, hogy nem járt be rajtok. De ki tudja, korhely cselédek nem szökdösnek-e rajtok ki s be, mikor éjjel a főkapu zárva van. Legalább mi hogy jöttünk, a délkeleti torony ajtaját nyitva láttuk.

— Az ördögbe! Hisz az a leányom szobáiba vezet.

— Tán nem jól értette kegyelmed? A délkeleti tornyot mondtam. Mert a holdvilágnál ahogy jöttünk, mi azon az ajtón egy férfialakot láttunk belopódzni, én még figyelmeztettem Miklós öcsémet rá, de ő azt felelte, valami kósza cseléd lehet.

Bethlen Gergely arca e szavak alatt elsápadt, elsötétült, a kupát letette a kezéből, székét eltolta az asztal mellől, s anélkül, hogy egy szót szólna, a falra függesztett kardjához lépett, s azt kihúzva megindult azon ajtó felé, melyen Ilonka eltávozott.

— Mit akar kegyelmed? — kiálta fel a pap felrúgva székét s eléje ugorva a baljóslatú arcú embernek. — Mit szándékozik kend művelni?

— Legyen kendnek esze, Gernyeszegi Menyhért uram, — szólt, nyugalmát hirtelen visszanyerve, Bethlen Gergely, — s engem se tartson bolondnak. Meglehet, zsvánnyal lesz dolgom, s csak nem mehetek az ellen zsoldárral.

— Jó, de hátha többen lennének, én is elmegyek kegyelmeddel, hogy segélyére lehessenek.

— Igen, de az is meglehet, — folytatá Gergely tompa hangon, mintha nem is akarná, hogy hallják, amit mond, — hogy akit ott kapok, nem pénzemet, hanem becsületemet jött elrabolni, s akkor jobb, ha rajtam kívül más nem tudja. Azt elhiheti kend, hogy leányomat meg nem ölöm, egyért azért, mert asszonyt ölni nem szokásom, más meg az, hogy szeretem, ha szegyenemre vál is; de ha férfit kapok ottan, akkor! . . . akkor esküszöm a Szentháromság egy Istenre, Gernyeszegi Menyhért

uram, hogy ha hétszáz pap imádkozik is érte, s hétezer ördög őrt is minden hajszálát, kétfelé hasítom!

Ezt mondva a jó úr félretolta az útból a becsületes lelkészt, s a nehéz tölgyfaajtót olyan dühvel vágta be maga után, hogy minden asztal táncolt bele.

— Igyunk tovább, nagytiszteletű uram, — szólt Bethlen Miklós hidegen, ki az egész jelenet alatt meg sem mozdult a helyéről, — majd elvégzi azt Gergely bátya, s ha szüksége lesz ránk, meghalljuk. Isten éltesse ifjú Apafi Mihály uramat, a fejedelmet!

A pap ivott a kimondott egészségére, a két úr keserűen mosolygott egymás szeme közé.

★

Az éji lovagok ezalatt kikerülve az előttük haladó szánt, mély hófuvatós árkokon s zúzmarás berkeken keresztül elvergődtek Küküllővár alá. A vár déli oldalán minden ablak ki volt világítva, a délkeleti torony ablakában két gyertya égett.

— Künn a jel! — szólt András gazda urához.

— Szálljunk le lovainkról — monda az ifjú, könnyeden leszökve paripájáról, s a kantárszárát szolgáljának vetve. — Te keresd föl a legközelebbi csárdát. Ott melegedj föl. Egy óra múlva ismét itt légy.

Az ifjú lovag azzal a torony felé sietett. A várárok be volt fagyva, könnyen átmehetett rajta, ott egy palánkon kellett magát keresztülvetnie, s néhány pillanat múlva a toronyajtó előtt állt, miután annak kőlépcsői szét voltak hányva, a kiálló kőpárkányon kapaszkodva föl annak erkélyéig.

A távolból a szán csörgése hallatszott.

— Hozta Isten, ifjú uram! — szólt egy suttogó hang a belopdóhoz, s egy izmos néember, kiben Magdusra ismerünk, kézen fogva a lovagot, fölvezette őt a sötét csigalépcsőn azon szobáig, melyben a két gyertya égett.

A szobában vígan pattogó kandallótűz vete eleven világot,

kitüntetve azt a sok apró, kedves, semmi haszonra nem levő tárgyat, mikkel hölgyek fel szokták szobáikat ékesgetni, s mi azoknak olyan jól illik.

— Jaj lovag úr — kezdé Magdus, — már csak vegye el kissasszonyunkat, mert még a templomban sincs bátorságban kegyelmed nélkül.

— Jót mondasz, jó Magdus — felelt a lovag mosolyogva, — hanem kettőn áll a vásár.

— De lovag úr, ahol az eladó is oly kész mint a vevő, hamar készen van ott az alku.

A lovag jókedvében egy aranyat nyomott a cseléd markába, az bosszúsan adta vissza.

— Mit gondol kegyelmed? Nekem egy aranyat? Kegyelmed szegény ember, nem így kell vesztegetni a pénzt. Kelleni fog bizony mennyegzőre, akkor is csak márást a cselédnek, nem aranyat.

— Úgy igaz — dörmögé magában a lovag, — hisz én szegény vagyok.

E percben fordult a kilincs, a lovag odaszökött az ajtóhoz, s felrántva azt, Ilonkát látta maga előtt örömtől és boldogságtól üdvezült arccal.

A két szerelmes napok óta tanulgatá magában a szavakat, miket e találkozáson egymásnak mondani fog; éppen azért egy szó sem jött ajkaikra, némán megölelték egymást, egy csók volt mind az, amit egymásnak mondani tudtak.

— Haragom van rád — szólt Ilonka, ki akarva fejteni Mihály karjaiból, — tudta, hogy nem fogja bocsátani, — te úgy jössz hozzám, mint a tolvaj, az ablakon keresztül, mikor az ajtó is nyitva áll előtted, titokban, midőn nyíltan is jöhetnél.

— Nem jöhetnék, Ilonka. Atyád bizonyosan megtiltaná.

— Lásd — szólt Ilonka mondhatlan hamiskás mosolygással, — én bátrabb vagyok tenálad. Te nem merted kezemet megkérni atyámtól; én megtettem helyetted, és nem kaptam tagadó választ.

A lovag egyszerre elkomorult.

— Te elmondál neki mindent?

— Találkozásunkat. A többit ő maga kitalálta. Én mondtam neki, hogy te szegény vagy, ő felkacagott, megveregette arcomat, megcsókolt, és azt mondta, hogy Kendefi is szegény, mégis neki adta nénémet.

— Lásd azt nagyon rosszul tevéd, hogy titkunkat előtte fölfedezted. Amit mondok, nem fogod érteni, de hinni fogod, hogy igaz. Sem atyád, sem rokonaid nem fognak tégedet nőül adni, ha engem megismernek; okaik vannak rá, mikről sem ők nem tehetnek, sem én.

— Nem értem, mi okaik lehetnek? Hogy szegény vagy, azt tudják már, ha családjaink ellenségek, én kibékítlek benneteket, ha más hiten vagy, majd megtérítlek én. Oh az én családom nem terem oly képtelen embereket, mint te gondolod. A Bethlennek jó szíve mindenütt ismeretes, családi körükben s az ország ügyeiben egyaránt.

— Jól tudom. De van egy körülmény, melyet te nem ismeresz, s mely korlátot emel szerelmem és szíved között. A Bethlenek az utósó férfiig ellenezni fogják, hogy én férjed lehessenek, míg ha már az volnék, örömmel szorítanának karjaik közé.

— Nem értelek. Nem értelek.

— Ne is érts, csak higgy. Boldogságunk egyedül attól függ, hogy tudsz-e bennem eléggé bízni, s tenni azt, amire kérlek. A legközelebbi faluban értekeztem a lelkésszel, ki bennünket azon percben összeadand, melyben előtte megjelenünk. Akarsz-e velem jöni?

— Én szökve, atyám tudta nélkül?

— De velem. Az én lovagbecsületem védpajzsa alatt. Esküdni nem szokásom, de szavamra mondom, hogy míg nőmmé leendsz, megőrzelek, s ha az lettél, megszerzem számodra mindeki becsületét és atyád áldását.

Ilonka tétovázni, igazodni kezdett, e pillanatban erőszakol-

san felszakasztaték az oldalajtó, s a szerelmesek előtt Bethlen Gergely uram állott, meztelen karddal kezében.

Ilonka nagyot sikoltva veté magát apja keblére, s onnan lasan alácsúszva, annak lábaihoz omolt.

Bethlen Gergely sok szóba kezdett, míg egyet ki tudott mondani. A lovag háttal állt a kandallónak, s félkezével eltakarta arcát.

— Suhanc! — ordíta rá Gergely, kardja reszketett izmos kezében. — Látom, a te oldaladon is kard van. Húzd ki, ilyen-olyan lélek fia, mert négyfelé váglak!

A lovag erre levette kezét arcáról, s azt a tűz felé fordítva, méltóságteljes tekintettel nézett Bethlen szemeibe.

Az öreg e pillanatra egyszerre átváltozott. A düh és meglepetés egy pillanatig küzdöttek arcán, egészen elkomorult, szemeit lesütötte, kardját a falnak támasztá, s hüvelykujjait övébe dugva nagyokat mordult. — Űm — igen — hm. — Azután mérgesen fordult Magdus felé: — vidd a kisasszonyodat szobájába.

Ilonka még jobban megrettenve atyja elkomorulásától, mint előbbi haragjától, átkarolta annak térdit, s reszketve könyörgött neki.

— Hiszen te azt mondád, hogy nem fogsz arra haragudni, akit szeretek, bárha szegény is.

— Szegény? — szólt az öregúr metsző, szarkasztikus hangon — Az igaz, hogy elég szegény, nincs egyebe ennél a kis Erdélyországnál. Őnagysága Apafi Mihály uram, a fejdelem.

— Igen, az vagyok — szólt az ifjú előlépve, — s ha úgy akarsz, leányod férje, kit fogadom, hogy boldoggá fogok tenni.

— Oh atyám! — szólt Ilonka örömprepesve csókolva atyja kezét.

— Menj szobádba, — viszonzá Gergely szigorú hangon. — Itt nem rólad van szó többé, hanem Erdélyországról — s azzal karon fogva leányát, kivezette a teremből, s azzal magukra zárta az ajtót.

— Nagyságos uram, — szólt Gergely visszatérve a fejdelemhez, — sokat szeretnék kegyelmednek mondani, ha cudar-

ság nem volna a magam házánál összeszidni a vendéget, bárha az ablakon jött is be: hanem annyit megis megmondok kegyelmednek, hogy inkább hagyta volna kegyelmed leányomat összetépni a medvének, mint hogy maga tépje össze. Mert hogy kegyelmed az én leányomat elvenni nem fogja, arra már aztán esküszöm.

— Mi kifogásod van ellenem?

— Ne méltóztassék tréfálni ez órában, nagyságos uram. Én vén ember vagyok, az eszem sem szállt még a lábam szárába. Vajmi jól tudja azt kegyelmed, hogy a kegyelmed fejedelem-sége leendő házasságától függ. Néhány hónap múlva letelt a kegyelmed kiskorúságának ideje, s a számára kijelölt mátká, a brandeburgi márki leánya azóta szinte felnőtt. Boldog lesz-e kegyelmed vagy sem általa? az nem kérdés, de fejedelemmé lesz. Ha pedig egy ilyen magamforma nemesember leányát veszi el kegyelmed, engem uccse az ágy alá vágta akkor kegyelmed a fejedelemsüveget.

— Mit bánom én.

— De bánom én, és bánja az ország! Kegyelmed csak egy ember, én is csak egy vagyok, mi élhetünk, halhatunk, ahogy Istennek tetszik, de most Erdély jövődjéről van szó, s mi nem fogjuk tűrni, hogy a kegyelmed szerelmessége miatt elveszzen az ország. Ha kegyelmed most elveszti a fejedelemséget, soha sem lesz itt többet úr a magyar. Menjen innen kegyelmed Isten szent hírével, s teljesítse azt, amit az ország rendei határoztak. Ilonka kegyelmed neje nem leend. Leányom szíve megszakadhat, az enyém vele szakadhat meg, de kegyelmed mégsem fogja őt bírni, mert Erdélyország sorsa előbbvaló. Kegyelmed meggyalázta házamat; — ellenségeim meg fogják tudni; — leányom hírneve oda lesz, de azért kegyelmed nem fogja őt nőül venni, mert Erdélyország sorsa több, mint az én becsületem . . . Kegyelmed apja sok jó magyar nemest lenyakaztatott, kegyelmed örökölte apja nevét, öröklendi apja vérszomját is; én tudom, hogy magam leszek az első, kinek fejét kegyelmed, ha

fejdelemmé lesz, leütteti, és azért mégis kényszeríteni fogom kegyelmedet, hogy fejedelme legyen Erdélynek, mert az én fejem semmi ott, hol Erdélyország sorsáról van a szó. Most Isten áldja meg nagyságodat.

Ezt mondva Gergely úr, fejébe rántotta elülről hátulról kis veres sipkáját, s keserű elkomorodással fordult el az ifjú fejdelemtől, ki némán, leverten, összefont karokkal bámult a kandalló hamvadó tűzébe, s egy szót sem bírt viszonzni az ősz honfi feddő szavaira.

— Még egyet uram — szólt Gergely visszafordulva az ajtóban. — Amit mondtam, mind komoly, megmásolhatlan szó volt, s én rajta leszek, hogy szavamat megtartsam, azért kegyelmed mint igaz nemesember azt nem akarja, hogy leányomat ezentúl elzárva tartsam, mint egy apáca, lovagi kötelességének ismerje hozzá többet soha nem közelíteni.

A fejedelem szomorúan távozott el a toronyból. Gergely magához vette az ajtók kulcsát, s visszatért vendégeihez.

— Csak igyanak kendtek, semmi baj sem volt, semmi — szólt közéjük lépve, jókedvet erőltetve arcára, hogy szinte csikorgott bele minden vonása. — Egy kis izé — aztán semmi egyéb; bolond tréfa, majd halálra nevettem magamat. Haha! Egy csatlósom furcsán járt Magdussal, hahaha az ördögbe.

Hanem e nevetés közben úgy megszorítá az ezüst kupát, melyet kezébe fogott, hogy a két oldala összehorpadt, s a bor mind kiömlött belőle. A vér elfutotta szemeit.

— Ejh, milliom istennyila! — kiálta falhoz vágva a serleget — nem megy már nekem a tettetés, hisz leolvashatják kendtek az arcomról, akármit beszélek, hogy meg vagyok gyalázva.

— Mit? mi történt? — kérdezik a vendégek.

— Hát egy suhanc, valami siheder, még leánnyal barátságot mert kötni — beszélt Gergely úr, ellobbant haragja után ismét magához térve, hogy új mesét mondjon vendégeinek. — De kiadtam a fickónak az utat, jól járt, hogy ott nem vetetem le, ahol feljött, az ablakon.

— De hát inkább kényszeríteni kellett volna, — szólt közbe a pap, — hogy ha hírbe hozta a lányt, tegye nejevé.

— Majd én egy sehonnainak adom a leányomat, egy koldusnak — szólt tettetett pattogással Gergely úr, — soha bizony.

— Hisz az elébb egészen másképp beszélt kegyelmed ezen a helyen — fedőzzék a pap, — igen okosan mondá, hogy nem tekint vagyonna, születésre, csak leánya szeresse, az kit választott.

Gergely úr feje főtt a lelkész beszéde alatt, szemei karikát hánytak, szerencsére a serleget már eldobta, mert különben baj lett volna; még beszélt volna a lelkész, de Gergely úr egyszerre olyat csapott öklével az asztalra, mint a mennydörgő mennykő, s felördített, ahogy kifért a torkán.

— Az akkor volt! Én tudom, mit beszélek! Hagyjon kend nekem békét!

Erre fölkelte Bethlen Miklós, s Gergely urat átölelve, visszaülteté székére, fülébe súgva: — legyen kegyelmed nyugodt, mi mindent tudunk, a látogató a fejdelem volt.

Gergely úr lankadtan esett székébe vissza, mint ki félelmes álomból ébredett föl.

— De kiadtam neki az utat — dörmögé az őt értőknek.

— Kegyelmed igaz hazafi — szólt Bánfi, megrázva kezét az öregnek.

— Ezt nem hagyjuk megtörténni soha — mondá szilárdul Bethlen Miklós, s a három férfi könnyes szemekkel nézett össze, míg a pap sehogy sem tudta magának kimagyarázni, hogy micsoda nagy hazafiúság lehet abban, ha az ember nem adja a leányát annak, akit szeret? . . .

A TATÁROK

Még néhány napig mulatának Bethlen vendégei Küllővárban; ezalatt a családi tanácsban elhatározzák, hogy minden kfsértet elkerülése végett legjobb lesz Ilonkát, addig, míg a fejdelmet elfelejti, Nagyváradra küldeni egyik rokonához; amint-

hogy egy reggelen meg is indult vele az egész atyafiság, szánkákra rakodva. Maga Gergely úr Gernyeszegi Menyhért urammal egy szánon, másikon Ilonka Magdussal, harmadikon Bethlen Miklós és Bánfi Mihály. Egész Bethlenig semmi bajuk sem történt, hanem ott már annyira behordta a szél az utakat hóval, hogy a legnagyobb erőlködés mellett sem hatolhattak tovább Szászvölgyénél, ott pedig teljes lehetetlenség volt a szoroson keresztültörhetniök, mielőtt a kirendelt falusi népség lapáttal utat hányandott a hótorlatokban, s emiatt kénytelenek voltak ott éjszakázni a kis faluban.

Szerencsére Magdus apja, András gazda, ott azon faluban lakott, s éppen otthon tartózkodott, elkéredzve a fejedelemtől, akinek a házánál az úri vendégek legalább túrhető éji tanýára találtak.

Ott elrendezték magukat, aki hogy fért. A kocsisok az akolban, András és Magdus a konyhában, míg az urak a nagy lakószobát foglalták el, Ilonkának egyedül engedve a kis benyílt mennyezetes nyoszolyájával.

Már jól behaladt az éjszakában az idő, az alvók különféle hangokon horkoltak, midőn egyszerre irtózatossá hangzik szét a faluban, nyargaló paripák verik föl a csendet, s az egyszerre kigyulladt tűz rémes világnál száz meg száz rémalak tűnik elő, ordítva, gyors paripákon, idegen öltözetben.

— A tatárok! a tatárok! — hangzik a vészkiáltás a felriadt lakosság házaiból. A fekete, szegletes fejű széles szájú alakok, mintegy lovaikhoz nőve, benyargalnak az udvarokba, kanócot vetnek a háztetőkre, kötélre fűzik a kirohanókat, s lemészárolják az ellenállót. Asszony sírás, halálhörgés, káromkodás nőttön nőző zajba vegyül, melyből kihallik olykor a félrevert harang vészkondulása.

Bethlenék hirtelen talpra ugráltak; mire szétekintének, már a tatárok elfoglalták az aklokat, a künn kapott cselédséget le-
verve lábairól, s a tornácajtót kezdték döngetni.

— Ehen van ni — kiálta fel a pap. — Az Isten büntetése,

amiért nem akarta kegyelmed leányát ahhoz adni, akit szeret, hanem megszőktetni előle, most már a pogány veszi el.

— Ne papoljon kend most, nagytiszteletű Gernyeszegi Menyhért uram, hanem lásson egy fokos után, s álljon velünk együtt az ajtóra, vagy menjen Ilonkát biztatni.

A pap úgy tett, ahogy mondva volt: bement Ilonka szobájába, ki ijedtében félájultan hevert ágyán; egy vigyorgó tatár fél testével már bemászott az ablakon, de akihez Menyhért uram úgy vágott egy karosszéket, hogy menten visszaesett, ahonnan jött.

Másfelől ezalatt három tatár már betörte a tornác ajtót, az egyik lovastul bement a konyhába. Azt ugyan András gazda fokosával úgy főbe kólintá, hogy a lova alá esett, de a másik kettő pányvát vetett az öreg legény nyakába, s lerántva a földre elkezdé annál fogva kifelé hurcolni.

Magdus csak nézte ez ideig, mintha sóbálvánnyá vált volna, a viadalt, de amint látta, hogy az apját húzzák-vonják a földön, felsikoltott, s egy fejszét kapva a szegletből elő, nekirohant az egyik tatárnak, s egy kegyetlen elbúsult csapással kettéhasította annak fejét. Az utósó tatár aztán nem volt rest, hanem elszaladt a hős leány elől, ki visítózva hajította utána a véres fejszét. András gazda erre kivetette a pányvát nyakából, s fejére rántva hirtelen a levágott tatár csalmáját, s felkapva annak lovára, bekiálta az urakhoz: „csak védjék magukat kegyelmetek, én addig elfutok segítségért.”

— Eredj, fiam, Küküllőre — kiálta utána Gergely, — vagy menj Bethlennvárba, vagy ahol legközelebb találod az atyafiak banderiumait és mondd meg, akit ott találsz, hogy aki leányomat megszabadítja, legyen bár akárki fia, kezével jutalmazom meg!

András hallotta a biztatást, s erre ahelyett, hogy Küküllőnek tartott volna, Balázsfalva felé fordította a ló száját, s a tatárok között szerencsésen keresztülnyargalva, kik csalmájáról társuknak tekinték, tovairamlott a faluból.

Az urak ezalatt hirtelen elkészültek a védelemre; három löfegyvernél nem volt több velük, de mindnyájának volt legalább kardja. A benyíló ablakát eltorlaszolták szekrényekkel, s s odaállíták a papot és Magdust, maguk ezalatt a lakszoba ajtaját és ablakait foglalva el. Néha tettek egy-egy lövést, midőn valamelyik tatár kanócot készült vetni a födéltre; a lövés után szétfutottak az ostromlók, s ismét újak jöttek helyettük.

Végre a tatárok az átelleni házakat gyújtották meg, hogy a láng átcsapjon a szomszéd födéltre; a ház elé ültetett terebélyes hárs és diófák egy ideig elfogták a zsarátanakot, de végre a házra lövöldözött égő nyilaktól csakugyan belekapott a tűz a háztetőbe, s egy perc alatt lángban állt az egész épület. A tatárok ujjongtak. A bent levők Istenre bízta lelküket. Történt azonban, hogy András gazda teheneket tartván, azelőtti napon tengerikórókat vett meg egy oláhtól, melyeket azon havason kiterítgetve a padlásán, az égő háztető tüze nem bírta a nedves kévéken keresztül a gerendákig terjedni, s ekként leégett az egész tető, anélkül, hogy a házban levőknek csak hajszáluk is meggörbült volna. Ekkor a tűz világa mellett egy nagy képű tatár murza lovagolt elő, macskabajuszával, piszkos, de aranyos öltözete mutatta rajta a vezért; ez mérgesen ordított az ostromlókra, kik már sok holtat vesztek, s még közel sem juthattak az ostromlottakhoz. A murza fogott egy nagy vasbuzogányt, s azzal ütögetve az ostromlók hátát, ekként buzdította őket nagyobb vitézségre, mire a tatárok közelebb kezdtek nyomulni a házhoz, s csákányokkal kezdték annak falait bontogatni; már egy jókora nyílást törtek a benyíló falán, s miután az már közel volt a beomláshoz. Gernyeszegi uram kénytelenült Magdussal és Ilonkával a lakszobába vonulni.

Ide szorultak össze mindnyájan. Bánfi Mihály egy kőütéstől eszméletlenül hevert a földön, Bethlen Miklós vállában egy nyíl volt betörve, a fegyverek mind ki voltak lövöldözve, Gergely puskájában volt az utolsó töltés.

— Ajánljuk lelkünket Istennek, atyafiak — monda Gernye-

szegi Menyhért, — s azután védjük magunkat férfiak módjára, s ezzel egy rövid imádságot mondva el, melyet a többiek utána rebegtek, fölkapta Bánfi kardját, s a másik férfiúval kiállt a végharcra, középre fogva az elalélt Ilonkát, s várva elhatározottan az ostromlókat, kiknek ütések sűrűen hangzottak ajtón és ablakon.

Egyszerre a két ablak közötti fal leomlott, tág kilátást nyitva az ostromló csoportra: „Isten velünk!” — kiáltának a védő férfiak, kardjaikat kimeresztve, amidőn e pillanatban egyszerre ismerős trombitaszó harsogott fel az ostromlók háta mögött, s a füst és láng közül egy háromszínű, kék, sárga, veres zászló lobogója látszott közeledni.

— Istené a dicsőség! Jön a szabadulás! — kiálta feléledt buzgalommal a pap, s a megriadt tatárok hirtelen visszafordulva, az újon érkezők elé toltak.

A csata rövid volt, néhány perc alatt keresztültörte magát a rendetlen csordán a kis segédcsoport, alig volt negyven—ötven ember, de mind jól fegyverezve, s villogó kardjaik csapása alatt bullott a tatár, mint a tők.

Elül egy délceg lovag, leeresztett acélsisakján két sastoll meredt föl; oly sebesen tört magának utat az ostromlott ház felé, hogy társai alig bírtak nyomában maradni. Néha körülfogták, de ő jobbra-balra vágott, s ismét tisztában volt.

— Derék fiú vagy, akárki légy. Engem úgysegéljen, megérdemled leányomat — kiálta Gergely úr. — Ni, hogy villámlik a kard kezében! ahova vág, nem kell annak másik csapás. Nézz oda, Ilonka, ha meglátod, lehetetlen, hogy belé ne szeress.

Ilonka fölveté szemeit, s amint meglátta a küzdő lovagot, mintha valami megdöbbenő sejtelem kapta volna meg szívét, két kezét keblére tette, s térden állva fölemelé szemeit az égre, és sóhajtott, és az ég meghallgatá, amit kívánt.

A szabadító ezalatt egészen a ház elé jutott, s már szinte megmenté Bethlenéket, midőn az utca túlsó feléről új csapatral jött rá a murza.

A nagy képű, macskabajuszú ember, szegletes fejével, villogó szemével és fogaival, vörös csalmájával, pokoli jelenetként száguldott elő fekete paripáján, az égő házak között. A lovag megállt előtte, s rövidre szedve a kantárszárat, hátrahúzta paripája nyakát, s fölágaskodott a kengyelben, kardját szeme elé tartva. Azon pillanatban, midőn a murza odaért, s görbe, sarló alakú kardját az ifjú fejének mérte, egyszerre lebukott ez lova nyakára s egy gömbölyű, alulról fölfelé intézett csapással oly mesterien vágott a murzához, hogy annak ugyanazon pillanatban a kardja jobbra, a feje balra repült.

Az odaérkezett tatárság ez eseten elrémülve, hirtelen megfordítá a kantárszárat, s otthagya a győzteseknek rabjait és martalékát, elfutott az éjszakában.

— Jókör jöttünk-e? — kiálta András gazda, nem gondolva leégett s szétrombolt házával, csak vendégeivel.

— Erős várunk nekünk az Isten — szólt ünnepélyesen Gernyeszegi, letéve kezéből a kardot.

A mentő lovag leszállt lováról, s odajött a megmentett csoporthoz.

— Légy üdvöz, derék lovag — szólt, kezét nyújtva eléje, Bethlen Gergely. — Én Isten előtt ez órában szent fogadást tevék, hogy aki meg fogja menteni leányomat, nem keresem családját, hitét, vagyonát, neki adom nőül. Azért akárki légy., ha még nőtelen vagy, s magad is úgy akarsz, fogadd őt kebledre, s légy szeretve általa, úgy, ahogy megérdemled.

— Köszönöm — szólt a lovag elfojtódott hangon, — és elfogodom — s azzal megfogva a gyöngéd hajadon kezét, odavonta őt keblére. Ilonka, amint a lovag keze az övét érinté, megtört erővel hanyatlott alá, ha a lovag karjaival át nem öleli, alélt termete a földre rogyott volna, aligeszmélt magáról többé. Nagytitzteleű Gernyeszegi Menyhért uram áhítattal rebege, karjait kiterjesztve fölöttük: „az ég áldása legyen rajtatok”.

— Ámen! — monda a lovag, és sisakját leemelte fejéről. Mindenki ráismert egyszerre.

A férfiak hátrarezzelve, Ilonka felsikoltott s karjait convulsív erővel kulcsolva az ifjú nyaka körül, kiálták egyszerre:
— Apafi Mihály!

★

Néhány hónap múlva Balázsfalván tartotta a fejedelem menyegzőjét Bethlen Ilonkával. Jelen volt az ország színe-java, s annyi ember között egy sem volt, aki szomorú ne lett volna, csupán az ifjú pár volt boldog és vidám. A legközelebbi rokonok úgy jártak ott alá s föl, mint temetéskor a megszomrodott felek. A menyegzői pompából kirítt az arcok bűja.

Mikor a fejedelem szép menyasszonyával megkezdte a táncot a vendégek egy része fölállt tiszteletből, más része ülve maradt és duzzogott.

— Miért nem tisztelik meg kegyelmetek a fejedelmet, hogy felállnának? — szólt Apor István uram, akkori főkincstárnoka Erdélynek, az ülve maradtakhoz; mire egy közölök, Sárosi János uram, dacosan visszaszólt:

— Elugratta biz őkegyelme a fejedelemséget!

★

Apafi boldogul élt sokáig szép nejével, — hanem Erdély csakugyan nem látott több fejedelemtemetést.

II.

Mikoron IV. Jakab, a skótok királya tábort ütött Limnuch mellett öccse seregeivel szemben, aki ellene föllázadt; íme késő éjszakán, midőn az örökön kívül senki sem vala már ébren, egy hófehér szakállú agg férfi jelent meg sátora közepén.

A mécs halvány világánál a király meglátva az ismeretlent, azt hívé, hogy álmodik, s ereje nem volt, hogy nyughelyéről fölemelkedhessék, szó nem jött ajkára, hogy azt megszólítsa.

Az ősz erre szétterjeszté hosszú és bő öltönye szárnyait, s egy hosszú, kétélű kardot, mely derekára volt övezve, lekapcsolva, azt a király mellé tette, s csöndes, de szilárd hangon szólt:

„E kard győzelmed lesz néked: — légy bátor az erősekkel szemben, kegyelmes a gyöngék iránt, de kerüld az asszonyokat; — vagy e kard leszen halálod.”

Ezt mondva eltűnt az agg, a király borzadva kelt föl, s sátora elé kilépve kérdezé az örököt, hogy ki volt az a vén férfi, aki sátorán ki s be járt?

Az örök nem láttak senkit, csupán a csillagos égen látszott valami fehér felhő, félig a holdtól besütve, félig homályba merülve, mely hasonlatos volt egy vén emberhez, hosszú, hófehér szakállal, hosszú, bő szürke palástban, mintha a chymchioldi hegyormok felett repülne el nagy csöndesen, eltűnve a sötét fenyőerdők mögé.

A király gondolatokba merülten tért vissza sátorába, a kard most is ott feküdt nyugágyán, mit az ismeretlen agg hozott számára, teleírva ismeretlen betűk soraival.

A hold még le sem szállt, midőn már a hajnal kezdett hasad-

ni; a király sátorába egyfelől a fehér hold, másfelől a piros hajnal vetettek gyöngé világot; egyik arcára diadalt, a másikra halált festve.

A király ébren álmodott, magában találgatva az ismeretlen írászavait, melyeknek titkos értelme lehet diadal, — vagy halál.

Ekkor megzendült a kürt a chymchioldi ormokon; az ellenség seregei csapatostul jöttek alá, — a fenyveserdők közül kivillantak a csillámló fegyverek.

A királynak előhozták harci paripáját, sisakját fejébe tették, sátora ajtajánál egy vén bárd énekelt, ki fürtök helyett cserkoszorút viselt. Az énekelt ott az ősök tetteiről. A király felfogadta magában, hogy nem fog rosszabb lenni azoknál.

A hárfahangok nemsokára elnémultak a harci kürt riadozásinál; az égen egy szürke felhő vonult nagy lomhán keresztül; a király föltekinte rá, s eszébe jutott az első szó: „Légy bátor az erősek ellenében”.

A harc megkezdett a limnuchi fenyéren, a föld dörgött a paripák robajától, a kardok megpendültek a pajzsokon, mindenfelől folyott a vér, de sehol sem folyott annyi, mint amerre a király járt. Az ellenség megveretett, csapatjai szétszóratták, aki a hegyek közé nem menekülhetett, ott veszett a végtelen ingoványos lankaságban.

A király megúzta őket egész a hegytorkolatokig; a csatát vesztett sereg elfutott az erdők közé; a szürke felhő egészen leszállt a völgybe, hol a cambelaghi szakadékos hegyszoros kezdődik, mintha intve mondta volna, „ne menj tovább, ne menj oda”!

A királynak eszébe jutott az intés másik szava: „légy kegyelmes a gyöngékhöz,” s megszüntette az üldözést; a közeli Cambelaghból egy csoport özvegy és árva jött elébe zöld ágakkal, kegyelemért esedezve annak, aki életben maradt, tenetőért annak, aki elesett.

A király könnyes szemekkel adta vissza a síróknak holtait és foglyait.

A háládatos lakók, kikkel oly kegyelmesen bánt, meghítták őt helységükbe, az éjen át megpihenni. A király elfogadta a meghívást, s fáradt seregével együtt tanyát ütött Cambelaghen.

A felhő köddé vált a völgyben; hidegen permetezve hullott a hadfiak ruhájára, páncéljára; látni lehetne a sűrű ködgomolyokat, amint a szélről űzve hömpölyögtek az emberi alakok közt mintha le akarnák mosni, törülgetni a rájuk fecskendezett vért.

A mezőn őrtüzek gyúltak; a király fölfegyverkezve járta sorba az őrvártákat, a tábor fegyverben aludt.

Egyszer, amint körüljárna, tévedező hárfahangot vél hallani a ködös éjszakában, megáll, figyel, és hall a távolból csodás, visszhangzatos éneket:

Zuhogj, zuhogj, fehér patak,
Zokogj, zokogj, fehér leány:
Fehér leány a csóktul lesz piros,
Fehér patak ellenség véritől.

A király hallá a bűbájos hangot, s nem állhatá meg, hogy utána ne menjen.

Ekkor felszakadt a felhő, és felszállott a magasba. A fekete felhőrongyok közül sápadtan bújt elő a hold.

A hold sápadt világánál egy magas kőszikla felett fehér alak ült a zöld mohon. Egy karcsú, tünde hajadon, fehér, miként a hold maga, fekete haját szétszórta a vihar, fehér ruháját vadul lobogtatja a szél.

A hárfa búsán, rémesen pengett ujjai alatt, s a kába, értelmetlen dalt a bazaltsziclák visszhangoztaták.

Lábai alatt terült a loch-brioli tengerszem, sötétzöld, habzó tükrén reszketett a lyány alakja.

A király nem bírt magával, a dal édes, elbűvölő hangjai ragdták őt arrafelé. Egyszerre hevült és borzadt. Barna felhő úszott a távolban, széle a hold ezüstjével szegve, meg-megvilant olykor, s elkésett mennydörgés mormogása hallott, mintha intő szózatot dörmögne.

A király nem érté azt meg.

Elfeledve táborát, a leány felé rohant. Paripáját hátrahagyta a sziklák miatt. Majd páncélját is lerakta, hogy a tengerszemet keresztülüssza, s minél közelebb ért a leányhoz, annál erősebb volt a bűbáj, mely őt afelé ragadta.

A leány látta őt jőni, és nem futott el előle. Fejét lehajtá hárfájára, kezei végigfutostak az ábrándos húrokon, zilált hangzavart pöngetve, s midőn a király lábai elé omolt, hagyta magát átölelni; bűbájos, szerelmes sugár ömlött alá szemeiből, arcára mosolygó vonásokat rajzolt a hold; csak midőn a villám néha kéklő napfényt lobbanta fel, akkor látszott egészen ellenkező tekintet arcán, — sápadt, mint a halál, — fenyegető, mint kísértet, szemei mintha visszavillámlottak volna.

— Jer innen — szólt a királyt elfödve fehér öltönyével s fekete hajfűrtjeivel —, az ég és köd oly hideg, amott világít kunyhóm ablaka. Tűzhelyem meleg és szerelmem forró.

A király hallgatott reá, és követte a leányt. A felhő villogott, döngött. — A király nem látott, nem hallott. — Egyedül a jányt és édes szavait. —

★

Az éj vége felé járt már. A völgyben, hol a tábor feküdt, iszonyú ordítás támadt, a vert ellenhad visszajött, az alvókra észrevétlenül ráütött, s álmaikban legyilkoló.

A meglepett had nem találva meg vezérét, összebomlott, s szétzavarva elhullott az éjszakában ellenségei kezétől. A szerelem öleléseiből halálra ébredt a király is, saját kardjával átverve. S az éji harcordításban, ha olykor a szél erre hozta, hallatszott a loch-brioli leány vad éneke.

Zuhogj, zuhogj, fehér patak,
Zokogj, zokogj, fehér leány:
Fehér leány a csóktul lett piros,
Fehér patak ellenség véritől.

★

III.

Bokor Bandi volt a híres zsvány.

Be sok szép lovat ellopott, be sok szép asszonyt elszeretett!

Végre is kézre került. Az ellopott lovak gazdái csak megszán-
ták volna, de az elszeretett menyecskék urai nem ismertek irgal-
mat. Elítélték Bokor Bandit halálra.

Ez a vége a zsványéletnek.

— Hát már én fej nélkül menjek a másvilágra? — kérde
Bokor Bandi a porkolábtól.

— Bíz úgy fiam, hanem azt is melléd tesszük.

— Jól van, de csizma nélkül csak nem megyek.

— Hát minek teneked a csizma?

— De bizony, tán csak nem mehetek végig a városon mezít-
láb? — Mennyi úri ismerősöm lesz ott; még azt gondolnák,
beittam a csizmáimat, pedig hát ott felejtettem, ahol elfogtak;
kicsúfolna ország—világ: micsoda zsvány ez, aki még csak
egy pár csizmát sem tudott magának lopni! —

Denique Bokor Bandi addig nem gyónt, míg neki csizmát
nem hoztak. —

— Hát már micsoda munka ez? — ordított rá a vargára.
Hát meddig tart nekem ez a vékony talpú csizma?

— Ez bíz eltart kendnek holtig. — válaszolt a varga.

— De már engem nem csal meg kend. — Nekem tartósab-
bat hozzon. —

Délben ürühúst adott neki enni a porkoláb.

— Barátom — szólt Bokor Bandi, — nekem ezt azeledelt
szigorúan megtiltotta az orvosom, mert ez aranyeret csinál, az
pedig hosszú nyavalya, s attól nekem őrizkednem illik.

Amint parancsolá, mást sütöttek főztek neki, ami egészsé-
gére nézve kevésbé leendett káros.

Alig ült le az ebédhez, — jön a bakó, s jelenti — hogy reá
várnak.

— Csak nem kívánod, jó barátom, hogy az ebéd-től keljek föl miattad? Te azután is ráérsz, de én nem. Várákózzatok.

S jó étvágygal falatozott tovább.

Amint a vérpadra lépett, a süvegét lefújta fejről a szél.

— Add fel a sipkát, fickó! — kiáltott le Bokor Bandi; e másik percben a feje is utána repült.

Ilyen bolondos legény volt Bokor Bandi.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

Ák	Jókai Mór: <i>Árnyképek</i>
BH	Budapesti Hírlap
CentK	Jókai Mór <i>Művei</i> . Centenárium kiadás. 1—100. k. Franklin—Révai.
Cserci	Cserci Mihály <i>Históridja</i> . 1662—1711. Pesten 1852. (Újabb Nemzeti Könyvtár)
Dek	Jókai Mór <i>Dekameronja</i> (ill. <i>Dekameron</i>)
Dv	Jókai Mór: <i>Délvidgok</i> .
EK	Jókai Mór: <i>Erdélyi képek</i> .
Ethn	Ethnographia
Fessler	Fessler Ignác: <i>Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen</i> . I—X. Leipzig 1815—1825. (Jegyzeteinkben az utalások a mű 1815-ben megj. 2., és az 1816-ban megj. 4. részére vonatkoznak!)
Följegyz. II.	Jókai Mór: <i>Följegyzések</i> . II. S. a. rend. Péter Zoltán és Péterffy László. Bp. 1967. Akadémiai K. (JKK.)
Hf	Hölgyfutár
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JCB I.	Jókai Mór: <i>Cikkek és beszédek</i> I. Összeáll. és s. a. rend. Szekeres László. Bp. 1965. Akadémiai K. (JKK)
JCB IV, V.	Jókai Mór: <i>Cikkek és beszédek</i> . IV, V. Összeáll. és s. a. rend. H. Törő Györgyi. Bp. 1968. Akadémiai K. (JKK)
JKK	<i>Jókai Mór összes műveinek jelen kritikai kiadása</i>
JKK Elb. 1.	Jókai Mór: <i>Elbeszélések</i> . 1. S. a. rend. Oltványi Ambrus. Bp. 1971. Akadémiai K.
JKK 67. k.	Jókai Mór: <i>A magyar nemzet története</i> I. S. a. rend.

	Téglás Tivadar és Végh Ferenc. Bp. 1969. Akadémiai K.
K.	Kézirat
LPh	Losonci Phönix
M	Megjelent
MEi	Jókai Mór: <i>A magyar előidőkbből</i>
MÉLex	<i>Magyar Életrajzi Lexikon I—II.</i> Bp. 1967, 1969. Akadémiai K.
MH	Magyar Hírlap
MKönyvtár	Magyar Könyvtár
MNT	Jókai Mór: <i>A magyar nemzet története</i>
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
Népsz. kiad.	<i>Jókai Mór Munkái.</i> Népszerű kiadás.
NK	<i>Jókai Mór összes művei.</i> Nemzeti kiadás. 1—100. k. Bp. 1894—1898. Révai. (Ugyanez a kiadás megjelölésen azonos, finomabb papíron nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban Nemzeti díszkiadás elnevezéssel is!)
Nv	Jókai Mór: <i>Népvilág</i>
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
PDI	Pesti Divatlap
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum
PN	Pesti Napló
PRI	Pesti Röpívek
R	Remény
Rog.	<i>Rogierius Carmen miserabile. Rogierius mester váradi kanonok Siralmas éneke Magyarországnak IV-dik Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról.</i> (Ford. Szabó Károly.) Pest 1861.
s. a. rend.	sajtó alá rendezte
sh.	sajtóhiba
Szinnyei	Szinnyei Ferenc: <i>Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. I—II.</i> Bp. 1939—1940. MTA. (Jegyzeteinkben a mű I. kötetére utalunk!)
VU	Vasárnapi Újság
Zsigmond	Zsigmond Ferenc: <i>Jókai.</i> Bp. 1924. MTA.
[. . .]	idézett szövegből kihagyott rész jelzése.
[]	a sajtó alá rendező kiegészítői

A NOVELLAÍRÓ JÓKAI 1851-BEN

Az 1851-es esztendő, ha minden rettegést, gondot nem tüntethetett is el még Jókai életéből, az alkotó élet lehetőségét és örömét maradéktalanul visszaadta az írónak. A tardonai bujdosás, a pesti rejtőzködés, a némaságra kárhoztatás végre mind a múlté lettek, hogy megszelídült emlékeik majd művek lapjain bukkanjanak fel újra és újra, az élmény valóság-hű színeit kölcsönözve költött mesehősöknek, regényes történeteknek. Végre ismét nyíltan írhatta művei alá azt a nevet, melynek közönségteremtő ereje már ebben az évben is szinte korlátlan publikálási lehetőséget biztosított számára. Január 7-én írta erről büszkén édesanyjának: nincs már szüksége anyagi támogatásra, mivel „újabb időben generosus kiadóim által annyira el levén halmozva becsületesen fizetett munkákkal, hogy ez évben megtart az eddig felvállaltak teljesítése, s a későbbiekre is remélek kiadót nyerhetni, miután múlt évi munkáim első kiadása már eddigelé elkelt, sőt németre fordítva is két kiadást ért meg s most Florencében olaszra is fordítottik; tehát részvét hiányáról nem panaszkodhatom. Sorsom ennyiben tűrhető.” (L.: OSZK Fol. Hung 2261. 180. fol.) Az április 14-én, szintén édesanyjának írt levele e téren még bizakodóbb hangulatú; „... most épen annyira el vagyok foglalva mindenféle munkával, hogy a legnagyobb szorgalommal sem hatolok ki belőle őszig.” (L.; uo. 181. fol.— Pedig ekkor még szó sem volt arról, hogy az év második felében a Remény szerkesztését is átveszi Vahot Imrétől! L.: JCB IV. 537—539.)

Sorsának és hangulatának viszonylagos javulása egybeeshetett a közállapotok lassú javulásával is; bár, hogy a javulás mily lassú volt, azt jól érzékelteti, hogy Jókai még ez év tavaszán sem mert Pestről kimozdulni, nehogy az ehhez szükséges útlevélkéréssel felhívja magára a figyelmet. Az április 14-i, már idézett levelében ehhez még azt is hozzáfűzte, hogy különösen Komáromba nem merne ellátogatni, mert „megvallva az igazat, a mennyire én a vidéki

emberek kedélyeit magam kárán tanultam megismerni, s a mennyit hallom Komáromból jöttek által emlegettetni az ottani igen ismeretes nevek szogalelkű magaviseletét [...] nem átalom kimondani, hogy én ott magamat nem csak jól, de még *biztosan sem* tudnám érezni.” (L.: uo. 181. fol.) — Sőt, még egy későbbi, augusztus 27-én kelt levelében is azt írta, hogy „hihetetlen, hogy rám nézve milyen nehezen megy” a komáromi útlevélkérés (l.: uo. 184. fol.).

Fennmaradt levelei mindezek ellenére sem csak saját egyéni gondjairól, félelmeiről, s helyzetének javulásáról adnak számot. Azt is igazolják, hogy még saját egyéni sorsa alakulásánál is fontosabbnak látszott számára, hogy nemzete kezd végre magához térni bukása utáni levertségéből, kezd lassan visszatérni életkedve, jövőjébe vetett hite... Kiadóinak kéziratait sürgető felszólításai is erősíthették e nézetét, a feltámadó olvasási kedv, mely — az április 14-i levele szerint — „mind örvendetes jelensége annak, hogy a közönség kezdi figyelmét nemzetisége legfőbb kincsére, az irodalomra fordítani, amikor azután az íróknak is kötelességük e figyelmet fenntartani és kiérdemelni. *Én részemről teszek annyit, a mennyi erőmtől telik.*” (Az én kiemelésem. TGY. L.: OSZK Fol. Hung. 2261. 181. fol.)

E vallomás kulcsot ad Jókai ez évi munkásságának, novelláiban is megvalósított írói célkitűzéseinek jobb megértéséhez. S bár most csak rejtett módon érvényesíthette 1847-ben kifejtett művészi hitvallását: „*Az irodalom hivatása az igazság eszméit terjeszteni*” (L.: JCB I. 177.), állandóan kereste, kutatta, s jó érzéssel meg is találta mindazokat a lehetséges utakat, melyeken — a cenzorok árgus figyelmét kijátszva — továbbra is bizalmat és erőt sugárzó, tettel felérő írói tevékenységgel tölthette be népe szolgálatát, tudatosan vállalt hivatását. A tiltott témák helyett (április 14-én írta édesanyjának: „A múlt hetekben a politzia megtiltotta czentül forradalmi tárgyakról írnom” L.: OSZK uo. 181. fol.) a régmúlt, a távol messés tájaira ragadta magával olvasóit, csak hogy a nemzetünk, népünk jövőjébe vetett, megtartó hitet el ne engedje elhalványulni kortársaiban.

„Tárgyválasztás és érték tekintetében is feltűnő a történeti novellák nagy száma. Erőforrás a múlt, de a Habsburg-ellenes szabadságharcokról nem lehet írni, így csak a török és tatár ellen vívott honvédő küzdelmek kínálkoznak a történelemből megelevenítésre” — írta Nagy Miklós egyik, az egész évtized Jókai-novellatermését röviden értékelő írásában. „A homálybavesző magyar előidők is vigasztalást adhattak a zsandárvilág sivárságában” — olvashatjuk ugyanott. (L.: Nagy Miklós: *Jókai Mór: Válogatott elbeszélések*. It 1956. 230—235.) S hasonló okból vonzza már az 50-es évek elejétől

az erdélyi történelem is, „amelyben a nagy nemzeti veszedelmek között is helytálló magyar életerőt csodálja meg”. (L.: Nagy Miklós: *Szegény gazdagok*. It 1955. 32.)

E megállapítások érvényesek már 1851-re is: Jókai már ebben az esztendőben is igen gyakran merítette elbeszélései tárgyát a múltból. A téma hasonlósága azonban mégsem eredményezett egyhangúságot! Mert mily nagy különbség választja el a *Sajót* a *Koronát szerelemért*-től, a *Másik haza* és a *Rozgonyi Ceclia* című elbeszéléseket a *Mahizeth*-től és a *Tsong-Nu*-tól, noha a hazafias cél eszmei kapcsa fogja össze valamennyit. Az a vezéreszme, mely hasonlóképp formálja valamennyi ily témájú műve alakjának jellemét, amelyről Sötér István írta a következőket: „A nemzeti eszme szolgálata a Jókai-hősöknél mindig magasabbrendű, eszményített erkölcsi magatartást jelent. Nemzeti érzület és erkölcs, illetve nemzeti-etlenség és erkölcsetlenség: Jókainál egyet jelentenek.” (L.: *Nemzet és haladás*. Bp. 1963. 578.)

Az 1851-es történeti novellák közül ebből a szempontból is a *Sajó* a legfigyelemreméltóbb. Már csak azért is, mert — bár látszólag semmi köze az emlegetni is tilos 1848/49-es forradalomhoz — a közel-múltra nézve teszi benne mérlegre, s ítéli el a nemzet halálveszedelmének idején megnyilvánuló közömbösséget, önzést, széthúzást. Ez esetben még csak egy későbbi kritikusa, Szinnyei Ferenc verte el Jókain a port az országvezető — és részben országvesztő — nemesiség bírálataért (l.: a novella jegyzetében); mikor pár évvel később Dózsa-drámájában esett újra ebbe a „bűnbe” Jókai, már egy egész tábor kelt fel ellene . . . (L.: JCB V. k. 9—16, 456—467.)

A személyes, egyéni érdekek nagyobb célokért való feláldozása, a helytállás jellemzi mind a *Másik haza*, mind a *Rozgonyi Ceclia* hőseit, míg ennek hiánya korcsosítja el a *Mahizeth* gyáva megfutamodóit. Még talán a *Tsong-Nunak* is van (a zsarnok kínai császár seregének az olvasók feltétlen örömét kiváltó pusztulásán kívül, mely a jövőre nézve akar biztatást adni), egy másik, bár fájdalmas aktuális motívuma is. Bár nekünk is pusztulást hozott, hogy szembe mertünk szállni vad, kegyetlen parancsolónkkal, mint a kínai Lieu-King város lakossága — Tsong-Nu császár sem kerülhette el sorsát! Időleges diadalát nem élvezhette sokáig: őt is, seregét is utolérte a pusztító halál . . .

Történelmi novellákról beszélünk, írunk a felsorolt elbeszélések esetében, noha régen megállapította már a korábbi Jókai-irodalom, hogy korántsem szabad Jókainál igazi történelmi műveket, regényeket keresni. „Jókai az álom és legenda balzsamával gyógyította a vere-ség ütötte sebeket” — írta Jókai-monográfiájában Sötér István

(Bp. [1941.] 14.) „Jókainak ezekben a mese-novelláiban nem szabad korrajzot, lélekrajzot és jellemzést keresnünk, hanem úgy kell tekintenünk és méltatnunk őket, mint a költői képzelet ragyogó játékait, s akkor gyönyörködni fogunk bennük” — olvashatjuk Szinnyei Ferenc *Novella és regényirodalmunk a Bach-korszakban I.* című művében e novellákra vonatkozóan is. „Jókai képzeletének sokszor hatalmas túlzásain sem fogunk így megütközni, hiszen a mesében minden lehetséges, legfőképpen a lehetetlen.” (Szinnyei 220.) Ugyancsak ő írta — talán a *Koronát szerelemért* c. elbeszélésre is gondolva —: „A humoros történeti novellának különösen nagy mestere. A száraz történeti adatokat olyan humoros köntösbe öltözteti, hogy észre sem vesszük komolyságukat. A történelmi múltnak ezt a humor torzító szemüvegén át való nézését, az adomázó vagy népmesét mondó jóízű kedélyességével és kissé könnyelmű, de kedves optimizmusával való elbeszélését ő honosította meg nálunk. Sokan utánozták ezt a modort, legnagyobb sikerrel később Mikszáth Kálmán.” (L.: uo. 314.)

A többitől eltérő, új szint hoz az év novellatermésébe *A láthatlan csillag* című, indiai tárgyú, valóban csak a mesélés játékos gyönyörűségébe felejtkező mese-novellája, meg az első török tárgyú elbeszélése, a *Szolimán álma*. Mindkettőnél — de jellemző ez a többire is — külön élményt nyújt annak az alkotói módszernek megismerése, melyhez a forrásokkal való szembeállítás segítségével juthatunk közelebb. Az írott forrásokkal, történelmi eseményekkel való egybevetés révén szinte tetten érhetjük, belülről figyelhetjük az alkotó művészt, szemtanúi lehetünk annak az alkotó folyamatnak, ahogyan egységes, önálló művekké formálódtak Jókai kezében, lelkében a szétszórt, apró adatok, a nyersanyag. Jókai sohasem járt Sztambulban, de olvasott már uralkodóiról, templomairól, Cserei *Históriájában* olvashatott egy valaha lezajlott török nemzeti gyászceremóniáról; könyvekből, valóságból ismerte, miként örvendezik, kíváncsiskodik a tömeg — s mindezekből egyszerűen összeáll Szolimán korának török élete. Erről írta Szinnyei: „Leírásában legerősebb támasza az a hatalmas képzelet, amely soha nem látott dolgokat szinte a hallucináció élességével varázsol lelki szemünk elé, ezért bármennyi túlzás is van képeiben, ezek mégis lenyűgöző erővel ragadják meg a mi képzeletünket is, mert az író valóban 'látta' őket.” (365.)

Egyetlen novella válik ki különösen az év termése közül: az *Egy haláltünet*. Nem is ebben az évben kezdte először közölni, hanem már 1850-ben, s talán már ugyanabban az évben be is fejezte, de a folyóirat betiltása miatt közlését is abba kellett hagynia. Mivel azonban az egész elbeszélés csak 1851. nyarán jelent meg először, ebbe a

kötetbe soroztuk be mi is, és itt jelentetjük meg, az 1851-es novellák között.

Jellege miatt bizonyára nem véletlenül írta Jókai a novella címe alá külön ezt a megjegyzést: „Eredeti novella”. Erre az írásra is vonatkoznak Szinnyeynek Jókai külföldi tárgyú elbeszéléseiről írt szavai: „ezek francia romantikus elbeszélések tárgyuknál, alakjaiknál, indítékaiknál és elbeszélő módjuknál fogva.” (234.) Azonban még ehhez a látszólag csupán szórakoztatásra írt francia bűnügyi történethez sem véletlenül kezdett hozzá! E novellának értékelésénél sem szabad — mint általában a Jókai-irodalom eddig tette — figyelmen kívül hagyni megírásának korát, olvasóinak a közelmúltban átélt élményeit, lelkiállapotát, a téma iránti fogékonyságát! Mert nyilvánvalóan az ártatlanokra kimondott, s egy egész nép szemében ártatlanokon végrehajtott, Világos utáni halálos ítéletek ellen emelt szót a látszólag politikamentes történet sorai között Jókai! Mert igaz ugyan, hogy a modern nagyvárosi novellákban „érvényesült leginkább a franciás romantika sablonjainak gátló hatása. Szerelmi bosszúval, hátborzongató bűnügyekkel, Sue-től átvett kísértetiességgel voltak tele próbálkozásai” — ahogy joggal írta Nagy Miklós már előbb említett kritikájában többek közt az *Egy haláltételt*ről is szólván (l.: It 1956. 233.), hisz valóban feltalálható ebben is „első műveinek fülleadsége és hatásvadászata” — de korántsem csak ez jelöli ki e novellája helyét életművében! Mert annál az írónál, akinek legjellemzőbb vonása, sikereinek is egyik főoka éppen az volt, hogy mindig kortársaival együtt gondolkozva adott hangot örömeinek, szomorúságaiknak, céljaiknak, egyetlen írását sem szabad soha megírásuk korától elvonatkoztatva értelmezni, olvasni. S ez érvényes az *Egy haláltétel* című novellájára is.

Jókai számára mindig gyönyörűség, hivatás is volt művészte — de *szolgálat* is! „A forradalom romhalmazán csökönyösen rendet teremteni akaró Kemény tiszta szavakat, ábrándtalan önismeretet ajánlott” — írta egyik régebbi művében Sőtér István (l.: *Jókai Mór*. Bp. [1941] 14.); Jókai azt tekintette hivatásának, hogy a nemzet 1848/49-ben megnyilvánuló érényeit őrizve tartsa meg és erősítse az önmagunkba, jövőnkbe vetett hitet. Mélyítse el kortársaiban a nemzet, az igazság szolgálata erkölcsi magasabbrendűségének érzését, az áruulásnak, önzésnek elítélő megvetését.

„Az irodalom hivatása [...] az igazság eszméinek tetsző alakot adni” — írta 1847-ben Jókai. Joggal írhatta erre válaszként 1851-ben is: „Én részemről teszek annyit, a mennyi erőmtől telik.”

★

Jókai 1851-es novelláinak többsége, e kötet tizenhárom elbeszélése közül hét (a *Sajó*, *A népdalok hőse*, a *Szolimán álma*, *A két százsz*, a *Tsong-Nu*, a *Mesék a kandalló mellett* és a *Regék a kandalló mellett*) a Remény című folyóirat Vahot Imre által szerkesztett első, majd a Jókai által szerkesztett második félévi füzeteiben jelentek meg először. A színvonalas, valóban a „jelesebb magyar írók közremunkálásával” készült folyóirat — mint azt e kötet mellékleteként közölt *Értesítés irótlársainkhoz* című Jókai–Vahot-féle felhívás szövege is mutatja — cikkeivel elsősorban a magyarságnak, múltjának, és magának a magyar népnek jobb megismerését kívánta szolgálni. (A folyóíratra, munkatársaira nézve l.: JCB IV. köt. 537—540.)

További négy elbeszélés (*A láthatlan csillag*, a *Másik haza*, a *Rozgonyi Cecília* és a *Koronát szerelemért*) az 1851-ben egymás sikerén felbuzdulva egymás után megjelentetett négy jótékony célú szépirodalmi albumban látott napvilágot. Elsőként Vahot Imre *Losonci Phönix* című „Emlékkönyv”-ének első kötete hagyta el a sajtót február legutolsó, ill. március legelső napjaiban. Jókaitól *A láthatlan csillag* jelent meg ebben a Szinnyei Ferenc szerint is színvonalas tartalmú albumban, melynek kelendőségét mutatja, hogy második kiadást is megért (l.: Szinnyei 112.), s a 2 forintos előfizetésekből (melyeknek fele jutott jótékony célra), Vahot már 1850. december 2-án 2000 ft-ot tudott Losoncnak adni, amint erről az első kötethez írt utószavában a szerkesztő már be is számolt. A majd 30 évvel később megjelent *Emlékirataiban* (tagadva, hogy anyagi haszna lett volna e vállalkozásból) úgy emlékezett vissza e kötetre Vahot, hogy a cenzúra először be akarta tiltani, de felesége közbenjárására bizonyos, meg nem nevezett írók újabbra való átcserelésével végül mégis megjelentethette albumát. (L.: *Emlékiratai I. k. Összeállította és kiadta Vahot Gyula. Bp. 1880. 141—146.*) A kötet költeményeit Arany János (*Dalids idők kezdete*), Berecz Károly, Bernát Gáspár, Bozzai Pál, Császár Ferenc, Garay János, Gyulai Pál, Eötvös József (*Mohács*), Lévai József, Miskolci Pál, Petőfi Sándor (*Téli esték*), Székely József, Szelestey László, Tárkányi Béla, Tompa Mihály és Tóth Kálmán írták. Kuthy Lajos, Nagy Ignác, Obernyik és Vas Gereben közöltek, Jókain kívül, novellát a kötetben; Vörösmarty Mihály egy *Drámai töredékkel* szerepel benne (*Hunyadi Jánosné lakása*). Losonc régebbi történetét Jeszenői [Jeszenszky] Danó írta meg, a tragikus körülmények közt elhunyt Vasvári Páltól pedig egy 1468-i „hongyülés”-ről és Hunyadi Mátyás királlyá választásáról készített írást közölt Vahot Imre. Maga a szerkesztő egy *Regényes krónika nemzetünk aranykorából* című munkájával szerepel kötetében, mely írás — a magyar őshazában élő őseink életéről és a „Dontó-Magyar-

országból” honfoglalásra elinduló elődeinkről regélve — közeli hasonlóságot mutat Jókai e tárgyról szóló elbeszéléseivel, ill. regényrészleteivel. Az augusztus végén megjelent *Mahizeth* című Jókai-novellára pedig egészen biztosan közvetlenül is hatott. (Vahot „regényes króniká”-jának fejezetcímei: *Őseink jelleme*; *Dontó-Magyarország és őstelepei*: *Apdink tő-áldozóhelye, a sóberek*; *Napimádds és áldozó ünnep*; *Össznépgyűlés. Csaba végrendeletének teljesítése. Fejedelmvadásztás. Almos. Nagy áldomds*; *Boár és leánya*; *A kiköltözés, az elindulás ünnepe*; *Álmos népének vándorlása a pusztában*; *A magyarok Oroszországban*; *Őseink nagylelkűsége a legyőzött oroszok iránt.*)

A *Losonci Phönix* augusztusban megjelent 2. kötete Jókaitól *Rozgonyi Cecília* című novelláját közölte. A versek szerzői: Arany János (*Családi kör*), Bajza József, Erdélyi János, Lauka Gusztáv, Lévai József, Lisznyai Kálmán, Losonczy László, Mentovich Ferenc, Ney Ferenc, Petőfi (*A csillagos ég, melynek kezdete: „Fekszem hanyatt a föld sötétzöld szőnyegén” . . .*), Székács József, Tompa, Tóth Endre, Vachot Sándor és Zalár József. A novellák szerzői: Gyulai Pál (*Vén szlnész*), Kuthy Lajos és Vas Gereben. Szigligeti Ede *Constantin* című „eredeti szomorujátékának 4-dik felvonása” olvasható még az album Fáy András és Nagy Iván történelmi jellegű írásai mellett. Míg az első kötet a megsegítendő város régi múltját ismertette, ebben a kötetben Tóth Mihály Losonc közelmúltjával foglalkozik: *Losonc a forradalom előtt. Losonc az 1849-diki hadjáratban történt feladatása után.*

„Valószínűleg Vahot Imre példája indíthatta Beöthy Lászlót arra, hogy szülővárosa, Komárom javára, melyet 1848-ban a tűz, 1849-ben az árvíz pusztított el, szintén albumot adjon ki” — írta a másodikként megjelent jótékony albumról, a *Romemlékekről* Szinnyei Ferenc (I.: Szinnyei 112.). Elbeszélést Jókain kívül (*Másik haza*) még Beöthy László (*Órdög Róbert*), Bernát Gáspár (*A néma kísértet*) és Vas Gereben (*A javasasszony*) írtak az albumba. A város történetével Beöthy Zsigmond foglalkozott: *Emlékrajok Komárom történetéből*. A versek szerzői: Beöthy Zsigmond, Gyulai Pál, Hamari Dániel, Lévai József, Lisznyai József, Roboz István, Sujánszky Antal, Sükei Károly, Szász Károly és Szelestey László.

Az év harmadik jótékony célú albumát Szilágyi Sándor szerkesztette a szabadságharc alatt feldúlt és elpusztított Nagyenyed felségelyezésére. Az október vége felé megjelent *Nagyenyedi Album* közölte Jókai *Koronát szerelemért* című, erdélyi tárgyú elbeszélését. A különben is színvonalas album értékét Kemény Zsigmond *A szfv örvényei* című műve is emelte. A város 1849. január 8-i feldúlásáról Szilágyi Ferenc írt *Erdély gyásznapjairól* címen. Történeti tárgyú novella

jelent meg Kuthy Lajostól ebben az albumban is (*Székely Katalin*). A költészetet Arany (*A dalnok búja*), Erdélyi János, Gyulai Pál, Lévai József, Petőfi (*Hozzám jöss-e?*), Sujánszky Antal, Sükei Károly, Szász Károly, Szemere Miklós, Szilágyi István és Tompa Mihály képviselik e kötetben. Még Egressy Gábor *Törökföldi jegyzetek* című, pár lapnyi közleménye érdemes említésre; Egressy augusztus 25-én kelt amnesztiája szövegét a Magyar Hírlap már ez album megjelenése előtt, október 8-án közölte. *Törökországi Naplója* is megjelenhetett már október végén. Maga a Napló Kossuth-ellenes megjegyzéseket is tartalmaz, de e *Nagyenyedi Albumban* megjelent írás csak a törökországi életről fest képet.

Az egyetlen napilapban — a Szilágyi Ferenc által szerkesztett hivatalos Magyar Hírlapban — megjelentetett *Egy halálítélet* című novellán kívül még egy, ebben az évben napvilágot látott elbeszélés, a *Mahizeth* megjelenési helyéről kell szólnunk: a Friebeisz István által szerkesztett, az „1852-dik szökő évre” szóló *Müller Gyula Nagy Naptáráról*, illetve annak „Szépirodalmi csarnok”-áról. Erdélyi János, Lévai József, Lisznyai Kálmán és Tompa Mihály versei és Jókai novelláján kívül Kuthy Lajos és Bernát Gáspár egy-egy elbeszélése képviseli a naptárban a szépirodalmat. (Említésre érdemes még, hogy a kor, illetve az egykori főváros megismeréséhez mily jó eligazítást ad a mai érdeklődőnek is a naptár *Budapesti vezér* című tájékoztatója a 163—172. lapokon, melyből megtudhatók, hol voltak az egykorú irodalomban oly sokat emlegetett régi pesti, budai vendégfogadók, s mibe került egy személy, illetve család egy havi megélhetése a fővárosban, vagy nyári „kiköltözése” a budai hegyekbe.)

A JELEN KIADÁSRÓL

E könyv — a JKK *Elbeszélések* sorozatának 3. kötete — Jókai 1851-ben először megjelent elbeszéléseit tartalmazza. A teljességtől csak azért tekintettünk el, mivel az ugyancsak 1851-ben megjelent *Egy lakoma a hunn királynál* c. írása (nem is igazi novella!) utóbb a *MNT*-nek *Attila*-fejezetébe épült be változatlanul (először a *R* 1851. 2. félévi 2. füz.-ben jelent meg); a Remény előző füzetben megjelent *Béldi Pál* c. novellája pedig (1. füz. 1—30. l.) 1853-ban a *Török világ Magyarországon* c. regény négy fejezeteként (*A díván, A török halál, A kezes, A férfi*) került újra, változatlanul az olvasók elé.

Bár kötetünk első elbeszélése, a *Sajó* is megjelent utóbb a *MNT*-ben, ezt mégsem hagyhattuk el, mivel keletkezése, megírásának indokai oly nagymértékben kora hangulatában, írójának kora által motivált írói szándékában gyökereznek, hogy e novella közlése nélkül sem ez évről (írásai nyomán) kirajzolódó Jókai-képünk, sem e novella megértése nem lehetne teljes. — Ez év szépirodalmi alkotásaihoz tartoznak a regényeken kívül azok az apróbb humoros és életképszerű írások is, melyek — mivel novelláknak nem nevezhetők — már meg is jelentek a *JCB* IV. kötetében (*Épületes levél . . . Budapesti élet I—III, A nagyidai nóta*). S szigorúan véve e kötetünk *Mesék a kandalló mellett* és *Regék a kandalló mellett* c. apró írásai is inkább oda kívánczoltak volna, hogy azonban ezek se kallódjának el, ezeket is közöljük itt, az 1851-es novellák között.

A kötet anyagának elrendezésénél szigorúan a folyóiratokban, emlékalbumokban, napilapban való *első megjelenésük kronológiját* vettük figyelembe. Ehhez még az *Egy haldítélet* c. novella esetében is ragaszkodtunk, melynek első részét 1850 decemberében elkezdte közölni a Pesti Röpívek, de a lap betiltása miatt a novella közlése is megszakadt. Mivel ma már megállapíthatatlan, hogy az elbeszélés teljes kézírata elkészült-e már 1850-ben, a teljes novella első megjelenésének időpontja szerint, az 1851. év közepén megjelent elbeszélések közé soroztuk be.

Szövegközlésünk minden novellánál az *elsőként megjelent szövegen alapszik*. Ez annál is indokoltabb volt, mivel kötetben már jóval később kerültek újra kinyomtatásra, s mint a szövegösszevetés bizonyította, majdnem kivétel nélkül az első közlések a hibátlanab-
bak. A kötetekből — láthatóan nyomdai hibából — sokszor nemcsak szavak, de sorok is kimaradtak. Az *Egy haláltételnek* is legelső teljes szövegét vettük alapszöveggé, de ennél az egy novellánál, mivel a korábban közlésre került töredék megjelenési helye, a Pesti Röpívek (melynek szerkesztésében Jókai is segédkezett) közelebb állt hozzá, mint a Magyar Hírlap, a teljesebb, hitelesebb első megjelenés alapján itt-ott kiegészítettük a főszöveget, de ezt a szövegváltozatok közt mindenkor jeleztük!

A szövegközlésnél — a *helyesírást* tekintve — a JKK I., ill. 34. kötetében közölt általános alapelveket követtük. Az egyes novellák jegyzetében összefoglalva sem jeleztük az egész kötetre általában érvényes *cz~c, ts~s, i~l, u~ú, ü~ű*: a *melly, olly, illy* és az egybeírás-különírás mai helyesírásnak megfelelő átírását. Az egyes novellákra vonatkozó egységes elvek alapján végrehajtott változtatásokat az egyes elbeszélések szövegváltozatai élén közöltük.

Mivel az 1851-es novellák kéziratai (*A két százsz* egy lapnyi töredékén kívül) nem maradtak fenn, a kézirat hiányát az egyes novelláknál külön nem jeleztük.

A *fordítások* összegyűjtésében az ELTE III. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének, ill. az MTA Textológiai bizottsága mellett működő Jókai-munkacsoport által készített gyűjtemények is segítségünkre voltak. Azoknál a fordításkötetknél, melyekhez könyvtárainkban nem tudunk hozzáférni, *-gal jelezzük, hogy csak másodlagos forrásból vett adatok. Részben Ferenczi Zoltán *List of the translation of Jókai's works into foreign languages* c. összeállításából (l.: *MBibliofil Szemle* 1925. és Bp. 1926.), részben Demeter Tibor: *Magyar szépirodalom idegen nyelven* (Bp. 1952.) c. kéziratot munkájából valók.

Az egyes novellák megjelenésének *bibliográfiai adatai* közlésénél a minél tömörebb, de minél áttekinthetőbb közlésre törekedtünk. Mivel 1851-ben írt novelláit külön, egyetlen kötetbe gyűjtve sem maga Jókai, sem kiadói nem jelentették meg soha, ez év novella-termése csak hét különböző, 1854 és 1859 közt megjelent kötetben került először könyv alakban az olvasók elé, rendszerint később írt, de hasonló témájú elbeszélései közé elszórva. E kötetek, melyekben — a könyvben eddig még soha meg nem jelent két apró írásán kívül — megtalálhatók az 1851-ben írt novellák, megjelenésük sorrendjé-

ben a következők (zárójelben a bennük olvasható 1851-es novellák címe):

- 1854: — *Erdélyi képek II. (A két százsz, Koronát szerelemért)*
— *A magyar nemzet története. (Sajó)*
1855: — *A magyar előidőkből. (Mahizeth, Másik haza, Rozgonyi Cecília)*
1856: — *Árnyképek I. (Egy haldltélet)*
— *Délvirágok I—II. (Szolimán álma, Tsong-Nu. —A láthatlan csillag)*
1857: — *Népvildg II. (A népdalok hőse)*
1859: — *Jókai Mór Dekameronja VIII. (A fluidoni harc).*

Mivel az első könyvmegjelenések után valamennyi novella még igen sok különböző kiadásban is a közönség elé került, annak érdekében, hogy a kötetek és a rengeteg, szinte alig számbavehető címlapkiadás sorát könnyebben át lehessen tekinteni, az alábbiakban betűrendben közöljük az 1851-es novellákat is tartalmazó főbb Jókai-kötetek adatait. (Az egyes novellák lapszámait az egyes elbeszélések jegyzeteiben közöljük!)

I. *Árnyképek.* Novellák.

- Ák¹ Pest 1856. I—II. k. Emich könyvnyomdája. 199, 176 l.
Ák² Pest 1860.² Heckenast. 403 l. (Népsz. kiad. 74—76. sz.)
Pest 1873.³ Heckenast. 403 l. (Népsz. kiad. 74—76. sz.)
Bp. 1895.⁴ Franklin. 327 l. (J. M. Válogatott munkái 39.)
Bp. 1907.⁵ Franklin. 327 l. (J. M. Válogatott munkái 39.)
Bp. 1908.⁷ Franklin. 327 l. (J. M. Válogatott munkái 39.)
Bp. 1911.⁸ Franklin. 327 l. (J. M. Válogatott munkái 39.)
Bp. 1912.^{8[9]} Franklin. 327 l. (J. M. Válogatott munkái 39.)
Bp. 1914.¹⁰ Franklin. 327 l. (Népsz. kiad. 74—75.)
Ák³ Bp. 1894. Révai. 254 l. (NK 14. k.)
Címlapkiadásai. 1903, 1905, 1908, 1913.
Ák⁴ Bp. 1928. Franklin—Révai. 231 l. (CentK 56. k.)

II. *Jókai Mór Dekameronja*. Száz novella.

- Dek*¹ VIII. k. Pest 1859. Heckenast. (I—X. k. 1858—1860.)
*Dek*² I. k. Bp. 1882. Franklin. 231 l. (Népsz. kiad. 101.)
Bp. 1894.³ Franklin. 231 l. (Népsz. kiad. 101.)
Bp. 1907.⁵ Franklin. 1—6. k. (J. M. Válogatott munkái 29—31.)
Bp. 1907.⁶ Franklin. 1—6. k. (Szépirodalmi könyvtár)
Bp. 1907—10. Franklin. 1—6. k. (J. M. Válogatott munkái 29—31.)
Bp. 1910—12.⁷ Franklin. 1—6. k. (J. M. Válogatott munkái 29—31.)
Bp. 1913.⁸ Franklin. 1—6. k. (J. M. Válogatott munkái 29—31.)
*Dek*³ (*Dekameron*). Bp. 1894. Révai. 231 l. (NK 11. k.)
Címlapkiadásai: 1903, 1905, 1908, 1913.
*Dek*⁴ (*Dekameron*), Bp. 1905. Révai—Franklin. 312 l.
J. M. Vál. munkái. Negyven kötetben 1. rész.)
*Dek*⁵ (*Dekameron*), Bp. 1928. Franklin—Révai. 238 l.
(Cent K. 53. k.)

III. *Délvirágok*

- Dv*¹ Pest 1856. Emich. 327 l. (I—II. k.)
*Dv*² Pest 1860.² Heckenast. 327 l. (Népsz. kiad. 64—65.)
Pest 1870.³ Heckenast. 307 l. (Népsz. kiad. 64—65.)
Bp. 1896.⁴ Franklin. 291 l. (Népsz. kiad. 64—65.)
Bp. 1907.⁵ Franklin. 291 l. (Népsz. kiad. 24. sz.)
(J. M. Válogatott munkái 24.)
Bp. 1907.⁶ Franklin. 291 l. (Szépirodalmi kvttár)
Bp. 1911.⁸ Franklin. 291 l. (Válogatott munkái 24.)
Bp. 1912.⁹ Franklin. 291 l. (Válogatott munkái 24.)
Bp. 1914.¹⁰ Franklin. 291 l. (Népsz. kiad. 64—65.)
*Dv*³ (*Délvirágok-Ocednia*) Bp. 1894. Révai. 290 l. (NK 20. k.)
Címlapkiadásai: 1903, 1905, 1908, 1913.
*Dv*⁴ (*Délvirágok-Ocednia*) Bp. 1928. Franklin—Révai.
4, 231 l. (Cent K. 60. k.)

IV. *Erdélyi képek*

- EK*¹ Pest 1854. Emich. 127, 129—288 l.
*EK*² Bp. 1895. Révai. 207 l. (NK 23. k.)
Címlapkiadásai: 1904, 1906, 1909, 1913.
*EK*³ Bp. 1904. Franklin. 247 l. (Szépirodalmi könyvtár)

EK⁴ (*Bálványosvár — Erdélyi képek.*) Bp. 1930. Franklin—
Révai. 294 l. (Cent K. 63. k.)

V. *Koronát szerelemért — A hargita — A kalmár és családja.* (Az
Erdélyi képek II. kötetének egy részéből készült népszerű
kiadás!)

- Pest 1859² Heckenast. 127 l. (Népsz. kiad. 13. sz.)
Bp. 1886³ Franklin. 127 l. (Népsz. kiad. 13. sz.)
Bp. 1895³[!] Franklin. 127 l. (Népsz. kiad. 13. sz.)
Bp. 1904.⁶ Franklin. 127 l. (Népsz. kiad. 13. sz.)
Bp. 1907.⁸⁽⁷⁾ Franklin. 127 l. (J. M. Válogatott munkái
32.)
Bp. 1908.⁸ Franklin. 127 l. (J. M. Válogatott munkái
32.)
Bp. 1911.⁹ Franklin. 127 l. (Népsz. kiad. 32. sz.)
Bp. 1912.¹⁽⁰⁾ Franklin. 127 l. (Népsz. kiad. 13. sz.)
Bp. 1913.¹¹ Franklin. 127 l. (Népsz. kiad. 32. sz.)

VI. *A magyar előidőkbből.*

- MEi¹ Pest 1855. Heckenast. 342 l.
MEi² Pest 1869.² Heckenast. 267 l. (Népsz. kiad. 54—55.)
Bp. 1890.³ Franklin. 230 l. (J. M. Válogatott művei.)
Bp. 1900.⁴ Franklin. 230 l. (Népsz. kiad. 54—55.)
(Szépirodalmi Könyvtár) (J. M. Válogatott művei
46. sz.)
Bp. 1905.⁶ Franklin. 226 l. (Népsz. kiad. 28. sz.)
Bp. 1906.⁷ Franklin. 226 l. (Szépirodalmi Könyvtár)
Bp. 1907.⁸ Franklin. 226 l. (J. M. Válogatott munkái
28.)
Bp. 1907.⁹ Franklin. 226 l. (Szépirodalmi Könyvtár)
Bp. 1910.¹⁰ Franklin. 226 l. (Népsz. kiad. 28. sz.)
(J. M. Válogatott munkái. 28. sz.)
Bp. 1911.¹¹ Franklin. 226 l. (Népsz. kiad. 28. sz.)
Bp. 1912.¹² Franklin. 226 l. (Népsz. kiad. 28. sz.)
Bp. 1914.¹³ Franklin. 226 l. (Népsz. kiad. 28. sz.)
MEi³ (*A magyar előidőkbből — Egy asszonyi hajsza.*) Bp.
1895. Révai. 314 l. (NK 36. k.)
Cimlapkiadásai: 1904, 1907, 1910, 1913.
MEi⁴ (*A magyar előidőkbből — Egy asszonyi hajsza.*) Bp.
1930. Franklin—Révai. 219 l. (Cent K. 65. k. — A
Rozgonyi Cecília nélkül.)

- VII. *A magyar nemzet története regényes rajzokban.*
*MNT*¹ Pest 1854. Heckenast. 352 l. (Címe csak: *A magyar nemzet története.*)
*MNT*² Pest 1860. 2. jav. és bőv. kiadás. Heckenast. 292 l.
*MNT*³ Pest 1870. Heckenast. 3. jav. és bőv. kiadás. I. k.: 373 l.
*MNT*⁴ Bp. 1898. Franklin. I. k.: 431 l.
*MNT*⁵ Bp. 1902. Franklin. 927. l.
*MNT*⁶ Bp. 1969. Akadémiai Kiadó. I. k. 542 l. (Kritikai kiadás. S. a. rend. Téglás Tivadar és Végh Ferenc. JKK 67.)
- VIII. *A magyar világból. I. rész.*
 Pozsony 1879. Stampfel Károly. 84 l. (A magyar ifjúság könyvesháza. Szerk. Fésüs György. 13. füz.) — *A Rozgonyi Cecília* közlésével.
- IX. *A magyar világból. II. rész.*
 Pozsony 1880. Stampfel Károly. 88 l. (A magyar ifjúság könyvesháza. Szerk. Fésüs György. 14. füz.) — *A Koronát szerelemért* közlésével.
- X. *Népvilág.*
*Nv*¹ Pest 1857. Heckenast. 188, 216 l. (I—II. k.)
 Pest 1871.² Heckenast. 404 l. (Két rész egy kötetben.)
*Nv*² Bp. 1885.³ Franklin. 359 l. (Népszerű kiad. 120—121. sz.)
 Bp. 1896.⁴ Franklin. 359 l. (Népszerű kiad. 120—121. sz.)
 Bp. 1904.⁵ Franklin. 340 l. (Szépirodalmi könyvtár)
 Bp. 1907.⁷ Franklin. 340 l. (Szépirodalmi könyvtár)
 Bp. 1907.⁸ Franklin. 340 l. (Szépirodalmi könyvtár)
 Bp. 1908.⁹ Franklin. 350 l. (J. M. Válogatott munkái 23.)
 Bp. 1910.¹⁰ Franklin. 350 l. (J. M. válogatott munkái 23.)
 Bp. 1912.¹¹ Franklin. 350 l. (J. M. Válogatott munkái 23.)
 Bp. 1913.¹² Franklin. 350 l. (J. M. Válogatott Munkái 23.)
*Nv*³ Bp. 1894. Révai. 263 l. (NK 16. k.)
 Címlapkiadásai: 1903, 1905, 1908, 1913.
*Nv*⁴ Bp. [1899.] Lampel. 63 l. (MKVtár. 154. Bev. és

jegyz. ellátta Szinnyei Ferenc. Iskolai kiadások sorozata.)

Címlapkiadás:

Bp. 1901. Lampel. 63 l. (MKTár. 254, 254/a.

Nv⁵ (Damokosok — Népvilág) Bp. 1928. Franklin—Révai. 244 l. (Cent K. 57. k.)

XI. *Petki Farkas leányai — Háromszéki leányok — A két százsz.* (Az Erdélyi képek I. és II. köteteiből vett novellák népszerű kiadása.)

Pest 1859.² Heckenast. 119 l. (Népszerű kiad. 14. sz.)

Bp. 1874.³ Franklin. 126 l. (Népszerű kiad. 14. sz.)

Bp. 1887.⁴ Franklin. 118 l. (Népszerű kiad. 14. sz.)

Bp. 1896.⁵ Franklin. 115 l. (Népszerű kiad. 14. sz.)

(Beszélyek 3.) (J. M. Válogatott művei.)

Bp. 1904.⁶ Franklin. 121 l. (Népszerű kiad. 14. sz.)

(Válogatott művei.)

Bp. 1907.⁷ Franklin. 121 l. (Népsz. kiad. 32. sz.)

Bp. 1909.⁸ Franklin. 121 l. (Népsz. kiad. 32. sz.)

Bp. 1911.⁹ Franklin. 121 l. (Népsz. kiad. 32. sz.)

Bp. 1912.⁹⁽¹⁰⁾ Franklin. 121 l. (Népsz. kiad. 32. sz.)

Bp. 1913.¹¹ Franklin 121 l. (Népsz. Kiad. 32. sz.)

XII. *Téli zöld.* J. M. műveiből válogatott elbeszélések az ifjúság számára. Pest 1862. Heckenast. — *A Koronát szerclemért, Rozgonyi Cecília és Szolimán álma* közlésével.

XIII. *A török világból.* III. rész.

Pozsony 1880. Stampfel K. 84 l. (A magyar ifjúság könyvesháza. Szerk. Fésüs György. 18. füz.) — *A Szolimán álma* közlésével.

XIV. *Válogatott elbeszélések.* I. k.

(Válogatta Illés Endre. S. a. rend. Domokos Mátyás.) Bp. 1955. Szépirodalmi Könyvkiadó. (J. M. Válogatott művei.) — *A láthatlan csillag, Szolimán álma és Tsong-Nu* közlésével.

★

E kötet lektorának, Oltványi Ambrusnak ez úton mondok köszönetet hasznos és hasznosított megjegyzéseiért, tanácsaiért.

AZ ELBESZÉLÉSEK JEGYZETEI

I. SAJÓ

Regényes korrajz

- M: 1. R 1851. f. félev 1. füz. [febr. 8.] 6—17.; *Jókai Mór* aláírással.
2. *MNT*¹ 1854. 121—140. *Sajó* címen, de kibővítve. (Az egész fejezet a 144. lapig tart. — A novella első 25 bekezdését Garádi is közli a PN 1854. szept. 7-i számában, a könyvről írt kritikájában.)
3. *MNT*² 1860. 103—118.⁹ A *Sajó* c. novella már *A tatárfutás* c. fejezet része, külön cím nélkül. (Ettől kezdve a *MNT* összes kiadásában már így jelent meg e novella szövege, *A tatárfutás*ba beolvasztva.)
4. *MNT*³ 1870. I. k. 145—163.
5. *MNT*⁴ 1898. I. k. 173—192.
6. *MNT*⁵ 1902.
7. *MNT*⁶ 1969. I. k. 118—134.

Fordítások:

- Német:★ *Sajó. Romantische Zeitgemälde. Aus dem Ungarischen von Leopold Rosner. — Pester Sonntagsblatt 1855. 9—11. sz. 100—102, 112—114., 125—127.*
Olasz:★ *Storia della nazione ungherese. Transl.: di G. Gauss. Fiume, 1884. E. Mohovich.*
Szlovák: *Romantičké obrázky z dejepisu uhorska. Tlacou: Kolo-mana Rózsa a manželky. Bp. 1886. 424 l. 162—168.: a Tatarska hrôza c. fejezetben.*
Szlovén(?)★ *Romantické obrázky. Bp. 1886.*

Keletkezése (források, minták)

„Sokszor meghalt már e nemzet. Soha sem maradt a sírban.” — A novella kezdő sorai világítják meg leginkább, miért is fordította Jókai e Világost követő, gyászos időszakban a nemzethalál féle-

mét közvetlen élményként átélt kortársai, és saját figyelmét is történelmünk egyik leggyászosabb, de mégiscsak túlélte időszaka felé...

Bár ezt az elbeszélést a három évvel később megjelent *A magyar nemzet története* című művébe is beépítette Jókai, a *Sajó* így, önmagában is kerek egész, teljes értékű alkotás! Megszületését, mondanivalóját megírásának éve, annak hangulata magyarázza. A régi véres, de kihevert tragédia emlékének felelevenítésével egy új feltámadás hitét is fel akarta ébreszteni olvasóiban, de a tatárok győzelme okainak feltárásával arra is feleletet keresett s kívánt adni, hogy történelmünk válságos korszakaiban mi döntötte nemzetünket ismételtlen is tragédiákba? Nagyon is határozott szándékkal rajzolta hát a közelmúlt sikertelenségének okain töprenkedő Jókai oly eleven színekkel a régi bukáshoz vezető okokat: a nemesség önzését, az egyenlenséget, könnyelműséget — melynek ábrázolásáért oly keményen megróttá Szinnyei! (L.: alább.) S hogy közelmúltban is megismételt hibákra próbálta ráirányítani a figyelmet a tatárpusztítás korának felelevenítésével, arról talán az is árulkodik, hogy — magában az elbeszélésben is — mily döntő súllyal járult a katasztrófához a más nemzetiségűekkel, elsősorban a kunokkal szemben tanúsított alaptalan gyanakvás. Talán okkal feltételezhetjük, hogy szabadságharcunk hibásnak bizonyult nemzetiségi politikájából leszűrt tanulságokat kívánt vele sugalmazni. (Hogy ez 1851-ben korhangulat volt, Gyulai augusztusban megjelent *Erdélyi benyomások* c. írása is mutatja. L.: *Bírálatok. Cikketek. Tanulmányok*. Bp. 1961. 459—464.)

S a közvetlen múlt szomorú élményein túl a jelen közvetlen személyes benyomásai is írásra készítették. Hisz az egyenlenség, a széthúzás még a nemzetre szakadt újabb tragédia hatására sem tűnt el, azt saját bőrén, maga is érezhette Jókai. 1850. július 26-án írta bátyjának: csak annak köszönheti viszonylagos nyugalomát, bántatlanságát, hogy „a most küzdő pártok eléggé el vannak foglalva egymással, hogy magamforma embereket észre se vegyenek, s én iparkodom magamat mindenkitől távol tartani. Csak akkor, ha vigyázatlan volnék, vagy az egyikhez, vagy a másikhoz szegődni, várhatnám az ellenfél boszuját, így mindegyik azt hiszi: hogy valaha még hasznomat veheti...” (L.: OSZK Fol. Hung. 2261. 246. fol.)

Tehát újra az egyéni érdekek, az acsarkodás... Mementónak, nemzete elé tartott tükkörnek szánhatta Jókai épp ekkor a *Sajó* című elbeszélését!

*

A tatárok közeledésének, az 1241-i mohi csatának megrajzolásához jó, a szépirodalmi megformáláshoz szinte önmagát kínáló

források álltak Jókai rendelkezésére: Rogerius, és elsősorban Fessler műve. (Szalay László *Magyarország története* c. művét nem használhatta forrásként, mivel első kötetei csak 1852—54-ben jelentek meg Lipcsében!)

Rogerius (1201—5—1266) itáliai származású, a tatárok fogságát is elszenvedett krónikaíró *Carmen miserabile* című, 1243—44 körül írt egykorú műve 1488-ban jelent meg először, Thuróczi János krónikájának (*Chronica Hungarorum*) első, brünni és augsburgi kiadásához mellékelve. Jókai azonban valószínűleg nem ezt, hanem Johann Georg von Schwandtner *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* című gyűjteményének Bécsben 1746-ban (vagy Nagyszombat 1765.) megjelent I. kötetében található eredeti latin szövegét használhatta forrásként. Magyarul először csak 1861-ben jelent meg, Szabó Károly fordításában és jegyzeteivel: *Rogerius mester vradai kanonok Siralmas éneke Magyarországnak IV-dik Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról* címen. (Pest 1861. *Magyarország történetének forrásai*. I. k. 2. füz. 1—52. — A tárgyi magyarázatoknál e kiadás lapszámaira utalunk!)

A tatárdúlásról még egy másik egykorú leírás szövegét is olvashatta Jókai. Tamás (1200—1268) spalatói esperes, a *Historia Salonitanorum* c. művében leírta a magyarországi tatárdulás történetét is. Ennek szövegét is Schwandtner előbb említett gyűjteményének III., 1748-ban megjelent kötetében olvashatta Jókai. (Magyarul szintén. 1861-ben adta ki Szabó Károly, Rogerius művével egy kötetben. L.: i. m. 57—84. — Tamás művével kapcsolatban is e kiadásra utalunk.)

Az egykorú krónikák mellett azonban főként Fessler Ignác (1756—1839) történetíró *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*, tízkötetes nagy művének 1815-ben megjelent 2. része (Viertes Buch, 509—525.) szolgált fő forrásul Jókainak. Erről a személynevek írásmódjában mutatkozó egyezések tanúskodnak félreérthetetlenül.

A tatárjárásról, s az utána következő időkről szólnak Jókai *Százszorszépek*, *Az istenhegyi székely leány* és *Fulkó lovag* című elbeszélései is. (L.: NK II. k. 1—17., 12. k. 153—192., és 13. k. 184—206. l.)

Irodalom

A novella megjelenését pár nap múlva már a róla írt kritika követte. Egy zS betűjelű recenzens ismertette a Magyar Hírlapban a Remény első füzetét, hosszan foglalkozva a *Sajó* c. elbeszéléssel: „Nem tagadjuk, szerző iránt előszeretetünk van. Azt a különös

modort, mely gyakran ót és ujat — tekintet nélkül a tárgy különböző színezetére — mindig bibliai mondatos hangon ad elő, tőle szivesen veszszük. Mi fantáziáját mindig nagyszerűnek találtuk, azon erős színekkel festett képek halmazát, melyek, ha sokszor egyhanguak is, de mindig megragadók, melyek ha sokszor természetfölöttiek is, de mindig élvezhetőek, s szerző eredeti erejének bizonyosságai.” — A kritikus csak az alcímet bírálja: „A jelen cikk történeti rajz s nem regényes korrajz, [. . .] Nem a kort festi, hanem egy év történetét, [. . .] Nem ismerteti a szokásokat, hanem történeti adatok halmaza, szerző szokott szép fantáziájával ékítve. A fölvelt emberek jellemzésével nem tölti idejét, hanem a gyászos véres szenvedésekkel telt év szerencsétlen napjait írja le. [. . .] Szerzővel e téren most először találkozunk. — Nem emlékszünk, hogy ez előtt történeti cikket olvastunk volna tőle. Szeretjük a poros, elavult adatokat gyöngyosorba fűzve, így elmondva látni. — Szerző megszokott szaggatott modora ömlik el e művén is. Az a styl, mely a nyomorék naplójában [!], az egyiptusi rózsában [!] van. A nagy ellentétek gondosan kikeresve, s egymás mellett egy sorba fűzve. De az a gondos megragadó leírás is, mely szívet indít, velőket ráz.” Miután a kritikus hosszan ismertette a novella — „történeti tényekkel szembesített” — tartalmát, e biztató szavakkal végzi cikkét: „Örvendünk, hogy szerzővel e téren, a komoly studium e terén találkozunk. Mint e cikk mutatja, ő nem embere a buvárlatoknak, de a kész anyagot elég ügyesen föl tudja dolgozni.” (L.: MH 1851. febr. 18. 386. sz. 1729.; febr. 20. 388. sz. 1737.)

A következő bírálat már csak közvetetten, az egész *A magyar nemzet története* c. mű ismertetésében ír e novelláról, de hogy szavai a *Sajóra* is vonatkoznak azt az éppen ebből vett hosszú mutatvány igazolja. „Jókai nem történeti hitelű krónikát, kutatást akar nyújtani. Ő mást akart” — írja Garády [Fabó András], a Pesti Napló kritikusa — „megkedveltetni nemzeti történelmünket a haza miveltebb leányival. [. . .] nemzeti történelmünk olvasását, tanulmányozását szép szerével, ha szabad úgy szólunk, becsempészni akarja delnőink körébe. [. . .] Az előadástól elég annyit megjegyeznünk, hogy az *Jókaié!* Ő eltér a történészek száraz irányától, s kellemes, a figyelmet leláncoló, unalmat nem okozható irmodorban mintegy megcukrozza, költészeti kellemmel előntve nyújtja adományait.” (L.: PN 1854. szept. 7. 205. (1348.) sz.) — Maga az egész kritika azonban már messze áll a *Sajót* író Jókaitól; ha vonatkozik is a *Sajóra*, megírásának indokait ez már nem tudja megfejteti. Nem véletlenül, hisz Garádyt már majd egy fél évtized választotta el a megbírált írás születési idejétől. Mennyivel közelebb állt Jókaihoz az 1851-es cikkíró, aki meg-

érezve Jókai írói szándékát, ugyanazt hangsúlyozta az ábrázolt történeti múltból, mint amit Jókai: „A nép [az országgyűlésen résztvett nemesség!] e bűnös közönyéért nem vádolhatjuk a munkás, kitartó, fáradhatatlan királyt, ki országáért annyit áldozott, s oly keserű hálátlanságot aratott mindenütt. [. . .] Egyesek hiúsága rontott itt is legtöbbet.” (L.: MH 1851. febr. 18. 1729.)

Ezt emelte ki Szinnyei Ferenc is *Novella és regényirodalmunk a Bach-korszakban* c. művében, de nem hogy dicsérve érte Jókait, sőt, meg is vonva miatta a költői értéket a novellától: „A *Sajóban* (mely a tatárjárásról szól) a magyar nemesség önzését, egyenetlenségét és könnyelműségét rikító és hamis irányzatossággal rajzolja, s ezzel egészen elrontja a különben is gyenge novellát.” Még a MH bírálóját is megróttá Szinnyei, hogy nem vette észre a szerinte bántó történeti felfogást, — ellenkezőleg — inkább dicsérte érte a novellát. Kár — fejezete be Szinnyei e novelláról írt sorait — hogy Jókai a *MNT*-be is felvette, „pedig történelemnek még kevésbé jó, mint novellának” (l.: Szinnyei 308.).

Szövegváltozatok

Kiadásunk a R-ben megjelent szövegen alapul. A mai helyesírás szerint közöljük az alábbi magyar, ill. idegen eredetű szavakat: *banderium, boszusan, demagog, elzárkoztak, épen, ismaeliták, kigyuladt kovdlygó, köny, könnyyel, lapdázott, lyukgatva, martyr, ohajt, old[d] ollykor, ovatosság, paizs, roszul, sülyedtek, szállinkozott, templarius, viszsztatért.* A helynevek közül helyesen, ill. a mai használat szerint közöljük a *Jeruzsálemi* és a *Karpatok* szavakat. A két, *Vancsa* és *Váncsa* alakban írt nevet egységesen *Váncsa* alakban közöljük. Egységesen *Mátyás* formában közöljük a *Mátyus*-nak is írt érsek nevét.

A szövegváltozatok szempontjából a *MNT* 1854-es és 1902-es kiadását vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 5 : 2 *mindég* (1902: mindig)
- 14 *félben* hagyták (1854, 1902: félbe hagyták)
- 18 *alunni* (1902: aludni)
- 24 *jőnek* (1902: jönnek)
- 6 : 3-4 *kaponyapyramidok* (1902: koponya-pyramidok)
- 8 *vállat vonstottak* (1902: vállat vonogattak)
- 12 *kincsemmel* (1902: kincseimmel)
- 23 *vérező* (1854; 1902: vérző)

Lap: Sor:

- 7 : 5 hallgaták (1902: hallgatták)
16 Néhány (1854: Nehány)
21 rémmesét, mondának (1902: rémmesét, mondogatták)
26 *Buddn* (1851: *a Rákoson*)
28 főnemeseik közül (1854: fő nemeseik körül)
- 8 7 leverettségek (1902: levertség)
11 Mátyás (1851; 1854; 1902: Mátyus)
12 monda (1902: monda)
23 *a hiányzó főurakat* (1902: kik hiányzanak a főurak közül?)
28 *volna*, ahová (1854; 1902: lenne, a hová)
33 az egy (1902: az egy egy)
- 9 12 *ily* felszólítására (1902: felszólítására)
18 van, s hogy (1854; 1902: van; hogy)
házunkat (1854: házunk)
- 10 2 s mentül (1902: mentül)
6 izgatá (1854; 1902: izgatta)
24 a gulyánkról (1902: gulyánkról)
27 ez országban (1854; 1902: az országban)
33 tetesse (1902: tétesse)
34 kimondottak (1854; 1902: kimondtak)
- 11 7 hős népe (1851: köz népe — sh? —)
8 őt magunkra (1851: ön magunkra — sh? —)
14 hétrét (1902: kétrét)
17 elidegeníthetlen (1902: elidegeníthetetlen)
20 *ígyen* hangzik (1902: így hangzik)
22 hanem ha (1854: ha ne 1902: ha nem)
33 monda (1902: monda)
is izmaelita (1851: ismaelita — sh? —)
- 12 3 érezve, hogy (1854; 1902: érezte: hogy)
5 fájdalmát (1854; 1902: fájdalmait)
7 életeért (1854; 1902: éltéért)
8 kimondhatlan (1902: kimondhatatlan)
10 miért (1854; 1902: mért)
12 *kisded* (1854; 1902: kis)
14 néhány (1854; 1902: néhány)
15 Elül (1854; 1902: Elöl)
horpadott (1902: horpadt)
17 egy szablyavágás (1902: a szablyavágás)
18 néhány (1854: néhány)
28 Hét napig (1851: Két napig — sh. —)
32 lesújtott (1902: lesújtott)

Lap: Sor:

- 13 4 nejét és a gyermekeit (1854; 1902: nejét és gyermekeit)
 átadta (1854: 1902: átadva)
 9 Isten (1851: isten)
 11 enyémbe (1854; 1902: enyimbe)
 21 zsacszkóikat (1902: zacskóikat)
 22 pajzsaira (1854; 1902: paizsára)
- 13 33 későn jött (1902: későn volt)
 34 néhány napot (1902: néhány hónapot)
- 14 5 számukra a legsűrűbb (1851: számukra legsűrűbb — sh. —)
 7 pokoli kő-vető (1851: pokolt követő — sh. —)
 14 magános (1854; 1902: magányos)
 25 melybe (1851: mely — sh. —)
 25 futásukkal (1902: futásokkal)
 27 süppedékén (1854: söppedékén)
 33 amért (1902: a miért)
- 15 3 ezer meg ezer mártír (1902: ezernyi mártyr)
 9 ki szinte (1902: ki szintén)
 14 gúnyjára (1851: gúnyára — sh —)
 15 ki e (1854: ki a)
 21 palotájáig (1854; 1902: palotájáig)
 26 tegzét ragadta (1902: tegzet ragada)
 27 Néhány (1854: Nehány)
 31 Előbb (1854; 1902: elébb)
- 16 11 kiálta (1854: Kiáltá)
 13 hazával odább (1902: hazával tovább)
 15 magyar ütközet (1902: magyar, ellenség előtti ütközet)
 18 megrakatva (1854; 1902: megrakva)
 24 gyengült (1854; 1902: gyöngült)
 28 felállva (1854; 1902: fölállva)
- 17 : 4 vízpartra. A Sajó (1854; 1902: vízpartra, a Sajó)
 7 utósó (1902: utolsó)
 azt sem (1854: ezt sem)
 azt sem Isten, sem ember nem képes (1902: ezt semmi emberi erő nem képes)
 9 csöndes (1902: csendes)
 11 hangza (1902: hangzék)
 14 fölfelé (1854; 1902: felfelé)
 23 Őrizd magad. (1902: Vigyáztass!)
 26 kérve, majd (1902: kérve, vagy)
 30 Hízeleg (1854; 1902: Hízelg)

Lap: Sor:

- 18 5 csapatjaikat (1854: csapataikat)
8 amerről (1854; 1902: a merre)
17 át a vízen (1851: át vízen — sh. —)
21 ijedelmükkel (1902: ijedelmöikkel)
24 volt körülvéve (1851: körülvéve)
27 bajuszokat (1851: bajszaiikat)
28 jégesőként (1902: jégesőkint)
33 rendezhetetlen (1902: rendezhetlen)
34 hiába (1854: híjjába)
- 19 12 mindíg (1854: mindég)
24 egyenként (1902: egyenkint)
30 keresztülvágta (1854: körösztülvágta)
32 utat a Dunáig (1851: utat Dunáig — sh. —)
- 20 2 több lovagok (1902: több lovag)
9 elfedni (1902: elfödni)
10—11 király testét (1851: király rejtét — sh. —)
14 néhány (1902: néhány)
15 keresztülvágni (1854: körösztülvágni)
17 rohan a dühödött (1851: rohan a dühödött — sh. —)
19—20 harcova (1902: harcolva)
20 roskadoz (1902: roskadozik)
23 összeroskad (1851: összeroskadt — sh? —)
25 megmenekül (1851: megmenekült — sh? —)
28 álmodott (1854: álmodhatott)
32 kísérte idáig (1851: kísérte odáig — sh? —)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 5 7 *Körös-körül lángolt a határ* — Batu kán (?—1255), ki 1235—46-i hadjárataiban legyőzte és adófizetésre kényszerítette az orosz fejedelmek nagy részét, s legyőzte a dél-oroszországi kun törzseket is, Magyarország elpusztítására jövet Lengyelországon át vette útját. Miután 1241. április 9—10-én Liegnitznél (ma az NDK-ban) megverte a lengyel és sziléziai hadakat — megölve a fővezért, IV. Béla unokatestvérét, Henrik lengyel herceget is —, elpusztította Boroszló városát, s pusztítva, öldökölve vonult végig a morvaországi fejedelem országán is. (L.: Rog. XX. fejr. 17—18., Fessler 509.)

Lap: Sor:

- 13 *izmaeliták* — Magyarországon a 10. század óta élt mohamedán vallású, valószínűleg volgai bolgár, hun, besenyő eredetű lakosok (böszörmények, „buzurmánok”, „bezerminék”) elnevezése volt. Könyves Kálmán király (1074—1116) kezdte meg a 11. sz.-ban keresztyén hitre térítésüket, de még a 13—14. sz.-ra sem olvadtak be egészen. Többségük kereskedő volt.
- 6 1 *cserkesz* — Észak-kaukázusi, jelenleg mintegy 100000 főt számláló (más néven adige) nép; a Szovjetunió egyik autonóm területén élnek (Adige AT). Az 1850-es években önállóságukért vívott harcuk vezetőjéről, Samyrlól Jókai írt cikket a Vasárnapi Újságba (l.: 1854. ápr. 23., 30. *Samyl, cserkesz vezér*).
- 21 *negyvenezer család* — Rogerius írta, hogy „cselédeiken kívül mintegy negyvenezeren valának” (II. fej. 5.), de mivel negyvenezer harcos kb. 150—200 ezer főnyi népségnak felelt volna meg, a *Siralmas krónikát* 1904-ben új fordításban és jegyzetekkel kiadó Turchányi Tihamér túlzásnak tartotta e számot (l.: T. T.: *Roger mester Siralmas éneke*. (MKönyvtár 397—398. sz. 65.)
- 26 *Kuthen* — Kötöny (?—1241) kun fejedelem nevének latinos alakja. A török nyelvű kun nép a 9. sz.-ban tűnt fel Nyugat-Szibéria füves pusztáin „kipcsak”, majd „poloveci” néven. Hadjárataik során jutottak később a Volga és az Al-Duna közti területre. Az egyesült orosz—kun haderőt 1223-ban verték szét a tatárok, mire a kunok nyugati törzsei a magyar királysághoz csatlakoztak, megkeresztelkedtek, s 1239-ben — Kötöny király vezetésével — be is költöztek hazánkba. — Szó van róla a *Bádványosvár* 1—2. fej.-ben is (JKK 43. k.).
- 6 : 30 *telve volt futó fejedelmekkel* — IV. Béla (1207—1270) Kötönyön kívül — többek közt — befogadta a mongolok elől menekülő Rasztiszláv orosz herceget is (l.: *Magyarország története* Szerk: Molnár Erik. Bp. 1964. Gondolat. 1. k. 80.).
- 7 7 *elmondá, mint szokott csatázni* — A tatárok harcmódjáról is Rog. és Tamás érsek írtak részletesen. (I. m. 19—20., 67—75.)
- 17 *Hédervári Dénes* — Rogerius név szerinti nem említi a nádort. Fessler „Palatin Dionysius”-ként említi (510.) — A Tomajnemzettségből való Tomaj Dénes volt 1235-től az ország nádora (l.: MÉLex 876.)

- 19 *bár megvernék a királyt* — A főnemesek király iránti gyűlöletének okaival öt fejezetben foglalkozik Rogerius (III—VII.): 1. a kunok véghetetlen marhacordáikkal nagy károkat okoztak a magyaroknak: lelegeltették, letiporták legelőiket, szántóföldjeiket, kertjeiket s szőlőiket. Meggyalázták asszonyaikat. S ha a magyarok e sérelmeket meg akarták torolni a kunokon, még a magyarokat büntették meg. — 2. IV. Béla 1235. okt. 14-i megkoronázása után ellenfelei egy részét száműzte, másokat börtönbe vetetett, sőt Dénes nádort meg is vakított. Hogy pedig a főurak, jelenlétében, le ne ülhessenek, elégetteté székeiket. — 3. Míg a régebbi királyok a harcból visszatérő nemeseknek, illetve ha elesetek, családjuknak birtokokat adományoztak, IV. Béla nemcsak hogy nem adott, de még a régebbi adományokat is visszavette. — 4. A nemesek — panaszaikkal — már nem fordulhattak közvetlen a királyhoz, hanem írásos kérvényeket kellett benyújtaniok a kancellárhoz. Ez nemcsak meglassította ügyeik elintézését, de költséges is volt, és túl nagy hatalmat adott a kancellárok kezébe, akik „egyiket nyomják, másikat emelik vala, a mint nekik tetszett”. — 5. Bár a nemesek nem juthattak már a király elé, a kunokat mindig fogadta az uralkodó, sőt a tanácskozásokban és másban is „a magyaroknak elébök teszi vala”. (L.: Rog. 5—8.)
- 21 *csak a papok csíndlták e rémmesét* — Rog. is megemlékezett erről az álhírről, pedig „kiki előtt nyilván vala, hogy Ugolin [Rogerius így írta Ugrin nevét!] kalocsai érsek maga és némely püspökei számára Velencébe küldött gályáért, s őket útjokból akaradjok ellenére, a király hívta vissza”. (L.: Rog. XIV. fej. 13—14.)
- 22 *lateráni zsinat* — IX. Gergely pápa 1241. húsvét vasárnapjára, márc. 31-re hívta össze Rómába az egyetemes zsinatot, melyet a Lateránnak nevezett pápai palotához tartozó templomban tartottak. (L.: Turchányi i. m. 73.)
- 23 *országgyűlést hirdetett Pest alá*. — Mivel Rog. nem folyamatosan beszéli el az eseményeket, a gyűlés színhelyének megnevezésében Jókai téved. Itt *Pest*, a következő bekezdésben eredetileg (az 1851-ben megjelent szövegben) *a Rákoson* állt, ez utóbbit javította át az *MNT*-be átemelt szövegrészben *Budánra*. Rogerius határozottan azt írta, hogy közeledvén a nagy-

böjt (február 13-ra esett ez évben hamvazószerda, a böjt kezdete!) a király „a Duna partján épült Buda nevezetű városba sietett” s ide hívta püspökeit, érsekeit s „az ország más nagyjait”. A böjt idejét máskor is itt szokta tölteni, mivel így tavasztájt a Fehérvárt körülvevő mocsarak miatt a királyi székhelyet nehezen lehetett megközelíteni. (L.: Rog. XV. fej. 14—15. és Turchányi i. m. 74.)

Pest, ill. Rákos azért kerülhetett Jókai szövegébe, mivel utóbb, a vész közeledtekor valóban Pesten gyülekezett a magyar screg. „A böjt közepe felé” még Budára érkezett a nádor futára a rossz hírrel, hogy Batu kán serege már elérte a Vereckei-szorost, sőt negyednapra maga a nádor is ide érkezett a még rosszabb hírrel, hogy március 12-én a szorosban, „a kapunál” a tatárok már meg is verték seregét; csak kevesedmagával menekült meg az ütközetből. E rossz hírre tette meg nagy hirtelen a király gyors védelmi intézkedéseit: többek közt „haladéktalanul megparancsolta a püspököknek, grófoknak, báróknak, hogy siessenek haza, és embereikkel visszatérve siessenek Pest alá”. (Fessler 511.) Ő maga is, a király az „egynapi járásra” fekvő királyi városokból, Fehérvárról és Esztergomból összegyűjtött seregével „tüstént átkelte a Dunán, s egy nagy és igen gazdag Pest nevezetű német városban [...] mulata, ott várván seregeikkel egyháznagyait, ispánjait és zászlósurait.” (Rog. XVI. fej. 16.) — Pesten volt a király már akkor is, mikor a Vereckei-szoroson való áttörésük után alig harmadnapra (!) Pest alá érkezett egy pusztító, útjában mindent és mindenkit elpusztító portyázó tatár előhad. (Rog. XXI. fej. 19—20.)

- 26 az országgyűlés Budán — Fessler szerint is Budán tartotta IV. Béla az országgyűlést: „röviddel a böjt kezdete előtt nagy országgyűlést tartott Budán”. (510.)

A Rogerius által előbb felsorolt sérelmekből, és Fesslernek az országgyűlés hangulatát érzékeltetni próbáló alábbi szavaiból rajzolta meg Jókai — tehetsége és fantáziája erejével — oly elhithető erővel az országgyűlés lefolyását: „Közönséges rövidlátás került heves vitába a nyugodt, mindent áttekintő meggondoltsággal. Ez a rövidlátás a maga oldalára állította a tömeget, túlszárnyalta a szenvedély hangjával a mélyebbre tekintő okosság szavát, és káros, igazságtalan rendszabályokra törekedett. Még pedig oly heveséggel

- gel, hogy annak Béla, és a kevés számú vele egyetértők mély bánatban ugyan, és szerencsétlenséget sejtve, de kénytelenek voltak engedni. — Az a hiedelem, hogy a kunok egyetértének az ellenséggel, és titkos összeköttetésben állnak vele, továbbra is uralkodó maradt. Kötöny, feleségével, fiaival, leányaival, s a vele egyetértő fejedelmekkel felhívattatott az udvarba, és Béla kikényszerített parancsára szoros őrizetbe vétetett.” (L.: Fessler 509—510.)
- 8 11 *Váncsa Mihály* (?—1266) — Az 1240—42. közti váci püspök, majd 1242-től esztergomi érsek nevét többféleképp írták. Rogerius név szerint nem említette, Fessler így, *Váncsának* írta. Szabó Károly lábjegyzete szerint „Vancsai” volt a neve, a MÉLex. legutóbbi adata szerint: Bancsa István.
- Mátyás érsek* — Mátyás esztergomi érsek, „kit a király mind hűségéért, mind azért, hogy együtt nevelkedtek, különösen szeret vala” (Rog. XXX. fej. 29.), maga is a saját csatában esett el a tatárokkal vívott harcban.
- 25 *duzmadt* — haragjában, gőgjében felfuvalkodott, duzzogó, durcás
- 29 *András király* (1176 v. 1177—1235) — II. András, ill. II. Endre néven 1205—35 közt uralkodó magyar király; IV. Béla édesapja volt. Mivel 1217—18-ban kereszties hadjáratot vezetett a Szentföldre, Jeruzsálemi Andrásnak is nevezték (l.: alább.)
- 30 *praedium* — birtok, uradalom
- 9 9 *praedialista* — régi magyar közjogi fogalom: egyházi nemes, aki főpaptól kapott a katonai szolgálatai fejében birtokot.
- 15 *ármalista* (armalista) — nemes, ki csak címert és nemesi levelet kapott, de nemesi adománybirtokot nem.
- 22 *cincár* — Így hívták az idegenek a balkáni románságot, mely az egykori Macedóniát, Epirust, Thesszáliát és Albániát lakta. A törökök elől közülük sokan Magyarországra menekültek.
- 32 *országbíró* — A feudális Magyarországon a nádor utáni legnagyobb országos méltóság volt. Eredetében I. István király alatt keletkező udvarbírói tisztségre vezetik vissza, melynek feladata volt az udvari népek fölött itélkezni. A 13. századtól lett országos főhatóság.
- 11 6 *lignici csata* — I. az 5 7 sor jegyzetét.

Lap: Sor:

- 11 *szelencés pecsét* — Az oklevelek hitelesítésére a 12. századtól kezdve használtak függő fémpecséteket, bullát, melynek anyaga a legünnepélyesebb alkalmakkor arany volt. A feliratos, ábrás aranylemezeket dobozszerűen (szelencszerűen) illesztették össze, s a bulla üres belsejét vagy viasszal töltötték ki, vagy vasvázal szilárdították meg a fémpecsét két lapját. Átvitt értelemben maga az oklevél is néha hitelesítő fémpecsétjétől nyerte nevét, pl. az Aranybulla.
- 20 „*És senki a nemesek közül . . .* — II. András király 1222-ben kiadott Aranybullája valóban kimondta, hogy a nemesek csak az ország határain belül kötelesek hadat viselni.
- 12 13 *fenyér* — sík, bokros, gyérfüvű rét
- 15 *elől egy férfi ügetett* — A nádor, Hédervári Dénes Budára érkezésére nézve l. a 7 : 23. sorhoz írt jegyzetben.
- 13 4 *nejét és a gyermekeit átadta* — Gyermekei biztos helyre küldéséről sem Rogerius, sem Fessler nem tett említést; mindkettő csak a királynéről szól. (L.: Rog. XVI. fej. 15—16.; Fessler 511.) Az egykorú források közül csak Tamás spalatói esperes tesz említést gyermekről (l.: i. m. 75.), de ő is egyedül a még csak 2 éves Istvánról, ki később V. István (1239—1272) néven követte apját a magyar trónon. E fiú előtt már 6 leánya született IV. Bélának! Arról is csak Tamás emlékirata emlékezett meg, hogy a király Székesfehérvárban felvétette szent István király holttestét, és sok egyházi kinccsel együtt kimenekítette a veszélyeztetett országból. (L.: i. m. 75.) Rogeriusnál ez nem szerepel.
- 26 *Kálmán* (1208—1241) — II. András másodszülött fia. Apja már 1214-ben megkoronáztatta Halicsban, de tíz évvel később halicsi igényciről le kellett mondania. 1226-tól haláláig Horvátországot és Dalmáciát kormányozta „rex Ruthenorum” címmel. A mohi csata legtevékenyebb harcosa és vezére volt; bár a csatából megmenekült, de ott kapott sebeibe a Somogy vm.-i Segesden belehalt. A szlávóniai Ivanicson temették el a zárda templomában.
- 27 *Ugrin* (?—1241) — kalocsai érsek. Már II. András idejében, majd egy ideig IV. Béla mellett is kancellár volt. A mohi csatában esett el. (L.: Rog. XXX. fej. 29—30. — Rogeriusnál Ugolin a neve! Fessler — Tamás nyomán — Ugrinnak írta a nevét! L.: 62—66.)

Lap: Sor:

- 30 *Bánk* — Rogerius szerint a váradi püspök neve Benedek volt. (L.: 27. fejr. 25.) — Csapatával valóban elindult a király segítségére, mielőtt azonban Pestre érkezett volna, egyéb ütközetekben vívott meg a tatárokkal; serege végül is felmorzsolódott. (L.: uo.)
- 31 *Forgácsok, Rajnótok* — Róluk már a csatában részt vettek közt emlékezett meg Fessler: „Mellette álltak még Erdélyből való Raynald, [. . .] Forgách András és János urak”. (524.)
- 14 4 *negyvenezer dcs ment előttük* — A negyvenezer fejszészől Tamás nyomán (i. m. 61.) Fessler írt csak (511—512.), Rogerius nem!
- 18 *a király [. . .] megtiltá vezéreinek [. . .] az ütközést* — Az óvatos várakozásról, Ugrin gyászos kimenetelű támadásáról, Vác pusztulásáról Rogerius is (21., 22. fejr.), Fessler is részletesen írt (513—514.).
- 15 5 *az osztrák herceg* — (Harcias) Frigyes osztrák herceg (1211—1245) nem is jöhetett igazi segítő szándékkal. Nem sokkal előbb, még II. András idejében, 1235-ben hazánk nyugati felét fosztogatta, rabolta ki. Megtorlásul azután II. András pusztította végig fiaival, Bélával és Kálmánnal Frigyes földjét egészen Bécsig, úgy, hogy Frigyes csak pénzért vásárolhatott békét a magyaroktól. A tatárdúlás idején nemcsak hogy nem segítette IV. Bélát, de még el is fogta a tatárok elől menekülő magyar királyt, s megszarolta. Csak pénzért s átengedett területekért hagyta őt tovább menekülni Dalmáciába . . .
- 27 *az ő és gyermekei fejével labdázott az utcákon a felbőszült tömeg.* — „mindnyájoknak azonnal fejeket szedvén, a palotából az ablakokon a nép közzé hajigálták.” (L.: Rog. 24. fejr. 22.; Fessler 515.)
- 16 16 *együgyű csel* — Rogerius: „minthogy sok lovuk vala, s magok kevesen valának, ilyen csel t kohlának. Minél több vázat készitének, azokat a gazdátlan lovakra, mintha katonák volnának, sorba álliták, s azon lovakat egy halom tövében hagyák, néhány szolgát rendelvén melléjök, megparancsolván nekik, hogy midőn a magyarokkal csatára kelnek, hadi rendben vonuljanak elő, és lassanként nyomuljanak ellenök.” (L.: 27. fejr. 25. Fesslernél is: „. . . borzalmas alakú babákat ültettek rájuk . . .” (511.)
- 25 *Hatvanötezer emberrel* — Sem Rogerius, sem Tamás nem írt

Lap: Sor:

- pontos adatot a magyar sereg létszámára nézve. (Rog. 28. fejr. 26.: „sok fegyveressel a tatárok ellen vonult”) Fessler szerint 100 ezer emberrel indult a király a Sajó mellé (519).
- 29 *Félmillió embert számított a tatár had* — Rogerius szerint „ötszázezer fegyveressel ütöttek be Magyarországra” (19. fejr. 17.). Fessler szerint 450 ezer mongol jött Batu kánnal (510.).
- 17 : 3 *Este későn* — 1241. március 31-én (l.: Fessler 519—520.).
- 24 *Én orosz vagyok* — A vízből felbukkanó és a királynak tanácsot adó oroszról is Fessler művében olvasható Jókai (521.). Rogeriusnál sem erről, sem Kálmán, Ugrin és a templáriusok győztes támadásáról sincs semmi. Tamás művében viszont igen (l.: i. m. 62—63.).
- 18 5 *templarius* — 1118-ban a palesztinai Szentföld védelmére alapították a templomosok, ill. templáriusok rendjét; 1312-ben a pápa oszlatta fel.
- 19 15 *a mongolok hagyják őket futni.* — Mind a tatárok taktikájáról, mind magának a csatának a lefolyásáról mindhárom forrás igen részletesen beszámol (Rog. 28—30. fejr.; Tamás i. m. 61—67.; Fessler 524—525.).
- 20 : 26 *egy barlanghoz* — Fessler megjelölte e barlang helyét is: „A tornai hegyekben, a Szadelő menti barlangban némi nyugalmat talál.” (525.) — A Szadelői-völgy a Gömör-tornai-karszt területén alakult ún. szurdokvölgy (Zádiel, ma Csehszlovákiában).

2. A LÁTHATLAN CSILLAG

- M: 1. *Losonci Phönix*. Történeti és szépirodalmi Emlékkönyv. Az 1849-diki háborúban feldúlt és elpusztított Losonc város némi fölsegélésére. Kiadja és szerkeszti Vahot Imre. I. k. Pest 1851. [márc. 2.] Eisenfels és Emich könyvnyomdája. 109—129; *Jókai Mór* aláírással.
2. *Dv¹* 1855. II. k. 250—296.
3. *Dv²* 1860. 250—296. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal. Lapszámváltozások: 1870. 235—273.; 1896. 221—262.)
4. *Dv³* 1894. 167—198. (Először a csillagfelfedezésre vonatkozó utószóval! — A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal.)
5. *Dv⁴* 1928. 134—159.
6. *Válogatott elbeszélések*. Bp. 1955. I. k. 304—333.

Fordítások:

- Bolgár: * *Njicszcerimata rana* (A láthatlan csillag?). Ford.: Chr. Wlčew. Varna, 1895. K. Nikolew.
- Cseh: *Neviditelná hvězda s výslovným svolením autorovým* z madárštiny přeložil Gustav Narcis Mayerhoffer. V Praze, é. n. Nakladem Al. Hynka. (Česká biblioteka rodinná.) 163—216. (Az egész kötet 216 lap.; elől: „Zlatá maska.”)
- * *Neviditelná hvězda*. Preložil G. N. Mayerhoffer. Praha 1889. Al. Hynek. 8, 216 l.
- Souboj s Bohem A jiné novely*. Autorisovany překlad G. N. Mayerhoffer. V Praze 1928. 571, 2 l. (Romany a povídky VIII.) 311—347.: *Neviditelná hvězda*. (Utószóval együtt.)
- Német: *Die goldene Larve und andere Erzählungen*. Mit des Verfassers ausschliesslicher Ermächtigung ins Deutsche übertragen von Ludwig Wechsler. Berlin—Schöneberg, é. n. Jacobsthal 301 l. — 251—301.: *Der unsichtbare Stern*. (Utószó nélkül.)
- Ein Duell mit Gott und andere Erzählungen*. Mit des Verfassers ausschliesslicher Ermächtigung ins Deutsche übertragen von Ludwig Wechsler. Berlin 1887. Jacobsthal. 138 l. — 93—138.: *Der unsichtbare Stern*. (Utószó nélkül.)
- * Tóth Kálmán szerint már 1854 közepe előtt németre fordították a novellát *Der unsichtbare Stern* címen, de sem a fordító személyére, sem a fordítás megjelenési idejére, helyére nézve nem adott semmi közelebbi adatot. (L.: T. K-n: *Jókai Mór*. — *Hf* 1854. júl. 29. 158. sz. 641.)
- Szerb: * *Nevidljiva zvezda*. Ford. Okimir [Petar Bogdanović] Javor 1891. 41—44. sz.

Keletkezése (források, minták)

A nyilvánvalóan költött történet forrására nézve Jókai maga kellett legnagyobb zavart először magában a műben olvasható megjegyzésével, később pedig utólagos, különböző időszakokban, évtizedekben megjelentetett nyilatkozataival.

Mint az *Irodalom* fejezetben idézendő egykorú ismertetésből láthatjuk, a kortársak egyértelműen költött, „csodás anekdot”-nak fogták fel az elbeszélést; költöttnek tartva az „öreg angol kereskedő”-

vel, s az egykori „hadi bulletin” híradásával egyetemben. Érdekes fordulat következett be azonban e téren 1885-ben. Akkortájt fedeztek fel a csillagászok egy új csillagot az Andromeda-ködben, s a herényi csillagvizsgáló igazgatójának, Gothard Jenőnek Jókaihoz intézett, sajtóban is publikált levelére az írónak válaszolnia kellett: hogyan írhatott 1851-ben novellát az akkor még fel sem fedezett csillagról? (Gothard levelét l.: alább.)

Öt nappal később — ugyancsak nyílt levélben — így próbált visszaemlékezni Jókai elbeszélésének keletkezésére: „Többfelől intéznek hozzám kérdezősködést az iránt, hogy a most felfödözött új égi test, az Andromeda ködfoltjában hogyan került bele az én 1851-ben írt „Láthatlan csillag” című elbeszélésembe? Nehéz dolog ugyan harmincnégy év előtti munkám keletkezésének történetére pontosan visszaemlékezni, de a mennyi eszembe jut, annyit elmondok. Én ennek az elbeszélésnek a meséjét, a korán elhalt író-társunk, Sükey Károlytól hallottam: a ki azt valamely angol folyóiratban olvasta. Én az elbeszélés bevezetésében világosan meg is írtam, hogy az adatok az angol hadi bulletinben meg vannak említve, s az akkori hadjárat eseményeit tárgyazó hadi folyóiratban mint lett dolog híven följegyezve. Ez, úgy hiszem, kizárja azt a föltevést, mintha én magamat akár csillagásznak, akár prófétának akarnám elfogadtatni. Hogy ez a csillag épen az Andromeda ködfoltjába került, ez valószínűleg a képzelem játéka. Egyébiránt aki nem restelné azt a fáradságot, hogy azon évből melybe az angol—aphgán háború esik, felkeresse azt a hadi tudósítást, mely e novella alapját képezi, abból meggyőződhetnék, hogy a végzetes csillag ott is Andromeda ködfoltjában említették-e meg? Ha igen, akkor ez az adat nem az én invencióm, s lehet tovább kutatni az angol kútforrás után, hogy ki látta hát valósággal „ott” e csillagot? Ha pedig ez nincs az angol tudósításban, akkor ez bizony semmi más, mint egy véletlen képzelmi ötlet, amiért nem vállalom felelősséget. Nckem 1851-ben csillagvizsgálóm nem volt, s ma sem vagyok sem csillagász, sem próféta. *ókai Mór.* (L.: BH 1885. szept. 17. 255. sz.5.)

A NK-ban, 1894-ben megjelent utószóban azután Jókai szakított végre minden fantasztikus magyarázkodással, de nem is emlékezett már a Gothard-cikkre. Ettől az időtől kezdve novellájának valamennyi kiadása már ezzel, az elbeszélés végéhez fűzött lábjegyzettel jelent meg:

„Ezt a novellát én 1850-ben írtam. A kiket a mese kútforrásaiul megemlítek, az angol nagykereskedő, mr. Drayson, és az angol hadászati folyóirat csupán képzeletem alakjai, a kiket soha nem láttam. Ez nemcsak költői szabadalom, sőt kötelesség ilyenféle bevezetést

adni egy mesének, hogy az olvasó által azt könnyebben bevehetővé tegyék. Negyven év múlva a csillagászok felfedezték az Andromeda ködfoltjában rejlő új csillagot. Egy külföldi observatorium igazgatója, [!] a ki angol fordításban olvasta ezt a novellámat, kérdést intézett hozzám, hogy hol vettem a tudomást erről az eddigelé észre nem vett csillagról ezelőtt 40 esztendővel? Nem tudtam rá választ adni. J. M.” (L.: *Dv*, NK 20. k. Bp. 1894. 198.)

★

A novella tárgyát képező, Afganisztán gyarmatosítását célzó, de ekkor még sikertelen hódító háború Jókai gyermekkorában, 1838–1842 között folyt; az India gyarmatosítását megvalósító, 1600-ban alakult Brit Kelet-Indiai Társaság indította meg. Bár Anglia 21 ezer főnyi hadserege visszazorította a rosszul felfegyverzett afgán csapatokat, a partizánok állandó támadásai miatt az elfoglalt területeket végül is kénytelenek voltak feladni.

Ebben az elbeszélésében Jókai még a gyarmatosító angolok szemzőgéből nézte e harcot, de az évtized második felében, az angolok elleni indiai népi (sepoj) felkelés idején, 1857–1859 között már a brit elnyomás ellen küzdő felkelőkkel rokonszenvezett! (L.: JCB V. k.: a felkelésről és vezérééről, Nana Sahib-ről szóló elszórt megjegyzéseit.)

Iroda lom

A korabeli kritika elismeréssel írt az elbeszélésről. A *Losonc* *Phónix*-ről szóló bírálat során a Reményben Atádi Vilmos, a *Pesti Divalap* egykori segédszerkesztője méltatta:

„A beszélyke a mesés Hindostanból az angoloknak az aphganok ellen viselt csatájából ad elénk egy csodaszerű anecdotot, azon érdekességi színnel előntve, mit a történet észhaladó meséje igényel, s azon bűvös világításban, minő csak Jókai sajtáságos modorától telik.” — Az „öreg malaye”-nak a templomrom történetére és a csillaglátásra, annak következményére vonatkozó csodás meséjéről szóló részek rövid ismertetése után így fejezi be kritikáját Atádi: „Ennyiből áll a csodás anecdot. Szerző az ily tündéries, embererőt, értelmet fölülmuló dolgok elbeszélésében egészen otthonosnak érzi magát, és sajátos előadási modora a leghitlenebb olvasót magával ragadja, s mintegy tétovába hozza a legjózanabb értelmet, valljon ne adjon-e hitelt az elbeszélte csodáknak? A művészi kezelésnek ez két

ségtelen tanúsága, s többet író dicséretére mondanunk sem kell. A villogó ecsettel rajzolt képek, a költői valószínűségbe öltöztetni tudás, a ragyogványokban is egyszerű nyelv, mind olyanok, hogy az olvasó képzeletét élvezettel mintegy tultömjék. Még csak annyit kell megjegyeznünk, miszerint e beszély nem egészen azon szerzőben megrótt numerussal iratott, mely egy kedélyes írónk szerint *potyogtatott stylus* néven volna elnevezendő.” (L.: A. V.: *Irodalom*. R. 1851. I. félév 3. füz. 153.)

Az elbeszélés forrásáról írt részben említést tettünk egy 1885-beli újságcikkről, melyre Jókai a csillagot látó tisztek csodálatos megszabadulásának valóságos megtörténtét igazoló, állítólagos angol újságcikk lehetséges meglétével válaszolt. *A Jókai csillagja* című cikkben olvashatók az alábbi, Jókait válaszára szinte kényszerítő sorok:

„Nem elég, hogy Jókai a mi csillagunk, most kisül róla, hogy még csillagot is fedezett föl.[. . .] a fantáziájával.

Ujabbán sokat foglalkoztak az újságlapok egy új csillaggal, mely az Andromeda-ködben tünt fel. Erről az új csillagról *Gothard Jenő*, a herényi csillagvizsgáló igazgatója a következő érdekes levelet írta a „Nemzet”-hez:

„A napokban, midőn az új csillagot első ízben figyeltem meg, Konkoly Miklós barátom telefon útján közölt tudósítására, öcsém *Gothard István* említette, hogy ez nem lehet neves, miután ő már olvasott valamit felőle. Felhívásomra előkereste a kérdéses művet, s nem csekély meglepetéssel olvastam, hogy a „*Losonczy Phönix*” I. kötetében, 109—129. lapokon 1851-ben megjelent *Jókai* aranytollából folyó elbeszélésnek úgy címe — „A láthatlan csillag” — mint tárgya, az Andromeda-köd közepén látható — esetleg nem látható — csillag körül fordul meg. Az elbeszélés kiindulási pontját egy bibliai monda képezi. Saul király összeesküvése Asasiellel, „az urnak gonosz szellemével”. [. . .] Ha a monda csakugyan benne van a bibliában, úgy az új csillag nem „nova” hanem hosszú periodussal bíró változó csillag — mi mellett az a körülmény, hogy spectruma fényes vonalaktól mentes, folytonos spektrum, nyomosan bizonyít — s feltűnése egészen más szempont alatt bírálendő meg. Sajnos, hogy eddigi kutatásaim a biblia megfelelő fejezeteiben csak negatív eredményre vezettek, de azért a lehetőség nincsen kizárva, hogy valahol utalás van e csillagra. A biblia szövege oly összefüggéstelen labirint, hogy abban laikus eligazodni nem képes. Mindenesetre célszerű volna, ha a dolgot valami biblia ismerő venné kezébe. De úgy is érdekes a dolog, ha az csak Jókai élénk fantáziájának szüleménye, mert a legritkább véletlen, hogy a költői fikció így nyerjen megvalósulást. Részemről ezt az esetet tartom a valószínűbbnek.” (L.:

BH 1885. szept. 12. 250. sz. mell. 1—2.) — Erre a cikkre közölte a lap öt nappal későbbben Jókai — előbb idézett — válaszlevelét (l.: *Jókai az Adromeda csillagról*. BH 1885. szept. 17.).

Szinnyei a *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban* c. művében a jegyzeteink elején közölte, az év novellatermését általában jellemző szavain kívül külön is, és elismeréssel írt *A láthatlan csillagról* is: „Érdekes elbeszélés, színes és fantasztikus indiai környezetben. Az elképzelt részletek valószerűekkel vegyülnek. Az ilyen mesenovellának Jókai éppen ezáltal tud különös varázst adni. Így lesz félig hihetetlen, félig hihető, s felemás volta következtében misztikus és képzelet-izgató. Ha összehasonlítjuk Bérczy Károly körülbélül azonos környezetben játszó, s azonos szerkezetű Hindu románcával, mely egy évvel utóbb jelent meg, akkor látjuk, mennyire felülmúlta kortársait Jókai képzelet és elbeszélő erő dolgában.” (Szinnyei 214.)

Szövegváltozatok

A novella szövegét a *Losonczy Phónix*ből közöljük.

Mai helyesírás szerint írtuk át a következő szavakat: *aluttam, lélekzetfojtó, lélekzetfogyottan, mindgyárt, paizsaikhoz, szakgatott*. — Az idegen szavak közül: *aetheri, afghanok, antilope, astrologia, ballet, bambus, banaán, basalt, brigade, britt, cactus, cedrus, chinabokrok, crater, cynicus, daemon, doctor, elastikus, gesticulatio, indigo, injuria, labyrinthos, maniacus, martyr, mythologiai, naphta, nomad, observatorium, Orpheus, parlamentaire, parlamentairül, paragraphus, phlegmával, porphyr, schach, skotok, styljét, theosophiával, triumpháló*. — A külföldi helynevek közül az alábbiakat írtuk át mai helyesírásra: *Himmelaya, hindostani, Hindu Kush*, ill. *Hindukush, Ganges*. — Megkettőztük a mássalhangzókat a következő szavaknál: *boszúsan, ép, épen, lövel, melyel, menyezetén, roszul*. — Elhagytuk a kettőzést az *elsáppadt, lehellete* szavaknál, s mai helyesírás szerint írtuk a kettőzött mássalhangzókat az alábbiak esetében: *gyümölcscsel, jégkristálylal, lénynyé, melylyel, szárnynyal, viszszatérő*. Mai helyesírás szerint közöljük a *sohaj*t ígét. — Kis kezdőbetűvel írtuk a szöveg *Sah* és *Rajah* szavait. — A kétféleképpen írt *Drayton* és *Drayson* írását *Drayson*ra egységesítettük.

A szövegváltozatok szempontjából a *Dv* 1856-os és 1894-es (NK-beli) kiadását vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 21 9 fény- és (1856; NK: fény és)
18 megtörténhettek (1856; NK: megtörténtek)
20 közöl (1856: közül; NK: közül)
- 22 : 5 közöl (NK: közül)
- 23 2 egy-egy levert (NK: egy levert)
8 fölégetésire (NK: fölégetéseire)
17 Malhavi (1851 Malwahi — sh. —)
23 végtelen (NK: végetlen)
- 24 : 2 egybevegyült (NK: egybegyűlt)
4—5 utat elfogó (NK: utat felfogó)
8 visszariasztani (1856; NK: visszariasztani)
- 25 1 mögől (NK: megül)
17 Öltözetök (1856; NK: Öltözetük)
19 hallotta őket az ember (NK: hallotta az ember)
- 26 : 12 azonban mindannyiszor alig (1856; NK: azonban alig)
31 körösztebe fektetni (NK: keresztbe fektetni)
- 27 : 16 közölünk (NK: közülünk)
barátaim (NK: barátaink)
20 jőni (NK: jönni)
30 Ugy-é (1856; NK: Ugy-e)
- 28 : 24 volna, szólt (1851: volna. Szólt)
Smith (NK: Smitth)
27 szökelt (1856; NK: szökelt)
32—33 borzongatás (NK: borzongás)
- 29 3 gunyhójából (1856; NK: kunyhójából)
5 kezdődék (NK: kezdődik)
11 közölünk (NK: közülünk)
14 csudáalom (1856; NK: csodáalom)
19 közölök (NK: közülök)
21 nyelv é (1856, NK: nyelv-e)
- 30 5 Ó (1856; NK: Oh)
8 fejdelem (NK: fejedelem)
19 izzadság (1856; NK: izzadtság)
25 elhagyta isten (NK: elhagyta az Isten)
28 tudta jól (1851; 1856: tudja jól)
hogyan ez (1851: hogy az — sh. —)
- 31 : 1 közöl (NK: közül)
15 is rögön összegyűjté seregét (1856; NK: is összegyűjté seregeit)
21 s először (NK: először)

Lap: Sor:

- 23 a *harc leendő* kimenetelét (1856; NK: a *leendő harc* kimenetelét)
- 32 : 16 halvány (NK: halavány)
21 fejlőni (NK: fejlőnni)
32 elcsüggedten (1856; NK: lecsüggedten)
- 33 9 fiaídat (1851; 1856: fiadat — sh. —)
15 Éltet (1856; NK: Életet)
23 lát *közölök* csillagot (1856; NK: lát csillagot)
27 megholtál (1856; NK: meghaltál)
30 tőlök (NK: tőlüik)
31 közölök (NK: közülök)
- 34 : 9—10 szolgálények (NK: szolgálégények)
10 erőkódéssel (NK: erőlkódéssel)
16 összedől (1856; NK: összedől)
24 néhány (NK: nehány)
27 csillagjóslatra (1856; NK: a csillagjóslatra)
29 őseik (1851; 1856: őseink — sh. —)
- 35 : 7—8 művelésben (NK: művelődésben)
13 harcok szerencsecsillaga (NK: harcosok szerencsecsillaga)
22 éjszakkeletnek (NK: északkeletnek)
26 téjúthoz (NK: tejúthoz)
27 másik két éjjel (NK: másik éjjel)
- 36 : 2 látnd azt (NK: látja azt)
közöl (NK: közül)
7 és ki (NK: és aki)
14 lesték, *hogy* mit (NK: lesték, mit)
18—19 szeméibe (1856; NK: szemébe)
némelyek elhalaványultak (NK: az *arcok* elhalaványultak)
- 33 kell-é (NK: kell-e)
- 37 : 1 közöl (NK: közül)
5 halványan (NK: halaványan)
8 magamnak (NK: magam)
13 kelle (1856; NK: kell)
26 közöl (NK: közül)
12—13 mondták (1856; NK: mondák)
23 járhatlanokká (1856; NK: járhatatlanokká)
- 39 : 13 érzeni (1856; NK: érezni)
14 folyott (NK: folyt)
23 előőrsre rohantak, s *annak* nagy (1856; NK: előőrsőkre rohantak, s *azoknak* nagy)
29 közölünk (NK: közülünk)

Lap: Sor:

- 32 eszmétlen (NK: eszméletlen)
- 40 : 10 általános (NK: általános)
- 27 csudálkozó (NK: csodálkozó)
- 41 4 csak *egy* gyöngé (1856; NK: csak gyöngé)
- 6 Davidson — egész (NK: Davidson, *s* egész)
- 33 pokol, *az a pokol*, ami (1856; NK: pokol, a mi)
- 42 : 14 Amint *a* Saul (1851: Amint Saul)
- 43 : 5—6 vezetett, *a* Saul-templom (1851: vezetett Saul-templom)
- 16 olaj, *sem* semmi (NK: olaj, semmi)
- 21 alacson (NK: alacsony)
- 26 asztal (1856: asztalra — sh. —; NK: asztalka)
- 28 italok *voltak* töltve (NK: italok töltve)
- 44 : 4 ajkait (1856; NK: ajkaival)
- 45 16—17 *jutottak* ide (1856; NK: *jöttek* ide)
- 18 rám *tevé* (NK: rám *téve*)
- kerevethöz (NK: kerevethöz)
- 20 Ekkor *e* lány (NK: Ekkor *a* lány)
- 34 könnyeden (1856; NK: könnyedén)
- 46 : 3 elaludtam (1851; 1856: elaludtam)
- 9 aludtam (1851; 1856: aludtam)
- 17 *kiküldött* (1856; NK: küldött)
- 27 van! *Hát* (1856; NK: van, *hát*)
- 47 6 Lehetlen (NK: Lehetetlen)
- 17 *közöl* (NK: közül)
- 27 *e* név (NK: *a* név)
- 47 : 34—48 : 1 olajbogyóhoz, *alakjára nézve pedig ugyanazon olajbogyóhoz* megaszalva (1856; NK: olajbogyóhoz, megaszalva)
- 48 9 elő *a* lángtalan (NK: elő lángtalan)
- 24 *magukat* (NK: magokat)
- 33 leköpködték *s* eloltották (1856; NK: leköpködték, eloltották)
- 49 : 9 *elül* (1856: *elő*; NK: *elő*)
- hegyre (NK: *helyre*)
- 21 megfő benne (NK: megfől benne)
- 29 kelle vettetnem (1856; NK: kell vettetnem)
- 50 : 27 aranyszín (1856: aranyszint; NK: aranyszínű)
- 28 önkénytelen (NK: önkénytelenül)
- 51 6 *azon* kezét (NK: *ezen* kezét)
- 20 *sem* tartott (NK: *nem* tartott)
- 21 sergünk (NK: seregünk)

Lap: Sor:

22 a colonel (1856; NK: Colonel)

27 Drayson (1851; 1856: Drayton — sh. --)

52 : 3—13 (1851; 1856: — e rész hiányzik —)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 22 : 1 *hindusztáni* — indiai: India régebbi elnevezése „Hindusztán”, „Hindosztán” volt (a perzsa „hinduk országa” kifejezésből). *első Akbár* Dzselaal ed-Din Mohammed (1542—1605) — A nagymogul dinasztia tagja, 1556-ban lett indiai uralkodó. Uralkodása alatt alakult meg 1600-ban a Brit Kelet-Indiai Társaság.
- 3 *mysorei* — Mysora ma az Indiai Köztársaság egyik, délnyugati tagállama.
rajah — fejedelmi cím volt Indiában.
Hider (Hyder) *Ali* (kb. 1722—1782) — 1761-ben lett a Mysore állam maharadszája (uralkodója). Háborúinak eredményeként több, az országával szomszédos területet is uralma alá hajtott, de nem mint Jókai írja, Akbár idejében, hanem másfél évszázaddal később.
- 5 *Delhit elfoglalák* — India mai fővárosát a nagymogul birodalom alapítójának, Timur Lenknek egyik leszármazottja, Baber (Babur, 1483—1530) foglalta el 1525-ben indított harcai során. Fia, Humájun uralkodása alatt (1530—1539) egy rövid időre a bengáliai uralkodóé lett a város, s Humájun fia, Akbár valóban csak angol segítséggel tudta újra visszafoglalni Delhit.
- 11 *Hindukus* — 600 km hosszú és 7000 m fölé emelkedő hegység a mai Afganisztán és Pakisztán északkeleti részén. A Himalája nyugati végével is összefüggésben áll.
- 12 *Sind* (Sindh) — viszonylag kisebb folyó Delhitől délre. Vize észak felé tartva több folyó közvetítésével folyik a hinduk egyik legnagyobb, szent folyamába, a Gangeszba.
- 19 *Indus-folyam* — Elő-India három legnagyobb folyójának egyike; Tibet délnyugati részén ered a Himalájában. Majd a Hindukust és a Himaláját elválasztó völgyben dél felé fordulva, Pakisztán területét kettészelve ömlik az Arab-tengerbe.
- 29 *afgánok* — Ma Afganisztánban és Pakisztánban élő, kb. 11 milliót számláló földműves és állattenyésztő nép. Ahmed sah

Lap: Sor:

- vezetésével a nomád afgán törzsek a 18. században jelentős területeket hódítottak el Indiától, s 1747-ben független afgán államot alapítottak. 1838-ban indították meg ellenük Indiából az angolok az elbeszélésben zajló háborút, de ekkor még sikertelenül.
- 30 *kelet-indiai hadsereg* — Bár angol kereskedők alapították meg 1600-ban a Brit Kelet-Indiai Társaságot, fél évszázad múltán már saját hadsereggel rendelkeztek, és segítségével terjesztették ki gyarmatosító hatalmukat fokozatosan egész Indiára.
- 32 *indigócserje* (*Indigofera tinctoria*) — a pillangósok fájába tartozó, a trópusokon természetett egykor igen jelentős festéknövény.
- 23 : 12 *Calcutta* (Kalkutta) — Az 1690-ben a Brit Kelet-Indiai Társaság által alapított város 1834-ben lett Brit India fővárosa. — A Hindukus hegységtől távol, légvonalban kb. 1200 km-re fekszik.
- 13—14 *karabinier* — lovasság, lovas vadász osztály
- 30 *mína* — akna
- 24 : 24 *malayok* — Bizonyára a „malajalok”, „malajalamok”, ill. „malabárok” nevű, Délnyugat-Indiában élő nép fiairól van szó. A főképpen a mai Kerala államban, tehát az elbeszélésben említett területhez viszonylag nem túl messze élő nép többsége hindu, nyelvük a dravida nyelvcsaládhoz tartozik.
- 28 *kínabokrok* — Az Indiában is honos, kinint tartalmazó kínafa (*Cinchona*) bokráról lehet szó.
- 25 : 23 *alig hasonlított emberi nyelvhez* — Az afgánok az indoeurópai nyelvcsoporthoz tartozó újránói afgán, ill. pastu nyelvet beszélnek.
- 26 *décharge* — sortűz, lövedék
- 26 17 *Saul* — Izrael első királya; i. e. kb. 1030—1010-ig uralkodott.
- 29 *architrab* (architrav) — gerenda, az oszlopokkal vagy pillérekkel megtámasztott gerendázat alsó része
- 27 7 *batata* (*Ipomaea batatas*) — édesburgonya, batáta; gumói a trópusokon a burgonya szerepét töltik be.
- 14 *kenyérfa* (*Artocarpus incisa*) — az eperfafélék egyik faja; ehétő terméscsoportjáért a trópusokon mindenütt termesztik.
- 30 8 *Asasiel* — pusztai démon, a halál angyala a keleti monda-világban. (Helyesen: Azazel.)
Saul reszketve, láztól gyötörve ült királyi székében — Az Ószövetség szerint (mivel Saul az ellenségeinek csak életét pusztította el, s gyönukat nem) „az Úrnak lelke eltávozék

Saultól, s a gonosz lélek kezdé gyötörni őt". (*Sámuel I. könyve* 15 : 3,9; 16 : 14. — A bibliai idézetek — a továbbiakban is — Károli Gáspár fordításai.)

- 10 *hívatd magához Dávidot*, stb. — A gonosz lélek által gyötört Saul kínjait a biblia szerint valóban a fiatal Dávid enyhítette hárfajátékával. — *Dávid* (Izrael 2. királyaként i. e. 1010—970 közt uralkodott) a zsidóság ókori történetének legkiválóbb alakja volt; ő egyesítette Izrael és Juda törzseit.

Saul — Góliáth felett aratott győzelme után — féltékeny lett Dávidra, meg akarta ölni őt: „És elhajtá Saul a dárdát, azt gondolván: Dávidot a falhoz szegezem; de Dávid két izben is félrehajolt előle.” (*Sámuel I. könyve* 18 : 11.) — Dávid újabb győzelme után újra megisméltődött e jelenet (l.: uo. 19 : 9—10.).

- 31 *kétszer adta tanújelét annak, hogy megölhette volna a királyt* — A Saul elől menekülő Dávid az őt üldöző királynak — míg az egy barlangban aludt — a ruhájából vágott le észrevétlenül egy darabot. Másodsor pedig fegyverét és vizeskupáját vette el észrevétlenül az őt üldöző alvó Saultól. (L.: *Sámuel I. könyve* 24 : 4—13; 26 : 7—16.)

- 31 *Izbózet* — Saul halála után Dávid először csak Juda törzsenek lett a királya; Izrael törzse Saul fiát, Isbóset-et választotta uralkodójává (l.: *Sámuel II. könyve* 4 : 9.).

Mefibózet — Mefibóset nem fia, hanem unokája volt Saulnak; Saul másik fiának, Jonathánnak volt gyermekkorában megsántult gyermeke (l.: uo. 4 : 4.).

- 3 *ama pompás templomot* — Dávid király uralkodása alatt lett Jeruzsálem Izrael fővárosa. Utóda, Salamon király (i. e. kb. 970—930) uralma alatt élte Izrael legnagyobb virágzását. Ő építtette Jeruzsálemben a híres templomot, amely — az *Ószövetség* szerint — hét esztendeig épült (l.: *Királyok könyve I.* 5—6.).

A novellában — a Bibliában is említett események és személyek mellett — az angolok kémje elbeszélésében egyre szaporodnak a mesebeli, a csak Jókai fantáziája szülte motívumok. Ilyen maga az alvilági hatalom által, illetve segítségével épített templom története is, mely természetesen nem található meg már a Bibliában sem. (Mivel ezeket a mesebeli, mitikus részeket sem az óhéber apokrif irodalomból, sem a legendákból, a régiségből nem vehette Jókai — dr. Scheiber Sándor erre vonatkozó szíves útmutatásáért ezúton mon-

Lap: Sor:

- dunk köszönetet —, csakis arra gondolhatunk, hogy ő maga találta ki ezeket, vagy valamilyen, számunkra mindeddig ismeretlen meseszerű írás elemeit dolgozta bele elbeszélésébe.)
- 18 *Súnem és Gilbona* — *Sámuel I. könyve* szerint Saul valóban hadakozott az említett városok körül: „a Filiszteusok egybegyűlvén, eljövének és tábort járnak Sunemnél: egybegyűjté Saul is az egész Izraelt és tábort járnak Gilboánál” (28 : 4.).
- 26 *Urim, Tummim* — „Világosság és Tökéletesség”: így nevezték a zsidók a főpapi ruha elülső részén levő négyszögletű kockát, melybe a 12 törzs nevét vésték. Ennek segítségével mondott jövendőt a főpap.
- 2 *Egy asszony élt Endorban, egy vén boszorkány*, stb. — A jóslás előzményére, lefolyására és tartalmára nézve ismét találhatunk utalást az *Ószövetségben*. (L.: *Sámuel I. könyve* 28 5—20.)
- 33 *a király természetének kettős árnyéka van*, stb. — A kettős árnyékra, a gonosz szellemekre, a csillagjóslásra, a templomépítésre vonatkozó következő részek már ismét Jókai fantáziájának szülöttei.
- 24 *Paropamisus hegyek* — hegység a mai Afganisztán északnyugati részén.
- 30 *Jonathan, Abinadab és Melkisuah* — Halálukról — persze a csillag látására vagy nem látására való utalás nélkül — ismét a bibliából meríthetett Jókai: a filiszteusok elleni harcban estek el (l.: *Sámuel I. könyve* 31 : 2.).
- 34 : 4 *vesztett csata után saját fegyverével ölte meg magát*, stb. — „A Filiszteusok pedig utolérték Sault [. . .] És mondá Saul az ő fegyverhordozójának: Húzd ki kardodat, és szúrj keresztül azzal engem [. . .] De fegyverhordozója nem akará, mert nagyon félt. Akkor Saul vevé a kardot és belébocsátkozék.” (L.: *Sámuel I. könyve* 31 : 2—4.)
- 12 *fehér hangyák* (Isoptera) — természetek; igen nagy károkat okozó rágcsáló rovarok.
- 22 *Izbózethet ez eset után saját szolgáló megölték*, stb. — Isbósetet az *Ószövetség* szerint is valóban megölték, fejét elvitték Dávidnak, s a sánta Méfibóset is valóban Beerótból menekült egykor (l.: *Sámuel II. könyve* 4 : 4—8), a novellában említett előzmény azonban ismét csak mese.
- 35 : 24 *az Andromeda csillagai* — Az Andromeda az északi égbolt egyik valóban létező csillagképe. Benne látható halvány

Lap: Sor:

- ködfoltként az Andromeda-köd, a tejútrendszerhez hasonló spirális szerkezetű csillagrendszer.
- 26 *Algol* — Nem az Andromeda, hanem a Perseus csillagkép egyik tagja! Az arab „ördög” szóból eredő neve ördöngösségével kapcsolatos. A csillagképen átvonul a Tejút.
- 8 *myops* — rövidlátó
- 41 4 *escorte* — fegyveres kíséret
- 46 13 *mithridat* (mithridatum) — gyógyszerkészítmény, eredeti neve mithridates. Az időszámítás előtti, fekete-tengeri Pontosz állam Mithridatész nevű uralkodója használta először általános ellenszerként mindenfajta mérgezés ellen.
- 14 *vincetoxin* — régi orvosok által ellenméregként használt vadpaprika; itt „ellenméreg” értelmében.
- 47 15 *jus gentium* — A római jogban a római polgárok és az idegenek közötti jogviszonyokat szabályozta. A 18. századtól a nemzetközi jogot értették rajta.
- 20 *amiens-i tractatum* — „amiensi szerződés”. Az amiens-i békét 1802-ben írta alá Anglia, Franciaország és Spanyolország. — Azt nem tudjuk, hogy Jókai honnan merítette, hogy ez a szerződés kimondta volna a békekövetek sérthetlenségét. A Révai Lexikon szerint a parlamenterek sérthetlenségét az 1907. július 15-én összehívott 2. hágai békeértekezleten elfogadott egyezmény 32—34. cikkelye rögzítette.
- 27 *Moloch* — napisten az ókori föníciai és karthágói vallásban. (Hosszú ideig a héberek is imádták.) Tiszteletére embereket áldoztak, akiket az istent ábrázoló felizzított vasszobor ürege belsejébe vetettek.
- 30 *God-dam* (Goddam) — angol káromkodás, szitkozódó kifejezés
- 49 : 20 *fontaine* — forrás

3. A NÉPDALOK HŐSE

- M: 1. R 1851. I. félév 3. füz. [márc. 24.] 113—128.: *Jókai Mór* aláírással.
2. *Nv*¹ 1857. II. k. 1—30. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal)
3. *Nv*² 1885. 170—195. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal. Lapszámváltozások: 1904. 165—189.; 1908. 166—191.)
4. *Nv*³ 1894. 127—146. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal)
5. *Nv*⁴ [1899.] 32—54. (A Bev.-ben említett címlapkiadással)
6. *Nv*⁵ 1928. 159—174.

Fordítások:

Cseh: * *Hrdina národných písní*. Přeložil K. Sarlih. Praha, é. n. (1000-
nnej krásnejších novel. No 52.)

Német: * Tóth Kálmán szerint a novella német fordítása Svájcban
már 1854 közepe előtt megjelent, de sem a megjelenés helyé-
re, sem a fordítóra nézve semmi közelebbi adatot nem adott.
(L.: T. K-n: *Jókai Mór*. Hf 1854. júl. 29. 158. sz. 641.)

Keletkezése (források, minták)

Két korábbi népies-életképszerű elbeszélése: a *Keselyő Péter* (1847)
és a *Sic vos non vobis* (1850) után 1851-ben e népdal-megénekelte
Angyal Bandiról szóló romantikus elbeszélés hozott újabb szint Jókai
ez évi novellatermésébe. A pár évvel később, 1857-ben *Népvildág*
címen megjelent elbeszéléskötetének 1853-ból származó előszavában
(l.: Délibáb 1853. febr. 20. 243.) e bevezető sorokkal indokolta
népies tárgyú elbeszéléseit, így *A népdalok hőse* megszületését is:

„Mások a költészetet az égben keresik, mi keressük azt a földön.
Máskor a költő tanította a népet, most taníts te engem, lelkem hajla-
maitól ölelt nép! [. . .] Jőjjetek élém ti rétek, mezők, délibábos rónák,
csendes fehér házak, pusztai karámok; — álljatok ki vidám piros
lánykák házaitok ajtajába, gyújtsátok meg a mécset a fonóházban,
hadd álljanak a legények leskelődni ablakaitok alá; [. . .] lássalak
benneteket, ti a szabad égnek fogadott fiai, jó kedvű pástornép,
gulyások, csikósok szellő paripákon, regényes, magányos csárdákat
látogatva. [. . .] Ez életet, e világot rajzolni kívántam én, s a tárgy
mérhetlen gazdagsága az, mely visszadöbrent; ki győzné a mezők
minden virágait leszedni? Csupán azt tehetém, hogy kiválogattam
azokat, melyek vándor bolyongásaim közt legkedvesebbeknek tet-
szettek; mennyi maradt még észrevétlenül!

Aki a vadon nőtt virágokban gyönyörködik, fogadja tőlem e
füzért szívesen.”

Jókai azonban a népköltészet, népdal iránti érdeklődésének, szere-
tetének nem most adta először tanújelét. Megnyilatkozott ez már
korábban, a népies elbeszélések megírása előtt is. Bizonyosság erre az
1846-ban megjelent *Hétköznapok* című, legelső regénye is, melyben
a fejezetek élére — úttörőként a magyar irodalomban — a népdalok-
ból vette a mottókat. (Noha, mint *Jókai és a magyar nép* c. tanulmányá-
ban Solymossy Sándor megjegyezte, a mottóként felhasznált 38 nótá-
szöveg mindegyike megtalálható Erdélyi János *Népdalok és mondák*
című gyűjteményének 1. kötetében is, a közzsájon forgó dalok közül

már korábról is sokat ismerhetett Jókai. L.: *Ethnographia-Népelet* 1925.) Nép iránti rokonszenvének gyökere — Solymossy szerint is — „elsősorban a 40-es évek általános korhangulatában keresendő”. (L.: uo. 4.) Nagy hatással volt rá Erdélyi irodalmi és gyűjtőmunkát szervező munkássága, Petőfi-vel való barátsága és kecskeméti tartózkodása mellett a kor népszínmű-divatja is. Ennek jegyében született Jókai legeszlő, közönség elé került színpadi próbálkozása, az 1846-ban bemutatott *Két gyám* is.

Népdal iránti szeretete végigkísérte azután Jókait egész életén, egész művészi pályáján. Joggal állapíthatta meg tehát Gulyás József *Jókai és a népdalok* című átfogó tanulmányában — a Jókai műveibe beleszótt 450 „népi jellegűnek mondott” dal számbavétele után —, hogy „nincs még egy magyar író, akinek a művében annyi dal volna beszőve. [. . .] kimondhatjuk, hogy a ‚Népdalok hőisének’ ‚fellengző’ sorai nem annyira fiatalos hévből, mint a magyar dal iránti mélységes szeretetből fakadtak, mely szeretet sírjáig elkísérte a költőt.” (L.: *Ethn* 1925. 146—148.)

★

Angyal Bandi, a „népdalok hőse” — aki nemcsak Jókai elbeszéléseinek, hanem már a „legrégibb betyárballadánknak” is hőse volt — valóban élt. Mint azt már 1870-ben megírta Hőke Lajos, eredeti neve Ónody András volt, és vagyonos családból származott. (L.: *A betyár*. Fővárosi Lapok 1870. 686—687.) „A fehérség bomlott utána, ezért adták neki a felvett ‚Angyal’ nevet. Neki azonban csak egy parasztlány tetszett, kit ‚arany galamb’-nak nevezett.” (L.: *Magyarország Vármegyéi és Városai*. I. *Abauj-Torna vm.* 1896. 394—295.) Ma már nemcsak ennyit, de elsősorban Dömötör Sándor több évtizedes, levéltári s egyéb kutatómunkája eredményeképpen szinte már minden lényeges vonást ismerünk Jókai novellájának hősről, életéről. A nemrég megjelent *Az Angyal Bandi-nóta történeti háttere* című, mind magáról a betyárról, mind a róla született nótáról igen sok új kutatási eredményt tartalmazó s összegező jelentős tanulmányából megismerhetjük életének szinte minden fontos, a Jókai-elbeszélés szempontjából is igen lényeges mozzanatát. (L.: *Ethn* 1971. 220—248. — Megjegyzendő, hogy már 1930-ban is megjelent egy cikke az *Ethnographiában* Angyal Bandiról, melyben a levéltári adatokból kiderített többszöri lólopásai, rablásai alapján is megállapította már róla, hogy csak egy „közönséges tolvaj” volt. L.: 14—15. l. — A betyárra vonatkozó valamennyi alább következő adatunk Dömötör Sándor 1971-i tanulmányából való!)

Noha sem a régebbi, sem a legújabb kutatások eredményei — természetesen — nem állhattak Jókai rendelkezésére, ismertetésük mégsem nélkülözhető, mivel megmutatják, hogy a valóság mily sok pontban megegyezett a novellában elmondottakkal.

Ónody András 1760-ban született; családjá 1635-ben I. Rákóczi Györgytől nyerte nemességét, s a környék legelőkelőbb és legrégebb nemzetségeivel került közeli atyafiságba. — Valóban élt a Jókai által említett testvér, a „megfontolt és józan magaviseletű” Ónody Sámuel is; apjuk halála után, 1788-ban — bár hat évvel volt fiatalabb bátyjánál — az árvaszék őt bízta meg édesanyjuk és hat kiskorú testvérük vagyonának védelmével. Bátyja elítélésekor azonban — ellentétben az elbeszélésben frottakkal — nem volt tagja a bíróságnak! A nép emlékezete talán azért tartotta ezt így számon, mert az 1788-i, nyolc évre szóló kemény büntetés kiszabásakor a törvényszék valamennyi tagja valóban a család rokonságához tartozott.

A legújabb kutatások nyomán előkerült írásbeli bizonyítékok és egykorú képe azt is megerősítik, amit Jókai a betyár külsejéről, kedvteléseiről, magatartásáról írt. Az Ónody András ellen 1805-ben elrendelt körözés alkalmából készült személyleírása, meg az ugyanakkor róla készített, őt lovon ülve ábrázoló képe ilyennek ábrázolja az akkor már 45 éves betyárt: „tisztá, kerek szép ábrázatú, [. . .] Viseletit mi nézné, magyar köntösbe, néha csupán széles magyar gatyába, mindenkor magyar ingbe, széles, ezüst, de többnyire vas sarkantyús, csizmába szokott járni.” S mint Dömötör Sándor írja, „semmiiben sem különbözött kora paraszt módon élő és viselkedő kisnemesi rétegtől, bármilyen előkelő családból származott. [. . .] nemcsak tüntető módon viselkedett egyszerűen és durván, hanem valóban együtt élt a *dusnoki pusztán* birkás jobbágyaival, és fittyet hányva minden figyelmeztetésnek, szervezeten együtt dolgozott az alföldi csikósokkal és gulyásokkal az úri rend vagyonát sértő ló- és marhatolvajlási akciókban is.” Bár a körözést 1805-ben már újabb garázdálkodásai miatt adták ki ellene, „azok az események, amelyeket a nóta örökít meg, majd két évtizeddel előbb elkövetett gáztettei” — írta ugyanott Dömötör. Tanulmányában olvashatók az 1787-i elfogását is leíró tárgyalási jegyzőkönyvek szövegei is, melyek szerint a lólopást felfedező gönci tanúk „a mezőben dolgozó zsujtai emberek” segítségével fogták el a menekülő, magokat „bankós botokkal” védelmező Ónody Andrást és cimboráját, egy volt katonát, ugyancsak botokkal ütve le őket. Angyal Bandit 1787. július 21-én vitték „összekötve és összeverve” Kassára. Ugyanúgy, ahogy a nóta mondja: „Megkötözik Angyal Bandit kötéllel, /Kötéllel, / Ugy kísérik fel Kassára fegyverrel, / Fegyverrel.”

Jókai elbeszélésének romantikus szerelmi motívumai, így a molnárléány és a betyár szerelme részben már Jókai költői ihletének terméke lehet, bár — mint korábban említettük — az utókor őrizte szerelmének emlékét is. Jókai egyik biztos forrása, az Erdélyi János *Népdalok és mondák* című gyűjteményének 1. kötetében szereplő dal azonban sem a betyár szerelméről, sem kedveséről nem tesz említést (l.: 236. sz. Pest 1846. 192—194.):

Lám megmondtam Angyal Bandi, ne menj az / Alföldre
Csikósoknak, gulyásoknak közibe, / Közibe.

Mert megtanulsz lovat lopni izibe, / Izibe,
Majd úgy kerülsz a vármegye kezibe, / Kezibe.

Mikor kezdi Angyal Bandi a lovát / Nyergelni
Cifra csikós kantárjával fékelni, / Fékelni.

Kurta süveg a fejében, módosan, / Módosan,
Fejér fátyol a nyakában bokrosan, / Bokrosan.

Cifra bunda válla hegyét nyomítja, / Nyomítja,
A sallangja lába fejét borítja, / Borítja.

Rajta van az arany rojtú gatyája, / Gatyája,
Sléziából van az matériája, / Riája.

Alabástrom az homloka nem márvány, / Nem márvány,
Fekete két szemöldöke szivárvány, / Szivárvány.

Mikor megyen Angyal Bandi tanyára, / Tanyára,
Ama gyöngé borjúhús vacsorára, / Csorára.

Rajta üte Gönc városa megfogni, / Megfogni
A két kezét kötéllel is megkötni, / Megkötni.

Akkor kezde Angyal Bandi bámulni, / Bámulni,
A színében egészen elváltozni, / Változni.

Megkötözik Angyal Bandit kötéllel, / Kötéllel,
Úgy kísérik fel Kassára fegyverrel, / Fegyverrel.

Egy itce víz, egy font kenyér a Bandi / Számára,
Harminc három fontos vasat kezére, / Lábára.

De nem szólnak a betyár szerelméről az *Angyal Bandi nótája* ránk maradt kéziratos lejegyzései sem; igaz, ezeket Jókai valószínűleg nem is ismerte. (A Kiss Pál által 1807-ben leírt nóta szövegét, facsimiléjével együtt Dömötör Sándor is közli. L.: Ethn 1971. 223—225. Kiss Pál kéziratán kívül még négy versgyűjtemény őrizte a régi szöveget,

közte Szirmay Antal 1812-es gyűjteménye is, melyet a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott. L.: Stoll Béla: *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*. Bp. 1963. 297—8.) És nem szolgálhattak forrásul a novella szerelmi motívumához a nóta ponyvára került, az idézett és Dömötör tanulmányában is szereplő szövegektől csak alig különböző változatai sem, melyeknek a létéről Dömötör Sándor már az 1930-i tanulmányában említést tett. (Ethn 1930. 14—15.) *Az Alföldre menendő Angyal Bandi nótdja* című, többször is kiadott ponyvafüzetekről ír Pogány Péter is tudományos igényű, a régi váci nyomda vásári nyomdairataival foglalkozó *Folklor és irodalom kölcsonhatása* című tanulmányfüzetében. (Bp. 1959.) Békés István *Magyar ponyva Pitaval* című művében azután nemcsak ismerteti a közgyűjteményeinkben fennmaradt ötféle ponyvakiadást, de a váci variánsnak a szövegét is közli (l.: Bp. 1966. 40.), mely csupán négy, viszonylag obszcénabb sor beiktatásával tér el a többi ismert szövegtől. Ha tehát ismerte is Jókai ezeket a ponyvakiadásokat, az Erdélyi gyűjteményéből ismert szöveghez nem adott számára semmi újat.

Magát a népdalt s az általa megénekelte betyárt Jókai igen szeret-hette. E novelláján kívül versben is megörökítette (l.: *Kakas Márton politikai költeményei*. Pest 1862. 216.), s többször emlegette, idézte tréfásan a népdalt Kakas Márton-cikkeiben is (l.: JCB IV. k.). Sőt, Angyal Bandihoz hasonló, rá emlékeztető úri betyárokat szerepeltet-tett utóbb több regényében is: *Szegény gazdagok*, *Rab Ráby*, *Lélek-idomár*.

Azt a legfőbb kérdést azonban, hogy Jókai honnan ismerhette pontosan novellája hősének életét, viselt dolgait, még ma sem tudjuk egészen pontosan megválaszolni. Dömötör Sándornak legújabb, *Egy Jókai-elbeszélés keletkezéstörténete* c. tanulmánya szerint ugyan Tóth Endrének (1824—1885), a borsodi költőnek *Angyal Bandi* című hat-énekes költői beszélye szolgált forrásul Jókainak *A népdalok hőse* meg-írásakor (l.: ItK 1972. 502—509), Tóth művének túl késői, 1856-os megjelenése azonban legalábbis erősen kétségessé teheti ennek az állításnak igazságát. Mert az még korántsem bizonyítja a „betyár-eposz”-nak a novella előtt való elkészültét, hogy Jókai az 1850. október 13-án megjelent Pesti Röpívekben egy Angyal Bandiről hős-költe-ményt írt költő keserveiről tréfalcozik Kis Endymion álnéven az *Egy poetavi-selt ember levele* című írásában. (Említve a JCB IV. k. 579. is.) De nem bizonyítékok a mindkét műben megtalálható népdaltöredékek sem, mivel talán épp Jókai novellája hathatott inkább az utóbb meg-jelenő költői beszélyre is. Am ha Tóth Endre műve még nem szolgálhatott is forrásul Jókainak, abban több mint valószínű, hogy igaza van Dömötör Sándornak, hogy Jókai Tóth Endre révén, az ő elbeszélés-

seiből, adataiból ismerkedhetett meg közelebbről Angyal Bandival. S talán még az ötletet, a kedvet is tőle kapta a novellaíráshoz, ahhoz, hogy a népdal után ő is önálló irodalmi alkotásban keltse új életre a betyár alakját.

Irodalom

Az elbeszélésről Bulyovszky Gyula írta az első kritikát, mégpedig igen részleteset, a Remény 2. és 3. füzetéről írt recenziójában. (L.: MH 1851. ápr. 16. 435. sz. 1961. l.):

„Az olvasó legközelebb Jókainak *A népdalok hőse* című mondájára nyit, — mely mű minden tekintetben *legelő* áll.

Ha a zenét a festészettel összeolvaszthatni s ennek aztán fogalmát adni lehetne, úgy talán könnyebben fölfoghatóvá tehetnők e mű szépségeit, hanem így egyedül csak azon elemrészekre utalhatunk, melyekből alkotva van: költői tiszta nyelv, mely mély értelem helyett világosságot, bámulat helyett a nép szívét keresi föl. Ragyogó phantasia, mely kereken kimetszett képei közül mindent kidob mit a szemlélő ész, az élettudomány talán *szárazat* közzé tolhatja — nehogy a képeket egybeforrasztó zenés harmonia zavarva legyen. — Végre az egésznek a legkisebb részéig vitt gömbölyü alakzata: leírások és párbeszédek mind csak azon határig vitetnek, meddig a dolog epigrammai éle tart; — a legszebb momentumok kifejtett leírása el van inkább hagyva, mihelyt szerző látja, hogy e vagy ama lélek- vagy tény-momentum kifejtésével túlmenne azon bizonyos *játszi romantikán*, mely művét eleitől végig átleheli. Így válik az egész egy gyönyörű *művészi — játékké!*

Igen, Jókainál jellemzően használjuk e szót. Megmondjuk miért, s ezzel egyuttal elmondtuk azon betöltetlen úrt, azon hiányt, mit a gondolkozó olvasónál művei rendesen hátrahagynak.

Ő egészséges humorával a legjobb ízű nevetésre rázza a veséket. Leírásai fagyalók — hol a borzalmak világát egész a hegyi gnómokig és a féregörlött halottkoponyáig földúlja. Ő megolvasta a rózsának leveleit, a csillagsugarakat, nincs oly rejtett csiga, melynek nem csak színével de zúgásával is meg ne ismertetné olvasóját. Alakjai kiválóak, idealizáltak sem ütnek el messze a természettől, tudnak sírni, nevetni, merengeni, bánkódni, tenni és meghalni, csak *gondolkozni* nem.

Azon nevetető jelenetek, azon borzalmak, alakjainak cselekvése: nagyszerű művészi *játék*, de az élettudomány, a tanító életnézetek, az imponáló világismeret *komolysága nélkül*. Jókai festő, zenész, szobrász, költő, szóval minden gyönyörűnek teremtője novelláiban — csak

ritkán *életbölc*s — kinek a szív, a kedély mellett a gondolkozó ész is meghódolni tudna.

Ez Jókainak ragyogó tehetsége mellett *hiánya*; — ez azon betöltetlen úr, mit az ember munkái olvasása után érez. Egy Dumas *törpe és óriás* mellette egyszersmind! [. . .]

Jókai a „Népdalok hőseiben” is teljesen igazolja szavunkat, és ítéletünket. Noha nem vagyunk annyira rövidlátók, hogy azt észre ne vegyük, miszerint ezen elbeszélési forma — a tárgy természetéhez, lyrain-költői oldalához — öntudatosan s erővel van így választva, és jól választva, csakhogy ő formát és tárgyakat leggyakrabban választ így össze, hogy ekként ama életigazságokat, s a lélektani küzdelmek sybilla-könyveit elkerülje.

A népdalok hőseiben is például míg a kelepelő malom, a zuhogásában fehér habbá tört patak, fölfutó folyondár zöld árnyéka, a tornyos nyoszolyában guggoló álmatlan kis leány, az őszülő víg molnár, a fekete ragyás vén cigánylegény stb. stb. megannyi mesterin rajzolt képekül tűnnek elénk, melyekre az író fényes tehetségét egészen ráfordítá, addig azon jelenetet — midőn az elfogott Angyal Bandi saját testvére előtt áll, ki az elfogottnak hatóságában törvényszéki bíró, noha a testvérek egymásra ismernek, — csak néhány rövid vonásra méltatja. Az igaz, hogy ezen pár pongyola ecsetvonás markirozza mindazt, mit az író talán több szóval mondott volna el, — s az is igaz, hogy a jelen elbeszélés szellemi testéhez nem lehetett drámai cothurnusba húzott pilfilábakat ragasztani, — hanem Jókai nem csak itt, hanem mindenütt örömmel kerüli, ha a főveny csigái, s a kolibri-csontok helyett — a lélek országában kell mélyebben buvárkodni.

Egyébiránt nagyon téved, ki azt mondja, hogy Jókai alakjaiból és embereiből a lélek vagy jellem hiányzik. Mindkettő megvan, átlátszó tisztán állítva szemünk elé, csakhogy e lelkek — e jellemekből a *mozgó cselekvőség* hiányzik. Nem fejlenek föl szemünk előtt, nem nőnek, nem apadnak, hanem maradnak a mint őket kaptuk . . .

De elég. Hízogunk magunknak, hogy ismertetésünk Jókairól szóló sorai hozzá — *érdemesek*.”

Az elbeszélésről sem legelső, sem későbbi, kötetben való megjelenésekor Jókai életében több említésre méltó recenziót nem írtak. Magáról a kötettről 1857-ben a Nővilágban megjelent ugyan egy rövid névtelen kritika (l.: 1857. 20. sz. máj. 24. 318.), de írója csakis azt az egyetlen „tanulságot” szúrta le a *Népvilág*ból, hogy népünk oly jó, hogy „még bűnei is más népekéhez képest inkább csak pajkosságnak nevezhetők, melynek legelső rétegéről is bizvást el lehet mondani, hogy a világ minden népei között legkevesebb van benne abból a sa-

laktól, a mit aljasságnak mondhatni.” De e Jókait is meghamisító írásra nem is érdemes több szót vesztegetni.

Figyelemre méltók viszont Szinnyi Ferencnek a *Népvilág* iskolai kiadása elé írt bevezető sorai:

„A népdalok hőse című kis népies regénye a híres Angyal Bandi históriája. Elmondja benne, hogy lett az úri ház fiából zsvány, ahogy a hagyomány elbeszéli, s ahogy képzelete kiszínezi. Jókai elbeszélő művészete valósággal ragyog ebben a kis műben. A nagy mesélő varázsa elragadja az olvasót. A hatást még fokozzák a közbeszótt népdalok, melyekkel azt akarja éreztetni velünk, hogy milyen alkalmak szülik a népdalt. Ez a célja tulajdonképpen az egésznek, amit az elbeszélésnek a népköltésről szóló bevezetése is mutat. Jókai prózában írt költeményeinek egyike ez a bevezetés, hangulattal, színnel teli költői prózájának egyik kis remeke. A Jókai-féle leírásra is találunk benne példát a nyári délután rajzában, de szebb mindezeknél az a művészi s lélektani finomságokban gazdag részlet, amely a dal keletkezését írja le az ábrándos kis molnárlány lelkében. Az egész pedig jellemző példa Jókainak a regényest kedvelő, s inkább a hangulatra, költői fordulatra, megkapó helyzetekre, mint a valóságosságra tekintő meseszövése.” (L.: *Nv*⁴.)

Zsigmond Ferenc 1924-es *Jókai* c. monográfiája szerint *A népdalok hőse*vel Jókai elragadta ugyan olvasóit, de ennek fő okát ő korántsem a novella művészi értékeiben, sokkal inkább kora viszonyaiban s közönsége pozitívnak egyáltalán nem mondható igényeiben véli feltalálni:

„Az érzelgősség színes, cifra szemüvegén mindig kapva-kap a gyermekes ízlésű közönség. Az ötvenes években nálunk társadalmi okok is elősegítették az érzelmeskedő életfelfogásnak, paradoxonnal szólva: a nyárspolgári idealizmusnak a kifejlődését, s Jókainak ettől kezdve negyedszázadig ingadozás nélkül tartó írói fénykora közönségünk említett hajlamára támaszkodott, mint egyik főoszlopra. [. . .] Közönségével, sőt egész korával közös lelki hajlandósága íróknak még ezidőtájt például az is, hogy a népies témák sugarait is az érzelgős romantika prizmáján szereti keresztülbocsátani. Jellemző példaként említsük itt meg *A népdalok hőse* c. elbeszélést. A népies és romantikus elemnek, a népi és úri osztály sorsának melodramai egybefonása ez, valóságos Szigligeti-népszínmű, még a népdal-betétek sem hiányoznak belőle. Még maga a bevezetés csupa érzelgős: a népdalköltészet felengző magasztalása. A szereplők valóságos rabjai túltengő érzelmeiknek.” — Hogy Endrét így mutatja be Jókai, ahogy bemutatta, hogy szimpatikussá válik azáltal, hogy nem vállal tisztes foglalkozást, ez is, mint Zsigmond Ferenc is figyelmeztet rá, a korból magyarázható,

melyben érdemnek számított, ha valaki nem vállalt hivatalt. Mikor „sok nagyraihivatott tehetséget és akaratot lenyűgözött a nemzetellenes politikai közhelyzet”. Ott viszont már joggal vádolta Zsigmond Ferenc „a lélektani komolyság alapjáról való lesiklás”-sal Jókait, mikor „ellágyult szívvel jegyzi meg” Endre zsványcimboráiról: „körüle csoportosultak a vidék szegénylegényei, más körülmények közt tán megannyi hős és lángész!” (L.: 115—116.)

Szinnyei Ferenc — monográfiájában — a fentiekhez már nem sok megjegyzést fűzött. Ő viszont — Zsigmonddal szemben — a több költőiségen kívül épp a népdaloknak a novellába szövésében látja azt az újat, mellyel Jókai túlhaladta a Gaal-féle betyárromantikát. (317.) — A Jókai-elbeszélés utánzataként létrejött novellák Sinnyei szerint a következők: Bocskay Lajos *Szerelem dldozatai* (Hf 1852.), Szöllősy Benő *A sivatag hőse* (Hf 1852.), Győry Vilmos *Árva rózsa*, Vachott Sándorné *Dalos Bandi*, Abonyi Lajos *Az utolsó pohár bor*. (L.: uo. 447.)

Jókai novellája színműíró is írásra ihletett: Feleki Miklós *Angyal Bandi* című darabját 1859-ben, március 2-án mutatta be a Nemzeti Színház. (L.: Dömötör Sándor: *A betyárromantika*. Ethn 1930. 15., Békés István i. m. 37. — Első alkalommal 1812-ben játszottak színművet Angyal Bandiról, Balog István alkotását. L.: uo. és Pór Anna: *Az első betyárszínhjáték*. PIM Évkönyve. Bp. 1962. 155.)

A *Szegény gazdagok* című regényről írt tanulmányában Nagy Miklós mutatott rá arra, hogy Hátszegi báró, mikor a csárdai mulatozás közben „a saját osztályától elpártolt, a betyárélet szilaj szépségétől megittasult lázadónak tűnik”, Angyal Bandihoz válik hasonlónak. (L.: It 1955. 32.)

Békés István is a Jókai-novella hősenek ezt az alapvonását emeli ki *Magyar ponyva Pitaval* című munkájában, mikor a betyár alakját s a róla szóló nótát ismertetve kitér Jókai elbeszélésére is, hogy „az idealizált, úri betyár'-nak alaptípusát eredetileg Jókai teremtette meg *A népdalok hőse* című elbeszélésében.” (L.: i. m. 37.)

Nacsády József Jókai népies elbeszéléseivel, adomagyűjtő tevékenységével és a *Népvilág* előszavával foglalkozva oly fontosságot tulajdonít ezeknek az író egész életművére vonatkozóan, hogy — megállapítása szerint — „Jókai a romantika folklór- és népkultuszából eredezteti írói módszerét. [. . .] A népelet poézise az, aminek átadja magát az író, nem konstruált eszmék és elméletek vezetnek, hanem az élet felemelő, szépséget, erőt, hitet, magabiztosságot, kissé érzelmes harmóniát sugárzó jelenetei kell hogy nyújtsanak író és olvasó számára tanulságot.” (L.: *Jókai és a népiesség az 1850-es években*. Szeged 1967. 31—32.)

Szövegváltozatok

Az elbeszélés szövegét a Reményben 1851-ben megjelent szöveg alapján közöljük. A szövegváltozatok szempontjából a *Nv* 1857-es és 1894-es (NK-beli) kiadásai közlését vettük figyelembe.

A mai helyesírás szerint átírva közöljük az alábbi, idegen eredetű szavakat: *accord, cliensei, genialis, melancholikus*. — Mássalhangzó kettőzés nélkül közöltük a *lehelletet*, de megkettőzve a mássalhangzókat az alábbi szavakban: *fris, kõny, kün, lövelt, öcse, rosz, roszkor, sülyedsz*. A mai helyesírás szerint közöljük a megkettőzött dupla mássalhangzókat: *aranynyd, helylyé, szakaszsz, tekintélylyel, veszszenek*.

A két változatban írt *Szinyva* és *Szinva* folyónév írását az itt is, meg más novellában is használt *Szinyva* alakra egységesítettük.

Lap: Sor:

- 53 6 ki a titokban (NK: ki titokban)
7 igaz, oly remek, oly (NK: igaz, oly)
- 54 : 3 Ki van hivatva arra (R: ki hivatva van arra)
- 55 : 25 Szinyva (R: Szinva)
- 56 1 közelebb, közelebb emelkedve (1857; NK: közelebb emelkedve)
- 57 : 14 természeti göndörségű (NK: természetes göndörségű)
18 viharaindl (NK: viharaiiban)
26 önkénytelen (NK: önkéntelen)
32 lányt (NK: leányt)
- 58 : 21 lány (NK: leány)
26 lányt (NK: leányt)
28 lány (NK: leány)
10 is s egy (1854; NK: is; egy)
22 készség (R: keszgség — sh? —)
30 ifjabb (NK: ifjabbik)
- 60 4 családno (NK: családfő)
7 adák (NK: adták)
18 viselet-é (NK: viselet-e)
25 szobaleánya (1857; NK: szobaleány)
29 Lehet-é (NK: Lehet-e)
- 61 8 van-é (NK: van-e)
13 önkényt (NK: önként)
- 62 : 24 kislány (NK: kis leány)
- 63 4 gondolatjai (NK: gondolatai)
6 hallja-é (NK: hallja-e)
23 képzelé (NK: képzelte)

Lap: Sor:

- 27 általellenbe (NK: átellenbe)
30 dült (NK: dőlt)
64 : 4 elkezdé (1857; NK: elkezdé)
6 köhögött (1857: kögött, NK: köpött)
10 Rátekinte (NK: Rátekintett)
11 húzódozó (NK: húzódó)
67 : 7 éj sötétében (NK: éj-sötétben)
10 lány (NK: leány)
68 : 26 ákászok (NK: ákácok)
70 : 14 fejét hóna (NK: fejét a hóna)
71 2 Maguk üldözői (NK: Maguk az üldözői)
4 általános (NK: általános)
6 serénye (NK: sörénye)
8 önkénytelen (NK: önkéntelen)
17 szólt és (NK: szólt s)
24 utósó (NK: utolsó)
27 felele (NK: felelé)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 54 : 16 *Szinyva* (Szinva) — A Bükk-hegység keleti részén, Lilla-füredtől északnyugatra eredő patak; Felsőzsolcánál ömlik a Sajóba.
- 55 : 14 *kaládka* — Főleg Erdélyben elterjedt népszokás; szerepel Kállay Ferenc *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben* című, Jókai által biztosan ismert művében is „a nagy régiségre mutató” régi székely szokások között: „Illyenek p. o. a *Székely kaládka*, melynél fogva a meghívás után a szomszédok utza és falubéliek valakinek dolgozni mennek fizetés nélkül, hogy a meghívón vagy kalákát tartón hirtelen segítsenek.” (L.: Nagyenyed 1829. 45. l.)
- 26 „*Szinyva mellett van egy malom*, stb. — A különböző népköltési gyűjteményekben, a különböző helyekről gyűjtött dalokban a helynév változik. Erdélyinél egyik változata sem szerepel; Krizánál: „Tordátfalván van egy malom” kezdettel. (*Vadrózsák* I. 46.) Tóth Endre „betyáreposzában”: „Sajó partján van egy malom . . .” (ItK 1972. 508.)
- 31 „*Buzdát kötöttem keresztbe*; stb. — Erdélyi János népköltészeti gyűjteménye 152. sz. „Kék eres a szőlőlevél” kezdetű nép-

Lap: Sor:

- dalának utolsó versszaka (L.: *Népdalok és mondák I.* Pest 1846. 96.)
- 58 : 1 „*A pünkösdi piros rózsá* stb. — Erdélyinél az itt közölt dalnak egyik változata szerepel: csupán a dal kezdete azonos (l.: i. m. 88.). Vikár Béla *A magyar népköltés remekei I. c.* gyűjteménye is csak variációját tartalmazza e népdalnak (l.: Bp. é. n. 192.).
- 59 : 6 *Ahány szem van egy ezerbe* — A már idézett „Buzát kötöttem keresztbe” kezdetű versszak két utolsó sora.
- 10 *aranykulcsos* — udvari méltóság, melyet valaha a király adományozott nemes származású, megfelelő vagyonnal rendelkező, legalább 24 éves férfiaknak, akik megfelelő próbatétel és ünnepélyes eskütétel után nyerhették el e más néven „kamarás” méltóságot. Díszjelvényük az arany rojton függő aranykulcs volt.
- 61 : 22 *A magyar nemes úgysem azért viseli a hivatalt, hogy abból megéljen* — 1848. előtt a nemesi vármegye tisztségviselői hivataluk betöltéséért nem kaptak fizetést. Mivel a Bach-korszakban a hivatalokban fizetett, többségükben idegen származású, ún. „Bach-huszár”-alkalmazottak teljesítettek szolgálatot, a hivatalviselés igen megbélyegző, a szabadságharc elárulását jelentő tettnek számított a novella megírása idején. Ezért tudott, bár a valóságban Angyal Bandi más korban élt, „rendes” életet kerülő magatartásával Jókai rokonszenvet kelteni hőse iránt olvasóiban, mert hisz az anya — mint az magától értetődik — korántsem az abszolutista kormányzat kiszolgálására biztatja fiát. (Elvonatkoztatva az ötvenes évektől, az anyának ez a kijelentése épp Jókai saját véleményével, a „régijó táblabírák” önzetlen hazafiságára vonatkozó felfogásával esik egybe!)
- 62 : 11 *convulsio* : — itt rángógörcs, görcsös vonaglás
- 21 *cserény* — Vesszőfonattal bekerített hely a szabadban: csikósok, gulyások tanyája
- 22 „*Nagy a világ, végtül végig bujdosom*, stb. — Erdélyi János I. kötete 214. sz. dalának első két sora. Erdélyinél a 2. sor így hangzik: „*De babámat felejteni nem tudom.*”
- 63 : 18 *vincdroz* — pajkosan, csintalanul ficánkol, kergetőzik, hancúrozik
- 23 *guzsaly* — Kézi fonásnál az a pálca vagy rúd, melyre a megfonandó kócot erősítik fel.
- 64 : 4 „*én vagyok a petri gulyás*” — Erdélyi gyűjteményének 269. sz.

Lap: Sor:

- darabja. Folytatása: . . . „Én őrzöm a petri gulyát. / A bojtárom vizen, sáron, / Magam a paplanos ágyon.” (L.: i. m. 217)
- 28 „*Csalom a szemedet* — Erdélyi gyűjteménye 135. sz. népdalának második része (l.: uo. 87.)
- 65 : 1 *padlat* — a padló régies, népies elnevezése
- 68 : 18 „*Harangoznak Csengerbe* stb. — Erdélyi gyűjteményének csak 1848-ban megjelent 3. kötetében szerepel (vö.: *Ethn* 1925. 141.).
- 69 : 20 „*Holló károg utam elé*, stb. — Erdélyi I. köt. 248. sz.: „Kezemben a csákány nyele” kezdetű dal 2. versszaka: „Holló károg utam elé, / Varjú követ minden felé, / Kezemben a csákány pereg, / De arcomon könny csepereg.”
- 70 : 28 *Mármost csak utánam, urak!* — Angyal Bandi itt következő merész árokugratásának motívumát — majdnem szó szerint — Jókai megismételte a *Török világ Magyarországon* című regényének XIV., *Az üldözött nő* c. fejezetében. Ott Ghyka kiáltja hátra az öt üldözött csaszoknak ugratás előtt a lováról: „Most jöjjetek utánam!” (l.: JKK 4. k. 179. l.).
- 31 *Csörsz árka* — Az aránylag széles, de nem mély árok a Duna és Tisza közt vonul északkeleti irányba Heves megye területén. Geológusok szerint nem mesterséges, hanem természetes képződmény, mely egykor nyilván folyómeder volt. Egy nagyon régi népi monda szerint Csörsz avar fejedelem ásatta még a magyarok bejövetele előtt; e mondat ismerte 1558-ban Székely István is *Világkrónikájában*, hogy mesterségesen keletkezett az árok, de szerinte nem Csörsz ásatta, hanem egy korábbi fejedelem „még Attilának előtte”. (L.: *A magyarság néprajza*. S. a. rend. Viski Károly. III. 209.)
- 71 : 23 *Törvény elé állíták* — Ez 1787-ben történt. L.: e novella jegyzetének *Keletkezése* c. fejezetét.
- 72 : 13 „*Tisza mellett van egy hajó kikötve*, stb. — Erdélyi *Népdalok és mondák* c. gyűjteménye 1847-ben megjelent 2. kötetében két változatban is megtalálható e dal, de második soruk mindkettőnél más, mint amit Jókai idéz. Az 515. számúnak 2. sora még vonatkozhatna Angyal Bandi halálára: „Abban fekszik az én Bandim megölve”, de a 438. sz. dal 2. sora még általánosabban szól egy halott kedvesről: „Abban fekszik a galambom megölve”. (L.: i. m. 307, 235.) — E változatok is azt mutatják, hogy Jókai nemcsak Erdélyi népköltési gyűjteményeiből ismerte a népdalokat (az általa idézettek nem is

Lap: Sor:

szerepelnek mind e kötetekben!), hanem egyéb forrásokból, magából az életből is.

4. MÁSIK HAZA

- M: 1. *Romemlékek*. Szerkeszté Beöthy László. A r. komáromi tűz és vízkárosultak javára. Kiadja Lukács Kászló. 1851. [márc. vége.] 77—115.; szerző neve a cím alatt: *Jókay Mórtól*.
2. *MEi*¹ 1855. 141—221.
3. *MEi*² 1869. 111—174. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal. Lapszámváltozás: 1890. 97—150.)
4. *MEi*³ 1895. 73—114. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal.)
5. *MEi*⁴ 1930. 59—91.

Keletkezése (források, minták)

Juliánus útjával, az őshazában maradt magyarok felkeresésével, fel-találásával e novellájában foglalkozott először Jókai. (1854-ben a *MNT* című művében erről az útról szóló *Az elhagyott testvérek* fejezete kevésbé regényesített formában, lehetőleg csak a történeti tényeknél maradva, már sokkal rövidebben írta le Juliánusék útját. L.: *JKK* 67. k. 142—145.)

Magának a „másik hazá”-nak, a magyarság egykori, elhagyott ázsiai őshazájának kérdésével, ennek lehetőségével és feltételezett helyével ekkor már évtizedek óta intenzíven foglalkoztak mind hazánk, mind a külföld tudósai; a XVIII. század utolsó évtizedeiben, s kiváltképp a reformkorban roppant terjedelmű irodalom tárgyalta és vitatta a magyarság eredetével és őshazájával kapcsolatos kérdéseket. (A csak nehezen áttekinthető, szinte kötetekre rúgó anyag összefoglalására nézve l.: Lékai Lajos: *A magyar történetírás 1790—1830*. Bp. 1942. 68—84. és Martinkó András „*Magyar*” *vártól Magyarvárig*. ItK 1964. 425—581.) Jókai figyelmét sem kerülhették el hát már kora gyermekségében sem e viták, melyekről az édesapja által is előfizetett, *Tudományos Gyűjtemény* című, 1817-től megjelenő jelentős tudományos folyóirat cikkeiből is értesülhetett, de ezekkel a kérdésekkel találkozott lépten-nyomon az irodalomban is — elsősorban Vörösmarty műveiben —, és iskolai tanulmányai során tankönyvekben is. Talán ezek egyikében, a protestáns kollégiumokban ekkortájt általánosan használt történelmi tankönyvben: Budai Ésaás *Magyar Ország Historiája A mohátsi veszedelemig. 1374—1527. eszt.* című mű 1. köteté-

ben olvashatott először Juliánusék útjáról is. Míg a legrégebb hazai historikusok szerint — írja Budai — a magyarok őshazája „volt t. i. az a Tanais (vagy Don) folyóvizén túl, a Caspinum tenger felett, a Volga (vagy Etel) és Ural (v. Jaich) vizeknél [. . .] a mint ezt lehet gyanítani egy ott lévő régi város maradványaiból, melly most is *Mad'sarnak*, azaz Magyaroknak hivattatik [. . .] Anonimus nyilván túl a Volgán teszi. De ide mutatnak sok más hiteles Documentumok is. Első az, melyet Desericius a Vaticana Bibliothekában talált, és legelőször tett közönséggé. Ebben az adatik elő, hogy 1237. az akkori Magyar király IV. Béla, négy Szerzeteseket (ex ordine Praedicatorum) elküldött, hogy menjenek el a régi Magyarországra (in Hungariam veterem et magnam). Ezek elmentek és 100 nap alatt az egész utat megjárták. Visszajövént azt a hírt hozták, hogy már a Mongolok elfoglalták a régi Magyarországot.” (L.: i. m. Pesten 1833. 3. kiad. 50—51. Pápán valószínűleg Jókai is ezt a kiadást használhatta. — Budai közli Desericius *De Initii ac Majoribus Hungarorum* I. (Budae 1748.) című műve 170—176. lapjain először közzétett Julianus-féle latin nyelvű jelentésnek a magyar asszony és a magyarok feltalálásáról szóló részletét is.)

Noha a forradalmat közvetlenül megelőző, lázas politikai aktivitás jegyében lefolyt években, majd a forradalom alatt az őstörténetünk iránti érdeklődés — törvényszerűen — szinte teljesen elsorvadt, éppily magától értetődően fordult felé újra a figyelem a világsi katasztrófa után. A magyarság múltbeli dicsőségének, fényes származásának hirdetése ismét a nemzeti önérték, öntudat ébren tartását, erősítését szolgáló eszközzé vált. E felébredő érdeklődést tükrözik Toldy Ferenc tudományos folyóiratának, az Új Magyar Múzeumnak 1850/51-es évfolyamának első füzetei is. Nemcsak általában a magyarok őstörténetéről, eredetéről, honfoglalás előtti történelméről, műveltségi állapotáról sorjáznak benne a tanulmányok (Toldy Ferenc: *A magyarok műveltségi állapotjai a kereszténység felvétele előtt*. 1850. 1. sz. 36—49.; Wenczel Gusztáv: *Eszmetöredékek a magyarok eredetéről*. 1851. 6—9. sz. márc.—júl. stb.), de az 1850. novemberi, 2. füzetben Szontágh Gusztáv *A magyarok eredete* című tanulmánya magával a Volga vidékén maradt magyarokkal, Juliánus útjával is foglalkozik:

„A vaticani könyvtárban, Romában létezik egy kézirat, melyet Pray *Annales veteres hunnorum, avarum et hungarorum* című munkájában lenyomatott, melyben ez áll: IV. Béla idejében, honunkból felkerelkedett négy barát, Ázsiába utazandó, hogy ott a régi magyarokat felkeresse s a keresztény hitre térítse. Konstantinápolyon keresztül a Kaukaszba érven, midőn a síkra leereszkedtek volna, kettő közülök az ott tanyázó vad pusztai lakóktól annyira megrettent, hogy

utjokkal felhagyván, visszatértek Magyarországra; kettő azonban mindenre el lévén szánva, folytatta útját; de ezek közül is egyik útközben meghalván, csak egy negyedik, *Julián*, érte el a felső Volga vidékét, Bulgar városát, hol egy magyar asszonnyal találkozván, az ősi magyarok holtartózkodását megtudá. Ezeket három napi út után csakugyan feltalálván, általok barátságosan fogadtatott, megvendégtetett s ott is marasztaltatott. De Julián hallván, hogy a mongolok készülnek Europa ellen, s ez iránt a kereszténységet tudósítani ohajtván, s hogy honfiait rokonaik hollétéről Ázsiában minél előbb bizonyossá tehesse, visszaindult és pedig általok utasítva rövidebb uton, Muszkaországban keresztül érkezett Magyarországra. Meg kell itt jegyezni, hogy ezeket a vaticani kézirat szerint, nem maga Julián beszéli, hanem valami Ricardo barát, kinek ő tapasztalását halála előtt elmondta, hogy arról a világ tudósítsassék.” (L.: 83—84.)

Bár Jókai előtt már e Szontágh által ismertetett Juliánus-féle jelentés sem volt ismeretlen, és nyilván ismerte már korábról is a novellájához végső soron forrásként felhasznált Fessler-mű ide vonatkozó részét is, joggal feltételezhetjük, hogy épp Szontágh e közleménye adhatott közvetlen indítást Jókainak ahhoz, hogy elbeszélésben dolgozva fel Juliánusék történetét, így ismeresse meg korának nem tudományos érdeklődésű olvasóival a négy szerzetes 13. századi kutatóútját és annak állítólagos eredményét. (A jelentés magyar fordítását csak később, 1861-ben adta ki Szabó Károly, Rogerius *Siralmas éneke* függelékéül a *Magyarország történetének forrásai* sorozatban — 1. k. 2. füz. Pest 1861. 85—98. — A IX. Gergely pápa idejében föltalált Nagy-Magyarország dolgáról. Rikhárd praedikátor-rendbeli szerzetestől címen; a Juliánus-féle szöveg idézésénél erre a kiadásra hivatkozunk! — Az említett Rikhárd, Fejér György szerint, a praedikátori rend „magyarországi visitatora vagy comissariusus volt, aki Magyarországból IV. Béla király parancsára küldötte ki a négy domonkos-rendi barátot”. L.: Szabó K. i. m. 89.)

Bár a már Budai Ézsaiás által idézett legelső, s a Szontágh által említett Pray-féle 1761-i bécsi kiadásán kívül 1851-re még két kiadásban megjelent Juliánus jelentésének eredeti latin szövege (Fejér György *Codex Diplomaticus Hungariae* Tom. IV. Vol. I. 50—57.; és St. Gallenben 1849-ben Endlicher *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* c. gyűjteményében), Jókai forrása bizonyára nem ezek voltak, hanem — s erre motívum- és szöveggyezések is bizonyítékul szolgálnak — a korabeli íróink, s maga Jókai által is oly gyakran forrásként használt Fessler-mű alábbi, általunk magyarra fordított részlete:

„Béla király uralkodásának első évében a magyar dominikánusok a Kunföldről négy szerzetest küldtek Északkelet-Ázsiába, hogy fel-

keressék a 352 évvel korábban ott visszamaradt magyarok unokáit, és a keresztény hitet hirdessék nekik. Ösztönzést ehhez az a homályos hír adott nekik, melyet ők a tőlük oly messze eltávolodott honfitársaikról a régi magyar írásokban, és az onnan visszatért, most hazajött szerzetesnek, Ottónak újabb utalásaiban találtak. Konstantinápolyig a király költségén utazott a négy szerzetes; ott hajóra szálltak, és 33 nap múltán a Fekete-tenger keleti partján, a Zighiereknél szálltak partra. A nép kereszténynek nevezte magát, görög papjai voltak, fejedelmüknek száz felesége volt; az előkelőknél a szerzetesek jóindulatra és további útjukhoz támogatásra találtak. A Kaukázuson át megtett tizenhárom fáradságos napi vándorlás után az alánok országába jutottak, ahol minden kis területnek saját független fejedelme volt. A szomszédos tatároktól való félelem hat hónapon keresztül itt tartotta őket; a létfenntartásukhoz szükséges dolgokat egyik rendtársuknak a mindenféle, fából való szerszámok készítésében hasznosított ügyessége szerezte meg számukra. Ketten közülük — félve az előttük álló nehézségektől — mégis visszatértek Magyarországra; Bernhard és Julianus elhatározták, hogy kitartanak, és egy pogány kereskedőkaraván kíséretében továbbvonultak. A 37. napon a mohamedán bolgároknál voltak, Veda földjén, Bunda városa előtt, ahol a szállást mindenütt megtagadták a szerzetesektől, csak alamizsnát adtak nekik, mivel mind a fejedelem, mind a nép abban a hitben éltek, hogy nekik egy titkos végzet következtében mielőbb kereszténnyé kell lenniök. A következő városban egy szaracén házában könyörületes fogadtatásra találtak: ott Bernhard testvér meghalt; és Julianus, immár egyedül maradva, egy imám szolgálatában Nagy-Bulgáriába utazott, mely becslése szerint erősen benépcsitett, hatalmas ország volt, tele sok gazdag várossal. Ezek legnagyobbikában (valószínűleg *Bolgar* városban), mely egyedül 50 ezer embert tudott fegyverbe állítani, talált egy asszonyt, aki a maga országából ide ment férjhez, s tudott magyarul; az ő utasítását követve két napnyira észak felé haladva, a nagy Volga folyam hosszában [megtalálta], amit keresett: a magyarok unokáit, [akik] nyelvünket jelentős eltérés nélkül beszélték. Pogányok voltak — bálványimádás nélkül, nagy lélekszámú horda — társadalmi kultúra nélkül. A földművelés ismeretlen volt számukra, táplálékuk vadállatok húsa, lótej és vér. Csak lovakban és fegyverekben gazdagok. Régi hagyományként fennmaradt köztük honfitársaik valaha megtörtént elvándorlásának emléke, és őszinte tetszéssel hallgatták elbeszélését; szerette volna leírni nekik a magyarok szent hitét, finomabb erkölcsüket, hadi dicsőségüket és jólétüket. A szomszédos tatárok többször megkísérelték ezeket a magyarokat lakóhelyükről elűzni, de azok mindig veszteséggel verték őket vissza, és végül is baráti szövetsé-

séget kötöttek a bátor szomszédal. Épp ebben az időben tartózkodott a magyaroknál a tatár kán követe is, aki tudott magyarul, oroszul, kunul, németül, arabul és tatáru. Tőle tudta meg Julianus, hogy a Volgától már öt napi járőföldre áll a tatár sereg, hogy nyugatra törjön, és már csak az egyik, a perzsák ellen küldött csapat visszaérkezésére vár; hogy a tatárok lakhelye mögött is egy rendkívül számos, nagy- és kövérfejű nép (kalmükök, mongolok) legeltet, mely elhatározta, hogy kitör és előrenyomul oly messzire, amennyire tud, s minden birodalmat szétrombol. Ez a hír, mely hazáját fenyegette, és a gond, hogy idegenben bekövetkező halála esetén elsüllyed az ősi Magyarországról tett felfedezése, rábírta Julianust arra, hogy — bár a magyarok nem szívesen engedték el őt — mégis visszatérjen Magyarországra. Útmutatásuk nyomán a Volgán keresztül vette útját, a vad, kegyetlen, vérszomjas mordvin nép tizenöt napi járőföldnyi országán át. Három nappal János-nap előtt vett búcsút a magyaroktól, és szent János evangélista napján épségben érte el Magyarország határát. (L.: I. m. Viertes Buch, II. Theil. 944—947. — Fessler szerint Julianus hazatérő útja tehát 1237. június 21-től december 27-ig tartott.)

A novella forrásairól szólva említésre méltó még Edward Gibbon (1737—1794) angol történetírónak (a *Tsong-Nu* című elbeszélése gyakorolt hatás tanúsága szerint Jókai által is jól ismert és felhasznált) *A Római Birodalom hanyatlásának és bukásának története* (*The history of the decline and fall of the Roman Empire*) című műve is, mely szintén megemlékezett az őshazában maradt magyarokról és a felkutatásukra küldött szerzetesekről: „... 380 év különválása után Magyarország királyának hittérítői a Volga partján felfedezték és meglátogatták őshazájukat. Pogányok és barbárok népe, amely még mindig a magyarok nevét viselte, vendégszeretettel fogadta őket, anyanyelvükön társalogtak velük, rég elveszett testvéreikről értesültek, és elragadtatással hallgatták új országuk és vallásuk csodás történetét.” (L.: Gál István: *Gibbon a magyar történelemről*. Századok 1971. 1. sz. 75. — Gibbonnak Jókaira tett hatására nézve l. a *Tsong-Nu* jegyzetét. JKK 403—5. l.)

Juliánus útja — a hiteles szövegekből kiszámíthatóan — 1237-ben volt. Érdekes, hogy bár erre Jókait semmi újabb tudományos eredmény nem ösztönözhetette, a *Levente* című őregkori verses drámája 1898-i kiadásához írt előszavában már ezt írta Juliánus útjáról: „Julián barát regéjét a háromszáz év múlva felfedezett Volga-vidéki ősmagyarokról tisztán a képzelet szüleményének tartom.” (160. l.) Erre vonatkozik a 25. (VII.) Jókai-notesz 45. r. lapján található feljegyzés: „Julián nem találhatott magyarokat egyet csak elhozott volna magával vagy egy rovásos vesszőt, egy hártját egy kulacsot.” (L.: *Följegyz. II.* 406, 751.)

E novellával külön nem sokat foglalkozott az utókor. Legelső bírálata is eléggé lebecsülő. A *Romemlékek* egész anyagáról megjelent első, névtelen kritika Jókai elbeszéléséről mindössze csak ezt a pár szót ejti: „Találunk benne élénk színezetű egyes pontokat, de az egészet általában nem számítjuk Jókai sikerültebb művei közé.” (L.: PN 1851. nov. 29. 519. sz.)

Zsigmond Ferenc Jókai-monográfiájában igen pontos elemzését, ill. magyarázatát adja a *Másik haza* típusú novellák megszületésének. A korból kiindulva keresi a feleletet arra, hogy mind ennél, mind a hozzá hasonló, ez évben született *Mahizet*, *Tsong-Nu* c. elbeszéléseknél is miért kerestett Jókai a magyar előidőkből témát írásai egy részéhez:

„Az ötvenes évek elején is hamarosan beletanult irodalmunk a viszonyok parancsolta alkalmazkodásba. [...] Egy ezeresztendős nemzet leigázott tetterejét és önbizalmát kellett megmenteni, hogy holtra ne verdesse magát bilincsei közt.” Mivel a nemzeti közhangulat a harminc évvel előttihez kezdett hasonlítani, „az 1850 utáni nemzedék megint a múlt szépítő tükrében keres kárpótlást a sivar jelenért, épp úgy, mint az 1820-as évek időszaka. Jókai épp oly született tehetség a szabadságharc utáni hazafias, ábrándos múlt-kultusz tolmácsolása terén, mint volt a század harmadik évtizedében Vörösmarty . . . [...] mikor a Jókai képzeletét is elkezdi izgatni az ősmagyar múlt, egyszerre csak meglepődve érezzük nemcsak azt, mennyire egy úton jár a két költő, hanem érezni véljük azt is, mennyire egyforma lelki közszükséglet várta tőlük kielégülését a húszas, illetőleg az ötvenes évek magyarsága körében.” — Hogy kettőjük hangulata egymással mennyire ölelkezik, hogy még szereplőik tetteiben is néha mily rokon mozdulatok fakadnak hasonló gondolatmenetükből, erre épp a *Másik haza* és Vörösmarty *Aldozat* c. drámájának egy-egy rokon motívuma a példa: Vörösmartynál „az őshazából jövő fáradt Szabolcs kap a mai Magyarország földjén hűsítő italt hűgának, Csilárnak korszójából; Jókai Juliánját, mikor már-már szomjan hal, az őshaza közelében hozza életre a bájos Delinke hús itallal és áldott magyar szóval.” (L.: Zsigmond 104—108. — A Vörösmarty-hatásra s annak művészi következményére nézve l. Zsigmond Ferencnek a *Tsong-Nu* jegyzetében ismertetett gondolatait is!)

Szinnyei is részben a cenzúra szigorúbbá válásával magyarázza Jókainak a magyar ősidőkből való témaválasztását. (Egyetlen elődje e téren Kelmenfy *Ezer év előtt* c. novellája volt a PN 1850. 15—34. sz.-ban.) Ő is — Zsigmondra is hivatkozva — megemlíti Vörösmarty hatását, ill. egyes művek hasonlóságát. Különösen Delinke alakját

emeli ki és dicséri: „A leányka bájos, légius alakja igen emlékeztet a Vörösmarty-eposzok nőalakjaira. Az együttvándorlás története természetesi képeivel, a leányka gyermekies szűzies viselkedésével, kedveskedésével, ha romantikusan érzélgős is, de igen szép és költői. Ilyen sikerült részletei mellett — írja végezetül a *Másik hazáról* Szinnyei — sok benne a csináltság és zavarosság (eretnekek, ősmagyar vallás, szokások.) Nem számíthatjuk Jókai sikerütebb művei közé.” (L.: Szinnyei 307.)

A *varchoniták* és a *Másik haza* hatására születtek P. Szathmáry Károly *A cseremiszek* és Paulikovics Lajos *Két zarándok* c. műve — írja ugyancsak Szinnyei (436.).

Szövegváltozatok

A novellát a *Romemlékekben* 1851-ben megjelent szöveg alapján közöljük.

Mai helyesírás szerint írtuk át az alábbi idegen eredetű szavakat: *acanthus, accordok, asceták, Bysanc, bysanci, Caucasus, chan, cliens, fanatismus, genialis, ideal, islandi, kadi, kadira, martyr, missionarius, orthodox, saamum, saracén, scorpio, secták, spahi*. — Megdupláztuk a mássalhangzókat a következő szavakban: *ahoz, boszantják, ekép, eképen, épen, fendobogó, fenmaradt, fentart, galyait, hanyat, hanyathomlok, huljon, hult, köny, könyeivel, könyes, könyezett, könyezve, lasudan, menyország, rivalása, rossz, szált, viradni, virasztott, viszhangozva, viszhangozza, de kettőzés nélkül írtuk a mássalhangzókat az ijjas, képmússa, lehellet, szálló szavakban*. — Mai helyesírás szerint szerepelnek a dupla mássalhangzók az alábbi szavakban: *egygyel, fénynyel, leánynyal, megoszszza, sörénynyel, villámfénynyel, világrészszel*. — A jelenlegi írásmódnak megfelelően írtuk a *fáradtság* (a fáradtság értelmű szónáll!), *hijába, ijedség, lélekzett, ohajt, paizs, sohajt, szélylyel, szertesélylyel, valjon* szavakat. — Kis kezdőbetűvel írva közöltük a *Saamum* és *Ghyla, Ghylák* szavakat.

Lap: Sor:

A szövegváltozatok szempontjából a MEi 1855-i és 1895-i (NK-beli) kiadásában megjelent szövegeket vettük figyelembe.

74	3	Vagynak (1855; NK: Vannak)
	24	állítva feszület (NK: állítva a feszület)
	31	egy lábait (NK: vagy lábait)
75	18	márványtereme (NK: márványterme)
	21	keresésiben (NK: keresésében)

Lap: Sor:

- 76 : 17 kezen fogott (NK: kézen fogott)
23 *tevé* (NK: *téve*)
- 77 : 23 zarándokot (NK: zarándokokat)
- 78 15 szobárul (NK: szobáról)
19 veres (NK: vörös)
21 *mert* lábainak (NK: *hogy* lábainak)
26 megelőzi (NK: megelőzé)
- 79 : 32 serénnyel (NK: sörénnyel)
- 80 6 északnak (NK: észszaknak)
7 napig (NK: napi)
11 amidőn (NK: midőn)
13 *legszeleső* háznál (NK: *legelső* háznál)
18 menhelyet (NK: menhelyt)
- 81 2 hagyta megvirradni (NK: hagyta *őket* megvirradni)
10 segélyét. Nyughelyet (1855; NK: segélyét, *nyughelyet*)
13 megadására. (NK: megadására?)
19 ez ottani (1855; NK: *az* ottani)
21 elibük (NK: eléjük)
25 rájok (NK: rájuk)
- 82 16 paradicsomi népek paradicsom népek (NK: p L)
- 83 4 erdők (NK: erdő)
5 rengetegnek (NK: rengetegeknck)
9 elterült (NK: elterül)
23 est, s a (NK: est, a)
- 84 : 11 laktalan (NK: lakatlan)
16 tudja, *hogy* hová (NK: tudja, hová)
18 buzogány (1851: buzgány — sh. —; 1855: a buzogány)
19 a nyíl (NK: nyíl)
- 85 11 sem *volt* övék (NK: sem övék)
12 oly messze (NK: olyan messze)
15 utósó (NK: utolsó)
18 laktalan (NK: lakatlan)
25 széliben (NK: szélén)
27 belényt (NK: bölényt)
32 szorítva (NK: szorítá)
- 86 1 fogadák (NK: fogadták)
3 csatában (1851; 1855: csatába — sh? —)
elfogott (1855; NK: fogott)
15 tetszésük (1855; NK: tetszésök)
22 Elmondák (NK: Elmondták)
23 határikon (NK: határaikon)

Lap: Sor:

- 25 lovas *nép* soha sem (NK: lovas soha nem)
87 : 5 eltemették az idegen földben, (NK: eltemették idegen földön)
8 szenvedélye érlelt (NK: szenvedélylyé érlelt)
20 szélitől (1855; NK: szélétől)
21 Itt-ott a források (NK: Itt-ott források)
88 : 1 kétség mid (1855; NK: kétség miatt)
10 mindég (NK: mindig)
11 fénynek (1851; 1855: fény — sh? —)
14 egy *nagy*, roppant (NK: egy roppant)
16 fehér (NK: fehér)
32 mindég (NK: mindig)
89 : 5 melyen (NK: melyben)
9 oáz (NK: oáz)
14 végeig (NK: végéig)
22 E meghalt (NK: Egy meghalt)
28 fölveszi (NK: felveszi)
29 a tájon (NK: e tájon)
90 : 2 tekinte (NK: tekintett)
3 oáz (NK: oáz)
4 csöngettyűit (NK: csengetyűit)
6 hangatlan (NK: hangtalan)
10 ez (NK: az)
12 véghetetlen (1855; NK: véghetlen)
14 *nem* kétségbeesni (NK: kétségbeesni)
17 magos (1855; NK: magas)
91 14 esmerősöknek (1855; NK: ismerősöknek)
15 köztük (NK: közöttük)
18 fölkölté (NK: felkölté)
álmadozót (NK: álmadozót)
27 tömléjéből (1855; NK: tömlőjéből)
29 voncolta (NK: vonszolta)
92 : 7 hova (NK: hová)
12 ne ez égő (NK: ne az égető)
13 ímé (NK: íme)
27 vesznie (NK: elvesznie)
29 fővényén (NK: fővényen)
akantusz (1851: acanthus; 1855; NK: acanthus)
31 serényét (NK: sörényét)
93 4 idegzetes láz (NK: idegláz)
6 föltűnni (1855; NK: feltűnni)
7 bérc-e az, vagy (1855; NK: bérc-e vagy)

Lap: Sor:

- 93 : 11 *volt* (1855; NK: *vala*)
12 *felé* (1855; NK: *feléje*)
13 *érzett* (NK: *érze*)
18 *tekinte* (1855; NK: *tekintett*)
20 *fölött* (1855; NK: *felett*)
29 *tántorgott, tántorgott, elesett* (1855; NK: *tántorgott, elesett*)
a kezéből (NK: *kezéből*)
- 94 : 3 *csöngésű* (NK: *csengésű*)
12 *az, amit hallott, amint* (NK: *az, amint*)
13 *volt egész* (NK: *volt az egész*)
27 *tündére.* (NK: *tündére?*)
- 95 : 1 *lány* (1855; NK: *leány*)
3 *szólitá meg őt* (NK: *szólitá őt*)
6 *melyről* (NK: *melyekről*)
8 *sóhajta* (NK: *sohajta*)
9 *leány hirtelen elfutott* (1855; NK: *leány elfutott*)
12 *elkínzotta* (1855; NK: *elkinzotta*)
22 *lány* (NK: *leány*)
26 *tátosok* (NK: *táltosok*)
28 *lyánról* (NK: *lányról*)
- 96 : 3 *újra felkeresni* (1855; NK: *felkeresni*)
6 *lyán* (NK: *leány*)
8 *szemei pilláin* (NK: *szempilláin*)
9 *olyankor* (1855; NK: *olykor*)
11 *gyönyörű!* (1855; NK: *gyönyörű:*)
22 *ők!* (NK: *ők?*)
24 *leány* (1855; NK: *lány*)
- 97 : 18 *lány* (NK: *leány*)
25 *földrül* (NK: *fölldről*)
28 *sűrű dkszerdő* (NK: *sűrű erdő*)
29 *setét* (NK: *sötét*)
32 *tövében* (NK: *tövébe*)
- 98 : 8 *elébe* (NK: *elébb*)
18 *lombon* (1851: *lombbon* — sh. —)
- 99 : 28 *szebb volt a föld* (1855; NK: *szebb a föld*)
- 100 : 16 *anyjáról* (1851: *annyáról*)
22 *néhol* (1855; NK: *néha*)
24 *szomorífűz* (NK: *szomorúfűz*)
- 101 : 1 *belesütött* (1855; NK: *besütött*)
3 *leányka* (NK: *lányka*)
6 *fekünni* (NK: *feküdni*)

Lap: Sor:

- 15 lányka (NK: lányka)
26 lánytól (NK: leánytól)
- 102 4 leánynak (NK: leánykának)
11 lyánnak (NK: lánynak)
14 és ott (1855; NK: s ott)
27 akarsz *tán* egyedül (1855; NK: akarsz egyedül)
33 de ármány (NK: de az ármány)
- 103 12 pillognak (NK: pislognak)
30 Hiába (1851; 1855; NK: Hijába)
- 104 : 2 omoljon (1855; NK: omolva)
6 magát (1855; NK: magában)
lányka (NK: lányka)
8 s félálomban (NK: és félálomban)
10 másikkal (1855; NK: a másikkal)
12 lélegzetfogyottan (1851; 1855: lélekzett, fagyottan)
18 regghomálya (1855: reghomálya)
20 ölébe (NK: ölében)
23 hősien (1855; NK: hősiesen)
27 A hajnalcsillag *neve* Venus (1855; NK: E hajnalcsillag Vénus)
- 105 7 én meghalok (1855; NK: és meghalok)
13 monda (1855; NK: mondá)
21 magos (1855; NK: magas)
23 rónatájék (NK: rónajáték)
- 106 : 1 Szerteszéjjel (1855; NK: Szerteszéjlyel)
12 mintha *maga* a (NK: mintha a)
19 imádva! (NK: imádva.)
29 magyarok istene (NK: a magyarok Istene)
32 ősz Zágon (NK: ős Zágon)
- 107 5 vándorokhoz (NK: vándorhoz)
kezeiket (NK: kezeit)
16 tömegekben (NK: tömegben)
24 Imé (NK: Ime)
29 ligeteken (NK: ligetekben)
- 108 15 toluval (1851: toluval)
21 sôhajtva (NK: sôhajtva)
23 kezdének (1851; 1855: kezdenek)
32 töltek (NK: teltek)
- 109 : 7 ott várt (1851: ott vár — sh? —)
26 mértföldnyi (NK: mérföldnyi)
33 hevenyészô (1851: hevenészô — sh? —)
- 110 12 mértföldre (1855; NK: mérföldre)

I ap: Sor:

- 16 *nyolcvan* ezer (NK: *tíz*ezer)
19 *a* pázsitos (1855; NK: pázsitos)
21 *kürtölk* (1855; NK: *kürtök*)
28 *utósó* (NK: *utolsó*)
33 *elvezettet* (NK: *elvezetett*)
III 5 *mérföldre* (NK: *mérföldre*)
7 *fölkeresni* (1855; NK: *felkeresni*)
13 *végezheté* (1855; NK: *végezhetete*)
15 *pajzsra, úgy* (1855; NK: *pajzsra, s úgy*)
21 *midőn a másik* (NK: *midőn másik*)
III 2: 2 *képével, hátul* hosszan (NK: *képével, hosszan*)
lófarkkal (1855; NK: *lófarokkal*)
ghylas (1855; NK: *a ghylas*)
10 *ez volt* (1851: *e volt — sh? —*)
13 *eszméit, követte ghylast* (1851; 1855: *eszméit, s követte ghylast*; NK: *eszméit, követte a ghylast*)
29 *tekinte* (1855; NK: *tekintett*)
III 3: 1 *kérdeni* (NK: *kérdezni*)
3 *felemelé* (NK: *főlemelé*)
6 *adtál* (1855; NK: *adál*)
15 *nehány* (NK: *néhány*)
31 (NK: *Befejezetlen maradt*) (1851; 1855: — e sor hiányzik —)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 73 : 1 *Ki minden jót elveszte* — Burkolt utalás az elvesztett szabadságharcra, a nemzeti bukásra. Magyarázat e novellakezdés arra is, miért fordul ez évben írt elbeszéléseiben hol a mesés múltba, hol távoli vagy mesebeli népek története felé, vagy ír egyéni tragédiákról, csakhogy ne kelljen a szomorú jelenben maradnia.
- 10 *három magyar ifjú* — Érdekes, hogy bár Jókai valamennyi forrása *négy* elindult barátról emlékezett meg, ő csak háromról ír. Talán ezzel próbálta önállóbbá tenni Juliánus útjának megrajzolását?
- 13 *Üldözött volt mind a három* — Mivel egyik forrás sem tud semmi közelebbit egyik útrakelt barátról sem, előéletükről mindent Jókai képzelete rajzolt csak meg. Juliánusról is. Egyik forrás sem tud semmit állítólagos fejedelmi származásáról!

Lap: Sor:

- 18 *megérett a vándormadár vágya* — Nem saját elhatározásukból, hanem IV. Béla utasítására indultak el! Juliánus beszámolója szerint már előttük is útrakelt négy barát megkeresni a keleten maradt magyarokat. Közülük egy állítólag sikerrel is járt — talán a Fessler által említett Ottó nevű szerzetesről van szó? —, de hazatért, hogy több szerzetestársával visszatérve kezdhesen hozzá a pogány magyarok keresztény hitre térítéséhez. Mivel azonban hamarosan meghalt, beszámolója alapján most Juliánusékat küldte a rend a még pogány magyarok felkutatására. (L.: Rog. függelékében; Szabó K. ford. Pest 1861. 90.)
- 74 1 *barang* — nomád (l.: Bodor Lajos: *Álmos a honkereső* c. írása a *Magyar pogán hitregék* c. műve bevezetésében. Kolosvár 1842. 24.)
- 13 *Bizáncban* — Juliánus szerint is itt, Konstantinápolyban szállva tengerre folytatták útjukat, hová „Magyarország mostani királyának, Bélának kíséretével és költségén” jutottak. (L.: i. m. 91.)
- 14 *az elűzött Geyza utódaival* — II. Géza (1129—1162) fiáról, Géza hercegről van szó, kit III. István (1147—1172) halála után a nemzet egy része királlyá akart választani. Azonban mégsem ő, hanem bátyja, III. Béla (1173—1196) lett az uralkodó, aki öccsét, Gézát 12 éven át tartotta fogságban. Kiszabadulva, 1189-ben Géza herceg a keresztetekhez csatlakozott, s elhagyta az országot. Megnősülve görög földön telepedett le, így „szaporodtak utódaival az idegen föld koldusai”.
- 17 *egy ismeretlen város kikötőjébe* — Az állítólag Juliánus által diktált szöveg szerint 33 napi hajózás után az Azóvi-tenger és a Kubán torkolata által képezett földnyelven levő Matrika (a bizánci írók által Ta matarkha néven emlegetett, utóbb Tamán) nevű városba érkezett a négy barát (l.: i. m. 91.; Szabó Károly jegyzetével).
- 19 *becsületes keresztyén ember, akinek volt száz felesége* — Az országról, melynek királyi udvarát s templomait oly romantikusan írja le Jókai, Julián csak ennyit mondott: „fejedelmek és népe magát kereszténynek vallja; betűik és papjaik görögök. A fejedelmeknek, mint mondják, száz neje van.” 50 nap után indultak innen tovább, a király legfőbb feleségének útmutatásait követve. (L.: i. m. 91.)
- 32 *lábtyü* — lábbeli

Lap: Sor:

- 75 : 4 *Manes* (vagy *Mani*, 216—276) — A keresztény és a Zoroaszter-vallás elemeiből alkotott manicheizmus, a római birodalom keleti területein az i. sz. 3. sz.-ban terjedni kezdő új vallás perzsa alapítója. — „Rózsás és tulipános” könyvéről az *MNT*-ben is megemlékezik Jókai (l.: JKK 67. k. 36.).
Péter-garas — Az az önkéntes adomány — Péter-fillérnek is nevezik —, melyet a katolikusok a római pápa támogatására és segélyezésére gyűjtenek.
- 77 : 22 *szaracén* — A középkori keresztény irodalomban előbb általában az arabok, majd általában a mohamedánok neve.
- 23 *bolgár* — A volgai bolgárokról van itt szó. A bolgár-török nomád nép Dél-Oroszország területén alkotott a 6. sz. végén kiterjedt törzsszövetséget. Egy részük a 7. sz.-ban a mai Bulgária területén telepedett le s elszlávosodott, más részük a Volga és Káma vidékén alakított államot a 10. sz. végén. Ezt is a tatárok pusztították el, nem sokkal Juliánusék útja után.
- 24 *etlán* (alán) — iráni eredetű lovasnomád nép; a Kaukázustól északra fekvő területen laktak.
- 26 *patarén* — középkori eretnekfelekezetek gyűjtőneve. Dél-Magyarországon pl. az albigenseket is patarinoknak, patarénusoknak nevezték.
- 78 I *A legelső városban* — A II—V. fejezetben adott „útírlás” csak igen kis részben hasonlít Juliánus jelentéséhez (meg Fessler szövegéhez), melyekben az áll, hogy a soknejű király országából 13 napi pusztai átkelés után Alániába, tehát a Kuma és Terek folyóhoz, a Kaszpi-tenger nyugati partjához értek, egy keresztény országba, hol nagy szükségben ugyan (mivel csak kenyercet és vizet szerezhettek kanalak faragásával), de bántatlanul éltek hat hónapig. — Innen ketten visszafordultak. Ketten, 5 napra való „hamu alatt sült kenyérrrel”, pogányok társaságában a pusztán át folytatva útjukat, a 37. napon a szaracének földjére jutottak. A másik barát itt meghalt; az egyedül maradt Juliánus „egy szaracén pap és neje” szolgálatába állt, s velük eljutott Nagy-Bolgárországba, a Volga partjára. Itt tudta meg egy ide férjhez ment, magyarul beszélő, „Nagy-Magyarország”-ból való asszonytól, hogy már csak 3 napi járőföldre van a magyarok keresett hazájától. Meg is találta őket „a nagy Ethil” — tehát a Volga — mellett. A pogány magyarok nagy örömmel fogadták Juliánust, de ő arra a hírrre, hogy közeledik, s

Lap: Sor:

- hazánk ellen is készül a mongol sereg, a végre feltalált magyarok útmutatásával rövid úton, 1237. június 21—december 27 közt Ruthén- és Lengyelországon keresztül gyorsan hazatért. (L.: i. m. 91—97.) — Mindössze csak ennyi van Jókai forrásaiban; a többi az író fantáziája születte.
- 79 : 9 *csausz* — a török „örzö” jelentésű szó török katonai rang általában; a szultán testőrének elnevezése. Itt a szó eredeti értelmében „ört” jelent.
- 80 : 9 *elmarjult* — kificamodott, összecsukló
- 21 *antitrinitáriusok* — A Szentháromságot (azaz a keresztény vallások alapdogmáját, mely szerint az Istenben három személy van: az Atya, a Fiú és a Szentlélek) tagadó szekták tagjai. Ezek Juliánus idejében még arianusoknak nevezték magukat; antitrinitáriusoknak csak a 16. századtól kezdve.
- 27 *ortodox* — itt: a keresztény vallás eredeti, még szektákra nem szakadt gyakorlatát követő
- 81 : 11 *novatianok* — Novatianus római pap hívei, kik nem voltak megelégedve az egyháznak a keresztényüldözés idején a pogány erőszaknak engedőkkel, a megingókkal szemben tanúsított megbocsátó eljárásával; Cornelius pápa idejében, 251-ben kiközösítették őket az egyházból. Szektájuk a 7. sz.-ig tartotta fenn magát; Juliánus idején már nem létezett! *ordinatus* — felszentelt pap, már az egyházi rend tagja
- 14 *úrasztala* — oltár
- 16 „*perfecti*” — „tökéletesek”, a latin szó értelmében. A római katolikus egyház is az aszkéta életet tartja magasabbrendűnek, s ragaszkodik a papi nőtlenséghez. (A református Jókai itt a múltra vetítve ad hangot e téren vallott racionálisabb meggyőződésének!)
- 17 „*credentes*” — hitvallók
- 30 *consolamentum* — itt: megnyugvás
- 82 : 15 *adomiták* — Az i. sz. 2—4. sz.-i adamita szekta tagjai. A szektát i. sz. 120-ban alapította Prodicus: szektájuk nevét az Ádám iránt érzett tiszteletük adta. A paradicsomi ártatlanságot kívánván visszaállítani, ruhátlanul jelentek meg az istentiszteleteken, de mindenféle nemi közeledést általában tiltottak. 1400 körül egy Picard nevű francia támasztotta új életre e szektát: tagadta mind a kereszténységet, mind a lélek halhatatlanságát, mind a házasságot. Az asszonyt is, a vagyont is közösnek nyilvánították. — Juliánus idején már nem s még nem létezett e szekta.

Lap: Sor:

83 : 15 *A vándorok egyike* — valójában ketten fordultak vissza (l.: fenn).

84 : 3 *Az avar elődök* — Az avar és magyar nép ily rokonságáról, melyről itt is, s egyéb műveiben is (pl.: *A varchoniták*) Jókai ír, az ő korában eléggé elfogadott nézet volt. Kállay Ferenc *Historiai értekezés* . . . c. 1829-es, már többször említett, Jókai által többször felhasznált munkájában írta, hogy azt a külföldi tudósok által is hangoztatott hipotézist tartja legelfogadhatóbbnak, mely összeegyeztetve a hun és finn rokonságot „a Finnus törzsökü népeket a régi Scythák Maradékaiknak lenni állítja, mint ezt nagyobb hitelű Historicusaink a Hunnusokról, Avarokról, Magyarokról hasonlóképpen állítják, és az köz Hagyomán is ezt bizonyítja.” (L.: i. m. 65.) — Gibbon Jókai által ismert nagy történelmi munkája is (melyet főleg a *Tsong-Nu* című novellájához használt Jókai forrásként), bár „bizonytalanoknak és távoliaknak” tartja, de nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a mai hazánkat korábban elfoglaló hunok, majd avarok „a modern magyarok közvetlen és valódi ősei”. (Műve 34. fejezetében írt erről Gibbon; e vélekedéséhez Gibbon *a magyar történelemről* c. tanulmányában azt a megjegyzést fűzi Gál István, hogy ez a nézet „egyezik a legújabb magyar történelmi állásfoglalással”. l.: Századok 1971. 76.)

Legutóbb László Gyulának a „kettős honfoglalás” elméletét alátámasztó, tárgyi leletek és helynevek tanúságára támaszkodó legújabb kutatási eredményei vetették fel, s erősítették meg annak lehetőségét, hogy a honfoglaló magyarok már korábban ideérkezett, magyarul beszélő magyarokat találtak a Kárpát-medencében, akiket eddig a történelemtudomány „késő-avar” népként tartott számon. I. sz. 650—680 körül telepedtek itt meg; megjelenésükről az orosz őskronika s a mi régebbi krónikáink is megemlékeztek. (László Gyula kutatásainak és eredményeinek legújabb, tudományos összefoglalását l.: L. Gy.: *A kettős honfoglalásról*. Archeológiai Értesítő 1970. 2. sz. 161—190.)

Maguk az avarok is — török-tatár eredetű lovasnomád nép — valóban keletről, az Alsó-Don vidékéről nyomultak a későbbi Magyarország területére, s 565. körül szervezték meg a Duna-völgyi avar birodalmat.

84 7 *négyszögű kő* — Utóbb, MNT c. művében is megemlékezett ezekről Jókai: „Idegen historikusok emlékeznek nagy négy-

Lap: Sor:

- szögű kövekről, mik őseink sírhalmait fedezték*" (l.: JKK 67. k. 36.)
- 23 *A két ifjú ősei sírhalmán aludt* — vö. *Az üstökös útja* c., 1848-ból való írással (JKK Elb. 1. 400—421.); az elbeszélő ott is az ősök sírhalma fölött álmódja meg nemzete jövőjét.
- 85 : 3 *vakhold* — égi tünemény neve: a párás légben a hold sugarai, megtörvén, a holdhoz hasonló alakot képeznek.
- 87 : 21 *katáng* (Cichorium) — kékvirágú parlagi gyom- és gyógyszernövény; megpörkölt gyökértörzséből készítik a cikóriát.
- 90 : 17 *syenit* — az ókori Szüéné egyiptomi városról elnevezett világos színű kőzet
- 93 : 20 *Albireo* — a Hattyú (Cygnus) csillagkép egyik legfényesebb tagja; szép kettős csillag
- 22 *Antares, a skorpió szíve* — Scorpius az egyenlítői övezet egyik állatövi csillagképe. Az esti órákban nyáron nálunk is látható az Antaressel, a csillagkép legfényesebb csillagával, melynek átmérője 450-szerese a Nap átmérőjének.
- 94 : 8 *Repülj madár, repülj* — A többi soraival is idézett magyar népdal egyik változata szerepel Erdélyi János 1846-ban megjelent gyűjteményének I. kötetében (431. l.); régiségét bizonyítja, hogy a csángó dalok közt szerepel (433. sz.).
- 95 : 26 *ghyla* — VII. (Porphürogegnétosz) Kónsztantinosz, a 912—959 közt uralkodó bizánci császár *De administrando imperio* c. műve szerint a ghylas vagy gyula a pogány magyarok főbírája volt. Bodor Lajos *Magyar pogán hitregék* c. írása szerint „a szent láng” fölvi gyázója volt. (L.: *Álmos, a hon-szerző*. Kolozsvártt 1842.) — Jókai ugyanennek a novellának a végén „ős pogány áldozó pap”-nak, a *MNT*-ben is papnak nevezi a ghylákat, ill. gyulákat (l.: JKK 67. k. 35.).
- 28 *lőttek-e három nyilat valamely rokonom sírjába?* — Kállay Ferenc 1829-ben Nagyenyeden megjelent *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben* című művében a székelyek régi szokásai közt a „Sírban lövöldözés”-t is megemlíti: „Ezt csak az Aranyos Széki Székelyek tették régen mint Bod Péter kézirati Jegyzéseiben emlékezetben hagyta, melynél fogva mindenekelőtt a koporsót leeresztenék a sírban, belé lövöldöznek.” (47.) (A sírba való nyillövés szokását említi Jókai *A kiskirályok* c. regényében is. JKK 48. k. 462.)
- 29 *rabonbán* — Költött ősmagyar méltóságnév; Jókai több munkájában, így a *MNT*-ben (l.: JKK 67. k. 36.), majd év-

Lap: Sor:

- tizedekkel később a *Báldványosvár* c. regényében, de már *A varchoniták* c. elbeszélésében is mindenütt papi és bírói szerepet betöltő méltóság neve.
- 97 : 5 *a magyar vezér szövetséget ígért neki* — Jókai forrása, Fessler szerint ez a szövetség fenn is állt közöttük: „und schlossen endlich Freundschaftsbündniss mit den tapfern Nachbarn”. (L.: e novella forrásainál.)
- 99 : 15 *mely őseink szokásaiból e mai napig fennmaradt* — Jókai számos írásában a hun—magyar rokonság egyik legfőbb bizonyítékát látja ebben a szokásban, mely az ugyancsak 1851-ben, a Reményben megjelent, *Egy lakoma a hunn királynál* című, utóbb a MNT-be is beolvasztott novellája szerint a hunoknál is általános volt. Ebben írta Jókai: „A hunok feleségei fogadták először a követeket, kik eltérőleg a keleti féltékenység zárkózó elvétől, nyílt vendégszeretettel fogadták férjeik helyett az idegen vendéget, jellemző nemzeti szokásból egy meg nem szűnyítő *szügies öleléssel*. E szokás még mai napig fennmaradt a magyar ősjellemben” . . . (l.: JKK 67. k. 17.).
- 100 : 23 *karniol* (helyesen karneol) — a kvarc ásvány vérvörös vagy barnászvörös színű, sugaras-szálás változata
- 101 : 27 *Delinke* — E költött női nevet Jókai Vahot Imre *Regényes krónika nemzetünk aranykorból* című, ugyancsak 1851. márciusában megjelent írásából vehette át, melyben az őshazában visszamaradt magyarok vezérének leányát hívják Delinkének. (Juliánus épp az őshazában visszamaradt magyarokra talál útja végén, ezért választhatta Jókai épp ezt a nevet! — Vahot Imrének ez a, részben Jókai *Mahizethjéhez* hasonló írása a *Losonci Phönix* I. k.-ben jelent meg.)
- 102 : 33 *ármány* — E máig fennmaradt, de más értelmet nyert szóban Jókai — Horvát Istvánhoz és néhány még régebbi szerzőhöz hasonlóan — az óperzsa vallás rossz szellemének nevét (Ahriman) egy feltételezett ősmagyar Ármány nevű istenséggel, ill. ártó szellemmel azonosította. Vahot Imre is ezt írta *Regényes krónikájában* az őshazában lakó magyarokról: „A rossznak ördögét, Ármányt, félte, gyűlölte, de nem bálványozá, s bűnös tettekkel nem tömjénezett neki.” (*Losonci Phönix* I. 32. — L. még: MNT. — JKK 67. k. 35.)
- 34 *sírarák* — nyilván a szláv népek folklórájában előforduló „villik”, ill. „vilák” állnak az utalás háttérében. Ahogyan Toldy Ferenc *A Szerbus Népköltészet* c. cikkében (*Felső-Magyarországi Minerva* 1827. 1157.) írja, e név alatt „olly

Lap: Sor:

- hölgyeknek lelkeiket értik [. . .] kik menyegzőjük előtt haláloztak meg. Éjfélkor kereszt-utakon körben táncolnak, 's a férfit, ki elejökbe ötlük, halálra táncoltatják." (A motívum a XIX. sz.-i magyar irodalomban gyakran felbukkant. Vö.: Vörösmarty kritikai kiadás 4. köt. 249—253.)
- 103 14 *haeresis* — eretnekség
- 15 *Igy tette a bűvösen szép Ilon eretnekké Simon Magust.* — Bodor Lajos *Magyar pogán hitregék* c. írásában így írt „Simon magus”-ról: „Mielőtt Magyarok régi anyaföldüket elhagyák, többszeri szellemi mozgalmok futák vihar és villámként keresztül közép Ázsia egét. Így lépett föl Simon magus, egy keresztényzsidó secta szerzője, mindjárt az Apostolok korszakában; tőlük a Szent lelket megvenni kívánta, miért is Péter őt jól lefalángatá. Élete egy regényszövedék, varázskör, melyet Helène bájvesszője vont körüle: e hölgyet azonban szentatyák nem legtisztesebb helyről mondják eredendőnek. Simont határtalan szerelemmámor kapja meg, ihlanguyálát érzi Helenében karjai közt. Ez ábrányokban elfogult annyira, hogy ama jó pásztor, ki elveszett bárányát keresni jött, s megmenteni, en személyében hitte újra élni.” (L.: Bodor L.: *Almos, a honkereső*. Kolozsvártt 1842. 53—54.) — Ismerte-e ezt a művet Jókai? — nem tudjuk.
- 103 16 *Martion* (Marcion) — a róla marcionitáknak elnevezett keresztény felekezet alapítója a II. században. Jókai később említi őt *A három márványfej* c. regényében is (JKK 50. k. 220.), de *Hyblia* neve sem ott, sem az esetleges forrásaként szereplő *Dictionnaire de l'amour* c. francia kiadványban nem fordul elő; róla nem tudunk semmit.
- 104 8 *Nemere* — hideg, romboló keleti szél. Ipolyi 1854-ben megjelent *Magyar Mythologia* c. művében feltételezi, hogy — mint ősmondák jelzik — alakja nemzeti genealógiánk élén áll, mint ősatya, Hunor és Magor apja. (L.: 2. kiad. I. k. 210, 211.)
- 106 1 *kankalikus kutak* — gémeskutak
- 24 *Egy ideges férfi* — e mondatban az „ideges” „izmos”-t jelent.
- 30 *Barangfahérvár* — A Jókai által kitalált városnév „Nomád-fahérvár” lenne. (A barang szóra nézve ld. előbb.) — Juliánus beszámolójában nem szerepel helységnév!
- 107 : 1 *Etele országából* — Jókai minden írásában a hun—magyar rokonságot hirdette; a hunok történetével kezdi a *MNT*-t is

Lap: Sor:

(JKK 67. k. 6—26.). Ezért említi magától értetődően első-sorban Etele országából érkezettnek Juliánust.

Álmus — Álmos vezér (819—895) Árpád apja volt. Semmi adat nem maradt arról, hogy Juliánus az ő leszármazottja lett volna!

- 33 *A többiek ezalatt két hosszú fehér lepelt feszítve ki*, stb. — Kállay Ferenc már idézett 1829-es művében — Priscus nyomán — arról írt, hogy Attilát fogadták hasonlóképpen a fiatal lányok: „közeledvén Attila [. . .] a Leányok elcibé mentek, kik rendben lépven vékony fejér, de igen hosszú fátyolok alatt elc, melyeket az asszonyok kezeikkel felemelve tartottak, hat vagy több hajadon Leányok útjokban Scythiai odákat s Dallokat énekeltek.” (56.)
- 112 10 *Jetzen* — Ez az állítólagos ősmagyar pogány istennév Bodor Lajosnál is szerepel, de Jezdan formában (l.: i. m. 86.). Ipolyi szerint egy valamikori „ez-ten” alakból így fejlődött az „isten” szó: ez-ten, ezten, iszten, isten. (I. m. 1. k. 70.) Szirmay Antal *Hungaria in parabolis* c. művében is olvashatott e régi magyar istenről Jókai: „Nomen quidem dei a Persico Iezdan Iezten adoptarunt Hungari”. (Buda 1804. 10. l.) — Juliánus beszámolójában pogány magyar istenekről nincs szó, sőt szerinte az ősmagyarok „pogányok, istenről semmi ismeretök sincs”. Szabó Károly ezt kétségbe vonja, szerinte „csak a keresztény vallás fölfogása szerint mondhatta” ezt Juliánus, aki valóban azt jelentette, hogy bálványokat nem imádtak az ősmagyarok. (L.: i. m. 95.) Ugyanezt olvashatta Jókai Fesslernél is, sőt Kállay Ferenc *A magyar nemzetiségéről* (Pesten 1836.) című művében is: magyar őscink „a szüntelen égő tüzet a napban imádták, melly az örökkévalónak legmegfoghatóbb jelképe. Babonákkal, s más testiségre mutató mythusokkal nem volt ez a vallás kivált kezdetben megkeverve, s ennyiben bálvány imádóknak nem is lehet őket olly mértékben tartani, mint más pogány népeket, kiknek isteneik embereket kívántak engesztelő áldozatul, midőn Elődeink csak lóval áldoztak, zárt templomjaik, bálványaik, külön papjaik sem voltak, hanem a feljövő napot az ég alatt, fák, folyóvizek vagy emlékkövek mellett tisztelték.” (32—33.)

5. SZOLIMÁN ÁLMA

- M: 1. R 1851. I. félév 6. füz. [jún. 17.] 305—314.; *Jókai Mór aláírással.*
2. *Dv*¹ 1856. I. k. 230—249.
 3. *Dv*² 1860. 230—249. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal. Lapszámváltozások: 1870. 216—234.; 1896. 203—220.)
 4. *Téli zöld.* 1862. 48—64.
 5. *A török világból.* 1880. 3—24.
 6. *Dv*³ 1894. 153—166. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal.)
 7. *Dv*⁴ 1928. 123—134.
 8. *Válogatott elbeszélések.* 1955. I. k. 334—346.

Fordítása:

- Német: *Leben und Lieben.* Siebzehn Erzählungen von Maurus Jókai. Einzig autorisierte Übersetzung. Berlin, é. n. H. Cornitzer Verlag. 2 Bd.
1. köt. 11—33.; 2. *Soliman's Traum.*

Keletkezése (források, minták)

Mivel 1851-ben már Jókai sem folytathatta a közvetlen múlttól, az 1848/49-ről szóló írásainak sorát, új tárgykört kellett keresnie. Többek közt ekkor keltették föl érdeklődését a török történelem régmúlt eseményei. Hálás területre talált itt az egzotikumok kedvelője is, de e témához vonzották közös múltunk eseményei, sőt az időszerűség is, hiszen Kossuth és társai védelemre, vendégszerető otthonra találtak 1849-ben Törökországban.

Jókai török tárgyú elbeszélései közül az első, a *Szolimán álma* ez év közepén jelent meg; ebben még csak egy vékony szál: Gritti megölésének feltételezett hatása révén fonódnak össze a török és az erdélyi magyar történelem eseményei. Ihlető forrásának, Cserei krónikájának hatására azonban utóbb egyre inkább belefelejtkezett e témakörbe. Alig egy hónappal a *Szolimán álma* után már a *Béldi Pál* című novelláját olvashatták folyóiratának, a Reménynek előfizetői, s hamarosan, szeptember 16-tól — folytatásokban — már az *Erdély aranykorát* a Pesti Naplóban. Majd a *Török világ Magyarországon* c. regényét, melybe változatlanul beleépítette *Béldi Pál* című elbeszélését is, melyet ezért e kötetből el is hagytunk.

A *Szolimán álma* tulajdonképpeni fő forrását nem sikerült felderítenünk. Igaz ugyan, hogy Jókai — Ibrahim megölésének leírásához — Mambrius Rosaest jelölte meg forrásként, de nem valószínű, hogy e XVI. századi olasz történetírónak (eredeti nevén Mambrio

Roseo) kora világtörténetéről írt művét ténylegesen ismerte volna. A történetre, Mambrius Rosaeusra való hivatkozással együtt, valamilyen számunkra ismeretlen közvetítő forrásban találhatott rá. (Ibrahim megölésének részleteire — mint erre Oltványi Ambrus hívta fel figyelmemet — Jókai pár évvel később írt török tárgyú regényeinek fontos forrásai: J. Hammer-Purgstall és B. Poujoulat művei sem tértek ki.)

De nem vehette Jókai novellájának tárgyát a török tárgyú műveihez egyébként nyilván haszonnal forgatott, Decsi Sámuelnek — a könyvtárában is meglevő — *Osmanografia* („az az a Török Birodalom Természeti, erköltsi, egyházi, polgári s hadi állapotjának, és a Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leírása”) c. művéből sem, melynek 1789-ben, Bécsben megjelent „harmadik rész”-e „A Magyar és Török Nemzet között történt nevezetesebb hadakozásokról” szól. Fontos színező elemet szolgáltatott viszont a novellához Cserei Mihály *Historiája*, melyből — mint a tárgyi magyarázatoknál olvasható idézetek mutatják — egyes részeket szinte szó szerint vett át Jókai. E mű ugyan csak 1852-ben jelent meg nyomtatásban először — Kazinczy Gábor adta ki az *Újabb Nemzeti Könyvtár* sorozatban —, de kéziratban már előbb is megismerkedhetett vele Jókai, hisz az Ürményi József által szervezett kiadványsorozat kiadóbizottságának ő maga is tagja volt. Ő is szerepel az 1851. június 28-án megjelent *Nemzeti könyvtár előrajza*, és *A magyar közönséghez* című közlemények aláírói között. (L.: MH és JCB IV. k. 603.) — E 11 nappal korábban megjelent elbeszéléséhez tehát már jó ideje rendelkezésére állhatott az emlékirat kézírata.

Az elbeszélés utóéletére vonatkozóan érdemes megemlíteni, hogy e történelmi epizódot 40 évvel később a *Fráter György* című regényébe is beleszötte a 2. k. *Junisz bég* c. fejezetébe. Forrása akkor — amint erre lábjegyzet utal — A. Bechet francia Martinuzzi-monográfiája volt, azonban kitér oly mozzanatokra is (mint a szultán leányának felléptetése), amelyekről Bechet nem emlékezik meg, de amelyek az ő saját régi novellájában helyet kaptak. (L.: JKK 60. k. 452-453. 61. k. 132-136.) Az öreg Jókai tehát az alapul vett forrása anyagát egykori novellája motívumaival ötvözte egybe. (Bechet munkája a novella forrásaként nem jöhet számításba, mivel e könyv — a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött példányba beírt dedikáció tanúsága szerint — csak 1878-ban jutott, Keszler József ajándékaként, Jókai birtokába.)

Jókai az 1887—1898 közt vezetett 25. (VII.) notesz tanúsága szerint utólag — esetleg a NK-ba való megjelenésekor — e novellájához is jegyzetet akart fűzni, ez azonban elmaradt. (L.: *Följegyz.* II. 401.)

Kiadásunk a Remény-ben megjelent szövegen alapszik, a mai helyesírást figyelembe vevő alábbi változtatásokkal:

Átírtuk az alábbi idegen eredetű szavakat, helyneveket: *aetheri, Aja-Sofia, arabesk, Bosporus, cyprus, dervisek, divan, kashmir, mausoleum, minarettek, muezzim, ozman, padishahk, persa, Persia, phantasticus, serail, Soliman, Solimanje, spahik, Stambul, statusbörtön, zultán*. — A mai helyesírás szerint közöljük a *paizs, sáppadoztak* szavakat, és kis kezdőbetűvel az *Aga, Bajadérek, Imám, Serail, Ulema* főneveket. — Megkettőzött mássalhangzókkal közöljük a *csengetyüs, csengetyűzött, építetett, köny, könyes, könyez, őszhangzanak, rosz, viszhangoztatni, viszhangzott* szavakat, és a mai használat szerint kettőzve a dupla mássalhangzókat az alábbiaknál: *aranyyal, melylyel, paizszsal, tör-hegygyel, zsdkmánynyal*. — A hibásan *shavl*-nak írt angol szót *shawl*-ra javítottuk.

Lap: Sor:

- 114 3 világnak (NK: világ)
 18 márványoszlopokbul (NK: márványoszlopokból)
 20 jazmin (NK: jázmin)
- 115 : 10 nyomrul (NK: nyomról)
- 116 : 9 csengettyűzött (NK: csöngettyűzött)
 10 magára figyelmét (NK: magára a figyelmet)
 17 lótuł (NK: lótól)
 20 ködbül (NK: ködből)
 24 Utánuk (NK: Utánok)
- 117 : 1 daliás (R: dalias — sh? —)
 2 nagyvezér (R: nagy vezér — sh. —)
 17 feltáratá (NK: feltártá)
 31 magos (NK: magas)
 34 leszállott (NK: leszállt)
- 118 9 börtönükből (1851: börtönökből)
 16 Igy (NK: Itt)
 19 kikiáltótól (NK: kiáltótól)
 20 teremében (NK: termében)
 22 egyenként (NK: egyenkint)
- 119 : 28 és meglepetéstől (NK: s meglepetéstől)
- 120 : 26 Nénéim (1856; NK: Néném)
 30 országaidból (NK: országaiból)
- 121 : 25 Zrínyiek (R; 1856: zrínyiek)
- 122 : 6 volt hirdetve (1856; NK: volt kihirdetve)

Lap: Sor:

- 26 *nagyvezér* (R: *nagy vezér* — sh? —)
30 *Aífát* (R; 1856: *Offat*)
123 3 *templomról* (NK: *templomról*)
125 : 17 *hogy a szultán az* (1856; NK: *hogy az*)
29 *felét is* (1856; NK: *felét ismét*)
127 : 8 *föltakarta* (1856; NK: *feltakarta*)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 114 : *Cím Szolimán* (II. Szulejmán 1496—1566) — 1520—1566 közt uralkodó török szultán. Személyesen vezetett hadjáratainak sorozata vetette meg a törökök másfélszázados magyarországi uralmának alapjait. Szigetvár ostromlott falai alatt érte utol a halál.
- 2 *Egyik diadalhír a másikat érte* — Az 1520-as évek elején hazánk déli határának erősségeit (Szabácsot, Nándorfehérvárt, Zimonyt), majd Rhodoszt foglalta el. A harmincas években a török birodalom keleti határain, a perzsáktól szerzett újabb fontos területeket (Bagdad, Tebriz stb.). A negyvenes évek folyamán került uralma alá Buda, a Duna—Tisza köze, valamint Pécs, Székesfehérvár, Esztergom. A következő évtizedben még inkább kiszélesítette a török uralmat Magyarországon: fontos végvárok egész sora került birtokába, így Temesvár, Drégely, Szolnok stb.
- 13 *Szolimanje-mecset* (Szulejmán-dzsámi) — A neves török építész, Szinán (1489—1588) alkotása 1550—1556 között épült. Tehát az elbeszélés hozzávetőleges ideje, 1534 körül (Gritti és Ibrahim halála ad ehhez támpontot) a dzsámi még nem állt!
- 17 *Mahmud* — vsz. II. Mohamed (1430—1481), a Konstantinápolyt is elfoglaló török szultán síremlékéről van szó! Mahmud nevű szultánok csak a 18—19. században uralkodtak Törökországban: II. Mahmud 1839-ig. (Uralmának időbeli közelsége okozhatta Jókai tévedését!)
- 115 : 17 *Hebdomon palota* — A Jedikula (Héttorony) nevű isztambuli börtön görög neve. Elnevezését a „hét” jelentésű „hebdomasz” görög szóból nyerhette.
- 30 *cirkasz* — cserkesz (adige); kaukázusi nép
- 117 : 1 *kasmír* — Ebben az időben még leginkább csak a Tibetben honos kasmírkecske pehelyszőrből készültek a kasmírkendők.

Lap: Sor:

- 2 *Ibrahim* — a nagyvezírt 1536-ban ölték meg. (L.: *Budapest története* III. Bp. 1944. 7.)
- 117 16 *alme* — vándor táncosnő
- 118 5 *melyet akkor építtetett* — Imént rámutattunk, hogy a templom a novella eseményeinek megtörténte után épült fel.
- 10 *a korán mondatai* — Mivel a törökök az Aja Szófia egykori színes falfestményeit, falmozaikjait is bemeszelték, s helyette hatalmas, tíz méteres Korán-idézeteket függesztettek a falakra (l.: *A föld és lakói*, Bp. 1938. 577. Germanus Gyula fejezetében), az új templom fő díszei is feltétlenül hasonló méretűek lehettek.
- 119 6 *padisah* — felség. A felsorolásba Jókai tévedésből vehette be.
- 26 *Hellespont* (Hellészpontosz) — Az Égei- és Márvány-tengereket összekötő tengerszoros, a Dardanellák ókori görög neve volt.
- 121 19 „*La illah, il Allah!*” — jelentése: „Nincsenek istenek, kivéve az egy igaz Isten”. (A török szöveg helyesen: „lá iláha illá 'lláhu”. L.: Germanus Gyula: *Allah Akbar*. I. Bp. 1968. 238.)
- 23 *Egyik gyászhr a másikat érte* — Így súlyos veszteségsorozat, melynek hatására a Jókai által leírtakhoz hasonló nemzeti gyászt és vezeklést tartottak a török birodalomban, nem II. Szulejmán uralkodása alatt érte Törökországot, hanem mintegy másfél századdal később, 1686-ban, Buda törököktől való felszabadításakor, s az ezt közvetlenül megelőző években. Akkor pusztította velencei hajóhad a török szigeteket, akkor foglalták tőlük vissza a lengyelek Podoliát. Akkor küldött hiába békeköveteket Bécsbe a szultán, mivel Bécs megostromlásáért, Ausztria pusztításáért, „a német császárral hittelt békesség” megszegéséért évekig szóba sem álltak a követekkel. Riadalmában ekkor rendelte el a szultán — hogy „a nagy Istennek és Mahumet prófétájoknak a török nemzet ellen felgerjedett nagy haragját megcsendesíthetné” — a Jókai novellájában is olvasható általános nemzeti gyászt. (L.: Cserei 171. h.)
- 25 *A Zrínyiek maroknyi hada* — Zrínyi Miklós (1508—1566) 1542-ben lett horvát bán. Még ez évben Somlyónál, 1556-ban Kostajnica váránál, utóbb Babocsánál aratott fényes győzelmet a törökökön.
- 26 *Dória János* (Giovanni Andrea Doria 1539—1606) — előkelő genovai patriciuscsalád tagja, a genovai hajóhad parancsnoka volt. II. Szulejmán uralkodása alatt, ill. az elbeszélés esemé-

Lap: Sor:

nyeinek idején azonban nem ő, hanem az apja, Andrea Doria (kb. 1468—1560) zsoldosvezér, tengernagy hadakozott még a törökök ellen — V. Károly algériai és tuniszi hadjárait vezetve —, azonban sikertelenül.

122 : I *Besestán* — a vásárcsarnok, piac neve

- 6 *Nagy, kemény bőjt volt hirdetve az egész országra*, stb. — Cserei írta le részletesen e nagy nemzeti gyász eseményeit: a szultán „hallatlan és példa nélkül való poenitentiát rendele az egész imperiumban, meghirdetvén, hogy az első hónap első péntekén minden ember regtől fogva estig, míg a csillagot meglátnák, bőjtöljön, és sem enni sem inni feje vesztése alatt ne merészseljen; Muffti pedig a török papokkal együtt az nap zsákban öltözvén s magokat megláncozván, arccal a földre leborulnak vala, szakállokkal sepervén a földet, minden utcákon nagy sirással jajgatással ugy menének, míg a török templomban bemenvén, ott nagy felszóval az égre kiáltottanak török nyelven: „Alla Alla Illeha Mahumed Rasul Alla, Isten, Isten, nagy Isten, a szent Mahumetért könyörülj rajtunk’.”

De nemcsak a fővárosban, hanem Mekka városában is vezeklés volt — olvashatjuk Cserei művében. A próféta és a nevezetesebb harcosok koporsóját körmenetben vitték ki a mezőre, hol ezrek könyörögtek sírva s ordítva Mohamedhoz, hogy fordítsa el isten haragját a török nemzetről. „Vala ezen processio járás csudálatos sok cerimoniaival, mert elől egy nagy ládát, mely holttetemekkel, eltört kardokkal, elromlott puskákkal, öszvetört kézívekkel nyilakkal visznek vala, hatszázig való török, meztláb zsákban öltözve, és köteleket vetvén nyakokban kisérvén, azt kiáltván: „Szent Mahumed, lássd meg mint megrontottanak minket a pogányok’”. Utánok háromezer török megyen vala, kik vérrel valának meghintetve, nagy jajgatással ordítással kiáltással mennek és magokat ostorozzák vala: utánok hat ezer jancsár félig meztelen, éles tövissel a hátokat, mellyeket szurdalják vala, hogy a vérek elfolyna a földön. Harminc szápia a hátokon viszik vala a Mahumet koporsóját; azok mellett kétfelől, elől hátul háromszáz főtörökök meztelen karddal mennek vala, hogy ha valaki a sokaság közül fejét felemelné a koporsó megnézésére, mindjárt megölnék. Minden mérföldnire pedig megállván, egy egy keresztény rabot ölnek vala meg, annak vérével áldozván Mahumetnek. Ezekután harminc basa

megyen vala, a keresztények vérében megmártott vásznat kötvén kontyokra, a kezek egyben levén köttetve, és teve hoszu farka levén kezekre akasztva; utánok hétezer jancsár fegyver nélkül, egy egy pálca levén kezekben, kiáltanak vala: Alla Pery Muffet Ay, a fővezér pedig egy sánta öszvéren alázatosan megyen vala; annak is fején egy kék vérben mártott vászon lévén, és egy nádszállal a maga fejét vervén, ugy kiált vala: Offat Millei Tuffai, egy ládában pedig számtalan pénzt, török oszporát vitetvén, ugy hintik vala a földre, hogy a szegények felszedjék. Legutol mennek vala a török hadak, és mintegy százig való barátforma szerzetes törökök, kik éles késekkel metélvén a magok husokot, átkozzák vala a kereszténységet ilyen szókkal: Alla Buffai Alla Mitrei Chrestinnai." (L.: Cserei 171—173. h. — Rövidítve közli ugyane részt *Az utolsó budai basa* c. elbeszélés NK. 37. k. 206—7.)

- 122 : 8 *Allah, Allah, Illeha Mahomed, rasul Allah usár!* — „Egy az Isten és Mohamed az ő prófétája”. (A helyes török szöveg: „la 'ilāla 'illā-l-lālu Muhammadun rasulu-l-lāhi”)
- 30 „*Affát millei Zaffái!*” — „Allah bocsássa meg” (A helyes török szöveg: „Affet millet-i Jäfar”) — Jókai Cserei nyomán írt Offát-ot az első közlésben.
- 34 „*Allah Mitrei Chrestinnai!*” — „Allah pusztítsa el a keresztényeket!” — A török szövegek megfejtéséért, értelmezéséért dr. Csikai Lászlónénak mondok köszönetet.
- 123 : 20 *Gritti, Aloisio* (1480—1534) — Török szolgálatban álló velencei kalandor; 1529-ben a szultán megbízottjaként jött Magyarországra. Szapolyai János 1530-ban az ország kormányzójává nevezte ki. Mivel Erdélyben azzal gyanúsították, hogy török tartománnyá akarja tenni hazánkat, összeküvést szöttek ellene, és családjával együtt meggyilkolták. (Szerepével az *MNT* s a *Fráter György* is foglalkozik.)
- 33 *Cserei Mihály: Erdély története* — Cserei Mihály (1668—1756) erdélyi történetíró művét, úgy látszik, kiadásának előkészülete idején még ezzel a címmel akarták megjelentetni. Jókai *Cserei Históriajának* még csak kéziratát használhatta fel novellájához (l.: előbb).
- 124 : 26 *e szent könyvben írva van* — Noha a Korán Jókai idejében már magyarra fordítva is megjelent, a török tárgyú regényeibe beszótt állítólagos Korán-idézetek egytől egyig az író önkényes fikciói. (Vö. *Török világ Magyarországon*. JKK 4. k.

Lap: Sor:

527.) Mivel valamely forrás nyomán dolgozott Jókai, lehetséges, hogy itt valóban hiteles a szöveg.

127 : * *Mambrius Roseus* (Mambrio Roseo) — XVI. századi olasz történetíró

6. EGY HALÁLÍTÉLET

M: I. MH 1851. júl. 15—20; *Egy halál ítélet* címen, Jókai Mór néven. Az alábbi tagolás szerint:

128 1.—132 30. sor: júl. 15. 509. sz. 2323—2324. l.

132 : 31.—140 23. sor: júl. 16. 510. sz. 2327—2329. l.

140 : 24.—145 : 25. sor: júl. 17. 511. sz. 2331—2332. l.

145 : 26.—149 : 22. sor: júl. 18. 512. sz. 2335.

149 : 23.—157 : 22. sor: júl. 19. 513. sz. 2339—2341. l.

157 : 22.—végig: júl. 20. 514. sz. 2344. l.

A novella első része már 1850-ben megjelent a Pesti Röpívekben, az alábbi tagolás szerint:

128 1.—136 33. sor: dec. 1. 9. sz. 262—269.

137 : 1.—145 : 34. sor: dec. 8. 10. sz. 292—299.

2. *Ák*¹ 1856. I. k. 152—199.

3. *Ák*² 1860. 166—216. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal. Lapszámváltozás: 1895. 136—177.)

4. *Ák*³ 1894. 104—136. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal.)

5. *Ák*⁴ 1928. 83—109.

Fordítások:

Cseh: * *Rozsudek smrti*. Přeložil L. F. Budinský. Plzeň 1914. 45 l. Český Deník.

Souboj s Bohem. A jiné novely. Autorisovany překlád G. N. Mayerhoffer. V Praze 1928. 571, 2 l. (Romany a povídky VIII.)

475—510.: *Rozsudek smrti*.

Német: „*Novellenblütchen*”. Eine Sammlung auslesener Novellen von Maurus Jókai. Rechtmässige und vom Verfasser autorisierte Übersetzung von T. B. Karl Dluhoss. In 4 Bd. Jena 1874. Hermann Costenoble.

3. k. 163: 3. *Ein Todesurteil*.

Szerb: *Осуба на смрт*. (Egy halálítélet). Пребео В[асилије] Арсенијевић.— *Вула* (Београд) 1868. бр. 19—23.

* *Samrtna presuda* (?) — *Zemunski glasnik* 1868/1869. 20, 22—25.

Az *Egy halálítélet* csak félig tartozik az 1851-ben született novellák közé: első részét már 1850 decemberében közölni kezdte Szilágyi Sándor folyóirata, a Pesti Röpívek. A december 8-i közlést azonban már nem követhette folytatás: a lapot betiltották. (Ezért írta 1850. december 21-én Szilágyi Sándornak írt levelében Tompa: „Nőm viszont üdvezel — igen sajnálja szeretett lapod szerencsétlenségét — s Jókai szép novellájának megszakadása miatt igen boszankodik.” L.: *Tompa Mihály Levelezése*. I. Bp. 1964. 129.)

Hogy még 1850-ben elkészült-e az egész elbeszélés, erre nézve nincs adatunk. Az azonban figyelemre méltó, hogy a novella újabb, most már teljes közlésére csak fél évvel később került sor. Ha a Jókaihoz közel álló Remény — az elbeszélés külföldi tárgya miatt — nem is akart helyet adni közlésének, a Magyar Hírlap közölhette volna már korábban is, ha szerkesztője, Szilágyi Ferenc előbb is megkapta volna Jókai kéziratát. Hogy *nem tudta* vagy esetleg *nem is akarta* előbb Szilágyinak átadni, ma már — adatok hiányában — nem tudjuk megállapítani. Ezért közöljük, megjelenése időpontja alapján, az 1851-ben írt novellák között.

Hogy Jókai miért fordult ehhez a témához s hogy miért épp most, arra azok a korabeli újságok adnak félreérthetetlen választ, melyek az elbeszélés keletkezése idején dermesztették meg napról napra haditörvényszéki ítéletek közlésével a korábbi nevezetes kivégzések híréből már úgyis végsőkig elgyötört olvasóikat. A talán készen kapott történet mindenépp csak keretül szolgált számára az olvasót, de őt magát is lenyűgözve tartó iszonyat kifejezésére, hisz a novella írásának idején is éppúgy a véletlenül múlt sokak élete, mint Angelika sorsa! Csak a kor atmoszférájának ismeretében érezhetjük ki e művészileg valóban nem értékes, szentimentálisnak és dagályosnak is joggal mondható elbeszélésből (l.: Zsigmond 113., Szinnyei 204.) az író segélykérő, a gyilkos kezét lefogni akaró tehetetlen kiáltását. — Még annak figyelembevételével is csupán a korból magyarázhatjuk Jókai témaválasztását, hogy a francia romantikusok — s mindenekelőtt a Jókait olyan erősen befolyásoló Victor Hugo is — a halálbüntetés eltörléséért szálltak síkra. Victor Hugo egyik korai, Jókai által is bizonyára ismert kisregénye, az 1830-ban megjelent *Les derniers jours d'un condamné* (*Egy halálraítélt utolsó napjai*) kifejezetten ezzel a cíllal íródott, s a szerző terjedelmes előszóban is megfogalmazta álláspontját. Jókai novellájára közvetlen hatással mégsem ez lehetett, mivel Victor Hugo nem az esetleges bírói tévedés lehetőségére helyezi a hangsúlyt!

A korhangulatról megfélekedve még azt is nehezen érthetnénk

meg, miért adta Jókai még másodszer is olvasói kezébe az *Egy halálítéletet*, miért tartotta olyan fontosnak megjelentetését, hogy még az egyáltalán nem népszerű hivatalos Magyar Hírlap által nyújtott lehetőséget is felhasználta közlésére.

Irodalom

Az *Egy halálítélet* korántsem tartozik Jókai legjobb novellái közé. Ebben is — mutat rá Szinnyei — „szabadságharc előtti vadregényes francia romantikus modorát” folytatta (165.); sőt a francia tárca-romantika legalacsonyabb tucattermékeinek, a ponyvaromantikának utánzata szerinte e novella. (204.)

Rajka László is, François Gayot de Pitaval (1673—1743) francia jogtudós nevezetes bűnügyi történeteket közrebecsítő *Causes célèbres et intéressantes* (*Híres és érdekes perek*) c., 1734-ben megjelent 20 kötetes gyűjteményének Jókaira tett hatására mutatva rá (bár megjegyzi, hogy az *Egy halálítélet* bevezető szavai a kivégzések ellen irányulnak), csakis azzal foglalkozik, hogy mennyiben szolgált Pitaval forrásul Jókainak, s miért lett ezáltal művészileg gyöngye az elbeszélés: „Az elbeszélés minden tekintetben magán viseli a huszonöt éves Jókai kiforrotlanságának jeleit. Émelyítő dagálya semmiképpen nem alkalmas a cselekvény feltűnő valószerűtlenségeinek takarására. Ha azonban lefejtjük a romantikus Jókaira annyira jellemző üres színpalhasogatásokat, akkor ízig-vérig hamisítatlan *Pitaval*-történet tárul elénk. Még a törvényes eljárás meggondolatlan felületessége is lépten-nyomon fellelhető az eredeti *Pitavalban*. Az alapos és megfontolt *Új Pitaval* német szerzői alig győzik csodálkozásukat elfojtani a régi francia bírói eljárás ijesztő könnyelműségén.” (L.: *Jókai és Pitaval*. ItK 1936. 55. — Bár Rajkának nem sikerült azonosítani Jókai elbeszélését egyetlen, *Pitavalban* található hasonló témájú bűnesettel sem, valószínűleg helyes nyomon kereste az elbeszélés ihlető forrását.)

Nagy Miklós *Az aranyember* című regényről szóló tanulmányában írja Timár, környezetét megtévesztő, látszólagos haláláról: „Nem először nyúl az író ehhez a motívumhoz. Monce, az 1850-ben írt *Egy halálítélet* című üzletember hőse [. . .] öngyilkosságot tett [. . .]. Ha kissé jobban elidőzünk ennél a momentumnál, nyomban feltűnik, mennyivel olcsóbb, valószínűtlenebb az egész első megjelenési formájában. Monce tudatosan, aprólkosan előkészíti álöngyilkosságát, míg az aranyember véletlenül sodródik a különös helyzetbe.” *Az aranyemberben* Jókai már távol áll a grand-guignol látványtól: „Krisztyán halála előtt, mitsem sejtve maga ölti fel Timár ruháit.” (L.: It 1959.

38. l.) — A regény kritikai kiadásának jegyzetében Oltványi Ambrus is utal Nagy Miklósnak e tanulmányára (l.: JKK 24. k. 387.).

Szövegváltozatok

Kiadásunk alapjául a MH-ban megjelent szöveg szolgált. A szövegváltozatok szempontjából azonban az 1856-i és 1895-i kiadásaiban megjelent szövegeken kívül figyelembe vettük a novella első részének már korábban, 1850 decemberében a PRI decemberi számaiban megjelent szövegét is, sőt ott, ahol a PRI szövege jó két sorral teljesebb, ezeket a későbbi kiadásokból hiányzó sorokat a főszövegben közöljük, úgy, amint az ezeket tartalmazó novellarészlet legelőször megjelent nyomtatásban.

A mai helyesírás szerint közöljük a novella alábbi idegen eredetű szavait: *ambitio, arrogans, criminalis, consulatus, elegans, daemoni, kabalistikus, kollegai, lorgnettek, matrona, Páris, phrasisok, routin, sarcasticus, sphaerában*. Megkettőztük a mássalhangzókat a következő esetekben: *boszu, boszutól, épen, gyuladt, hanyathomlok, jösz, kel[l], kigyuladt, könyei, könyeket, küld[d], kün, rosz, roszabbt, rosztól, roszul, véd[d]*. A mai helyesírásnak megfelelően írtuk az eskütt, *esküttek, esküttszék, esküttbfróság, gyontató, lehellet, lélekezete, nyugott, ohajtva, sápadtsága, sohajt*, valamint az *aranynyal, asszonynyal, melylyel, mosolylyal* szavakat. Nagy kezdőbetűvel írtuk: *st. honoré-utcai, vivienne-utcai*, és kisbetűvel a *Mme* megszólítást. A sajtóhiba következtében háromféleképp írt nevet (Taillard, Talliard, Taillord) *Taillard*-ra egységesítettük. — A hibásan írt *resurrections-mant* *resurrection-man-ra* javítottuk.

Lap: Sor:

- 128 : Cím (PRI — alcím: — *Eredeti beszély.*; 1851: — alcím a 2. folytatástól: — *Beszély.*)
6—7 * (1856; NK: I.)
9 keresztények (PRI: kereszténynek)
11 a *kirdlytől* (PRI: a *főúrtól*)
12 fáradtságát (PRI: fáradtságát)
20 ki- berajzást (1856; NK: ki s bejárást)
23 lehelete (PRI: lehellese)
megrendíté a bálvány oltárát (1856; NK: megrendíté a *pénz bálvány-oltárát*)
forradalom (1856; NK: *háború*)
129 : 4 futkoztak (NK: futkostak)
17 legbotránkoztatóbb volt (PRI: legbotránkoztatóbb *vala* 1856; NK: legbotránkoztatóbb volt)

Lap: Sor:

- 6 óta *ott* állt (1856; NK: óta állt)
7 zsebébe dugott (PRI: zsebbe dugott)
9 *telegráfi* (NK: *távir dai*)
12 *Amint* (1851: *A mire*)
 dudorászik (NK: *dudorász*)
19 *pcnttel* (PRI: *pcentoval* 1856: *penttel* NK: *percenttel*)
20 vállat *vonltva* (NK: vállat *vonva*)
27 *teendi, ezt* (PRI: *teendi. Azt*)
 nem szükség (1856; NK: *nem szükséges*)
29 vállat *vonftott* (NK: vállat *vont*)
 mintha azzal akarta (NK: *mintha azzal azt akarta*)
30 *van becsületről* (NK: *van a becsületről*)
31 *nincs egyéb mit tenni.* (PRI: *nincs mit tenni egyéb.*)
32 *Jőjön* (PRI: *jőjön* NK: *Jőjön*)
130 3 *bibliai frázisok* (PRI: *biblia phrasisok*)
 4 *rajtuk* (PRI: *rajtok*)
 6 *veszteségei* (PRI: *vesztesége*)
 7 *szép készpénzösszegek* (PRI: *szép összegek*)
 kezei (PRI: *keze*)
 12 *talált föl* (PRI: *talált fel*)
 13 *azután* (NK: *aztán*)
 14 *banqueroutiert* (PRI: *banqueroutieret* 1856; NK: *banque-*
 routirt)
 27 *e hírt* (PRI: *a hírt*)
 28 *előzte* (PRI: *előzze*)
 31 *hisz ezt* (PRI: *hisz azt*)
 34 *körülbelül* (PRI; 1856; NK: *körülbelől*)
131 3 *ön maga* (1856; NK: *önmaga*)
 4 *arccal és* (NK: *arc és*)
 11 *valószínűség végett* (NK: *valószínűség miatt*)
 12 *ön ezt az* (PRI: *ön azt az*)
 13 *embernek az arcából* (NK: *embernek arcából*)
 14 *megholt* (PRI; NK: *meghalt*)
 24 *elcsillapult* (PRI: *lecsillapult*)
 ismerőseinél (PRI: *ismerőseinek*)
 29 *angolul* (PRI: *ángolul*)
132 4 *önkezeivel* (NK: *önkezével*)
 8 *fog válni* (PRI: *váland*)
 9 *gondolkozni* (NK: *gondolkodni*)
 10 *néhány* (PRI: *nehány*)
 13 *létezhetik* (PRI: *létezhethet*)

Lap: Sor:

- 16 útleveleket (1856; NK: uti leveleket)
17 becsebb *értékű* papírjait (1856; NK: becsebb papírjait)
18 magánlakától (PRI: magánlakától)
21 Angelikához (PRI: Angelicához — végig ez a névalak! —)
24 Quincampoix (PRI; 1851: Quincampoix)
30 utcák *tömkelegében* (PRI: *tömlélegében* — sh. — NK: *tömegében*)
30—31 * (1856; NK: II.)
- 133 2 vonásról (PRI: vonásrul)
8 hajlásai (NK: hajlási)
9 teremte. (1856; NK: teremtet)
10 Szobalánya (PRI: Szobalyánya 1856; NK: Szobaleánya)
16 szobalányát (PRI; 1856; NK: szobaleányát)
17 visszatérve (1856; NK: visszatére)
25 *Mme* (1856: *Madame* NK: *madame*)
29 gondol (PRI: gondolsz)
- 134 : 1 feltörése *után* (PRI: feltörésével)
fölnyitá (1856; NK: felnyitá)
szobalány (PRI; 1856; NK: szobaleány)
4 megfoghatlan (1856; NK: megfoghatatlan)
16 szakasztva (1856; NK: szakadva)
17 mellől, s *zavarodtan* állt (PRI: mellől, s állt 1856; NK: mellől, s *zavarodottan* állt)
18 kaballisztikus (PRI: *cabbalisticus* NK: *kabalistikus*)
irata fölött (NK: *felirata* fölött)
22 odavetett (PRI: odavezetett)
23 szobalány (PRI; 1856; NK: szobaleány)
- 135 4 meglátni (1856; NK: meglátnia)
9 heverték (1856; NK: hevernek)
17 szégyenpírrá (NK: szégyenpírira)
23—26 megijeszté. — *Azt madame még eddig csak én tudom. De néhány óránál tovább az sem titkolható. A számadási mérleget ő maga készíté el, a bukás be van vallva.* — Égesse (1851: megijeszté. — Égesse 1856; NK: megijeszté. — *Még nem.* — Égesse)
29 követeléssel (NK: követelésekkel)
- 136 2 sohase (PRI: soha *sem*)
tudja meg *azt*, hogy (NK: tudja meg, hogy)
6 készteték (1856; NK: készttették)
voltam, *mondja*, hogy *férjem boldogtalan volt házasságban*,
mondjon (1856; NK: voltam, mondjon)

Lap: Sor:

- 12 föl róla (PRI: fel róla)
14 sem bírta (1856; NK: sem tudta)
16 fölveite (1851: fölverte — sh. —)
24 közé volt (PRI: közzé volt)
25 elvinnem (1856; NK: elvennem)
26 kaballistikus (PRI: cabbalisticus NK: kabalistikus)
31 mentől (PRI; 1856; NK: mentől)
34 * (1856; NK: III.)
- 137 1 St. Honoré (1851: st. honoré 1856; NK: sz. honoré)
2 Poissonnier (PRI; NK: Poissonnière 1856: Poissonnière)
szerény (NK: szegény)
9 görnyesztenek (PRI: görnyesztének)
10 merészelnék (PRI; 1856; NK: merészelték)
11 elmaradtak (PRI: elmaradoztak)
16 esteli órák (NK: esti órák)
18 kocogtatást (NK: kopogtatást)
19 arca s (1856; NK: arca,)
31 Remélem (PRI: Reménylem)
33 kegyeddel *oly tárgyról* beszélni (1851; 1856; NK: kegyeddel
beszélni)
- 138 : 1 az enyéim (PRI: az enyim)
22 tied . . . enyéim (PRI: tiéd . . . enyim)
28 szünetlen (1856; NK: szüntelen)
32 utánam (1851: utánom — sh. —)
- 139 : 7 de én valahányszor (NK: de nekem, valahányszor)
8 mosolygva (NK: mosolyogva)
enyelgve (1856; NK: enyelegve)
egymással, *nekem* mindannyiszor (NK: egymással, mind-
annyiszor)
22 demoniakus (NK: dämonikus)
23 egy *ily* pillanatában (NK: egy pillanatában)
24 velem *vagy* az (NK: velem az)
30 *veszendő* lélekre (PRI: *szenvedő* lélekre)
31 viszonya (1856; NK: viszond)
- 140 : 2 e büszke (PRI: e nagy büszke)
5 mindent, mindent amit (PRI: mindent, a mit)
11 enyémet és nem (PRI: enyimet *de* nem NK: enyimet és nem)
14 ellenük (NK: ellenők)
18 monda (1856; NK: monda)
24—25 * (1856; NK: IV.)
25 terjengni (PRI; NK: terjengeni)

Lap: Sor:

- 28 haláláról (PRI: haláláról)
33 lassankint (PRI: lassanként)
- 141 2 nem *maga* ölte (PRI: nem ölte)
5 közől (NK: közül)
28 csinálva (NK: csinált)
- 142 4 jogtudós (1856; NK: jogtudor)
10 a karzatok (PRI: s karzatok)
maguk (PRI: magok)
13 táncosné (NK: táncosnő)
26 mindig szép (PRI: mindig szép)
17 kétszerte szép (1856; NK: kétszerte szebb)
érdekes (NK: érdekesebb)
halványabb (PRI: halaványabb)
18 halványság (PRI: halaványság)
- 143 5 elő (NK: elé)
15 Guidót (NK: Guiyot)
18 által ismert (NK: által elismert)
22 kijőni (1856; NK: kijönni)
24 adott a (1850: adott át a)
27 fölvilágosító (1856; NK: felvilágosító)
- 144 1 eset borzasztó volt, de *legborzasztóbb* (1850: eset lázasztó
volt, de *leglázasztóbb*)
3 mentől (1850: mentül)
5 Poissonnier (PRI: Poissoniere 1851: Poissonniere 1856:
Poissonier)
6 fogadva szállást (PRI: fogadva *magának* szállást)
8 perccel *irodájából* egy (PRI: perccel egy)
10 lakására (NK: lakára)
13 mentől (PRI: mentül)
17 egyenkint (PRI: egyenként)
19 helybehagy (NK: helybenhagy)
24 tölt (NK: telt)
27 rájőni (NK: rájönni)
28 csodálatos (PRI: csudálatos)
29 hogy *egy* ember (1856; NK: hogy *ezen* ember)
34 föltakarva (PRI: feltakarva)
- 145 4 *visszaborzadva* (PRI: *megborzadva*)
9 nem ön (PRI: nem *az* ön)
18 hunyá *be* (PRI: hunyá *le*)
19 aki védni (1856; NK: ki védni)
23 egy *szép* bűnöst (1856; NK: egy bűnöst)

Lap: Sor:

- 30 védelmezőhöz (PRI: védelmezőhez)
34 elmondani. (PRI: elmondani (*Folyt.*))
- 146 : 2 szállana (NK: szállna)
9 ész, az érző (1856; NK: ész és érző)
10 jóltevője (NK: jótevője)
21 mint azt (1851: mint az — sh. —)
31 szükség lehet (NK: szükségem lehet)
- 147 : 11 van arra (NK: vall arra)
12 sem hagynak (NK: nem hagynak)
15 hatóságoknak (NK: hatóságnak)
tagadhatlan (NK: tagadhatatlan)
21 Monce úr irodájában (1856; NK: Monce irodájában)
24 fejmozgatásokkal (NK: fejmozgásokkal)
26 És mi (1856; NK: A mi)
28 s ismét (1856; NK: és ismét)
32 föltéve (1856; NK: feltéve)
- 148 : 5 okait (NK: okát)
vonult félre (NK: vonult vissza)
16 szükség-e (1856; NK: szükséges-e)
semmivel nem (NK: semmivel sem)
21 tartóztathatva (1856; NK: tartóztathatta)
23 leszállott (1856; NK: leszállt)
24 s mondjatok (NK: mondjatok)
28 hova (1856; NK: hová)
31 elmondva voltak. (1851: elmondva. — sh? —)
- 149 : 6 hová (1856; NK: hova)
10 olyasmivel (NK: olyasvalammivel)
11 dicsekhetik (1856; NK: dicsekedhetik)
14 közt (1856; NK: között)
22—23 * (1856; NK: V.)
26 rebesgeték (NK: rebesgették)
- 150 : 14 levelkéről (NK: levélkéről)
20 Mme (1856; NK: Madame)
23 kifejezésével (NK: kifejezésével)
26 férjed halálát (1856; NK: férjed öngyilkosságát)
32 Liverpoolig (1856; NK: Liverpoolba)
veled. Csókol (1856; NK: veled, csókol)
- 151 : 2 és szava (NK: s szava)
5 hajfürte (NK: hajfürtje)
12 veszttem (NK: vesztettem)

Lap: Sor:

- 13 ellenem, *melyre hónapok óta figyelmeztetve voltam*, de (NK: ellenem, de)
17 szakasztá (NK: szakítá)
18 helyhatóság (1856; NK: helytartóság)
- 152 : 5 őt ez (NK: őt az)
8 van azon (NK: volt azon)
14 jelképe (NK: jelképével)
15 ez ember (1856; NK: ez az ember)
32 lehet-c, *igazságos-e egy* (NK: lehet-e egy)
- 153 8 asszonnyal *valaha* beszélni (1856; NK: asszonnyal beszélni)
15 föltenni (NK: feltenni)
25 ember haragja (NK: hangja)
31 kifejlését (1856; NK: kifejlődését)
- 154 : 3 teremén (NK: termen)
4 általános (NK: általános)
5 ment *odább* (NK: ment tovább)
9 egy estve (NK: egy este)
16 szenvednek. *Őn a rágalom, én a szerelem miatt. Önnek egyetlen* (NK: szenvedek. Őn egyetlen)
17 visszaadhatná *szívem* nyugalmát (1856; NK: visszaadhatná nyugalmát)
18 szó *tőlem* fölmentené (1856; NK: szó felmenthetné)
25 ezt tenni (1856; NK: azt tenni)
- 155 : 7 ez idegen gyöngeség, s (NK: ez az ideggyöngeség, s)
13 vérpadí halálhoz (NK: vérpad-halálhoz)
22 magát *ellene*. (1856; NK: magát.)
23 viszonya (1856; NK: viszonzá)
- 156 5 Monce *úr* meggyilkolását (1856; NK: Monce meggyilkolását)
7 *mme* (1851: Me — sh. — 1856; NK: Mme)
16 fölhozni (1856; NK: felhozni)
18 viszonya (1856; NK: viszonzá)
19 állításait (1856; NK: állítását)
25 kebele (1856; NK: keble)
30 szóotalanok (1851: szóotalanak — sh. —)
33 * (1856; NK: VI.)
- 157 : 4 házak tetefeit (1856; NK: házak tetőit)
9 elül-hátul (1856; NK: elől-hátul)
10 és a (NK: és)
16 viszonya (1856; NK: viszonzá)
17 ne az (NK: nem az)

Lap: Sor:

- 21 néhány (NK: nehány)
22 súgott (1851: sugott)
25 a bárd előtt (1856; NK: a nyaktiló előtt)
30 felhőkárpiton (1856; NK: felhőkárpitokon)
33 föl (1856; NK: fel)
- 158 : 4 újra visszatért (1856; NK: újra visszament)
6 egy bíróság (1856; NK: egy esküdt-bíróság)
7 nőjei közül (1856; NK: női közül)
8 felett (1856; NK: fölött)
13 életét (1856; NK: életet)
15 Egy napon (1851: E napon — sh? —)
22 nyugalma (1851: nyugalmi — sh. —)
25 teremében (NK: termeiben)
27 rá (1856; NK: reá)
- 159 : 3 embert? (1851; 1856: embert,)
9 Mr. Duval (NK: M. Duval)
mister (1851; 1856: miszter)
15 Áh — ah (1856; NK: Ah — ah)
öt maszkiroztatni (1856: öt dlarcozni NK: öt dledzni)
- 160 14 huissierek (1851: huissiersck)
álhajt és álszakállát (1856: álhajat és álszakállat NK: álhajat és szakállat)
21 merevedve (1856; NK: meredve)
mintha a sírból (NK: mintha sírből)
22 hirdeti (1856; NK: hirdetni)
hogyan az emberi ész törpe (1856: — kiemelve —)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 128 8 vaudeville — A 18—19. sz.-ban kialakult francia drámai műfaj: dalbetétekkel tarkított vígjáték.
- 129 1 húsz száztóli — húsz százalék
8 „dans ce fossée cessons de vivre” — A francia dalszöveg értelme: „hagyjuk abba az életet”. Szó szerint: „ne éljünk tovább ebben az árokban”.
- 18 course — itt: börzeárfolyam. Jókai a börzéről mindig nagy utálattal s megvetéssel írt. Dumas fils *Pénzkérdés* c. darabjáról szóló Kakas Márton-levelében gúnyosan az egész darabot a tőzsdén használt kifejezésekkel magyarázta, ezekkel jellemez-

Lap: Sor:

- te a cselekmény egyes fordulatait, szereplőit 1857-ben. (L.: JCB IV. 416—417.)
- 19 *páttel* — perccenttel; a százalék rövidítése
- 130 : 14 *banqueroutier* — csődbe jutott
- 32 *resurrection-man* — sírrabló, halottrabló
- 132 : 27 *asztrakán* — finom birkabőr, vagy birkabőr utánzatként készült plüss-szerű szövet
- 134 : 8 *lapidár betű* — A lapidáris írás római írásmód, mely kizárólag nagybetűkből áll; általában csak emlékkövekre (*lapides*) vésvé fordult elő.
- 9 *fraktur írással* — A könyvnyomdászatban az ún. német, gót betűket nevezik így élesen megtörött sarkaikról, a római, vagyis „antiqua” betűktől való megkülönböztetésül.
- 135 : 5 *csaknem egész fejét összeszaggatd a lővés.* — A *Szegény gazdagok* hőse, Fatia Negra is arcát teljesen összeroncsoló fej-lövessel teszi megállapíthatatlanná személyazonosságát. A regényben azonban valódi öngyilkosság történik, és „Sohasem tudta meg senki, hogy ki volt Fatia Negra.” (L.: JKK 12. k. 421.)
- 141 : 26 *captiosus* — furfangos, csalárd
- 142 : 15 *praetensiv* — önhitt, hivalkodó
- 143 : 7 *huissier* — ajtónálló, törvényszolga
- 144 : 31 *invectíva* — megsértés, megvádolás; nyilatkozat

7. ROZGONYI CECÍLIA

- M: 1. *Losonci Phönix*. Történeti és szépirodalmi Emlékkönyv. Az 1849-diki háborúban földúlt és elpusztított Losonc városa némi fölsegélésére. Kiadja és szerkeszti Vahot Imre. II. kötet. Pest 1851. 196—220.; *Jókai Mór* aláírással.
2. *MEi*¹ 1855. 267—342.
3. *Téli zöld*. 1862. 1—47.
4. *MEi*² 1869. 210—267. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal.
Lapszámváltozások: 1890. 181—230.; 1905. 177—220.)
5. *A magyar világból*. 1879. 3—64.
6. *MEi*³ 1895. 137—174. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal.)

Fordítása :

Német: * Tóth Kálmán szerint a novella német fordítása már 1854. közepe előtt megjelent Svájcban *Cecile von Rozgony* címen, de sem a fordítóra, sem a megjelenés helyére semmi közelebbi adatot nem ismertetett. L.: T. K-n: *Jókai Mór*. Hf 1854. júl. 29. 158. sz. 641.

Keletkezése, forrásai

Ebben az évben — a *Sajón* kívül — ez már a második novella, melynek tárgyát Jókai hazánk honfoglalás utáni évszázadaiból, hiteles, történelmi forrásokból merítette. Hogy e tárgyválasztás mily tudatos írói —sőt szerkesztői — programja volt ez évben Jókainak, azt jól mutatja a *Vahot* Imrével közösen aláírt, de valószínűleg Jókaitól származó *Értesítés munkatársainkhoz* című felhívás a *Remény júniusi* számában, melyben — mielőtt átvette volna a folyóirat második félévi szerkesztését — arra figyelmeztette író társait, hogy beküldött munkáik közül elsősorban hazánk múltjából vett írásokat fogják előnyben részesíteni. (L.: R 1851. 382. — E kötet 1. sz. melléklete.)

A *Rozgonyi Cecilia* két történelmileg hiteles, de egymástól valójában teljesen független esemény egybeolvasztása a romantikus költői fantázia teremtő erejével. Az eszményi szerelem önfeláldozó lemondása az a rokon motívum, mely összetartja a csak igen vékony szállal egybefonódó történeteket. E költött szál, mely a novella leghangsúlyosabb motívuma — Cserni Száva Cecília iránt érzett szerelem — tisztán Jókai leleménye! Fő forrásából, Fessler művéből ehhez csak a lengyel hős nevét, és a csatában való részvételét vehette.

Az első meseág alapja Nagy Lajos kisebbik leányának, a lengyel királynővé megválasztott Hedvignek a litván Jagello herceggel kötött kényszerű házassága; ő a lengyel és litván nép érdekében nyújtotta kezét az utóbb II. Ulászló néven trónra ültetett lengyel királynak. A második történetben is két egymást szerető fiatal szakít el egymástól a sors, akik — talán — maguk is tanúi lehettek Hedvig és vőlegénye, Vilmos fájdalmas elválásának. Hedvigéknél a politikai kényszerűség, itt a háború állt a szerelmesek boldogsága közé; a nemes szívű vesztes lovagok azután mindkét esetben eltűnnek, hogy ne tegyék még nehezebbé szerelmesük számára is az elkerülhetetlen elválást. Igazi szentimentális „beszélyek”, de erkölcsi példamutatóként írhatta meg mindkét nő történetét Jókai. Hedvig egy nagy, szent

ügy érdekében boldogságáról, szerelméről mond le, Cecília pedig hazáját, férjét védelmezve kész életét is feláldozni a harcban.

A második történet magva, Galambóc 1428-i ostroma, és Rozgonyi Cecília ottani hősiessége szintén történelmi tény. Még arról is vannak adatok, hogy a harcban egy lengyel lovag is halálát lelta az ellenséggel vívott hősiességben. E pár történelmi adalékot illesztve egybe töltötte meg eleven étellel Jókai művészete az időben is, helyben is meglehetősen távoli színtereket megrajzoló novellát.

★

A történelmi események festéséhez több forrás is az író rendelkezésére állt. Hedvig és Jagello házasságáról pár szóval még Cseri Mihály is megemlékezett (l.: i. m. 17—18. h.), sőt olvasható Jókai e házasságról és Vilmosról az 1788-ban, majd 1811-ben újra megjelent francia anekdotagyűjteményben, a *Dictionnaire contenant les anecdotes historiques de l'amour* 3. kötetének 344—346. lapjain is. (E történetkének *Jagellon* a címe; szereplői: Hedvig, az általa korábban szeretett Vilmos, és a féltékeny litván herceg, a későbbi lengyel király, Jagello. Az anekdotagyűjteményre Hankiss János hívta fel először a Jókai-irodalom figyelmét az It 1928. évfolyamában.) — 1829-ben Vörösmarty is írt egy „Legendát” Hedvigről, de ő Jókaitól egészen eltérő felfogásban. Vörösmarty hősnője nem áldozatként, hanem boldogan vállalja hivatását, egy „ifjú, hős, de még vad nemzet” keresztény hitre térésének elősegítését, férje, „Lengyelország hős királya” oldalán. (*Hedvig*.)

Hedvig házasságának történetét maga Jókai is feldolgozta még egyszer történelmi munkájának *Nő királyok* című fejezetében (JKK 67. k. 173—175.), s ugyanott, pár lappal utóbb a *Hunyadi János* c. fejezetében találkozhatunk a novella másik két hőseivel, Rozgonyi Cecíliával és Cserny Stanisával is (JKK 67. k. 193.). Az elsőre, Hedvigre nézve a *MNT* kritikai kiadása maga is megemlíti forrásként Fesslert, de innen vehette Jókai a galambóci csata leírását is (Szalay műve 1851-ben még nem jelent meg!) — Fessleren kívül Decsy Sámuel is elég részletesen írt II. Amurat török szultán, valamint Zsigmond király és Rozgonyi István Galambóc visszavételéért vívott harcáról, és Zsigmond másodszori megmeneküléséről (l.: *Osmanografia*. 3. rész. Bécs 1789. 23—26.), de nála sem Rozgonyi Cecíliáról, sem a lengyel lovagról szó sem esik! Így alapjában véve a novella mindkét részében elsősorban Fessler Ignác műve szolgált forrásul Jókainak.

Vilmos és Hedvig krakkói találkozásáról ezt írta Fessler: Vilmos „teljesen váratlanul megjelent Krakkóban számos lovagja kíséreté-

ben és mérhetetlen kincset hozva magával, hogy házasságát Hedviggel kedvező körülmények között gyorsan és biztosan véghezvigye. A várba való belépést a krakkói várnagy, Dobeslaw von Kurozwaki, megtiltotta neki, de a királynőnek mégis engedélyezte, hogy udvarnokai és udvarhölgyei jelenlétében a ferences kolostor ebédlőtermében beszélhessenek. Eközben már elhatározták a házasság megkötését Jagellóval, amire Vilmos, szerelmének elvesztését sohasem heverve ki, eltávozott Krakkóból. Jagello a hetvenedvasárnap előtti hétfőn [1386. febr. 12.] ünnepélyesen vonult be Krakkóba. Szerdán, szent Bálint ünnepén, megkeresztelkedett, s László nevet kapta [...] még ugyanazon a napon szent házasságot kötött Hedviggel és hetvenedvasárnapon királlyá koronázták.” (L.: Fessler IV. könyv. 41–42. Magyarul: JKK 67. k. 370–371.)

A galambóci csatáról írt Fessler-szöveg magyarul így hangzik: „Zsigmond Galambóccal szemben felépíttette Lászlóvárát. Ennek elkészültével parancsot adott a hadnak, hogy Rozgonyi István gróf vezetésével vonuljon oda. Ő maga is követte őket Cantate hetében. Vele volt [többek közt] önkéntesként a garbowi Zavissus Níger (Tschernji Stanischa), a lengyel király lublói kapitánya, korának leghíresebb lovagja. [...] A lászlóvári helyőrség védelme alatt a Dunán számos hajó gyűjtetett össze; egyrészt az oszmánoknak a Moraváról a Dunára befutott hajóit égették fel, másrészt szünet nélkül nehéz lövedékekkel zárták körül Galambócot. Szentgyörgyi [?] Templin gróf leánya, Rozgonyi István hitvese, a hazaszeretettől lelkesített, nagyszívű nő megosztotta a magyar fegyveresekkel [e] nap munkáját, veszedelmét és dicsőségét [is]. Az egyik hadosztály parancsnokaként több ellenséges hajót megfúratott és elsüllyesztett, másokat felgyújtott; bombavetőikből, puskáikból és ijaikból halált és romlást zúdított a várra.” (L.: Fessler IV. könyv 374–375.)

Fessler írt továbbá Murad megérkezéséről, a csata lefolyásáról, s arról is, hogy a király az általa nagyra becsült lovag megmentésére saját hajóját küldte bátor emberekkel a harcolókért (Rozgonyiról itt nincs szó Fesslernél!), de Zavissus, Fessler szerint, nem élt a király segítségével, hanem utolsó emberéig harcolt: „Zsigmond saját járművét [hajóját] küldte bátor férfiakkal, hogy kiragadják őt a csata tömkelegéből, de ő megvetette ezt a királyi gondoskodást mindaddig, míg egy is a vitézei közül veszedelemben volt, s velük együtt esett el.” (L.: uo. 377.)

A Remény Jókai által szerkesztett, szeptember elcjén megjelent 3. számában egy névtelen kritika szolt, a *Losonci Phönix* egész 2. kötetéről írt bírálata keretében, Jókai elbeszéléséről először:

„Szerzőnek e füzetek iránti viszonya miatt, e műnek csupán hiányairól fogunk szólhatni. Historiai műveknél magyar írónk nagyon meg vannak akadva memoireok hiányában. Egész Veráncz [Verancsics] Antalig alig van valami alapzat, melyből azon kort, a mit a költő tárgyul felfogott, ismernie lehetne. Maga a történet csak legnagyobb vonásaiban van följegyezve, s ha költő e vonásokból regényes művet akar alkotni, a hiányzó családi élet, szokások és népvizonyok helyzeteit képzelete erejével kell pótolnia, vagy átsiklani úgy a terrenum fölött, hogy az alakok alig ériék lábaikkal a földet. Az ily magyar historiai művek ép úgy lehetnének spanyol vagy francia historiai elbeszélések; az alakok visszatűntethetik a költő eszményképeit, hősiesség, szerelem, honszeretet híven lehet bennök személyesítve, de nem azon kor, azon faj, melyből vétettek. Az ember mindenütt a költőt magát látja, az általa lerajzolt alakok helyett maga előtt. A novellán érzik, mint sietett a szerző az egyes eseményeken keresztül, mintha űzte volna magát, hogy a végére hagyott kedvenc eszméire juthasson, s arra fordítsa legfőbb figyelmét.” (L.: R 1851. 2. félv 143.)

Nem sokkal utóbb, már szeptember 19-én a PN egyik névtelen kritikusa is méltatja az elbeszélést: „*Rozgonyi Cecília* egyike Jókai Mór jobb műveinek. A vitéz Rozgonyi becsületessége, házi élete, Cecília hőslélkű elszántsága s egyszersmind női gyöngéd szerelme a boldogtalan szerelmű lengyel ifjú Szávának elborult kedélye, mely már csak a halálban remél vigasztalást — mint ügyes kézzel ecsetelvék. Egy idő óta Jókai gyakrabban meríti tárgyait a magyar történetből, s törekvését e tekintetben csak méltánylattal említhetjük. Most van rá kiváló szükségünk, hogy küzdelemben és dicsőségben gazdag múlt időnk felé fordítsa szemét az irodalom is. Elevenítse föl újra a régi nagyság emlékezetét, s mutassa föl annak dicső képeit. Jókai sok érdekest állíthat elő e mezőn, ha nem követi ide is azon mysticus ábránd, mely legtöbb műve fölött, sötét nyomasztó köd gyanánt lebeg, s alakjait sokszor nem élő, hanem csak ködalakoknak mutatja. (L.: PN 1851. 459. sz.: *Losonczy Phönix*.)

Zsigmond Ferenc erről a novelláról is Jókai e korszakbeli szentimentális elbeszélései közt ejt néhány szót, Vilmos herceg és Cserni Száva önfeláldozó lemondására téve a hangsúlyt, mely oly „vértanúi magaslatra” emeli őket, „ahol aztán a szentimentalizmus rózszaszínú

felhői takarják el őket a történelmi igazság ellenőrző szeme elől”. (Zsigmond 113.) — Szinnyei, elismerve, hogy van némi történelmi háttér az elbeszélésnek, azt nehezményezi, hogy „kelletnél nagyobb helyet foglal el benne a lengyel Cserni Száva szerelme Rozgonyiné iránt, amely érzélgésre csábítja az író.” (309.) Ugyancsak Szinnyei emlékeztet arra, hogy *Szentgyörgyiné* címen már három évvel korábban, 1848-ban megemlékezett Rozgonyi Cecília hőstettéről Remellay Gusztáv (l.: uo. 327.; PDI 1848. I. 25.). Jókai elbeszélése utáni, általában is legjobb és legismertebb e témáról szóló mű Arany János *Rozgonyiné* c. balladája, mely 1853. elején jelent meg a Szépirodalmi Lapok 3. számában.

Az elmúlt években — *A Jókai-művek lengyel alakjainak fő forrásai* c. tanulmányában — Jókainak a lengyelek iránti erős rokonszenve egyik példaként említve foglalkozott e novellával, közelebből Cserni Száva alakjával Nacsády József: „Mikor a lengyel—magyar viszonyról ejt szót, soha nem feledkezik meg a lengyelek és magyarok hagyományos jó barátságáról, amely — mint a szállóigévé lett mondás erősíti — poharazásnál vagy harcban egyaránt megnyilvánul.” (L.: *Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Bp. 1969. 449.) A tanulmány utal arra is, hogy Jókai *Legenda* című versében, a hatvanas években újra foglalkozott a két ifjú bajnok, Rozgonyi és a lengyel Stanissa — vérszerződéssel is megpecsételt — sirig tartó barátságával. (L.: uo. 455.)

Szövegváltozatok

A *Losonci Phönix*-ben 1851-ben megjelent novellaszöveg szolgál kiadványunk alapjául.

A mai helyesírás szerint átírtuk az alábbi idegen eredetű szavakat, neveket: *anecdótákat, bacchanaliak, banderiumai, hieroglyphain, hosanna, fanaticus, lithván, magneticus, minitio, olygarcha, ozman, positio, ratificálva, resignatioval, Servidba, Signond, spahi*. Megkettőztük a mássalhangzókat az alábbi szavakban: *ahoz, boszu, boszusan, boszut, épen, jösz, köny, könyeik, könyét, könyező, menyország, rossz, rosszul, sülyeszté, viszhang, viszhang, viszhangzatt, viszhangból*. A mai helyesírás szerint közöljük az *asszu, birkozás, hodító, kesztyü, küzködő, láncsások, ohajt, paizs, sohajt*. valamint a *gyümölcsesl, fogyasztza, lednynyal* szavakat. Kis kezdőbetűvel. (és egy szóban) írtuk: *Bég, Bégje, Begler bég*. — A Jókai által hibásan írt *seneshall* szót *sénéchal* formára javítottuk.

A szövegváltozatoknál a MEi 1855-i és 1895-i (NK-beli) kiadásai szövegeit vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 160 : 11 cseréltettek (NK: cseréltek)
16 lefektették (NK: lefektették)
21 gyermeknő vissza Magyarországra (NK: gyermek nő Ma-
gyarországra).
27 mindég (1855; NK: mindig)
- 161 : 7 szenvedélyivé (NK: szenvedélyévé)
12 királylyánt (NK: királyleányt)
24 bocsátá el őket (1851: bacsátá őket)
- 162 : 5 fejedelemifju (NK: fejedelmi ifju)
11 volna az szívére (NK: volna a szívére)
14 földrül (1855; NK: földről)
21, 30 viszonzá (NK: viszonzá)
33 jőjj (1855: jőj)
vezették utcákon (NK vezették az utcákon)
- 163 : 15 tiéd (1855: NK: tied)
30, 34 lyán (NK: lány)
- 164 : 9 mely nagy (NK: mely a nagy)
23 kimondani a gondolatot, hanem (1855; NK: kimondani,
hanem)
25 elfeledni (NK: feledni)
30 karzatokrul (1855; NK: karzatokról)
boltozatrul (1855: boltozatról NK: boltozatokról)
31 aranyozásival (NK: aranyozásával)
- 165 : 6 hieroglifjein (1851; 1855: hieroglyphain NK: hieroglyphjain)
17 chrisma (1851: chrisam — sh. —)
- 166 : 2 szem pillantása (1855; NK: szempillantása)
5 elválhatatlanul (NK: elválhatlanul)
15 lyán (NK: leány)
16 sugdraikat (1855; NK: sugaraikat)
27 oldalán az orosz (NK: oldalán orosz)
- 167 : 2 tarták (NK: tartották)
7 a magas (NK: magas)
8 távol fasorok (NK: távoli fasorok)
11 köpönyegét (NK: köpenyegét)
16 van é most Templin (NK: van-e Templin)
33 de az megint (NK: de megint)
- 168 : 24 Jagellóval is boldog (NK: Jagellóval boldog)
s most már (NK: s már)
- 169 : 7 mellett valamennyi lovagot mind a porba hányt lovdról azon
viadalban. A kirdlyné Ceclidával teteté (1855: mellett teteté
NK: mellett téteté)

Lap: Sor:

- 13 utósó (NK: utolsó)
170 : 13 rézkalitkákából (1855; NK: rézkalitkából)
23 Mindenüve (NK: Mindenüvé)
27 ajakkal (NK: alakkal)
32 egy karszékbe (1855; NK: a karszékbe)
171 4 kiálta (NK: kiáltá)
6 zúgjon, *hadd* dörömböljön (1855; NK: zúgjon, dörömböl-
jön)
12 őrzé (NK: őrzi)
13 bortul (NK: bortól)
van a szó (NK: van szó)
17 harcainak (1855; NK: harcosainak)
20 moda (NK: monda)
172 : 9 tied, s arcod (NK: tied, arcod)
18 födelű (NK: fedelű)
19 volkánalakú (NK: vulkán alakú)
13 erdőbűl (NK: erdőből)
18 monda)NK: monda)
29 csatlósok *elküldettek* előre (1855; NK: csatlósok előre)
31 töröknek (1855; NK: törököknek)
34 négyszögöt (NK: négyszöget)
10 monda (NK: monda)
21 *vackor pozíció mellett, míg azok a kifogyhatlan munició*
közepett (1855; NK: *vackor positio közepett*)
24 kirona (1855; NK: kiontott)
31 *Helyesen* fiam (1855; NK: *Helyes* fiam)
175 : 1 törököt (1851: törököt — nem „törököket” helyett? —)
3 *viszonza* ((NK: *viszonza*)
9 monda (NK: monda)
22 *szemembe, attól könnyezek.* (1855; NK: *szemembe.*)
25 *ízletes* (NK: *ízléses*)
28 *fejér* (NK: *fehér*)
176 : 1 *míg* fia kis (NK: *míg a* fiú kis)
7 *kezén* (NK: *kézen*)
9 *kiálta* (NK: *kiáltá*)
10 *elrabolt* (NK: *elfoglalt*)
lófarkat (NK: *lófarkot*)
14 *még külhazákból* (1855: *még hazákból* NK: *még más*
hazákból)
25 *forduljon-é* (NK: *forduljon-e*)
30 monda (NK: monda)

Lap: Sor:

- 31 átadta (NK: átadva)
32 csatlósoknak s dobogó (NK: csatlósoknak dobogó)
és égő (NK: és kipirult)
- 177 : 3 monda (NK: mondd)
keserűn (1855; NK: kesrűen)
- 178 3 hadak összes (NK: összes hadak)
5 néhány (NK: néhány)
11 eleinte (NK: eleintén)
21 látni. Őt (1855; MK: látni, őt)
23 volna hozzád, ha (NK: volna, ha)
26 bemutatthassa (NK: megbemutathassa — sh. —)
33 csak azt növelte (1855; NK: csak növelte)
- 179 : 2 egy-egy pohár (NK: egy pár pohár)
13 fölvéve (NK: fölvevé)
23 vőn (1851; 1855: vön)
- 180 : 3 volt egy ember (NK: volt ember)
6 hálóteremkebe (NK: hálótermekbe)
10 érintésit (NK: érintését)
24 enyim (NK: enyém)
- 181 15 sirattatod hát magadat (1855; NK: sirattatod magadat)
22 latinra (1851: latánra)
- 182 : 13 éltébe (NK: életébe)
15 én is ottan (1855; NK: én ottan)
22 elvesztenié (1855; NK: elveszíténé)
34 kezét, s elfordítva (1855; NK: kezét, elfordítva)
- 183 9 ébren és tűnődve (1855; NK: ébren tűnődve)
20 távol estek (1851: távul estek)
25 mikor már e (NK: mikor e)
27 fölajánlá azt Zsigmond (1855; NK: fölajánlá Zsigmond)
- 184 : 4 emeltebb sziklás parton (1855; NK: emeltebb parton)
12 Magyarországra (1855; NK: Magyarországba)
16 seregek (1855; NK: sereg)
- 185 7 bástyái a leggyöngébbek (NK: bástyái leggyöngébbek)
10 s kényszerítendik (NK: és kényszerítendik)
15 azt el, hogy (1855; NK: azt, hogy)
25 is király (NK: is a király)
- 186 : 10 magasra (NK: magasba)
11 néhány (NK: néhány)
28 néhány (NK: néhány)
- 187 5 Kiüperli (NK: Kiüperli)
6 első csupa (1865; NK: első csapat)

Lap: Sor:

- 10 helybehagyólag (NK: helybenhagyólag)
14 küldve (1855; NK: küldte)
18 Kiuperli aga (1855; Kiuperli aga *dltal vezetett* aga NK:
Kiuperli aga *dltal vezetett*)
19 Kiuperli (NK: Kiuperli)
30 néhány (NK: néhány)
188 : 2 széles üstök (1855; NK: szél-üstök)
18 elfoglalta (NK: elfoglalva)
189 : 7 volt, az árbócokon (1855; NK: volt, árbócokon)
25 mikre férfiak (NK: mikre a férfiak)
13 egyenként (NK: egyenkint)
22 hová (1855; NK: hova)
33 tied és azé (1855; NK: tied s azé)
191 : 10 Ez asszony (NK: Ez az asszony)
14 hogy a csatába (NK: hogy csatába)
17 Istenemre (1855; NK: Istenem)
21 örömtül (1855; NK: örömtől)
192 : 5 néhány (NK: néhány)
6 akaratja (1855; NK: akarata)
11 szét, várta hogy (1855; NK: szét, hogy)
23 szabad szerencsétetni (NK: szabad kockáztatni)
28 tengert (1855; NK: tengeren)
193 : 11 szállítatni (1855; NK: szállítani)
22 ingerelve (NK: ingerülve)
megtörésivel(1855; NK: megtörésével)
194 : 6 vele (NK: véle)
közül (1855; NK: közől)
12 néhány (NK: néhány)
14 néhányan (1855; NK: néhányan)
17, 20 Néhány (NK: Nehány)
20 észrevéve (1855; NK: észrevehé)
22 közt azután véres (1855; NK: közt véres)
34 helyen (1855; NK: helyütt)
195 : 3 föleszmélt (1855; NK: feleszmélt)
9 segíté (1855; NK: segíté)
196 : 3 Firúz! Firúz! (1855; NK: Firuz! Firuz!)
9 ordíta (NK: ordítá)
16 mellé, azt (NK: mellé, s azt)
25 akkor (NK: ekkor)
29 szomorú (NK: s szomorú)
33 kiálta (NK: kiáltá)

Lap: Sor:

197 : 2, 26 utolsó (NK: utolsó)

7 sem szeretett (1855; NK: nem szeretett)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 160 Cím *Rozgonyi Ceclia* (?—1436/1439 között) — Rozgonyi István pozsonyi és temesi ispán felesége volt. Fessler szerint „nagyszívű, hazaszeretettől lelkes” asszony volt. Szalay szerint is „halhatatlan nevet szerzett magának. Gályájáról, melyet maga vezetett, több török hajót felgyújtott és elsüllyesztett, s férjének oldala mellett nevezetes részt vett az erősség ostromában.” (L.: *Magyarország története*. Lipcse 1852. 2. k. 370—371.) Rozgonyinét említi Jókai *Az aranyember* (JKK 24. k. 49., 428.) és a *A lőcsei fehér asszony* (JKK 46. k. 75., 402.) című regényeiben is.
- I *Hedvig* (1371—1399) — A lengyel rendek kívánságára 1384-ben lengyel királynő lett. Mivel a német lovagrend terjeszkedésének megakadályozására kívánatosá vált, hogy a Litván nagyfejedelemség dinasztikus unióra lépjen Lengyelországgal, Hedvig (lengyelül Jadwiga) 1386-ban házasságot kötött Jagello litván fejedelemmel, aki ekkor megkeresztelkedett, s II. Ulászló néven lengyel király lett. Ennek hatására a következő évben Litvániában is államvallássá lett a katolikus vallás.
- 9 *egy náldndí alig idősebb kis fiút* — A Habsburg-házból való III. Lipót herceg legidősebb fiát, Vilmos (1370—1406) herceget öt éves korában jegyezték el Hedviggel, de Nagy Lajos halála után a király özvegye, Erzsébet 1384-ben leányát Lengyelországba küldte. „Eljegyzésüket” ugyanígy írta le Jókai *MNT* c. művében is. (L.: JKK 67. k. 173.)
- 161 II *Erzsébet* (1339—1387) — Nagy Lajos felesége, majd özvegye. Valójában nem ő, hanem idősebb leánya, Mária királynő (1370—1395) követte 1382-től apját a trónon. Helyette azonban ténylegesen édesanyja uralkodott, akit nem sokkal azután, hogy a trónkövetelő Kis Károlyt megölette, az elégedetlenkedő magyar főurak elfogatták, majd 1387 januárjában megfojtották.
- 29 *Jagello* (II. Władysław 1348—1434) — 1377-től litván nagyfejedelem, 1386—1434. között II. Ulászló, ill. Władysław néven lengyel király. A Jagello-dinasztia megalapítója.

Lap: Sor:

- 162 : 14 *egy messze földről jött lovas csapat* — Vilmos herceg és csapata érkezéséről l.: JKK 67. k. 371. és a novella forrásában idézett Fessler-szöveget.
- 21 *castellan* (castellanus) — a vár védelmével megbízott parancsnok, várnagy latin neve a középkorban.
- 163 : 3 *nagy sötét templomban találta magát* — A forrás, Fessler Ignác szerint nem a templomban, hanem a zárda ebédlőjében zajlott le Hedvig és Vilmos találkozója.
- 164 : 32 *a mai nap ünnepére* — Fesslernek a forrásoknál már idézett szövege szerint 1386. febr. 14-én volt mind Jagello keresztelkedése, mind Hedviggel való esküvőjének napja.
- 165 : 1 *sénéchal* — udvarmester, udvarnagy francia neve
- 17 *chrysuma* — faolajból és balzsamból összevegyített kenet. A megszentelt kenetet a katolikus egyház keresztségnél, bérnél, püspökök felszentelésénél használja.
- 33 *Szentgyörgyi Templin* — Fessler is így említi Cecília édesapját: „Cäcilia, des Grafen Templin von Sanct Jörgen Tochter” (l.: i. m. 374.) Ily nevű magyar főúrról nem tudunk A MÉLex szerint Szentgyörgyi Péter volt Rozgonyi Cecília édesapja.
- 166 : 13 *Rozgonyi István* (?— 1438) — Galambóc ostroma idején már pozsonyi gróf, ispán volt. (L.: Szalai i. m. 2. k. 370.)
- 28 *folyt a harc* — II. Ulászló királlyá koronázása után megindult a lengyelek, litvánok egyesült harca a német lovagrend terjeszkedő uralma ellen, míg 1410-ben az egyesült lengyel—litván—oros haderő a grünwaldi csatában megsemmisítő csapást nem mért a Lengyelország balti-tengeri területeit uraló német lovagrendre. Cserni Száva is ezekben a harcokban vehetett részt.
- 168 : 7 *Vladimér* (Vlagyimir) — A Kijevi Nagyfejedelemség 13. századi felbomlása után e fejedelemség, s hasonló nevű fővárosa 1328-ig szinte Oroszország legfontosabb vidéke, sőt fővárosa volt.
- 8 *Kiov* (Kijev) — A 9—12. sz.-ban a Kijevi Nagyfejedelemség fővárosa volt. A 13. században a mongolok, 1362-ben a litván fejedelem foglalta el. 1471-től Lengyelország fennhatósága alá került.
- 171 : 17 *lublói kapitány* — Fessler is lublói kapitányként emlegeti Zavissius Niger-t. — Lubló (ma Stará L'ubovna, Csehszlovákia), ill. közeli vára a Zsigmond király által a lengyeleknek

- 1412-ben elzálogosított szepesi területnek központja, s a lengyel kormányzó székhelye volt.
- 22 *segíteniük kell rajta* — Szalay szerint is a galambóci csatához „Vitold litván nagyfejedelem, kivel a király februárius végén Kassán találkozott, még egy csapat lengyelt, moldvai oláhot és oroszot küldött.” (i. m. 2. k. 370.)
- 28 *hol tizenhárom év előtt a frank — és magyar sereg csatát vesztett* — Zsigmond magyar király serege, bár „a francia lovagkor legünnepeltebb vitézci”: 12 ezer főnyi francia páncélos lovag is csatlakozott seregéhez. (l.: JKK 67. k. 183.), Bajazed szultán kétszázeczer harcosával szemben 1396-ban Nikápolynál vereséget szenvedett. (De ez nem 13 évvel, hanem már 32 esztendővel korábban történt!) — Nikápoly a Duna jobb partján fekszik, ma: Nikopol, Bulgária.
- 31 *csak a testőreivel menekült meg.* — E győztes harcról írta Jókai történelmi művének *Hunyadi János* c. fejezetében: „A nagyvezér nyolcvanezer főnyi seregéből alig futott el többed magával, mint mennyivel vadászatokra szokott járni. (L.: JKK 67. k. 191.)
- 172 2 *Losonczy László, a vajda* — Történelmi munkájában Jókai utóbb Losonczy *Istvánnak* írta nevét. Az 1387-től nádor, majd szörényi és macsói bán neve valóban Losonczy István volt. (L.: JKK 67. k. 193, 518.)
- Marót, a magói bán* — valószínűleg Maróthy János (1366 körül — 1435) macsói bánról szól itt Jókai (magói bán-ságról nem tudunk!), aki sokat harcolt a törökök ellen, Nikápolynál is súlyos sebeket kapott, s a novella cselekménye idején már harmadszor nevezte ki Zsigmond macsói bánná. (L.: Nagy Iván *Magyarország családai*. 7. k. Pest 1862. 335. l. és Pesthy Frigyes: *A macsói bánok*. Századok 1875. 458. l.)
- 17 *Dédesvár* — A Bükkben, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében levő Dédes (1950-től Dédestapolcsány) község vára, mely a 16. sz.-ban pusztult el, a falutól délre állt. Tardonai rejtőzése idején, 1849 őszén Jókai maga is láthatta a vár romjait.
- 28 *Lőrinc és János* — Nemcsak ők ketten, hanem még egy Oszvöld nevű fivérük is elesett az 1396-i nikápolyi csatában. (L.: Nagy Iván: *Magyarország családai*. 9. k. Pest 1862. 784.)

Lap: Sor:

- 176 : 14 *a legjobb vitézek útban vannak* — Szalay szerint Rozgonyi vezérlete alatt 30 ezer főnyi magyar sereg indult a galambóci csatába; az ehhez csatlakozó külföldi katonákra nézve l. a 171 : 22 sor magyarázatát.
- 177 : 25 *E zöld, illatos erdő itt a Bükk* — 1849 őszén Jókai Tardonán, az itt leírt bükki tájon bujdosott. E tájat ismertette meg olvasóival *A tengerszemű hölgy* című regénye XI. fejezetében is. (L.: JKK 55. k. 111—118.) Mivel ő maga is ősszel ismerte meg, a lengyel vitézt is ősszel vezeti e tájra.
- 26 *Örvényköve* — *A tengerszemű hölgyben* írta tardonai tartózkodásáról, hogy fcsztegetve a bükki tájat, kóborlásai közben sokszor eljutott ide is: „a legnagyobb tájkép-motívum volt, (melybe szerencsésen bele is buktam) maga az ‚Örvénykőről‘ kínálgató panoráma. Az Örvény-kő a Bükk-hegység legmagasabb pontja. Tardonáról nézve havasként kimagasló sziklagerinc, de amelynek tetejébe nagy kerülővel fel lehet jutni. Ez volt rendesen a kóborlásaim végcélja.” (L.: uo. 115.)
- 31 *s kedve lett volna magát az erkélyről a szdözles mélységbe letvetni* — Száva itt ugyanolyan melankóliával küzd, mint *A bujdosó tanydja* című önvallomásos „beszély”ének hőse, aki szintén öngyilkosságra gondol a Bükk ormán. (L.: JKK Elb. 2.)
- 179 : 2 *az úrnőnek szdllott* — az úrnő egészségére üritették a pohárt, őt köszöntötték fel vele
- 21 *bürök* (*Conium maculatum*) — búzós, erdei gyom. Az ókori „méregpohár” többnyire bürökfőzet volt.
- 183 : 22 *Utolsó vonaglásában volt már Szerborszdg is* — a 14—15. sz. folyamán Szerbia is török uralom alá került
- 25 *Galambóc* (Golubac, Kolumbač) — Ma már várrom a Szerb Szövetségi Szocialista Köztársaságban az Al-Duna jobb partján. Visszafoglalásának kísérlete — melyről e novella is szól — 1428 áprilisban sikertelen maradt.
- 28 *Zsigmond* (1368—1437) — 1387. március 31-én koronázták Székesfehérváron királlyá. Stibor vajda volt abban az időben legfőbb támasza.
- 184 : 29 *Stibornice* (Stibor vajda 1347—1414) — Lengyel nemesi családból származó főúr; 1395—1402 között erdélyi vajda volt. Híres udvari bolondja, Beckó szerepel Kisfaludy Károly 1819-ben írt *Stibor vajda* c. színművében, s Jókai *Beckó*

Lap: Sor:

- felesége* c. novellájában is (l.: NK 11. k. 35—37.). — Stibor a galambóci csata idején, 1428-ban már nem élt!
- 185 : 23 *Amurat* (II. Murad 1403—1451) — 1421-től uralkodó török császár, I. Mohamed fia és utódja.
- 25 *Máskor is beszéltünk már vele* — úgy tűnik, mintha a nikápolyi csatára utalna itt Rozgonyi, pedig Amurat akkor még nem is élt! Galambóc előtt viszont nem volt olyan csata, melyben szembekerülhettek volna!
- 187 : 26 *beglerbég* (bejler bej) — A török kifejezés értelme: „bejek beje”; vezéri rangnak megfelelő főméltóság volt a török birodalomban. Két beglerbég volt: az európai török birtokok legfőbb ura a ruméliai beglerbég volt, az ázsiai részeken az anatóliai. Felettük állt a nagyvezér.
- 190 : 29 *sárkányrend* — Zsigmond király és neje, Borbála királyné alapította 1408. december 12-én a husziták ellen küzdők részére. Jelvényük egy kereszt volt, melyen alul egy sárkány függött.
- 23 *szerencsétlenni* — kockáztatni, kitenni a szerencse forgasdóságának
- 25 *Zsigmond próbálta már egypárszor, [...] mint a nikápolyi csata után* — Miután I. Bajazet török szultán 1392-től „a magyar koronához tartozó vég tartományokra is ki-ütött”, Zsigmond király 1395-ben felszólította, hogy vonuljon ki az elfoglalt területekről. Mivel Bajazet e felhívásnak nem tett eleget, Zsigmond „Havasalföldéből Bulgáriába által-ment, nagy Nikápoly várát, mely már annakelőtte a gonosz Osmanoknak birtokába esett, megszállotta, azt minden felől ostromlotta” — ahogy Decsi Sámuel írta az *Osmanografidban* (III. rész 10—11.). A híres nikápolyi csata — amely végül is, részben a magyar seregben harcoló franciák miatt — csúfos vereséggel ért véget, 1396. november 28-án volt. „Látván maga is a Király ez Osmanokkal való első hadakozásának szerencsétlen kimenetelét, maga is meg-rettent, és meg-félemltet testi-örző katonáitól el-hagyattatván, allig menekedhetett meg az ellenségnek markától. Valamerre tsak tekintett, senkit a győzödelemnek borától meg-részedett Osmanokon kívül nem látott, [...] hajón sem térhetett vissza országába. Annakokáért szabadulásának egyéb módját nem láthatván, meg maradtott keves hadi seregét Garay János nevezetes hadi vezérre bizta; maga pedig Garay Miklós Palatinussal, és egynéhány hűséges hadi,

Lap: Sor:

- s udvari tiszteivel és test örző katonáival együtt, igen vakmerő, de szerencsés ki-menetelű útnak indult, és az ellenségnek ide s tova futkosó sokasága között hajóra ülván, sok tévelygése után Konstantinápolyba ment, holott egy kevésse meg-pihenvén Horvát országon keresztül, Magyar Országba jött". (L.: uo. 16—17.)
- 192 : 27 *Cserey Balázs* — a régi székely Cserey család hagyománya szerint 1396-ban Nikápolynál valóban ő mentette meg a király életét, s ezért Zsigmondtól nemesi címet és több falut kapott. (L.: Nagy Iván *Magyarország családai*. 3. k. 135—136.)
- 194 : 20 *arnauta* — „arnaut” az albánok török elnevezése volt
- 196 : 15 *odaszökött Száva mellé, azt karjánál fogva óriási erővel felkapta lovára, s magához szorítva vele vissza a part felé*, stb. — Arról, hogy Rozgonyi megmentette volna a lengyel lovagot, Fessler nem emlékezett meg, sőt, mint már idéztük (l.: a novella forrásánál), épp ellenkezőleg; Zavissius nem élt a király megmentésére küldött segítségével, hanem végsőkig kitartva, embereivel együtt esett el a harcban. Temészetesen az is már csak romantikus költői befejezés, hogy Száva azért választja a biztos halált, mivel Rozgonyiné megtudta, hogy ő a régi, megsiratott kedves . . .

8. MAHIZETH

- M: 1. *Müller Gyula Nagy Naptára 1852^{dk} szökö évre*. Szerkesztette Friebeisz István. Első évi folyam. Pest 1852. [1851. aug. 29] Müller Gyula sajtája.; 212—220.
2. *MEi*¹ 1855. 107—140.
3. *MEi*² 1869. 84—110. (A Bcv.-ben említett címlapkiadásokkal. Lapszámváltozások: 1890. 74—96.; 1905. 73—94.)
4. *MEi*³ 1895. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal.)
5. *MEi*⁴ 1930. 45—58.

Keletkezése (források, minták)

Ez az elbeszélés is egyike azoknak a „magyar előidők”-ről mesélő, ez évben keletkezett novelláknak, melyeknek keletkezési okát Zsigmond Ferenc is, Szinnyei is az 1850-es évek kezdetének kétségbe-

esésbe kergető, egyre szigorúbb cenzúrával is súlyosbított közhangulatában jelölte meg. (L.: a *Másik haza* jegyzetében.)

Mivel Jókai az 1854-ben megjelent, de részleteiben már előbb is kidolgozott *MNT* c. munkájának *Magyarvár* fejezetét, illetve annak egy részét is ennek a témának, „a gyávább ivadék” harctól való megfutamodásának és északra vonulásának szentelte (l.: JKK 67. k. 31.), kritikai kiadásának erre vonatkozó jegyzetbevezető tanulmánya és jegyzetei erre a novellára és forrásaira is vonatkoznak, ezeket itt nem ismételjük meg. Nem is lényegesek. Mert igaz, hogy magára Magyarvárra még csak található történelmi forrásokat Jókai (l.: Martinkó András már említett „*Magyar*” *vártól Magyarvár*ig c. tanulmányát, amely áttekintését adja a magyarság állítólagos egykori kaukázusi váráról, ill. annak romjairól szóló irodalomnak, és a vele kapcsolatos 18—19. századi vitáknak; ItK 1964. 425—448.), de az északra vonulásra — különösen úgy, ahogyan ebben az elbeszélésében kódosította ezt furcsa mesévé az író — már nem lehet, de felesleges is lenne *hiteles* forrást keresnünk. Csakis egy fantasztikumba öltöztetett „tanmesét” akarhatott Jókai a naptár legkülönbözőbb műveltségű olvasóinak kezébe adni arról, mily szégyenletes, elkorcsosító sors is vár mindazokra a hitványakra, kik kényelemszeretetből, gyávaságból elfutnak a küzdelem, a helytállás elől.

De ha *hiteles* forrást nem is található a honfoglalásra induló magyarság, és a bizonytalan útra nem vállalkozók egymástól való elszakadására Jókai, feltétlenül hatással lehetett e novellájára Vahot Imrének ez év márciusában megjelent *Regényes krónika nemzetünk aranykorából* című írása (l.: *LPh* I. 31—74.), melynek legnagyobb része épp a nyugatra való elindulást elhatározó állítólagos 884-beli magyarvári népgyűléssel, az Etele földjének visszafoglalására indulók útjával, és a helyben maradók sorsával foglalkozik. A magyarság döntő többsége nála is lelkesen vállalkozik az útra, csak a mintegy 20 ezer főt számláló Boár és Ompold nemzetség tagadja meg — Boár rábeszélésre — az elvonulást. Ezek azután ugyanoly árván tengenek egy ideig elnéptelenedett régi hazájukban, mint a *Mahizeth*ben, csak azután a síri csendesség elől elfutva nem észak felé vonulnak, mint Jókainál, hanem délnek, Perzsia felé. Vahotnál is épségben hagyják vissza régi szálláshelyeiket a honfoglalásra induló magyarok: „Elhagyván a szittyá magyarok ősi hazájokat, a volt Dontó-Magyarország olyanná lett, mint egy hulla, mint egy halotti tetem, melyből a lélek, az élet egy jobb világba költözött. A megürült népes szállások, áldozó helyek [. . .] azelőtt oly zajongó terét most síri csend, s az elpusztulás halotti leple borítá el. A nagy kiterjedésű földön csupán a hátramaradt két árva nemzetség állott még halotti síremlék gyanánt

kik elszakadván a nagy nemzettestől, szinte idegennek érezték magukat saját hazájokban, s örökös nyugtalansággal harcoltak jövőjük miatt. Ompold nemzetsége nem tűrhető tovább e rémítő magányt, néhány héttel a kiköltözés után ők is fölszedték sátorfájukat”

(L.: i. m. 64.) Az a motívum is közös Jókainál és Vahotnál, hogy a nők inkább választják az elindulást, mind a maradást. Vahotnál ugyan csak egyetlen nőről mondja ezt határozottan, de az ő döntése annál jelentősebb, mivel ez a nő épp a hátramaradottak vezérévé váló Boárnak a leánya: Delinke!

Az elbeszélés többi része valószínűleg már teljesen Jókai fantáziájának terméke, de korántsem független a kor egyik legtöbbször vitatott kérdésétől: a magyarság eredetétől. Amellett a meggyőződése mellett, hogy a magyar és hun népet nem is csak távoli rokonság, hanem közvetlen azonosság is egybefűzi, Jókai ezekben az években is, de egész életében is mindvégig következetesen kitartott. (L. erről bővebben: *A kiskirályok*. JKK 49. k. 353—355.) E novella indítása is erre utal.

A magyarság finnugor származásának kérdése azonban már korán, a 18. században is egyre erőteljesebben kért, követelt magának elismerést, bármennyire felzúdult ellene a „halzsíros atyafiságot” magára nézve sértőnek tartó korabeli magyar közvélemény. Sajnovics Jánosnak finnugor rokonságunkat hirdető *Demonstratio Idioma Ungarorum et Laponum* (Koppenhága—Nagyszombat 1770—1772.) című műve hatalmas felháborodást váltott ki; Barcsay Ábrahám még versben is szembefordult felfogásával: „Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket, /Ki Laponiából hurcolja nyelvünket.” Mivel a régi orosz évkönyvek, s orosz, német utazók Nyugat-Szibériába és Oroszország északi részére lokalizálták „Juhriát”, „Jugiát” mint a magyarok őshazáját, a korabeli finnugor rokonságot vallók csak az északi finnugor népekkel azonosították a magyarságot (l.: Martinkó i. m. 435.).

A két elmélet összeegyeztetésére már 1775-ben Pray György is kísérletet tett, kijelentve, hogy „finnek, hunok, avarok és magyarok számomra ugyanazon törzsből fakadtak.” (L.: uo. 429.) A két elmélet összeegyeztetését olvashatta Jókai Kállay Ferencnek a már többször is idézett 1829-es *Historiai értekezés*... c. munkájában is: „... ha már a Finnusi eredetű Népek nyelve (Vogulok, Votyákok, Tsuvaszok, Tserémiszek, Permaiak, Sirjénk, Morduanok) és a magyar nyelv közt nem csak számtalan egyes szókban megvan a hasonlatosság, hanem igen sok grammatikai rendszabásokban is meg egyeznek[...] úgy a vizsgálni szerető emberi elme nem szokhat ezen egy könnyen keresztül, [...] Minden Hypothesisek között leg-

elfogadhatóbbnak tartom Gatterer véleményét (Synchronistische Universal Historie. Göttingen 1771. p. 177.), mely szerint a Finnus törzsökü Népeket a régi Scythák Maradékainak lenni állítja, mint ezt nagyobb hitelű Historicusaink a Hunnuskokról, Avarokról, Magyarokról hasonlóképpen állítják, és az köz Hagyomán is ezt bizonyítja.” (L.: i. m. 65.)

Bár maga Jókai sohasem tette magáévá a finnugor rokonság tételét — a másik tábor tudományos tényekkel alátámasztott érveit már nem hagyhatta egészen figyelmen kívül —, e novellában a két elv összhangba hozatalára tett naiv kísérletet. Eszerint az ázsiai eredetű magyar törzsekből gyávaságuk miatt elszakadt néptöredék vált a lappok ősevé. (A velük való rokonságot érezte a korabeli köztudat a legmegalázóbbnak!) Jókai naiv etimologizálásával a „lapp” névnek a „lappangó” (=rejtőzködő) szóból való származtatásával is ezt az elképzelést próbálta valószínűsíteni.

Hatással lehetett e novellára is Edward Gibbon *A Római Birodalom hanyatlásának és bukásának története* című, angolul 1782-től megjelent műve is, melynek 1839-ben Lipcsében megjelent német fordítását — a *Tsong-Nu* tanúsága szerint — Jókai jól ismerte, s műveihhez föl is használta. Gibbon is foglalkozott a magyaroknak a finn népekkel való rokonságával, sőt épp a magyar—lapp rokonsággal, de figyelemreméltóan elsősorban a kettőjük közt megmutatkozó jellembeli eltérést emelve ki: „A magyar nyelv [. . .] szoros és világos rokonságot mutat a finn fajta nyelvével, egy elmaradt és barbár fajtaéval, mely régebben Ázsia és Európa északi területeit foglalta el. Az Ugri vagy Igour (nyilván ugor és jugor) elnevezés valósi eredete Kína nyugati határain található. [. . .] a finn törzsek maradványai széles körben, bár gyéren szét vannak szórva az Oby forrásvidékétől Lappland partjaiig. A magyarok és lappok vérrokonsága az éghajlat roppant erejét mutatja, közös szülők gyermekeire; az élénk ellentétet a bátor kalandorok között, akiket a Duna-táj borai megmámorítottak, és a nyomorult földönfutók között, akik a sarkkör havába merültek el. Fegyver és szabadság volt mindig is az uralkodó, bár túl sokszor sikertelen szenvedélye, a magyaroknak, akik a természettől test és lélek életrevaló alkatával vannak megáldva. A rendkívüli hideg letörpítette a lappot és megdermesztette képességeit; és a sarki törzsek, az ember fiai között egyedül, nem tudnak a háborúról és az emberi vérontásról; boldog tudatlanság, ha ugyan értelem és erény volnának békességük őrei.” (Idézi Gál István a *Gibbon a magyar történelemről* című közleményében. L.: Századok 1971. 1. sz. 75—76.)

A korabeli kritika nem is igen vett tudomást erről az elbeszélésről. Az egyik, -i- betűjelű recenziens például úgy írt bírálatot a naptárról, hogy Jókai benne olvasható novellájáról még meg sem emlékezett (l.: MH 1851. szept. 7. 555. sz.). De nem sokat foglalkozott vele az utókor sem. Külön nem szólt róla Zsigmond Ferenc sem, és Szinnyei is épp csak megemlítette a magyar őstörténetből vett novellák között, noha ezektől — és nem épp e novella javára — még valamennyire el is választotta: ez már egészen mesés, de nem a keleti mesék derültebb színésége jellemzi, hanem valami nyomasztó, kellemetlen hatású álomszerűség. Bár — mint írja — ebben is van hazafias irányzat. Ezzel is arra akarja biztatni kortársait, hogy legyenek bátrak, mint honszerző hőseink, s ne gyávák, mint az északi jégvilág nyomorult „lappanói”. (L.: Szinnyei 307—308.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a Müller Gyula Nagy Naptára szövegén alapszik.

A mai helyesírás szerint írtuk a *Caspi tenger, cedrus, históriák, persá, polus, Scandínáv*, ill. a *bessenyő, fellyebb lélekzet, mindgyárt, paizs, sohajtana, szakgatva* szavakat. Megkettőztük a mássalhangzókat: *benszületett, épen, felvirad, hult, jősz, köny, könyező, viradtak, viszhangzó* szavaknál és mai helyesírás szerint írtuk az *esküszszük, fénynyel, lednynyal, lészsz, némelly* szavakat.. Kis kezdőbetűvel átírva szerepelnek a *Gyulák* és a *Skandínáv király*.

A szövegváltozatok szempontjából a MEI 1855-i és 1895-ös (NK-beli) kiadásainak szövegeit vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 198 : 6 téjjel (NK: tejjel)
 15 töredéki (NK: töredékei)
 hun (NK: hún — a továbbiakban is következetesen így!
 —)
 16 elhatározák (NK: elhatározták)
- 199 : 10 s az avar (1851; 1856: s az avas — sh. — NK: s avar)
 19 híre-neve (NK: hírneve)
 23 aki (NK: ki)
- 200 : 8 papok (NK: táltosok)
 9 hadúr-kard (NK: Hadur-kard)
 14 tejből (NK: posajtott tejből)

Lap: Sor:

- 17 *sereg* előtt (NK: *csapat* előtt)
24 mindig *többen*, *mindig többen* jöttek (1855; NK: *mindig* *többen* jöttek)
30 faragványaikon (NK: faragványainkon)
201 8 elköltözésivel (NK: elköltözésével)
10 előhullongtak (NK: előkullogtak)
18 *mikor nem hallatszott mdr semmi* (NK: *mikor már nem hallatszott semmi*)
21 rendezésire (NK: rendezéseire)
27 *s ím* (NK: *ím*)
202 2 *fejedelme, vezére* (NK: *vezére, fejedelme*)
9 *fejedelmének* (NK: *fejedelemnek*)
18 *gyermekei* (NK: *s gyermekei*)
24 *megfújni* (NK: *megfúni*)
30 *hasító dárda* (NK: *hajító dárda*)
203 1 *sudarak* (1851: *csudarak* — sh. ? —)
3 *hullt* (NK: *hull*)
legélénkebb színeit (NK: *minden* színeit)
4 *viselték* (1851: *viselte* — sh? —)
*lángvörös*ig (1851: *lángvörös ég* — sh. —)
11 *brilliant* (NK: *brillant*)
20 *ijedségtől* (NK: *ijedtségtől*)
búttak (1855; NK: *bujtak*)
33 *bivaly alakú* (NK: *bivalyéhoz hasonló*)
204 : 4 *fenyőfaágat* (NK: *fenyőágot*)
10 *gyémántporral* (1851; 1855: *gyémántforral* — sh. —)
15 *fáradtságtól* (NK- *fáradtságtól*)
24 *földen* (1855; NK: *földön*)
205 3 *Üdvözlek* (NK: *Üdvözöllek*)
13 *lehajolt* (NK: *lehajlott*)
18 *monda* (NK: *mondá*)
23 *Hozzájok* (NK: *Hozzájuk*)
24 *s a borongós* (NK: *s borongós*)
31 *vette* (NK: *elvette*)
206 : 32 *setétszemű* (NK: *sötétszemű*)
207 : 1 *pillanta* (NK: *pillantá*)
12 *rá, úgy* (NK: *rá. Úgy*)
15 *kisérítő* (1851; 1855: *kisérő* — sh? —)
32 *hová* (1855; NK: *hova*)
nehány (NK: *néhány*)
34 *el ez asszonygyarmat is.* (NK: *el az asszonygyarmat.*)

Lap: Sor:

- 208 : 2 ahol férfiak (NK: a hol a férfiak)
209 : 3 lány (NK: leány)
4 lány (NK: leány)
8 *suttogá* (NK: *suttoga*)
17 *lyánnal* (NK: *leánynyal*)
18 tekintni (NK: tekinteni)
25 bajod? (1851; 1855: bajod.)
28 szíven a fa (NK: szíven *át* a fa)
30 érinti (NK: érinté)
210 : 16 a *daemoniacus félelem* (NK: a félelem)
19 erdőn (NK: erdőkön)
22 megett (NK: mögött)
23 akik (NK: kik)
30 *évig is, s mikor már* (NK: *évig is egy helytt, már*)
211 : 2 éjszak (1855: észak)
7 lenni, és lett (NK: lenni, lett)
14 sápadtan (NK: sáppadtan)
16 napnyugodt (NK: napnyugot)
23 néhány (NK: néhány)
29 különb (NK: különb)
212 : 1 monda (NK: mondá)
7 *estve, ím* (NK: *este, ím*)
9 *pólus-éjszakákon* (NK: *éjsarki-éjszakákon*)
21 tűzesőjével (1851; 1855: tűzcsőjével — sh? —)
23 *alkotná* (1851: *alkatná* — sh. —)
31 *elébbi* (NK: *előbbi*)
34 *nemzedékrül* (NK: *nemzedékről*)
213 : 6 azon hideg (NK: azon a hideg)
10 *meg-megjelenik* (NK: *megjelenik*)
17 *cetvadász* (NK: *fókavadász*)
25 *Históriájok* (NK: *Históriájuk*)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 198 : *Cím Lappon* (lapp) — A lappok finnugor nyelvű nép; Skandinávia és a Kola-félsziget őslakóinak leszármazottai. (A Skandinávia és a Szovjetunió európai északi területén fekvő Lappföldön ma is élő lappok lélekszáma kb. 32000 fő.) Alacsony termetűek, keleteuropid és mongoloid vonásokkal. A finnséggel való érintkezésük hatására lett nyelvük

Lap: Sor:

- finnugor nyelv. A II. sz.-ban kezdték őket a keresztény hitre áttéríteni, de sámánhitük maradványait is megőrizték. — A valóságban magyar őseinkkel semmi kapcsolatban nem álltak soha.
- 2 *besenyő* (bcsenyők, pecsenyégek) — Kihalt nomád török nép. Az Urál és a Volga közt éltek, a 9. sz. végén a kazárokkal vívott harcok során keltek át a Volgán. Ők űzték ki a magyarokat Lebediából (Levedia), a Don és Dnyeper alsó folyása közti területről.
- 3 *Kuma* — 600 km hosszú folyó a SZU-ban, a Kaukázus északi részén. Vize egy része több ágra bomolva a Kaszpi-mélyföld tavaiban, mocsaraiban vész el, más része a Kaszpi-tengerbe ömlik.
- 5 *Messze dzsiai hegyek közül* — Jókai a —hunmagyar rokonságot vallva, népünk történetét itt is —mint a MNT-ben — a hun nép egykori, időszámításunk kezdete körüli tartózkodási helyétől, Kína határától, a mai Kazahsztán területéről indítja.
- 7 *melyet az őz Attila foglalt el* — A hunok már a 4. században elfoglalták hazánk mai területét; Attila csak később, 433-ban lett a hunok királya!
- 14 *Aladár* — Attila fia
- 15 *a nagy hun birodalom összeomlott* — Attila 453-ban bekövetkezett halála után.
- 199 : 5 *E földön* — Jókai történelmi munkájának *Magyarvár* c. fejezete szerint is a Kuma partján volt a város, ahonnan nyugatra indult a magyar nép többsége; mintegy kétszázezer férfi ült lóra (l.: JKK 67. k. 31.).
- 12 *e halmok* — „hol egykor a nagy hun nemzet lakott, nem maradt más emlék, mint egy-egy nagy *halom* a síkon, mi ott tán a csatában elesettek összehordott testeiből támadt, melyet maig is, hunhalomnak' neveznek.” (L.: JKK 67. k. 27.)
- 15 *székely* — egyes feltevések szerint a hunok itt maradt leszármazottai
- jász* — A jászokat, a még akkor is nomád, alán eredetű néptörzset királyaink csak a kunokkal együtt, a 13–14. században telepítették be hazánkba.
- 200 : 3 *fehér sólyom* — A *Holtak harca* című, hunokról szóló regék közül *A fehér sas* c. regében Csaba vezér seregét, a hunokat vezeti a fehér sas (melyet kicsit később „fehér turul”-ként említi Jókai. L.: Hf 1854., NK 93. k. 228–230.).

Lap: Sor:

- 9 *hadúr kard* — A MNT-ben írta róla Jókai: „Egykor szittyá pásztorok a fűben egy kardot találtak, melynek lapjai ismeretlen csodás jelekkel beírva. A hun mágusok, a táltosok azt mondták e kardról, hogy ezt maga a hadisten Hadúr veté alá az égből, s azóta e kardot imádták a hunok, az oltár tetejébe állítva, ősiszten gyanánt.” (L.: JKK 67. k. 1.)
- 16 *fehér szarvas* — A hun-magyar eredetmonda egyik mitikus állata a szarvas. Hunor és Magor is egy előttük feltűnő szarvast üldözve találtak rá, a monda szerint, az alánok két fejedelmének két leányára, akiket elrabolva feleségülkétettek. Tőlük származtak a hunok és a magyarok. Ezért vezeti — új hazát kereső útjukon — itt a magyarokat is fehér szarvas.
- 203 : 12 *északfény* (aurora borealis) — A légkör felső, 100—1000 km magasságú rétegeiben észlelhető fényjelenség. Leggyakrabban a sarkvidéken látható, de ritkán a mérsékelt égövben is. Nagyon változatos formákban és színekben (sárgászöld, kékesfehér, vörös) szokott megjelenni.
- 32 *írámvad* — rénszarvas
- 204 : 1 *nyargalóc* — az írámvadnak, ill. rénszarvasnak a nyelvújítás korában alkotott új kifejezése
- 13 *nem kell áldozni napistennek* — Jókainak a magyarok eredetére, őstörténetére vonatkozó meggyőződésére, műveire hatással volt talán Horvát István *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből* c., 1825-ben megjelent könyve is, melyben ez áll: „A Szittyák már régi hazájokban is Napimádók lévén . . .” (L.: JKK 67. k. 345.) — Kállay Ferenc *A magyar nemzetiségről* (Pesten 1836.) című művében szintén ezt írta pogány magyar őseinkről: „A szüntelen égő tüzet a napban imádták, melly az örökkévalónak leg megfoghatóbb jelképe.” (32.) (L.: a *Bálványosvár* c. regényben is. JKK 43. k.)
- 207 : 21 *Nünüke* — A nünükék (Meloidae) a bogarak rendjének egyik családja. Egycsek, mint a nagyon káros kőrishogár, növényevők. Mivel vérében hólyaghúzó hatású anyag van, megszáritva, s porrá törve a népi gyógyászatban hólyaghúzó tapaszként, s szerelmi bájital készítésére használták.
- 213 3 *négy láb magas* — kb. 126 cm (1 láb = 0,316 m)
- 7 *kínádni szokták hölgyeiket az idegennek* — Madách is a hidegtől s elnyomóító életkörülményeitől elcsenevészedett emberiség szokásaként írja le e szokást *Az ember tragédiája* 14. színében.

Lap: Sor:

15 *lakoznak* — lakmároznak

20 *e nyomorult nép nyelvében* — A lapp nyelv az őslapp és az ófinn nyelv keveredéséből alakult i.e. egy évezreddel: urali nyelv.

9. A KÉT SZÁSZ

- K: PIM V 1069. (A novellának csak a következő sorai olvashatók az egy lapnyi kéziratban: 215 : 1. — 218 : 26.)
- M: 1. R 1851. 2. félév 2. füz. [szept. 6.] 77—81.; *Sajó* aláírással.
2. *Országos Nagy Naptár 1853. évre.* (Szerk. Jókai Mór.) [Pest 1852.] 24—26.
3. EK¹ 1854. 209—215.
4. *Petki Farkas lednyai — Háromszéki lednyok — A két szász.* 1859. 119—126. (A Bev.-ben említett címlapkiadásaival.)
5. EK² 1895. 84—88. (A Bev.-ben említett címlapkiadásaival.)
6. EK³ 1904. 239—247.
7. EK⁴ 1930. 240—244.

Fordításai:

- Cseh: * *Dva sasici.* Přeložil František Brábek. — *Svetezor* 1872
- Finn: * *Kaksi saksilaista.* Suomentanut J. W. — *Uusi Suomi* (Helsinki) 1925. 22. sz. Febr.
- Francia: * *Contes magyares.* Edités et traduits par J. Tharaud. Bp. 1903. Dobrowsky & Franke.: *Les deux Saxons.* — 2. kiad. 1910.

Keletkezése (források, mintdk)

1851-ben — a múltban keresve témát — oly korszak tárul fel Jókai előtt, melyet a nagy megelevenítő erejű és tehetségű erdélyi krónikás, Cserei Mihály vitt emberi közelségbe hozzá. Új világot ismerhetett meg általa, melynek szinte valamennyi részlete fantáziáját megmozgató erővel ösztönözte újabb és újabb elbeszélések, anekdoták, sőt regények írására. A még csak kiadásra szánt kézirat: *Cserei Mihály Historiája. 1662—1711.* 1851 tavaszán kerülhetett először a kezébe, de mennél jobban beleélte magát Cserei korába, annál több írása elevenítette meg a régi, 17. századi Erdély életét. Míg a *Szolimán dlmához* csupán egyetlen, korábbi törökországi epizódot használt fel Cserei *Historiájából*, az 1851. júliusában megjelent

Béldi Pál című elbeszélésének már szinte teljesen e krónika lett a forrása. S még inkább vonatkozik ez *A két szász* anekdotikus vetélkedésére is: „Készen találta Jókai nemcsak a teljes főcselekményt, hanem még az élénkítő elbeszélő részleteket is. Személyei testileg-lelkileg teljesen ugyanazok, amint azokat Csereiben találta. Itt tehát Cserei históriája nemcsak megindította Jókai képzeletének munkáját, hanem valóságos forrást nyitott meg számára” — írta Czunya Miklós: *Jókai törökírágyú regényeinek forrásairól* c. tanulmányában. (Bp. 1934. 14—15.)

Cserei a császári katonai főparancsnok, Veteráni bölcs intézkedéseinek bizonyítására írta a következőket a szebeni varga esetéről:

„Még az öreg Apaffi Mihály élt vala, Szebenben egy vargánál volt egy muskotélyos quártélyban; estve asztalhoz ülnek mindketten, bort hoztanak, a német egy pohár bort köszön a gazdájára a német császár egészségeért, a gazda elveszi, megissza, ő is köszön egy pohárral a németre a fejedelem egészségeért, nem akarja meginni; mond a szász: Német, én megittam a te császárodért a bort, idd meg te is az én uramért, mert bizony roszul jársz. A német csak nem akarja, kap egy rozsdás baltát a szász, keményen megveri a németet. Más nap a muskotélyos panaszra megyen kapitányára, hogy megverte a gazdáját, de nem mondja meg miért; a kapitány a generálra. A generál hivatja mind a muskotélyost mind a gazdáját, megexaminálja őket, a szász igazán elbeszéli a dolgot, a német sem tagadja, a németet jól megvereti, hogy a fejedelem egészségeért nem ivott, a szásznak egy aranyat ajándékoz, azután mond nekik: Te, német, ha muskotélyos vagy, ezután ha innya akarsz, csak a muskotélyosok egészségeért igyál, vagy a cáprár egészségeért, azon felyül valók egészségeért való italt bizd náladnál jobbakra; te is szász, ha varga vagy, csak a vargák egészségeért igyál, vagy a varga céhmester egészségeért, hagyj békét a fejedelem egészségeért való italnak, mert nálad nélkül is elegen isznak azért.” (Cserei 245—246. h.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a Reményben megjelent szövegen alapszik. A szövegváltozatok szempontjából a kéziratföredéket, az EK 1854-es és 1896-i kiadásának szövegeit vettük figyelembe, s egy helyen — mivel az egy szóval bővebb — jeleztük a *Jókai Országos Nagy Naptár*-ban megjelent szöveg eltérését is.

A mai helyesírás szerint átírtuk a *discursus*, *insultál*, *humoresk* és az *ehez*, *lélekzet*, *megkedvellve*, *sohajt*, valamint a *kiiszsa* szavakat.

Mivel mind a kéziratban, mind az alapul vett szövegben is két-féleképp írva szerepel a *Fehérvár—Fejérvár, Fejérvárra* egységesítettük.

Lap: Sor:

- 215 : 16 Fejérvárra (K; NK: Fehérvárra)
19 Solymosra (K: Sólmosra)
20 Solymosról (K; 1854: Sólmosról)
23 Fejérvárra (1854; NK: Fehérvárra)
- 216 : 1 mérfölddel (K: mértfölddel)
2 Fejérvártól (NK: Fehérvártól)
3 szebénieket (K: Szebénieket)
10 földrül (1854; NK: földről)
11 kapuban (NK: kapuba)
14 őt a gazdájára (NK: őt gazdájára)
18 Előbb (K: Elébb)
28 nyelvre (1851: nyelvet)
- 217 : 3 viszonzá (K: viszonzá)
4 fejibe (NK: fejébe)
6 orrát (K: órrát)
13 monda (NK: monda)
15 felvesz (NK: fölvesz)
17 tehenkedve (NK: tehenkedve)
19 felveszi (NK: fölveszi)
25 bor! (K: bor.)
26 előbb (K: elébb)
33 egészségéért (NK: egészségeért)
- 218 : 8 Sok é (NK: Sok-e)
17 alantabb kezde (1852: alantabb hangon kezde)
20 iszol-é (K; 1854; NK: iszol-e)
22 dőlt (NK: dőt)
29 lábáról (K: lábáról)
32 imé (NK: íme)
- 219 : 1 kérdezősködék (1854; NK: kérdezősködött)
2 inasoktul (NK: inasoktól)
6 mestram (NK: mest'ram)
9 felvánszorgott (NK: fölvánszorgott)
20 amért (1854; NK: a miért)
23 fellýül (NK: felül)
24 különb (NK: külömb)
26 varga komákért, igyék a varga céhmesterért (NK: varga céhmesterért)
27 hagyjon kend békét (NK: hagyjon békét)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 215 : 1 *Apafi Mihály I.* (1632—1690) — 1661-től Erdély fejedelme; 1687-ben Caraffa a fogarasi várba záratta, s így kényszerítette a Habsburgok Erdély feletti fennhatóságának elismerésére. Többek közt az *Erdély aranykora*, a *Török világ Magyarországon* és *A kétszarvú ember* c. Jókai műveknek is főalakja.
szász választófejedelem — talán Frigyes Ágostról van szó, aki 1694—1733 közt volt szász választófejedelem.
- 13 *Felvinc* — Hajdan Torda-Aranyos megyei község, a megye nyugati részén. Ma: Unirea (RSzK)
Vásárhely — Marosvásárhely. Kolozsvártól délkeletre fekszik. (Ma: Tîrgu-Mureş)
Déva — Erdélyi város a Maros bal partján. Ma Deva (RSzK). Marosvásárhelytől épp ellenkező irányban, Kolozsvártól délnyugatra fekszik. A hírnök tehát keletre-nyugatra kószált, holott egyenesen délre kellett volna mennie a közeli Felvincre.
- 16 *Fejérvár* — Gyulafehérvár, ma Alba Iulia.
Enyed — Nagyenyed, most Aiud. Régi erdélyi város a Maros jobb partján, Gyulafehérvártól északra fekszik.
- 17 *Toldalagi* — a Tholdalagi család Erdély régi, történelmi szerepet játszó családjainak egyike. 1268-ban szerezték Toldalag birtokát Maros-Torda megyében.
- 18 *Apor István* (1638—1704) — erdélyi kincstartó
- 19 *Solymos* — több egykorú Solymos nevű erdélyi falu is volt
- 21 *kárlátóba* — A lakodalmas nép látogatása a lakodalom után az örömszülők házánál.
Balázsfalva (Blaj) — Régi erdélyi helység a Kis- és Nagy-küküllő egybeömlésénél Enyedtől keletre.
- 25 *Szeben* — Nagyszeben, ma: Sibiu. Az önkormányzattal rendelkező erdélyi szászoknak, kiknek ősei II. Géza (1141—1161) magyar király hívására telepedtek ide, kulturális és társadalmi központja volt. Balázsfalvától jóval délebbre fekszik, míg Fehérvár, hová a futárnak mennie kellett volna, Balázsfalvától nyugatra van. A futár így az Enyedtől alig 31 km távolságra levő Gyulafehérvár helyett a Nagyenyedtől kb. 100 km-re levő városba jutott
- 216 : 13 *hellebárdos* — alabárdos. Az alabárd német neve „Hellebarde”; döfésre és vágásra is alkalmas, lándzsa és bárd egyesítéséből létrejött fegyver volt a 14—17. sz.-ban.

Lap: Sor:

- 22 *Der Duivel!* — „Az ördögbe!” (Szászos szóalak.)
- 217 : 6 *megdúzta az orrát* — megorrolt, duzzogni kezdett
- 219 : 6 *mestram* — mester uram
szapult vásznat — sulykolással tisztára mosott, lényegében tisztára „vert” vászon
- 10 *Veterani Frigyes gr. (1650—1695)* — császári hadvezér, osztrák tábornagy. 1692-től volt az erdélyi császári hadtest főparancsnoka. Dicsőségesen vett részt a török elleni háborúban, de az 1695-i hadjáratban Frigyes Ágost császári fővezér (szász választófejedelem) cserben hagyta, s II. Musztafa szultán túlnyomó hadereje Lugos mellett teljesen megsemmisítette Veterani alig 8000 főnyi hadseregét. Veteráni is súlyosan sebesülve került janicsárok kezébe, akik 1695. szept. 21-én megölték.
- Cserei szerint a magyarok szerették őt. „A németek nem annyira szerették, mert szoros disciplinában tartotta őket, mind a táboron, mind itt ben Erdélyben, s ha csak mi excessus cselekedtek is a föld népén, s panasz ment a generálra, példáson megbüntette őket. Azért sokszor mondták szemünkben holta után: Megholt a ti apátok, erdélyiek.” (Cserei 244. h.)
- 23 *Hofmester* — udvarmester (Hofmeister)

10. TŤONG-NU

- M: 1. R 1851. 2. félév 3. füz. [szept. 5.] 97—107; *Jókai Mór* aláírással.
2. *Dv*¹ 1856. I. k. 105—127.
3. *Dv*² 1860. 105—127. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal Lapszámváltozások: 1870. 100—120.; 1896. 94—112.)
4. *Dv*³ 1894. 70—85. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal.)
5. *Dv*⁴ 1928. 58—69.
6. *Válogatott elbeszélések.* 1955. I. k. 347—360.

Keletkezése (források, minták)

Népünk valódi, illetve már legendák homályába vesző múltjából témát választó 1851-i elbeszélései közül — időben és térben — ebben a novellájában érkezett el a legmesszebre Jókai. Az időszá-

mításunk kezdete körüli évszázadokban dúló hun—kínai háborúk időleges győzelmeinek, vereségeinek rajzával is — kijátszva cenzorai éberségét — arra akarta figyelmeztetni olvasóit: ne csüggedjenek! Bármi hatalmas és nagy is a zsarnok birodalma, ha csak ellenfele önként meg nem adja magát, véglegesen sohasem győzhet . . .

A *Tsong-Nu* is azoknak a Jókai-írásoknak számát szaporítja, melyek — a hun-magyar rokonság elvét vallva — a hunok történetének kezdetétől indítják a magyarság történetét is. (Ugyanezt olvashatjuk a *MNT*-ben is. L.: JKK 67. k.)

A novella forrása, melyben a hun—kínai háborúra vonatkozóan is részletes adatokat találhatott Jókai, a 18. század jelentős angol történetírójának, Edward Gibbonnak *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (A Római Birodalom hanyatlásának és bukásának története)* című, Londonban 1782—1788-közt megjelent több kötetes műve volt.

Vértesy Jenőnek ezt megállapító *Gibbon, mint széplőrinék forrása* című tanulmánya nemcsak arra hívta fel a figyelmet, hogy mennyiben szolgált a mű 26., a hunok történetéről szóló fejezete forrásul Jókainak, de arra is utalt, hogy mennyiben és miért tért el a *Tsong-Nu* rója a történelmi valóságtól, illetve Gibbon művétől. (L.: az *Irodalom c.* fejezetben.)

Gibbon jelentős világtörténelmi művére, közelebről annak magyar vonatkozásaira és magyarországi fogadtatására a közelmúltban ismét ráterelődött a figyelem. Gál István *Gibbon a magyar történelemről* című közleménye nem csupán a mű magyar vonatkozású részeivel ismerteti meg olvasóit, hanem kutatásai arra is fényt derítettek, mily általános elismeréssel fogadták hazánkban is Gibbon munkásságát (l.: Századok 1971. 1. sz. 70—88.).

Történelmi munkája — olvashatjuk Gál tanulmányában —, mely 1790-ben már németül is megjelent, nemcsak a magyar jakobinusoknak lett kedvelt olvasmánya, de Kazinczytól Lukács Györgyig majd másfél évszázad neves íróinak, történészeinek, politikusainak és tudósainak egész sora méltatta nagy elismeréssel. A sikeres, népszerű alkotás hatása alól Jókai sem vonhatta ki magát. (Ő a mű 1839-ben Lipcsében megjelent német fordítását ismerhette: *Gibbon's Geschichte des Verfalles und Unterganges des römischen Weltreiches*. A tárgyi magyarázatokban található, lefordított német idézetek lelőhelyei ebből a kiadásból valók.) Nyilván annál lelkesebben forgathatta e testes mű lapjait, mennél inkább saját történelemszemléletét alátámasztó részletekre bukkant benne:

„. . . *Magyar* a magyarok nemzeti és keleti elnevezése, de Szkitia törzsei között a görögök a turkok egyetemes és különös nevével

különböztették meg őket, mint annak a hatalmas népnek a leszármazottait, amely Kínától a Volgáig hódított és uralkodott” — olvashatta Jókai a műnek a magyarok eredetéről, vándorlásáról és letelepedéséről szóló 55. fejezetében, melyben a hét vezérről, majd Álmosnak és Árpádnak fejedelemmé választásáról is írt Gibbon, aki, bár némi kétellyel, de azért láthatóan elfogadta a hun-magyar rokonságot is: „A magyarok, akik ambiciózusan igénylik Attila nevét nemzeti királyaik őseként, igazsággal állapíthatják meg, hogy azon hordák, amelyek nagybátyjának, Ros vagy Rugilas alá tartoztak, birodalmukat a modern Magyarország határai között formálták meg. [...] Magyarországot három szkíta település foglalta el sikerrel: 1. Attila hunjai; 2. az avarok [...] a modern magyarok közvetlen és valódi ősei”, stb. (Idézi Gál István: i. m. 76.)

Irodalom

Külön ezzel a novellával az irodalom keveset foglalkozott; első megjelenése, ellentétben a többi 1851-es elbeszéléssel, teljesen visszhang nélkül maradt. Első igazán lényeges, tárgyyszerű méltatására csak 65 évvel később, 1916-ban került sor Vétesy Jenő *Gibbon, mint szépiróink forrása* című tanulmányában:

„Gibbon művének XXVI. fejezetében olvashatott Jókai a hunok eredetéről. Amit a történetíró ott gazdag utánajárással összeszedett, azt Jókai néhány plasztikus és költői túlzással tele mondatban elmondja a *Tsong-Nu* című elbeszélésében. A nagy romantikus teljesen elemében van a ködbe vesző népek festésénél. Gibbon nyomán elmondja, hogy hatoltak el egészen Kínáig, hogy alázták meg Kao-Ti császárt s kényszerítették adófizetésre. Érdekes a költő viszonya forrásához. Olvasta benne, hogy évek múltával a kínaiak megelégteltek a hun zsarolást, lerázták az igát, s a sok apró sárgaképzű harcos visszanyomta az Attila őseit, s egy magas hegyre oszlopot állítottak azzal a felírással, hogy a kínai sereg hétszáz mérföldnyire hatolt be a hunok birodalmába. Hát eddig követte forrását Jókai, de itt megmozdult benne a nemzeti büszkeség, s kiegészítette a történetet, hogy a hunok csak becsalták a kínai császárt, itt azonban teljesen megsemmítették s odaírták a diadalmi oszlopra: „Idáig jött és itt vesztett el minden seregével!” (L.: It 1916. 27.)

Vétesy tanulmánya után a Jókai-irodalom ismét alig foglalkozott már ezzel az elbeszéléssel. Külön nem írt róla Zsigmond Ferenc sem, csak a többi a „magyar előidőkről” szóló novella közt tett említést erről is, hangsúlyozva, hogy ez is abból a korból született,

mely „az elárvahodott, csüggedező magyar nemzet önbizalmának ködbevesző menedékvára volt”; a magyar „előkor”-ból. (L.: Zsigmond 107. — Vö. a *Másik haza* jegyzetének *Irodalom* c. részével is.)

Művészi szempontból — figyelmeztet rá Zsigmond Ferenc — sokat ártott ezeknek az elbeszéléseknek, hogy bennük két műfajt kevert össze Jókai: „Persze, mikor egy novellaíró — hacsak rövid időre is — egy eposz-költő hatása alá kerül tárgyválasztás és előadásmód tekintetében egyaránt: olyankor nagy esztétikai károkat okoz a különböző természetű két műfaj összekeveredése. [...] a mese-mondósüveget néha le sem tette a fejről, hanem azonmódon lépett a regényírás szigorúbb műfaji illemszabályokhoz szokott ítélőszéke elé; ahol már várta megbotránkozva Gyulai, Salamon és a többi kritikus.” (i. m. 108.)

Bár az ismert kritikusok bírálataira való utalás erre a korra nézve még korai, (hisz Jókainak még csak későbbi művei váltották ki — ha a régebbi írásokra való visszatekintéssel is — az említett megrovásokat), az alábbi sorokban is jól jellemzi Zsigmond Ferenc Jókai ez évben született hasonló témájú elbeszéléseit:

„Igy van igaz a Gyulaiéknak és Jókainak is, természetesen más-más szempontból. Jókai hazafias romantikája a magyar nemzeti élet tényezője akart akart lenni; az élet pedig csupa alkalmazkodás; Jókai alkalmazkodott a cenzor tilalmához, hogy az alkalmazkodás leple alatt a magyarság nemzeti fennmaradásának ügyét szolgálhassa. Képzelete elkalandozott az ázsiai ősmagyarokhoz, a kínai birodalomba, Lapponiába, az Imaushoz, a Gangeshez stb. — s művein éppen az esztétikai fogyatkozások voltak azok a nyílások, melyekben át mese-mondó tehetségét a hazafias izgatás aprópénzre válthatta fel és oszthatta szét.” (109.)

A hazafias szempontot említi Szinnyei is a novellával kapcsolatban („A hunok nagy győzelme a kínai zsarnokon a nemzeti önérzetet akarta emelni”), s ezt az elbeszélést is a „zsarnokellenes és kis népeknek a nagyok ellen vívott szabadságharcait dicsőítő” írások közé sorolja (l.: Szinnyei 213, 253.). Művészileg ő is gyöngének tartja: „fiatalkori vadromantikus elbeszéléscire emlékeztet. Ebben is el akarja képesíteni az olvasót exotikus, rikító képeivel, s a borzasztó kínai császárnak hajmeresztő és óriási kegyetlenségeivel. A legszél-össégesebb francia romantika tombol itt kínai jelmezben.” (213.)

Szövegváltozatok

Kiadásunknál a Reményben megjelent szöveget vettük alapul. A szövegváltozatok szempontjából a *Dv* 1856-os és 1894-es, NK-beli kiadásának szövegeit vettük figyelembe.

A mai helyesírásnak megfelelően írtuk át a következő idegen eredetű szavakat: *banán*, *bazarok*, *Byzanc*, *China*, *chinai*, *martyr*, *Páris*, *Pecking*, *theafák*. A mai helyesírás szerint írtuk a következőket is: *arany*, *bambuszszal*, *boszu*, *boszut*, *bölcsésége*, *épen*, *hajlékony*, *hajtszék*, *hunn*, *hüssel*, *lelőgő*, *lőgtak*, *lön*, *menyország*, *menyei*, *nomád*, *öcsce*, *paizs*, *porcellán*, *sülyeszszék*, *sülyeszteni*, *sülyesztetem*, *sáppad*, *syttyák*, *szakgatott*, *sztytya*, *viszhangja*.

Lap: Sor:

- 220 : 5 legtúlso széléig (1856; NK: legutolsó széléig)
 20 évrül ((NK: évről)
 22 mér földnyi (NK: mért földnyi)
- 221 3 hun (1851; 1856; NK: hunn — végig így! —)
 11 sereggel megindult (NK: sereggel indult)
 17 hova (NK: hová)
 mozdulni, *harmadnapra* császárostul (NK: mozdulni, *az éhség miatt hetednapra* császárostul)
 34 megholt császár (NK: meghalt császár)
- 222 : 7 ijedségtől (1856; NK: ijedtségtől)
 34 teafákat, *kivágták* a (NK: theafákat, a)
- 223 : 21 közt legszebb (1856; NK: közt a legszebb)
- 224 : 3 lehete (NK: lehetett)
 14 halból, *húsból*, *zöldségből* (NK: halból, *zöldségből*)
 22 egy-egy szép (1856; NK: egy szép)
 24 pöngetve (1856; NK: pengetve)
- 225 : 11 forróságot s legyeket (NK: forróságot, legyeket)
- 227 : 11 Schwarz (1851; 1856; NK: Schwarcz)
 14 hítta (1856; NK: hívta)
 19 néhány (NK: néhány)
 27 foglalják (1856; NK: foglalák)
 30 utósó (NK: utolsó)
 34 széttörété (1856; NK: széttöré)
 gátokat (NK: gátakat)
- 228 8 emlék se (1856; NK: emléke se)
 15 mér földnyi (NK: mért földnyi)
 29 általános (NK: általános)
 32 Bir-mán-ha (NK: Bi-man-ha)

Lap: Sor:

- 229 : 4 tudta (1856; NK: tudja)
11 Bir-mán-ha (NK: Bil-mán-ha)
14 lány (NK: leány)
22 magányúr (NK: kényúr)
23 éltüket (NK: életüket)
25 csatornával, vagy hogy tornyot építsenek, mely a fellegeken túl érjen, vagy hogy a Po-yang-hu (NK: csatornával, vagy hogy a Poyang-hu)
230 : 11 mustrát tartott (NK: szemlét tartott)
12 harcosbul (NK: harcosból)
13 porbul (NK: porból)
26 határaitól (1856; NK: határitól)
mértföldnél (NK: mértföldnél)
231 8 eredett (1856; NK: eredt) :
13 ugarrd (1851: ugarra — sh. —)
30 Bir-mán-hát (NK: Bil-mán-hát)
232 : 6 A Quenn-Hinn népből egy lélek sem maradt élve. (NK: — e sor hiányzik —)
13 mértföldnyi (NK: mértföldnyi)
24 kincsek, s tűzszemű (NK: kincsek, s tűzszemű)
233 3 utánuk (NK: utánok)
6, 16 mértföldnyire (NK: mértföldnyire)
8 a dicstelen (NK: e dicstelen)
15 győzhetetlen (NK: győzhetlen)
234 : 5 hallatott (NK: hallatszott)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 220 : Cím Tsong-Nu — Nem tudjuk, hogy honnan vette Jókai a hunokkal csatázó császár nevét. Forrásában Vuti a neve a Han családból való császárnak, aki megtörte a hunok hatalmát, s kinek tábornokai behatoltak a hunok tartományába (l.: Gibbon i. m. 848. h.). — Vu-ti (i. e. 140—86.) a mai Korea és Vietnam területén is hódított.
8 Bizánc érckapuját bárddal beütötte — A monda szerint Botond tett így. De mivel ez a 10. században történt, több mint egy évezreddel követte a novellában leírt eseményeket. Botond hőstettét csakis azért sorolhatta önkényesen a hunok győzelmei közé Jókai, mivel a hunokat is, magyarokat is

- azonos népként, és így történelmüket is ugyanazon nép történelmeként szemlélte. — Az 50-es években igen sok novellát írt a hunokról, így a *Holtak harca* c. regéket is 1854-ben a Hf-ba (*A tündér nő fia, Az atya nyilai, A zomotor, A csillaglövés, Csaba lre, A fehér sas, A bizáncig lőtt nyíl*. L.: NK 93. k. 198—232. — Vö.: J. M.: *Cikkek és beszédek*. IV. 647.).
- 10 *Lutetia* — Párizs római kori neve
- 11 *chalons-i mező* — A mai észak-franciaországi, Châlons-sur-Marne nevű, Párizstól keletre fekvő város mellett zajlott le 451-ben az ún. catalaumi csata, melyben Attilát megállásra kényszerítette a gót, frank és burgund segélycsapatokkal megerősített római haderő. (L.: a MNT c. mű *A catalaumi tér* c. fejezetét is JKK 67. k. 20—21.)
- 14 *látad őt remegni* — A hét halmon épült Rómát 452-ben fenyegette hun támadás; Attila azonban a Róma által felajánlott magas évi adófizetés ellenében elrendelte a visszavonulást. (Vö.: *A legszebb halál*. JKK 67. k. 22—25.)
- 18 *a sárga folyam* — Kína második legnagyobb folyójának, a Huanghonak magyar neve
Peking (Pejcsing) — Jókai téved, mivel Peking csak a 13. sz.-tól az ország fővárosa. A Sárga folyótól kb. 3—500 km-rel északabbra fekszik.
- 21 *roppant bástyát emeltek ellened* — A toronyerődökkel megerősített kínai Nagy Falat az i. e. 3. sz.-ban kezdték építeni a kínaiak a pusztai nomád népek, elsősorban a hunok ellen Észak-Kínában. Mai formájában a 14—17. sz.-ban épült, 4000 km hosszúságban. — Gibbon művének 26. fejezetében írta a falról: „Három évszázaddal a keresztény időszámítás előtt [a kínaiak] egy ezeröttszáz mérföld hosszúságú falat építettek, hogy megvédje Kínai határait a hunok betörései ellen; de az a világ térképén oly kitűnő helyet elfoglaló bámulatra méltó mű sem tudott egy harciatlan nép biztonságához hozzájárulni . . .” (L.: i. m. 846. h.)
- 24 *De a bástya nem védi a népet, ha a nép nem védi a bástyát.* — E mondatot — szóról szóra — a MNT-nek *Nemzetbölcső* című fejezetében ugyanígy megismételte, de ott, fontosságát, a szöveg kiemelésével alá is húzta. (L.: JKK 67. k. 8.)
- 221 9 *Kao-Ti* — A kínai császárnak erről, az időszámítás előtt 201-ben lezajlott csatájáról olvasható Gibbon művében: „Kao-Ti császár régi harcosaival a hunok ellen vonult. De a barbárok hamarosan körülvették, és hét napi ostrom után —

- anélkül, hogy segítséget remélhetett volna — az uralkodónak szégyenteljes kapitulációval kellett megszabadulását megvásárolnia. (L. id. kiad. 846. h.) — Ennek az állítólagos kínai császárnak a neve szerepel Jókai akadémiai székfoglaló tanulmányában is (l.: *A magyar néphumorról*. JCB V. k. 335.). A *MNT*-ben e lábjegyzetet fűzte e névhez: „Vagy Pater de Maille Histoire de Chine után Liupang. (JKK. 67. k. 8.)
- 18 *harmadnapra* — a *MNT* szerint is — mint Gibbonnál — „hét napi éheztetés után” volt kénytelen megadni magát ellenségeinek a kínai császár. (JKK 67. k. 8.)
- 19 *adót fizetett a mennyei birodalom* — „Az időleges és bizonytalan béke feltételéül pénz és selyem rendszeres fizetése köttetett ki — írta Gibbon. — Fennmaradt az adózásnak még egy szégyenteljes kikötése is, mely a természetnek és az emberségnek érzéseit sértette.” Lábjegyzetben magyarázta Gibbon, hogy mi is volt ez az emberi érzéseket sértő „árucikk”: „a nők szállítása az adózásnak és szerződésnek megszokott cikkéként említettik”. (L.: Gibbon i. m. 846—847. h.)
- 222 : 11 *szittyá* (szkíta, szkíták) — itt a hunokról van szó.
- 34 *cochenilla* — A bibortetű (a pajzsos pajzstetvek családjába tartozó rovar) megszártított nőstényéből készült a cochenille nevű, régen igen elterjedt piros színezőfesték.
- 223 : 10 *caff* — *copf*
- 26 *kenyérfa* (*Artocarpus incisa*) — az eperfafélék egyik faja. Ehető terméscsoportjáért a trópusokon termesztik.
- 224 : 3 *porcelán* — A kínai művészetben csak az 1279—1368 közt uralmon lévő Jüing dinasztia idején tűnt fel a porcelán.
- 5 *ama csodás port* — A puskaport is — bár adatok szerint valóban azt is Kínában találták fel először — később ismerték csak meg, az i. sz. 8—9. sz.-ban. Hadi célokra 1232-től használták Kínában.
- 6 *kik föltalálták a könyvnyomatást* — Az első nyomtatott könyv csakugyan Kínában készült, de szintén már a hunokkal való hadakozásuk után: a legkorábbi faducokkal nyomtatott kínai könyv 868-ból való. 1041 táján Pi Seng találta fel az összefüggő egyes írásjegyekkel való nyomtatást.
- az északtűt* — Az iránytűt ismerhették a novellában rajzolt események idején. Kínában az „északtű” első formája rézlemeze helyett, kanál alakúra kalapált mágnesvas volt az i. e. 2—1. sz.-ban.
- 7 *a léghajót* — Nincs adatunk, hogy a kínaiak ezt is feltalálták

Lap: Sor:

volna az európaiaknál korábban. A legelső, meleg levegővel töltött ballon a Montgolfier fivérekkal szállt levegőbe 1783-ban, Párizsban. Egy pesti léghajós-felszállásnak a pestiek is, talán maga Jókai is tanúja lehetett 1846 márciusában. (L.: JCB IV. k. 612.)

- 225 : 17 *emaitű* — zománcozott díszű
- 227 : 4 *Obi* (Ob) — folyó Nyugat-Szibériában
- 11 *Schwarz Berthold* — ferencrendi barát, állítólag ő találta fel a puskaport, valójában azonban az arabok révén a puskapor már régebben ismert volt. Lehet, hogy 1313-ban ő az ágyút találta fel.
- 229 : 26 *Po-yang-hu* (Pojang, Po Yang Hu) — 2771 km² nagyságú tó a dél-kínai hegyvidék egyik medencéjében. Vize nyáron 20 m mély.
- 30 *Scythia* — A hatalmas terület határait, melyen a hunok is éltek, így írta le Jókai a *MNT*-ben: „Azon ismeretlen földrészében Ázsiának, mely a régi földleírók által Scythiának neveztetett, s mely a Bosporustól a Sárga-tengerig, széltében a chinai faltól a Jeges-tengerig terjedt” élt többek közt az „egyszerű nomád nép”, a hun. (L.: JKK 67. k. 6.)
- 230 : 32 *ama mesés tengernek partjain* — A *MNT*-ben a Jeges-tengerről szólva lapalji jegyzetben írta Jókai: „Talán hamarabb a Baikál az a tenger, mely fellázad a hajós ellen, ki azt tónak meri nevezni.” (L.: JKK 67. k. 8.) Jókai forrása, Gibbon is, műve 26. fejezetében azt írja, hogy e 300 mérföldnél hosszabb nagy vízmedence visszautasítja a szerény „tó” nevet, s haragszik, ha valaki tónak nevezi. (L.: i. m. 846. h.) — A Bajkál-tó valóban igen hatalmas; felszíne 31 500 km².
- 232 : 34 *minden hölgy holtan feküdt le férje lábához.* — Nők hasonló nagyszámú legyilkoltatásáról a *Szászszorszáépek* c. novellájában is írt Jókai; ott, a tatárjárás ideje alatt, Karadzim tatár kán csapátja le száz nő fejét Esztergomnál (l.: NK 11. k. *Dekameron* I. 1—17.).
- 233 : 1 *Hylaea* — Bodor Lajos: *Álmos, a honszerző* című írása szerint (Kolozsvártt 1842. 71, 90.) a Hylea vagy Héla-sivatag mitológiai sivatag.
- 15 *ez emléket hagyá itt Scythia közepében* — Gibbon írta erről az emlékoszlopról: „Egy magas hegy tetején emelt oszlop büszke felirata azt jelentette ki az utókornak, hogy a kínai hadsereg 700 mérföldnyire nyomult országuk szívében.” (L.: i. m. 849. Magyar fordítását közli JKK 67. k. 469. is.)

M: R 1851. 2. félév 4. füzet [szept. 26.] 175—177.; J. aláírással. Kötetben eddig még nem jelent meg.

Mivel — mint erre Szinnyei is rámutatott — „a népelet rajzolása is ártatlan’, a cenzurától nem kifogásolt tárgykör volt, Jókai ezzel is próbálkozott” ez évben (Szinnyei 167.). *A népdalok hőse* mellett két kis apró, inkább csak anekdotának mondható, népi alakokat rajzoló írása is megjelent az általa szerkesztett folyóirat 1851. utolsó negyedévi számaiban: ez és a *Regék a kandalló mellett* c. közlemény második, de III. számmal jelölt kis adomája a lóköti Bokor Bandi zsványról (l.: e kötet utolsó írását).

Népi témájuk ellenére mindhárom igen távol maradt az igazi, realista népábrázolástól. Míg romantikus betyárhistóriájában egy betyárrá lett délceg nemes ifjú, Angyal Bandi, meg a szerelmével rabul ejtett ártatlan puszta rózsza, Piroska szomorú sorsával akarja olvasói rokonszenvét felkelteni a népi alakok iránt; a két népi témájú kis adomában már csak ügyefogyott, megmosolyognivaló, furcsa alakokként jelenik meg a nép. „Régi torzító módján van írva kis életképe az ügyefogyott parasztemberről — írja Szinnyei —, kit felesége minden nap elpáhol, mint a *Jóka ördögének* Juditja, s a siralomházban, a kivégzéskor is tréfálkozó zsványról, Bokor Bandiről.” (Szinnyei 320.) Maga Jókai sem értékelhette sokra e művészilag ki nem érlett, lap-tölteléknek szánt írásait, mert másodszer, kötetben már egyiket sem jelentette meg.

Szövegváltozatok

Kiadásunk a Reményben megjelent első — s eddig egyetlen — kiadáson alapszik. A mai helyesírás szerint írtuk át a *bivalylyá, épen, kiváltképen, könyhullatások, loggtak, martyr, miképen, szárnynyal és szakgatott* szavakat.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

235 : 25 *nádméz* — cukor. Calepinus (1435—1511) 1585-i, magyar értelmezéseket is adó, s Szenczi Molnár Albert (1574—1634) 1604-i szótára is még csak ezt a kifejezést ismerik a cukor

Lap: Sor:

fogalmára. A „cukor” szó általánosan csak a 18. sz.-ban terjedt el, s akkor szorította ki az eredeti magyar „nádméz” szót a használatból.

szegfűbors (*Pimenta officinalis*) — a mirtuszfélékhez tartozó közép-ázsiai fa; éretlen termése fűszerül szolgál. (Nem azonos a szegfűszeggel!)

- 236 16 *fordított kása* — Főként pásztorok eledelétül készült, sűrűre főzött, rendszerint töpörtyűvel rakott köleskása, melyet a bográcsban egy ügyes rántással meg lehet fordítani; az edényből kifordítva szeletekre vágva fogyasztották.

12 KORONÁT SZERELEMÉRT

- M: 1. *Nagyeniedi Album. 1851.* Szerkeszti Szilágyi Sándor, Buda-Pest. [1851. okt. 24 körül.] 101—129.; a szerző neve a cím alatt: *Jókai Mórtól.*
2. EK¹ 1854. II. k. 129—168.
3. *Koronát szerelemért — A Hargita — A kalmár és családja.* 1859. 3—44. (A többi, 1886—1913 közti kiadásait l. a Bev.-ben.)
4. *Téli zöld.* 1862. 65—103.
5. *A magyar világból.* 1880. 3—54.
6. EK² 1895. 111—142.
7. EK³ 1904. 1—40.
8. EK⁴ 1930. 244—269.

Fordításai:

- Cseh: *Povídky o růžích a jiné novely.* Autorisovany překlad G. N. Mayerhoffera. V Praze 1928. 607 l. (Romány a povídky IX.) 397—431. l.: *Za lasku koronu.*
- Német: *Zwei Mädchenherzen und andere Novellen.* Autorisierte deutsche Ausgabe von Ludwig Wechsler. Übersetzt von L. Wechsler. Berlin 1894. 327 l. 205—327 .l.: 5. *Krone und Liebe.*
- Román: *Coroană pentru iubire.* Trad. I. C. Pap. — „Ungaria” 3. évf. 1893. 3—4. sz. 82—90., 1894. 7—8. sz. 165—170.

Jókai 1851-ben keletkezett erdélyi tárgyú elbeszélései közül (az utóbb a *Török világ Magyarországon* című regényébe változatlanul beépített, Béli Pálról szólón kívül) ez a novella a legjelentősebb; terjedelmére, kidolgozására nézve is a legfigyelemreméltóbb. S ennek megírásához merített legtöbbet az erdélyi krónikaíró művéből. Nem is csak a novella eseményének fő vonásai: az ifjú Apafi koronát elveszejtő házasságának regényes története olvasható Csereiné is (e történelmi tény megírásához egyéb munkákból is gyűjthetett volna adatot!). Igazán érdekessé és korhűvé az emlékiratnak azok a kis történetkéi teszik e novellát, melyek hol a tiszteletes úr korholó prédikációjához, hol a tatár támadáshoz adtak, ha történelmileg nem is egészen hiteles, de a korban megtörténhető, költőileg is szépen kiaknázzható, felhasználható anyagot.

A novella forrása tehát *Cserei Mihály Historiája*, mint ezt már a korábbi Jókai-irodalom is megállapította. (L.: Czunya Miklós: *Jókai töröktárgyú regényeinek forrásairól*. Bp. 1934. 7., 13—14., Szinnyei 304.) De Cserein kívül olvashatott Jókai a házassága miatt fejedelemségét elvesztő Apafi Mihályról a *Dictionnaire contenant les anecdotes historiques de l'amour. Depuis le commencement du Monde, jusqu'à ce jour* (A. Troyes 1788. 1811.²) című gyűjteményben is, melyben a híres szerelmi históriák között az elsőnek *Abaffi* a címe (I. k. 1—2.), s az ifjú Apafiról szól: „... Ekkor egy nő, vagy még inkább a szerelem ragadta el Apafitól a fejedelemséget. A császár akarata ellenére nőül vette Bethlen György [!] erdélyi gróf leányát, Katalint. Valószínűleg ezt használta fel ürügyül a császár, hogy megszerezze magának azt a fejedelemséget, melyre vágyott.” Hankiss János: *Jókai Mór és a francia anekdotakincs* c. tanulmánya hívta fel első ízben a szakirodalom figyelmét e gyűjteményre, megjelölve azt is, mily műveihez használta fel Jókai a francia *Dictionnaire* öt kötetébe gyűjtött történelmi anekdotáit. L.: It 1928. 1—22.)

A Csereiből vett anyagra a tárgyi magyarázatoknál hivatkozunk majd, említésre méltó azonban az a tény, hogy Jókai nemcsak átvette, de meglehetősen át is alakította forrásának adatait. A „korona” és „szerelem” dilemmája abban a formában, ahogyan Jókai rajzolja, Csereiné nem fordul elő. A valóságban, ill. Csereiné a házasság előmozdítói követtek kifejezetten politikai megfontolásokat, míg Jókainál csak a házasság ellenzőit vezetik ily szempontok. Lényeges változtatás az is, hogy míg a novellában épp a leány apja akarja mindenáron megakadályozni a házasságot, a valóságban ő volt a házasság egyik kezdeményezője.

A Jókai-noteszek tanúsága szerint e novellához is akart jegyzetet fűzni a NK-ban megjelenendő szöveghez Jókai (l.: *Följegyz. II. 401.*), a jegyzetet azonban később nem írta meg.

Irodalom

Az elbeszélésről az első kritika Erdély történelme egyik legjobb ismerőjének, a szakértelméért s Habsburg-ellenes politikai múltjáért egyként köztiszteletben álló történétírónak, Kőváry Lászlónak (1819—1907) a tollából jelent meg. (L.: „*Nagyenyedi Album*”. MH 1851. nov. 1. 602. sz. 2771—72.)

A bíráló — bár elismeri a novella költői szépségeit is — történétíróként nem hallgathatja el kifogásait, ahol — úgy érzi — Jókai vétett a történelmi hűség ellen. És — Szinnyeiével ellentétben — azt is hibájaként rója fel az írónak, hogy mikor oly „gyönyörű tárgyat, historiai személyeket kapott”, „ő kisszerű humoreszket alakított belőle”. Bírálatainak további részei a kor jobb megismerése szempontjából tanulságosak számunkra is:

„Mint humoreszk jó. Első száma, a pappraedicatio gyönyörű. A második, a borozás és Apaffi titkos látogatása sikerült. De a harmadik szám a tatárokkal, miután ebben történelmi lehetőség nincs, miután tollban maradt az, hogy e tatárok a fejedelem darabontjai lehettek — merőben megcsonkítja a darabot.

Hogy Jókai karácsonkor, midőn jégcsap fagy hősei bajuszára, mennydörgést csinál: ám lássa. De nem lehet érintetlen hagynunk a modort, melylyel [. . .] Erdély története kezelve van. [. . .] Jókai [. . .] néha beteszi maga elé a történet lapjait, s teremt Erdélynek historiát, geographiát. Példákat idézek:

Bethlen Itonát adja férjhez, holott Katának hitták. Küküllővárt adja férjhez, holott Radnóton történt. Bethlen Radnóton lakott, már csak azért is, hogy Küküllővár magáé a II. Apaffié volt.

Küküllővár leírásában a valóságtól igen messzire marad.

Bethlen várát, hol Bánfi Dénest I. Apaffi lefejeztette, Küküllővárról látja: a mit lát, az Bethlen-Szt-Miklós, nem Bethlen.

Valamint az is igen merész poetica licentia, miszerint hős nejét mint leányt, szobaleányával lóháton pár mértföldre látogatóba küldi, hol aztán a medvétől II. Apaffi megszabadítja. Bethlen Miklós önéletrajza I. kötetében írva hagyta, mikép ez ideig az erdélyi nők házaiktól látogatóba kijárni nem szoktak volt, s ezt ő hozatta nejevel szokásba; de hihetőleg csak nők, s nem a leányok számára. Mert ha addig a nők ki nem jártak, s Erdély leányai ma se járnak, Bethlen Kata magára bizonyosan nem ment Küküllővárról Almakerékre Magdussal.

Urak! legyünk pietással nemzetünk egyetlen kincséhez — a történethez. Mert Kölcseyként: jaj a költőnek, ha célja csak időtöltés vala.”

A történelmi nevek kijavításában, a geográfiai korrekciókban Kővárynak feltétlenül igaza volt, hisz ő volt a történész, ő lakott, született Erdélyben. De azt sem szabad elfelejtenünk, hogy 1853-ig, tehát első erdélyi útjáig Jókai csakis a krónikákból, a leírásokból, az erdélyiek elbeszéléseiből ismerhette meg hazánk e számára egyre inkább mindennél kedvesebbé váló táját, történetét és népét. Hogy is tudhatta volna, hová néznek Küküllővár ablakai?! . . . Hogy mily túláradó örömet érzett első, 1853-as, majd 1858-ban megismételt erdélyi útjain, annak kifejezéséhez szinte még az ő tolla is gyöngének bizonyult! (L.: *Úti levelek*. JCB IV. 81—103., *More patrio*. JCB V. 133—169.) Kővárynak azt a megjegyzését, hogy az olyanfajta tatár támadás, melybe az elbeszélés hősei majdnem belepusztultak, egyáltalán meg sem történhetett volna, a tárgyi jegyzetekben idézett Cserei-szöveg cáfolja!

Amiért Kőváry elmarasztalta Jókait, hogy ti. humorszket alakított a történetből, azt Szinnyei épp érdemének tartja: „A *Koronát szerelmért* már nagyobb szabású, igazi történelmi novella, mely II. Apafi Mihályról szól, ki inkább lemond a fejedelemségről, mint Bethlen Gergely leányáról. Egymást érik benne az érdekes és humoros jelenségek. Az utóbbiak közül igen jó Gernyeszegi tiszteletes úr dörgedelmes feddő prédikációja, mely nagy feszengést okoz a kipredikáltak között. Egykorú bírálója, Kőváry László több apró hibát talál korrajzában, melyek nem fontosak, s azt mondja, hogy Jókai ‚nagyszerű tárgyat kapott’ s ‚kisszerű humoresket alakított belőle’. Nem érthetünk egyet derék történetírónkkal. Jókai igen jól tette, hogy ebből a humoros feldolgozásra alkalmas tárgyból nem alakított ‚nagyszerű’, patétikus novellát.” (L.: Szinnyei 304.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a *Nagyenyei Albumban* megjelent szövegen alapszik. Szövegváltozatok szempontjából az EK 1854-es és 1895-ös (NK-beli) kiadásai szövegeit vettük figyelembe.

A mai helyesírás szerint szerepelnek kiadásunkban az alábbi idegen eredetű szavak: *banderiumait, cathedra, jovialis, pedal, profeta, sarcasticus, thema, unitarius*, valamint a következők: *avvagy, birkozás, bornemisza, boszusan, gyuladt, higy[j], hunnyáskodva, itthonn, jösz, kollintá, köny, könyes, lehellet, loggó, lövel, máskép, megjuházodnak, menydörgés, menydörgő, menyei, menyezet, menyezetes, menykő, messzely, messzely-*

kével, ohajt, othonn, őszszel, paizs, rosz, roszal, sáppadt, sohajt, szökdelő. Mai helyesírás szerint írtuk az alábbi dupla mássalhangzókat: *el-veszsen, lelkeszszel, sóbálványnyd, zsványnyal*. Kis kezdőbetűvel írtuk a *Jesovitákat* és kijavítottuk Jókainak azt az elírását, ahol Bethlen *Gergely* helyett *Gábert* írt.

Lap: Sor:

- 239 7 fejedelmi (NK: fejedelmi)
 készül (NK: készült)
 9 sípjait (1854; NK: sípját)
 11 felékesítvén (1854; NK: felkészítvén)
 25 kedvéért (NK: kedvéért)
- 240 : 8 Ézsaiás (1854: Ezsaiás NK: Ezaiás)
 22 buzgóan (1854; NK: buzgón)
 25 kikezdő és bekezdő cikornyák (1854; NK: kikezdő cikornyák)
 29 hátha még az (NK: hát ha az)
 31 utolsó (1854; NK: utolsó)
 32 aki (1854; NK: ki)
- 241 3 haragunnék (1854; NK: haragudnék)
 6 hogy az orrát (1854; NK: hogy orrát)
 megdúzva (1851: megdiózva)
 7 fenekéből, s egyik oldalról a másikra vetette magát, s ha már nem
 tűrhette tovább, akkor köröskörüül vakarta a fejét, haját össze-
 borzalta s mentétjét egyik (1854; NK: fenekéből, s dolmánya
 zsinórjait egyik)
 14 uram fölment (NK: uram felment)
 hivők (1854; NK: hívek)
 18 épületére (NK: épülésére)
 23 hátravetette (NK: hátravette)
 24 a közelgő zivatart (1854; NK: a zivatart)
 28 még annál is (NK: még ennél is)
 31 hitszegők, házasságtörők, istentagadók (NK: hitszegők,
 istentagadók)
 33 úr (NK: Úr)
- 242 4 Zsodomát (NK: Szodomát)
 7 s szemével (NK: és szemével)
 14 a bűn bevette (1854; NK: s bevette)
 15 közönséges gonosztevő (1851: közönség gonosztévő —sh?—)
 17 Sándor (NK: Vándor — sh. —)
 18 mutatja itt magát (1854; NK: mutatja magát)
 25 Jó. Jól. (NK: Jól, jól)
 26 labancot (1851: lafancot — sh? —)

Lap: Sor:

- 28 magatok váraitokba (1854; NK: magatokat váraitokba)
32 építetett (NK: épített)
- 243 : 13 őnéki (NK: ő neki)
18 néki (NK: neki)
32 látogatásnak napja (1854; NK: látogatás napja)
- 244 : 1 nagykarácsony (NK: nagy karácson)
5 Jaj tinéktek (1854; NK: Jaj nektek)
8 utósó (1854; NK: utolsó)
fejdelem (NK: fejedelem)
közöltek (1854; NK: közületek)
9 lelkéért (NK: lelkeért)
- 12 ez nekem szól (1843; NK: ez nekem, ez nekem szól)
13 jobbra-balra (NK: jobbról-balra)
16 s ittas (1854; NK: és ittas)
26 le rá (NK: le reá)
28 s mentéjét (NK: és mentéjét)
- 29 helyére; „nagyon jól van pap uram” mormogd, „nagyon jól
(1854; NK: helyére. — Nagyon jól)
- 245 : 5 halált (NK: az halált)
18 közöl (NK: közül)
19 Legelül (NK: Legelől)
20 főköttőkben (1854; NK: főköttőben)
25 Ilona (NK: Ilonka)
mily (NK: mely)
26 lebegett szép arculatján (1854; NK: lebegett arculatán)
- 246 : 6 túlordító (1854; NK: túlharsogó)
9, 24 közöl (NK: közül)
35 ordíta (NK: ordítá)
- 31 nyomva annak torkát, míg kezei veszett erővel feszíték annak
(NK: nyomva annak)
- 33 vérengezni (1854; NK: vérengzeni)
- 247 : 1 Bethlen Gergely (1851; 1854: Bethlen Gábor — sh. —)
3 belecsheszkesztek (1854: belecsheszkesztek NK: belecshim-
peszkesztek)
4 elül (1854; NK: elől)
9 bebúttak (NK: bebújtak)
11 agyonveretni (1854; NK: agyonverni)
16 hasgatott (1854; NK: hasogatott)
17 közöl (NK: közül)
- 247 : 26 Késői (1854; NK: Késő)
- 248 : 1 zúzmarázos (NK: zuzmarás)

Lap: Sor:

- 5 hidegtől szürke (1854; NK: hidegtől, a szürke)
13 pattogat (1854; NK: pattogott)
15 csójtárja (NK: csótárja)
19 kápolnánál (1851: Kápolnánál NK: a kápolnánál)
22 föl (NK: fel)
33 egyszerűn (1854; NK: egyszerűen)
249 1 asztrakánkalpag (1854; NK: asztrakán kalap)
17 volt a feleségével (NK: volt feleségével)
22 a vérét (NK: vérét)
22 *mink* rögtön (NK: mi rögtön)
250 : 10 fejedelem még meg (1854; NK: fejedelem meg)
250 : 25 *ott* senki (NK: senki)
27 odább (NK: odább?)
251 1 beléegyezni (NK: beleegyezni)
3 nyugoti (NK: nyugati)
8 *csárdába* (1854; NK: *csapszékbe*)
18 öregúr (1854; NK: öreg)
22 között (NK: közt)
27 különbeket (1854; NK: különbet)
30 betekerte (NK: bekenve)
252 8 volna *a már* (NK: volna *már a*)
17 kezdtünk (NK: kezdünk)
19 meg azt (1851: még azt)
28 fekünni (NK: feküdni)
253 8 éltedet (1854; NK: életedet)
29 hisz (NK: hiszen)
254 : 26 pitvarból (NK: *a* pitvarból)
29 ablakba (NK: ablakra)
33 zsöllyeszéke (1854; NK: zsöllyeszék)
255 : 13 fölugráltak *a* nyakukba (NK: fölugráltak nyakukba)
15 Héj! (1854; NK: Hej.)
cselédeinek (NK: cselédjceinek)
20 homöopathicus (NK: homeopathicus)
22 volt *azért* részeg (NK: volt részeg)
256 12 belopódzni (NK: belopózni)
13 rá (NK: rá)
17, 34 *azon* ajtó (NK: az ajtó)
28 nem *is* akarná (NK: nem akarná)
33 *vál* (1854; NK: *válik*)
257 : 1 s hétezer (NK: és hétezer)
7 Miklós *hidegen*, ki (NK: Miklós *uram*, ki)

Lap: Sor:

- 15 vár *déli oldalán minden ablak ki* (NK: vár *déloldali* ablaka ki)
18 könnyeden (NK: könnyedén)
19 a kantárszárát (1854; NK: a kantár szárát)
20 csárdát (1854; NK: csapszéket)
24 néhány (NK: nehány)
26 erkélyéig (1854; NK: erkélyeig)
30 őt a *sötét csigalépcsőn* azon (1854; NK: őt azon)
32 *vete eleven* (1854; NK: *vete élénk*)
259 : 3 kitalálta. *Én* (NK: kitalálta; *én*)
8 fölfedezted (1854; NK: felfedezted)
16 körükben (NK: körünkben)
20 utósó (1854; NK: utolsó)
hogy *én* férjed (NK: hogy férjed)
34 kezdett, *e* (NK: kezdett. *E*)
260 4 *omlott* (1854; NK: *omlott*)
15 hüvelykujjait (NK: hüvelykujját)
25 fejdelem (NK: fejedelem)
33 fejdelemhez (NK: fejedelemhez)
261 4 *medvének* (NK: *medvétől*)
11 Néhány (1854; NK: Nehány)
13 szinte (NK: szintén)
14 *kegyelmed vagy sem* általa (1854; NK: *kegyelmed* általa)
fejdelemné (NK: *fejedelemné*)
23 *fejdelemséget* (NK: *fejedelemséget*)
262 1 *fejdelemmé* (NK: *fejedelemmé*)
6 *fejdelemtől* (NK: *fejdelemtől*)
14 *apáca* (1854; NK: *apácdt*)
24 *bor mind* kiömlött (NK: *bor* kiömlött)
263 2 *lányt* (1854; NK: *leányt*)
17 *fejdelem* (NK: *fejedelem*)
18 *ki félelmes* álomból (NK: *ki* álomból)
21 *kezt* (NK: *a kezt*)
28 néhány (NK: nehány)
29 *elhatározzák* (NK: *elhatározták*)
264 : 8 keresztültörhetniök, *mielőtt a kirendelt* falusi (1854; NK:
keresztül törniök, *mielőtt a* falusi)
9 *lapáttal* (NK: *a lapáttal*)
hótorlatokban (1854; NK: *hótorlatokban*)
12 *fejdelemtől, akinek a házánál* (NK: *fejdelemtől, s az ő*
házánál)
22 *száz meg száz* rémalak (1854; NK: *száz* rémalak)

Lap: Sor:

- 31 ugráltak (NK: ugrottak)
32 aklokat (1854; NK: ablakokat)
33 kezdték (NK: kezdék)
265 : 12 lovastul (1854; NK: lovas)
20 utósó (1854; NK: utolsó)
24 magukat (NK: magokat)
28 bandériumait (1854; NK: banderiumát)
266 : 16 padlásán (1854; NK: padláson)
18 csak hajszaluk (1854; NK: csak egy hajszaluk)
33 utósó (1854; NK: utolsó)
267 : 1 azután (1854; NK: aztán)
5 ütései (NK: ütései)
16 néhány (NK: néhány)
18 fegyverezve (1854; NK: felfegyverezve)
20 Elül (1854; NK: Elöl)
268 4 szedve a (NK: szedve)
kantárszárát (1854; NK: kantárszárát)
12 a kantárszárát (NK: kantárszárát)
24 nőtelen (1854; KN: nőtlen)
269 1 convulsiv (NK: görcsös)
4 Néhány (1854; NK: Nehány)
8 föl (1854; NK: fel)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

239 : Cím *Vízkereszt ünnepe* — január 6.

- 4 *Bethlen Gergely* — Cserei szerint is az ő lányát vette feleségül az ifjú Apafi Mihály (237. h.), de sokkal többet nem tudunk róla. Régebbi lexikonaink említenek egy ily nevű erdélyi főurat (ki I. Lipóttól 1697-ben grófi címet nyert, s 1698-ban halt meg), az viszont 1691-től, tehát novellánk eseményeinek idején is, az ország főgenerálisa és a bécsi követség vezetője volt!
- 9 *brúgó* — Itt az orgona mélyhangú sípjai megszólaltatására szolgáló pedálokról lehet szó.
- 13 *Küküllővár* (Cetatea de Baltă, RSzK) — Az egykori Kis-Küküllő megyei község sokáig megyeszékhely volt. Vára építésének ideje ismeretlen, de az első időkben királyi birtok volt. I. Apafi Mihály uralma alatt Thököly Imre birtokába jutott, de utóbb a rendek az ifjú Apafi Mihálynak adomá-

Lap: Sor:

- nyozták. Kőváry is azt írta kritikájában, hogy „Küküllővár magáé a II. Apaffié volt” (l.: MH 1851. nov. 1.), tehát nem lehetett ott Bethlen Gergelynek saját temploma!
- 22 tizenhat ldb — kb. 5 méter
- 240 8 *Ézsaiás* — Ószövetségi zsidó próféta volt az 1. e. 8. sz.-ban.
- 12 *Ilonkával* — Nem Bethlen Ilonának, hanem Bethlen *Katalin*-nak hívták II. Apafi Mihály feleségét! Erre Kőváry kritikája is figyelmeztette a novella olvasóit. (L.: az *Irodalom* c. részben.) — Bethlen Katalin 1724-ben halt meg, az Apafi család Almakeréken levő közös temetkezési helyén temették el.
- 13 *az ifjú Kendefi Gáspár vitte azelőtt két héttel Bodonba férjhez* — Cserei szerint is 1694-ben „Bodonban Kendeffi Gáspár vevén Bethlen Gergely nagyobbik hajadon leányát [feleségül]” (236. h.), mely házasság a krónika szerint is alig előzte meg valamennyivel a kisebbik leány és ifj. Apafi Mihály házasságát. Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* c. műve (Pest 1870. V. k. 50.) szerint Bodon községben (Papiu Ilarian) Apafi Mihály vette nőül Bethlen Gergely kisebbik leányát. — Az említett Bodon, ill. Mező-Bodon az egykori Torda-Aranyos vm. egyik kisközsége volt.
- 21 *a XXXVIII. zsoltár* — Az alkalomhoz illő zsoltár kezdete — Szenczi Molnár Albert fordítása szerint — így hangzik: „Haragodnak nagy voltában / Megindulván / Ne fedj meg Uram engem / Búsult gerjedezésedben / Rám tekintvén / Ne büntess meg Istenem.”
- 241 6 *orrát megdúzva* — megorrolva, duzzogva
- 17 *a nagytiszteletű úr kemény dolgokat szokott a gyülekezet épületére felhordani* — A *Török világ Magyarországon* c. regény 29. fejezetében (JKK 4. k. 351—353.) Magyar László tiszteletes dorgálja meg a szószékről híveit ugyanolyan kemény hangon — együttal az önálló Erdély pusztulását is megjövendölve —, mint itt Gernyeszegi Menyhért.
- 20 „*Ordíts kapu, kiálts város!*” — A Károli-féle fordítás szerint: „Jajgass kapu, kiálts város!” (l.: *Ésaiás könyve* 14 : 31).
- 23 *dóka* — rövid vagy közepes hosszúságú, rendszerint fekete posztóból készült dolmányforma prémes kabát
- 242 : 4 *akikért megtartandja az úr Zsodomát és Gomort* — *Mózes I. könyve* (19 : 24—25) szerint a két palesztinai várost — lakosai romlottsága, istentelen élete miatt — kénkőves és tüzes esővel, földrengéssel pusztította el az Úr.
- 243 5 *Apor István* (1638—1704) — 1693-tól erdélyi kincstartó,

Lap: Sor:

1696-tól gróf. A Habsburgok erdélyi uralmának előkészítésében, és a fejedelmi korban háttérbe szorított katolikus egyház hatalmi állásának kiépítésében volt jelentős szerepe.

- 9 *olvasóval és képes könyvekkel dugdossák a gyermekek zsebeit* — Magát Cserei Mihályt is — *Historiája* tanúsága szerint — így akarták kisgyermek korában titokban „pápistává” tenni a katolikus papok. Református édesapja rabsága alatt édesanyjának sokfelé járkálnia kellett, „hogy az atyám szabadulását munkálódja. [. . .] A többi között egyszer Csikban létünkben — emlékezik vissza e korra Cserei —, az anyám a barátok klostromában gyakran járván járván templomhoz, engemet is elvitt mindenkor magával; a barátok engemet a cellájokban felvittének, képekkel, olvasókkal, könyvecskékkel ajándékoztanak, mint gyermeket, mert 12 esztendő voltam. [. . .] Bár a szegény öcsémet is olyan gyermek korában ne adja vala az atyám pápista udvarban, [. . .] nem tántorodott volna úgy meg igaz hitében” — zárja le ezt az elmélkedést Cserei, kemény szóval óva a szülőket attól, hogy gyermekük fővel katolikus környezetbe engedjék gyermekeiket. (Cserei 103—106. h.)
- 244 : I *nagykardcsony* — december 25.
- 8 *az utolsó fejedelem temetésén* — I. Apafi Mihály (1632—1690) valóban utolsó fejedelme lett Erdélynek. Bár fiát, II. Apafi Mihályt (1676—1713) még apja életében, 1681-ben fejedlemmé választották, de édesapja halála után sem vehette át a kormányzást, mert I. Lipót osztrák császár akkor kormányzót nevezett ki Erdély élére. Mivel ifjú Apafi Mihály nem az osztrák érdekek szerint nőszült, hanem Bethlen Katalint vette feleségül, a császár 1695-ben le is mondatta fejedelmi címéről, és Bécsbe kellett mennie. (L. alább.)
- I. Apafi Mihály 1690. ápr. 15-én halt meg; az Apafi család közös temetkezési helyén, Almakeréken csak 1691. febr. 18-án temették el.
- 247 : 3 *belecsibeszkedtek* — A „belecsimpaszkodtak” jelentésű szó „csimeszkesedik” formában Eötvös Józsefnél is előfordul.
- 24 *„Az erős Isten urának ura!”* — Az L. zsoldár első sora Szenczi Molnár Albert fordításában.
- 248 : 8 *Küküllő* (Tirnava) — A Görgényi-havasokban két ágba (Kis- és Nagy-Küküllő) eredő erdélyi folyó.
- 23 *csajtár* (csótár) — a török „csaprák” szóból ered: nyeregtakaró
- 249 : II *kinek urabátyját a megboldogult fejedelem egy cigány hóhérral*

- nyakaztatá le.* — Bánffy Dénes (1630 körül—1674. dec. 18. v. 19.) elfogásáról, Bethlenbe viteléről, Csáki László általi kivégeztéséről is Cserei krónikájában olvashatott Jókai: „A cigány, kinek azelőtt aféle actiója nem volt, elijedvén olyan nagy uri embertől, reszketvén a keze, nem tudá elütni a fejét, hanem mikor két háromszori vágás után a földre ledőlt volna is a szegény ur, ott is marcongolta.” (82—86. h.)
- 16 *Csáky László* (1641—1708) — Erdélyi nagybirtokos, ez időben a lovashad kapitánya. Jelentős szerepe volt Bánffy Dénes megbuktatásában és kivégeztetésében.
- 17 *Bethlen* (Becléan) — Református temploma kriptájában van eltemetve Bánffy Dénes. (Dr. Csikesz Ferenc szóbeli közlése.)
1668—1673 között.
- 18 *a fejedelemasszony megtudta a dolgot* — Bornemisza Anna (1630 körül—1688) 1650-től volt Apafi Mihály felesége. Tehetetlen és ingatag férje elhatározásaira valóban igen nagy befolyása volt. A Bánffy Dénes számára általa kieszközölt, de már késve érkező kegyelemről, a vég bársonyról, miket az étkefogó vitt nagy sietve Bethlenbe („ki is úgy ment, hogy két ló megdöglött az erős utazásban”), meg a holttestből még utóbb is fel-felbukkanó vértől is Cserei krónikája nyomán írt Jókai (85. h.). Itt csak futó epizód Bánffy Dénes kivégeztése; az 1851. szeptember közepén közölni kezdett *Erdély aranykora* c. regénye ezzel fejeződik be. (XIX. fejezet).
- 30 „*Kegyetlen ember volt a fejedelem ugy-e?*” — Az *Erdély aranykora*, a *Török világ Magyarországon* c. regényein s több apró, anekdotaszerű írásán kívül (pl. *Diplomatia*. JCB IV. k. 304—305.) Jókai, történelmi munkájának *Apró fejedelmek* című fejezetében is, úgy rajzolta meg a fejedelem alakját, hogy az uralkodása alatt bekövetkezett törvénytelenések, kegyetlenkedések nem az ő, hanem a valóságban helyette kormányzó Teleki Mihály (1634—1690) akaratából történtek. (JKK 67.k)
- 250 : 17 *vénségére megtébolyodott azon való aggódtdban, hogy nem leszzen neki mit enni* — vö. *Török világ Magyarországon*. JKK 4. k. 383.
- 252 : 14 *Almakerék* — Málnocrav, erdélyi község az egykori Nagy-Küküllő vármegyében. Templomát a 14. sz.-ban építették az Apafiak ősei. Az Apafi család egyik temetkezési helye volt. Ide temették Bornemisza Anna fejedelemasszonyt (1688), I. Apafi Mihályt (1691), II. Apafi Mihályt (1713) és feleségét,

Lap: Sor:

- Bethlen Katalint (1724). — 1909-ben mind a négyüket átszállították Kolozsvárra, és a Farkas utcai ref. templomban helyezték örök nyugalomra. (Dr. Csikesz Ferenc szóbeli közlése.)
- 253 : 34 *ifjú fejedelem* — azaz II. Apafi Mihály
- 254 : 16 „*zabban a lovak!*” — így ébresztik az elszundikálót
- 17 *csak nem akartam kegyelmeteket háborítani istennek tetsző beszélgetésükben.* — Gernyeszegi lelkészt, aki a fiatalok útját így, szinte „modern” gondolkodással egyengeti, hasonlít az ugyancsak ebben az időben lejárászódó *Petki Farkas leányai* c. Jókai-novella Cseternecki espereséhez. (L.: NK: 23. k. 1.)
- 255 : 4 *Bethlen Miklós* gr. (1642—1716) — Erdélyi államférfi, 1691-től kancellár, emlékiró. A törökök kiűzése érdekében Magyarország és Erdély egyesítésének tervével foglalkozott. Így a törökök ellen indított sikeres hadjáratok után a Habsburgok pártjára állt, de erős ellenszenvvel fogadta az ellenreformációs Habsburg-politika Erdélybe való bevezetését. 1708—10 közt bécsi fogságában írta meg *Önéletrását*. — Jókai fiatalembernek tünteti fel, pedig a novella eseményeinek időpontjában már 52 éves volt!
- 20 *homoeopathicus* — itt: orvosságnyi, kicsi mennyiségben
- 21 *meszely* — régi ürmérték: egy magyar meszely 0,42 l, egy bécsi meszely 0,34 l.
- 258 : 15 *márjás* — 1755—1856 közt forgalomban levő (tehát későbbben vert!) 20 krajcáros magyar aprópénz volt. Három darab ért belőle 1 pengő forintot. Nevét a rajta levő Mária-képről nyerte.
- 261 : 10 *a kegyelmed fejedelemsége leendő házasságtól függ.* — Cserei részletesen foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy sokan, így pl. Bethlen Miklós is, miért elleneztek a fiatal fejedelem és Bethlen Gergely leányának házasságát, amelyet — szerinte — „csak hárman, Bánffy György, Bethlen Gergely, Bethlen Elek koholák”. Mégpedig elsősorban a fiatal fejedelem gyámja, az 1693-tól Habsburg-fennhatóság alá jutott erdélyi fejedelemség kormányzója, Bánffy György (1600 körül—1708), aki így akart magának nagyobb hatalmat szerezni: „midőn látná Bánffy György, a fejedelem már annyira felnevedett, és oly szép prudentiája vagy, hogy már alkalmas a directióra, féltvén, a gubernátorság kezéből kiesik, addig tanácslá alattomban a fejedelmet, hogy már jóvát kívánja, rá vevé a házasságra, s azzal rántá ki a fejed-

Lap: Sor:

- lemséget kezéből; holott a bécsi udvarnak az vala intentiója, hogy vagy a császár leányi közül egyiket adják neki ha pápistává leszen, és Erdélyországát dos-ában neki conferálják, vagy ha vallását nem változtatná, egyik reformatus imperiumbeli elector vagy fejedelem leányát szerezzék neki, s már a Brandenburgus elector, ki azután Prussiai királyságára emelteték, oda is szánta vala egyik hugát; [. . .] Nem akará Isten, könnyü volt azt a gyenge ifjat elcsábitani” (l.: Cserei 237.h.).
- 13 *brandenburgi márkio* — brandenburgi őrgróf. (Brandenburg a hajdani Poroszországban volt.)
- 16 *az ágy alá vágta akkor kegyelmed a fejedelemsüveget* — Ezt is szó szerint vette át Jókai Csereitől, kinek Apor István mondta, mikor eljöttek Bethlen Gergely leányának és a fiatal fejedelemnek az esküvőjéről: „adja Isten, bár én hazudjak, de Apaffi Mihály az erdélyi fejedelemséget tegnap az ágy alá nyomta, soha többször elé sem veszi, adjon számot Isten előtt a lelke, a ki cselekedtette vele, ezt országostul megsíratjuk.” (L.: Cserei 238. h.)
- 264 : 24 *„A tatárok! a tatárok!”* — Cserei szerint a novella eseményeinek idején a tatárok több ízben is Erdélyre törtek. 1694-ben — épp a fejedelem házasságának évében! — „Csiki Rákosi házánál” Cserei édesapja is majdnem a tatárok kezébe került, sőt hetvenéves nagyanyja, Apor Ilona „Rákosi házánál” ez évben fogságba is esett, s elhurcolva, „oda be Tatárországban” fogságban halt is meg. (Cserei 235—236. h.)
- 265 18 *egy fejszét kapva a szegletből elő* — A tatárok 1694-es erdélyi betörésekor esett meg a novellában leírtakhoz igen hasonló eset Szent-Mihályon: „egy szegény ember házában bemenvén két tatár, a gazdát megköti, jól felserdült leánya vala, csak nézi egy darabig, s hogy látná, hogy vinni akarják ki az ajtón, kapja a fejszét, úgy vágja az egyik tatárt, mindjárt meghal, azután a másikat is, az apját megoldozza” (Cserei 235. h.).
- 23 *csalma* — tatár fejfedő, török turbán. A székelyek néhol a magas kucsmát, süveget is így nevezik.
- 32 *Baldzsfalva* (Blaj) — Apafi-birtok volt
- 266 : 20 *murza* — tatár előkelők címe
- 268 : 8 *oly mesterien vágott a murzdhoz* — így végzett Damokos Tamás is egy tatár murzával (l.: JKK 44. k. 204—205.).
- 16 *„Erső vdrunk nekünk az Isten”* — A Luther Mártontól származó 46. zsoltár parafrázisának XVI. századi magyar fordí-

Lap: Sor:

- tása; az egyik leghíresebb protestáns egyházi ének kezdősora.
- 269 : 1 *convulsiv* — görcsös
- 4 *Néhány hónap múlva* — „Juniusban menénk a fejedelem lakadalmára Balásfalvára” — írta Cserei. (248. h.)
- 17 „*Elugratta biz őkegyelme a fejedelemséget!*” — Ezt a részt is szinte szó szerint Cserei nyomán írta meg Jókai: „A tánc között, mikor a fejedelem táncolna a mátkájával, Apor István mindenkor feláll vala, Sárosi Jánosék s a többi veszteg ülnek vala, én is ott állottam a hátok megett. Mondja Apor István Sárosinak: Sógor, miért nem becsüllitek meg a fejedelmet, hogy felállanátok előtte? azt mondja nagyon Sárosi: Eb álljon fel ő kegyelme előtt, elugrotta bizony a fejedelemséget.” (248. h.)
- 18 *Apafi boldogul élt* — Cserei nem minden malícia nélkül írta meg, hogy Apafit csak a lakodalma alatt észlelt kedvezőtlen közhangulat döbbsentette rá, hogy hiába vett erdélyi lányt feleségül — „kivált Bethlen Gergely leányát” — az erdélyi urak mégsem álltak melléje. Végül nem is csak a fejedelemséget veszítette el, de Erdélyt is el kellett hagynia, mert a császár parancsára Bécsbe kellett költöznie. „Azolta távolról nézi mind jószágát, a szép kövér vitulusért sovány Imperii Principis titulust adának neki; most már hercegelik, még sincs semmije, bezzeg több vala a míg csak nagyságolták”. (Cserei 249. h.) — A *Dictionnaire contenant les anecdotes historiques de l'amour* szövege szerint is oktalanság volt Apafitól, hogy végül is a császár hívására Bécsbe ment: „Bárhogy is áll a dolog, Apafi, akit meghívtak, hogy Bécsbe menjen, elég oktalan volt, hogy el is ment, és elég gyenge, hogy átengedje az erdélyi fejedelemségre való jogát és igényét évi 15 000 forintnyi járadékért és a pusztán tiszteletbeli „szent birodalom hercege” címért.” (L.: I. k. 2.)

13. REGJÉK A KANDALLÓ MELLETT

- M: 1. R 1851. 2. félv. 5. füz. [nov. 3.] 221—225.; J. aláírással. A III. számmal jelzett 2. történetke kötetben még nem jelent meg. A II. jelzésű első történet további közlései — *VIII. A fuidoni harc* címen — a következők:
2. *Dek*¹ 1859. VIII. k. 88—94.
3. *Dek*² 1882. I. k. 75—80. (Címlapkiadásait l. a Bev.-ben.)

4. *Dek*³ 1894. 50—54. (A Bev.-ben említett címlapkiadásokkal.)

5. *Dek*⁴ 1905. 50—54.

6. *Dek*⁵ 1938. 40—43.

A *Mesék a kandalló mellett* c. rövid, adomaszerű kis írásához hasonlóan e némileg megváltoztatott közös címmel megjelentetett két írás esetében is, úgy tűnik, mintha csak a folyóiratszerkesztő akarta volna gyorsan, rögtönözve megtölteni a már megjelenés előtt álló kiadványt. Nem ismerjük a skót király jóslattal, ködös sejtelmességgel teli, ossziáni stílusú, mondaszerű történetének forrását sem; a második népi, adomaszerű írás sem tűnik többnek rögtönzésnél. Ez utóbbról utóbb meg is felejtkezhetett; nyomtatásban a Jókai-életműben többé nem találkozhattunk vele.

Szövegváltozatok

A két kis apró írást a *Reményből* közöltük. Mivel közülük az első már korábban is megjelent kötetben, szövegváltozatai szempontjából a *Dek* 1859-i és 1894-es (NK-beli) kiadásai szövegét vettük figyelembe.

A mai helyesírás szerint írtuk át az *étvágygyal, könyes, öcsce, paizsokon, roszzabb, scótok, viszhangzatos* és *viszhangoztatdk* szavakat.

Lap: Sor:

- 270 : Cím *Regék a kandalló mellett II.* (1859; NK: *A fluidoni harc.*)
2 föllázdtt (NK: fellázdtt)
3 egy hófehér (1859; NK: hófehér)
7 fölemelkedhessék (1859; NK: felemelkedhessék)
8 erre szétterjcszté (1859; NK: szétterjcszté)
hosszú és bő (1859; NK: hosszú bő)
10 csöndes (1859; NK: csendes)
14 föl (1859; NK: fel)
21 csöndesen (1859; NK: csendesen)
271 7 csapatostul (1859; NK: csapatostól)
14 égen egy szürke (1859; NK: égen szürke)
15 föltekinte (1859; NK: feltekintett)
19 sem *folyott* annyi (1859; NK: sem annyi)
30 elébe (1859; NK: eléje)
272 : 1 háládatos (NK: hálados)
5 ködgomlyokat (NK: ködgomolyokat)
8 fölfegyverkezve (1859; NK: felfegyverkezve)
27 lány (1959; leány)
273 6 jóni (1859; NK: jónni)

Lap: Sor:

- 7 futostak (NK: futkostak)
19 lyánt (1859; NK: leányt)
27 loch-brioli (1851: Loch-Brioli)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 270 : 1 *IV. Jakab* — Skócia 1472-ben született, s ily néven 1488-tól uralkodó királya 1513. szept. 9-én vérzett el az angolokkal Flodden mellett vívott csatájában kapott sebesülése következtében.
- 273 : 24 *A szerelem öleléseiből haldlra ébredt a kirdly* — A Biblia-beli Judit is, női erényét feláldozva szabadítja meg népét Holofernes legyilkolásával, mint itt a loch-brioli lány.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I/a Jókai—Vahot: *Értesítés munkatársainkhoz*
/b Fessler műve 2. kötetének címlapja
II. *A Remény* egyik 2. félévi füzetének címlapja
III. *Cserei Mihály Historidjdnak* címlapja
IV/a,b Egykorú illusztrációk a *Mahizeth* című novellához a *Müller Gyula Nagy Naptár*dában.

NÉVMUTATÓ

- Abaffi — I. Apafi Mihály**
 Abidanab 321
 Abonyi Lajos 331
 Ahmed sah 318
 Aiski Károly 335
 Ajasz basa 120
 Akbár Dzszelal ed-Din Moham-
 med 318
 Aladár — Attila fia 396
 Amurat, II, szultán 376—77,
 388
 András, II, király 306—08
 Angyal Bandi 323—31, 334—35,
 411
 Anna fejedelemasszony I. Bor-
 nemissza Anna
 Anonymus 337,
 Apafi Mihály, I, fejedelem 399,
 401, 413—14, 420—23
 Apafi Mihály ifj. I.: Apafi
 Mihály, II.
 Apafi Mihály, II, 414—15,
 420—26
 Apor Ilona, 425
 Apor István 401, 421, 425—26
 Arany János 285—87, 379
 Arsenyevics, Vaszilje 363
 Asasiell 313
 Atádi Vilmos 312
 Attila 288, 335, 354—55, 390,
 396, 404, 408
 Árpád fejedelem 355, 404
- Álmos I.: Álmos fejedelem
 Álmos fejedelem 286, 352,
 354—55, 404—410
- Baber 318
 Babur I. Baber
 Bajazed, I, szultán 386, 388
 Bajazet I. Bajazed
 Bajza József 286
 Balog István 331
 Bancsa István I. Váncsa Mihály
 Barcsay Ábrahám 391
 Batu kán 302, 305, 309
 Bánfi I. Bánffy
 Bánffy Dénes 414, 423
 Bánffy György 424
 Bánk püspök 308
 Bechet, A. 357
 Beckó 387
 Benedek I. Bánk püspök
 Beöthy László 286, 336
 Beöthy Zsigmond 286
 Berecz Károly 285
 Bernát Gáspár 285—87
 Bernhard 339
 Bethlen Elek 424
 Bethlen Gábor 416, 417
 Bethlen Gergely 415—17, 420,
 421—26
 Bethlen György 413, 414
 Bethlen Ilona I. Bethlen Katalin

- Bethlen Katalin 413—14, 421—24
 Bethlen Miklós 414, 424
 Békés István 327, 331
 Béla, III, király 348
 Béla, IV, király, 279, 297,
 302—08, 337—38, 348
 Béli Pál 413
 Bérczy Károly 314
 Brabek, František 398
 Bocskay Lajos 331
 Bod Péter 352
 Bodor Lajos 348, 352, 354—55,
 410
 Borbála, (Zsigmond felesége)
 388
 Bornemissza Anna fejedelem-
 asszony 423
 Botond 407
 Bozzai Pál 285
 Budai Ésaías 336—38
 Budinsky L, F, 363
 Bulyovszky Gyula 328
- Caraffa, Antonio 401
 Calepinus, Abrosius 411
 Cecília I. Rozgonyi Cecília
 Cornelius pápa 350
 Constenoble, Hermann 363
 Czunya Miklós 399, 413
- Csaba, Attila fia 396, 408
 Csáky László 423—24
 Császár Ferenc 285
 Cserey Balázs 389
 Cserei Mihály 278, 283, 356,
 357, 360—62, 376, 398—99,
 402, 413, 415, 420—26, 428
 Cserni Stanisa I. Cserni Száva
 Cserni Száva 387, 389
 Csikai Lászlóné dr. 362
 Csikesz Ferenc dr. 423
- Damokos Tamás 425
 Dávid király 320, 321
 Decsi Sámuel, 357, 376, 388
 Demeter Tibor 289
 Desericus 337
 Dlhoss, Karl 363
 Domokos Mátyás 294
 Doria, Andrea I. Dória János
 Dória János, (Giovanni Andrea
 Doria) 360, 361
 Dömötör Sándor 324—327, 331
 Dumas, Alexandr (fils) 373
- Egressy Gábor 287
 Eisenfels 309
 Emich Gusztáv 290, 291, 309
 Endre, II. I. András, II.
 Eötvös József 285, 422
 Erdélyi János 286, 287, 323—24,
 326—27, 333—35, 352
 Erzsébet királyné 384
 Etele I. Attila
- Ézsaiás próféta 416, 421
- Fabó András 295, 298
 Fáy András 286
 Fejér György 338
 Feleki Miklós 331
 Ferenczi Zoltán 289
 Fessler Ignác Aurél 278, 297,
 302—03, 305—09, 338, 340,
 348—49, 353, 355, 375—77,
 384—85, 389, 428
 Fésüs György 293
 Firuz bég 383
 Forgách I. Forgács
 Forgács András 308
 Forgács János 308, 386
 Forgács Lőrinc 386
 Friebeisz István 287, 389
 Fráter György 357, 362

- Frigyes herceg 308
 Frigyes Ágost 401, 402
- Gaal József 331
 Garay János 285
 Garay János hadvezér 388
 Garay Miklós 388
 Garádi I. Fabó András
 Gauss, G. 295
 Gatterer 392
 Gál István 340, 351, 392, 403—04
 Gergely, IX, pápa 304, 338
 Germanus Gyula 360
 Géza herceg 348
 Géza, II. király 348, 401
 Geyza I. Géza herceg
 Gibbon, Edward 340, 351, 392, 403—04, 407—10
 Gothard István 313
 Gothard Jenő 311, 313
 Goliáth 320
 Gritti, Aloisio 356, 362
 Gulyás József 324
- Győry Vilmos 331
 Gyulai Pál 285—87, 296, 405
- Hamari Dániel 286
 Hammer-Purgstall, J. 357
 Hankiss János 376, 413
 Heckenast Gusztáv 290, 294
 Hedvig királynő 375—77, 384—85
 Henrik herceg 302
 Hédervári (Tomaj) Dénes 303—04, 307
 Hédervári Dienes I. Hédervári (Tomaj) Dénes
 Hider (Hyder) Ali 318
 Horvát István 353, 397
 Humájun 318
 Hunyadi János 376, 386
- Hunyadi Mátyás 285
 Hyblia 354
 Hyder Ali I. Hider
 Hynka, Al. 310
- Ibrahim nagyvezér 356—57, 360
 Illés Endre 294
 István, I. király 306—07
 Isboset I. Izbózet
 István, III, király 348
 István, V. király 307
 Izbózet 320—21
- Jagello, II, király 375—77, 384—85
 Jakab, IV. király 428
 Jeruzsálemi András I. András, II. király
 Jeszenői (Jeszenszky) Danó 285
 Jonathan — Saul fia 320—21
 Judit 428
 Julian barát 336—41, 347—50, 353—55
 Julianus I. Julian barát
- Kao-Ti császár 404, 408
 Kazinczy Gábor 357
 Kazinczy Ferenc 403
 Kállay Ferenc 333, 351—52, 355, 391, 397
 Kálmán herceg 307—09
 Károli Gáspár 320, 421
 Károly, V. király 361
 Kendefi (Kendeffi) Gáspár 421
 Kelmenfy László 341
 Kemény Zsigmond 284, 286
 Keszler József 357
 Kisfaludy Károly 387
 Kis Károly (Anjou) 384
 Kiss Pál 326
 Koloman Rózsa 295
 Konkoly Miklós 313

- Kossuth Lajos 356
 Kölcsey Ferenc 415
 Kötöny I. Kuthen király
 Kövály László 414—15, 421
 Kriza János 333
 Kurozwaki, Dobeslaw von, 377
 Kuthen király 303, 306
 Kuthy Lajos 285—87
- Lauka Gusztáv 286
 László Gyula 351
 Lékai Lajos 336
 Lévai József 285—87
 Lipót, I. király 420, 422
 Lipót, III. király 384
 Lisznyai József 286
 Lisznyai Kálmán 286—87
 Losonczi István I. Losonczi
 László
 Losonczi László 286, 386
 Lukács György 403
 Lukács László 336
 Luther Márton 425
- Madách Imre 397
 Mahmud I. Mohamed, II, szul-
 tán
 Mahomed I. Mohamed próféta
 Mahumet I. Mohamed próféta
 Mambrius Rosaeus 356—57,
 363
 Mambrio Roseo I. Mambrius
 Rosaeus
 Manes (Mani) 349
 Martinkó András 336, 390
 Martinuzzi György I. Fráter
 György
 Martion (Marcion) 354
 Marót magói bán 386
 Maróthy János bán I. Marót
 magói bán
- Mayerhoffer, Gustav Narcis 310,
 363, 412
 Mária, -Nagy Lajos leánya 384
 Mátyás érsek 299, 300, 306
 Mátyus I. Mátyás érsek
 Mefibózet 320—21
 Melkisuah 321
 Mentovich Ferenc 286
 Mikszáth Kálmán 283
 Mithridatész király 322
 Miskolci Pál 285
 Mohamed próféta 360—62
 Mohamed, II, szultán 359
 Mohamed, I. szultán 388
 Mohovich, E. 295
 Molnár Erik 303
 Montgolfier testvérek 410
 Murat, II, I. Amurat
 Musztafa, II, szultán 402
 Müller Gyula 287, 389, 393, 428
- Nacsády József 331, 379
 Nagy Ignác 285
 Nagy Iván 286, 383, 389
 Nagy Lajos király, 375, 384
 Nagy Miklós 281—82, 284,
 331, 365, 366
 Nana Sahib 312
 Ney Ferenc 286
 Nikolew 310
 Novatianus 350
- Obernyik Károly 285
 Okimir (Peter Bogdanovič)
 Javor 310
 Oltványi Ambrus 278, 294,
 357, 366
 Ónody András I. Angyal Bandi
 Ónody Sámuel 325
 Orbán Balázs 421
 Ottó szerzetes 339, 348
 Oszvárd 386

- Pap, I. C. 412
 Paulikovics Lajos 342
 Pesthy Frigyes 386
 Petőfi Sándor 285—87, 324
 Péter Zoltán 278
 Péterffy László 278
 Picard 350
 Pitaval, Gayot de François 365
 Pi-Seng 409
 Pogány Péter 327
 Pór Anna 331
 Porphyrogenetosz Konstanti-
 nosz, császár 352
 Poujoulat, B. 357
 Pray György 337, 388, 391
 Priscus 355
 Prodicus 350
- Rajka László 365
 Rajnót I. Raynald
 Raynald 308
 Rasztiszláv herceg 303
 Rákóczi György, I. 325
 Remelley Gusztáv 379
 Ricardo barát 338
 Richárd I. Ricardo barát
 Roboz István 286
 Rogerius kanonok, 279, 297,
 302—09, 338
 Ros 404
 Rosner, Leopold 295
 Rozgonyi Cecília 282, 285—86,
 290, 292—94, 374—89
 Rozgonyi István 376—79,
 384—85, 387—89
 Rozgonyiné I. Rozgonyi Ceci-
 lia
 Rugilas 404
- Sajnovics János 391
 Salamon Ferenc 405
 Samyl vezér 303
- Sarlih, k. 323
 Saul király 313, 317—21
 Sámuel próféta 320—21
 Sárosi János, 426
 Schwandtner, Johann Georg von,
 297
 Schwarz, Berthold 410
 Scheiber Sándor dr, 320
 Solymossy Sándor 323—24
 Sőtér István 282, 284
 Stampfel Károly 293—94
 Stibor vajda I. Stibornice
 Stibornice vajda 387—88
 Stoll Béla 327
 Sue, Eugene 284
 Sujánszky Antal 286—87
 Sükei Károly 286—87, 311
- Szabó Károly 279, 297, 306,
 338, 348, 355
 Szalay László 297, 376, 384—87
 Szapolyai János 362
 Szathmáry Károly, P. 342
 Szász Károly 286—87
 Száva I. Cserni Száva
 Szekeres László 278
 Szelestay László 285—86
 Szemere Miklós 287
 Senczi Molnár Albert, 411,
 421—22
 Szentgyörgyi Péter I. Szent-
 györgyi Templin
 Szentgyörgyi Templin gróf 377,
 385
 Székely István 335
 Székely József 285
 Székács József 286
 Szigligeti Ede 286
 Szilágyi Ferenc 286—87, 364
 Szilágyi István 287
 Szilágyi Sándor 286, 364, 412
 Szinán építész 359

- Szinnyei Ferenc 279, 282—86,
 294, 296, 299, 314, 330—31,
 341—42, 364—65, 379, 389,
 393, 405, 411, 413—15
 Szirmay Antal 327, 355
 Szolimán, II. szultán 283, 285,
 290, 294, 356—63, 398
 Szontágh Gusztáv, 337—38
 Szöllősy Benő 331
 Sztanisa I. Cserni Száva
 Szulejman I. Szolimán, II. szultán
- Tamás érsek 303
 Tamás esperes 297, 307—09
 Tárkányi Béla 285
 Teleki Mihály 423
 Téglás Tivadar 279, 293
 T. Gy. I. Törő György H.
 Tharaud J. 398
 Thököly Imre 420
 Thuróczi János 297
 Timur Lenk 318
 Toldy Ferenc 337, 353
 Tomaj Dénes I. Hédervári Dénes
 Tompa Mihály 285—87, 364
 Tóth Endre 286, 327, 333
 Tóth Kálmán 285, 310, 375
 Tóth Mihály 286
 Törő György H. 278, 281
 Troyes, A. 413
 Tsong-Nu császár 282, 285, 290,
 292, 294, 340—41, 351, 392,
 402—10
 Turchányi Tihamér 303, 305
- Ugolin I. Ugrin érsek
 Ugrin érsek 304, 307—09
- Ürményi József 357
- Vachot Sándor 286
 Vachot Sándorné 331
 Vahot Gyula 285
 Vahot Imre 280, 285—86, 309,
 353, 374—75, 390—91, 428
 Vas Gereben 285, 286
 Vasvári Pál 285
 Vancsai I. Váncsa Mihály
 Váncsa Mihály 299, 306
 Váncsai Mihály I. Váncsa Mihály
 Verancsics Antal 378
 Veráncz I. Verancsics Antal
 Veterani Frigyes 399, 402
 Végh Ferenc 279, 293
 Vértesy Jenő 403, 404
 Victor, Hugo 364
 Vikár Béla 334
 Vilmos herceg 375—78, 384—85
 Vitold fejedelem 386
 Vörösmarty Mihály 285, 336,
 341—42, 354, 376
 Vu-ti I. Tsong-Nu
- Wechsler, Ludwig 310, 412
 Wlčew, Chr. 310
 Wenczel Gusztáv 337
- Zalár József 286
 Zavissius Niger I. Cserni Száva
 Zrinyi Miklós 360
- Zsigmond Ferenc 279, 330, 331,
 341, 364, 378, 389, 393,
 404—05
 Zsigmond király 376—78, 382,
 385—89.

TARTALOM

(Az első számoszlop a főszövegre, a második a jegyzetekre vonatkozik)

1. Sajó	5 295
2. A láthatlan csillag	21 309
3. A népdalok hőse	53 322
4. Másik haza	73 336
5. Szolimán álma	114 356
6. Egy halálítélet	128 363
7. Rozgonyi Cecília	160 374
8. Mahizeth	198 389
9. A két szász	215 398
10. Tsong-Nu	220 402
11. Mecsék a kandalló mellett	235 411
12. Koronát szerelemért	239 412
13. Regék a kandalló mellett	270 426
Jegyzetek	277
Rövidítések	278
A novellaíró Jókai 1851-ben	280
A jelen kiadásról	288
Az elbeszélések jegyzetei	295
A képmellékletekről	428
Névmutató	429

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős
SOMOGYI BÉLA

Műszaki szerkesztő
BUDAI ANIKÓ

A kötetsterv
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

*

Terjedelem: 21,8 (A/5) fv + 4 oldal melléklet
AK 40 k 7376

73.73284 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

